

ਭਧਰਾਥਾਂ ਭੰਧਰੀ ਫਿਲੀਰਾ ਫਰੰਧਾਰ

“ਸੁਭਸ਼ੀ” ਪਤ੍ਰੀ ਆਖੀਸ

શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીહર-પુરાણથી. અરબુર

ઓટો ટીફબહાર (૨૭૨૪૬).

એક બાદશાહી સેંટ તરીકે

અરબુર એક પાકુ છે.

કાનુક તેના બેલાં દીપાં રસાદ
અથવા કંપડાં હિપર લગાડવાની સાથે
રમેલી અને મોજાવાનાં હાલનાં તાવ
કુલોની સમગ્રપતી પુરણો તમારા
નામને બાહેલાવી સુદે છે અને ખીલ
ઓને પણ આનંદ આપે છે તેને
મુકાબલે ખીલ પર્મા સેંટ ઓળા પરી
લય છે અને તેથી જ લોકો તેને બાદશાહી સેંટ ગણે છે.



નવા નવા નામના એકરો સેંટ હુમાનહાર વધારે લોકો મેળવવા
ખાતર આપવાની કોશિશ કરશે પણ તમે ફક્ત

ઓટો ટીફબહાર

માનજો. તેમાં છેલ્લાવાની ખાદતી તથી-

આલેખ એનાનાની ટીકીડ મેડલી નમુનાની સોશી
ગંધાવી પાત્રી કરો.

કીમત-આરબુર: કોરાની બાદલી ૧ તા ૩. ૨-૦-૦, ૦૧ ઓસની
૧ બાદલીની ૩. ૧-૪-૦, ૧ હામની બાદલી ૧ તા ૩. ૦-૧૨-૦,
૦૧ હામની ૧ બાદલીના ૩. ૦-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ જુદું.

શરીરનો એક દુર કરી, આયડીને સુવાળા અને
કંઠીવાન અવાવવા માટે

કામીનીયા વહાઈટ રોઝ સોપ (૨૭૨૪૬).

એક ઉચી પંક્તીનો સાબુ છે. પરદેશી બનાવટના કોઈપણ સાબુ કરતાં આ
સાબુ ચંદીપત્તો છે તેની બુલાખની મીઠી સુશબ્દો અલત મનોહર છે
એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો.

કીમત-૦૩ મોટીના બાદલી ૧ તા ૩. ૦-૧૪-૦ વી. પી. ખર્ચ જુદું.

કામીનીયા ગ્રીલીઅનટીન (૨૭૨૪૬).

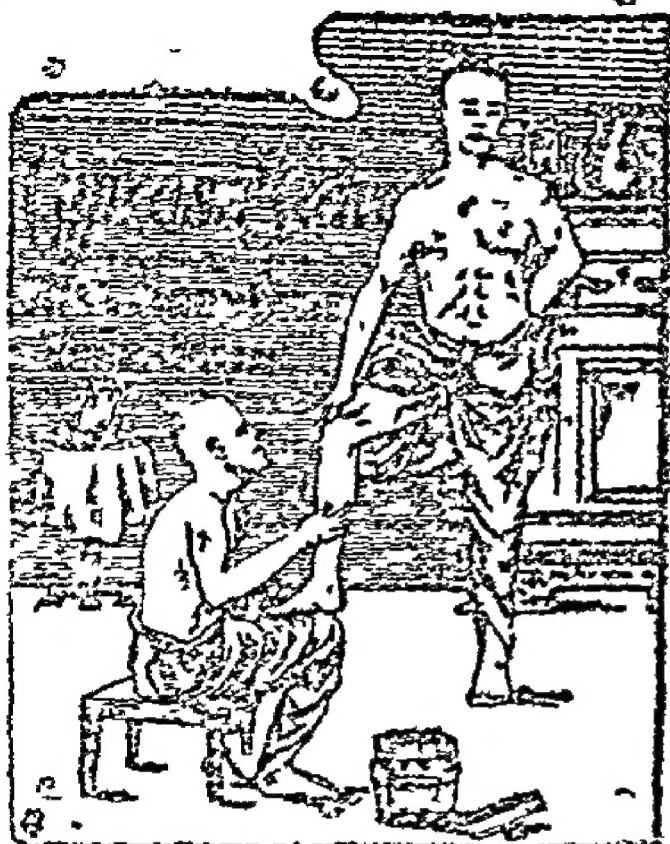
બાળ બાદે ઉત્તમ પ્રકારનું સુગંધી કીમ છે. માથામાં લગાડવાથી વાળ
સુવાળા અને અકચરત યાય છે તેમજ ગમે તે કેશનમાં ઓળા સકાય
છે. તેમાંની નીમણતો જીવાણના દુરોનો મોઢા પમરાટ વમાર દીલ ખુશ
કરે તેવા છે. એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો.

કીમત-૧ મોટીના ૩. ૦-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ ૩. ૦-૬-૦.

કોલ એન્ટ્રા-ધી એ ઝેલોઈનીયન ડગ એન્ડ કેમીકલ કંપની
૨૮૪ માર્કીટ, પોસ્ટ બોક્ષ નં. ૨૦૮૨, મુંબઈ, નં. ૨.

સેંકડો તરેહના માથાના મલમો
દરેક ગાંધીને ત્યાં મળી શકે,

અને દરેક આવી જોઈ



તેને વધારે નહીં હશે તે
મલમ હંથળીને તેની સીરા-
રસ કરશે, પરંતુ ગેરદી
આપી શકશે નહિં તે
તેવી રીતે દુકાનદારની
દયા ઉપર પૈસાની બર-
બાદી કરવા કરતાં તમો

જગત્રસિદ્ધ

ઓ.ડ.મેન્સ

સાધમિસ સાલ્વ

(૨૭૨૮૬)

માગતો તેનાથી ગેરદી
મળે છે એટલું જ નહિ
પણ તેમા રહેલી દુ ખ દુર
કરવાની હાલપી અસર
જોઈ તમો હેરત પામશો.

સાધમિસ સાલ્વ (૨૭૨૮૬)

માથાનો દુખાવો સરદી "વા" સળેખમ કમરતું ઝલાઈ જવું, હાથ પગતું રતી
જવું હવાના ફેરફારથી ચીરમા થઈ આવતો દુખાવો-એરી જવું કરડવાથી થઈ
આવતો સોજો, વિગેરે દરદો ઉપર તાત્કાલિક અસર કરનાર લઘુદુર્ગ મલમ છે.

જ્યોત્સે સાધમિસ સાલ્વ વાપર્યો છે તેઓ શું કહે છે —

કંસારા જિલોવન વસનજી શુ. સુલતાનપુર (કાઠીઆવાડ) થી
તા. ૦૨-૧૯૩૦ ના પત્રમા લખે છે કે — "આપની પાસેથી સાધમિસ
સાલ્વ મંગાવ્યા હતા, તે અમોને ખુબજ ફાયદાકારક નીવડ્યો છે "વા"ની
ઉપર તે અકસીર દવા છે તે દવા અહિં ધણીને અમે "વા"ની દર ઉપર
આપી હતી તો તેને પણ ફાયદાકારક થઈ હતી તો વળી પણ સાધમિસ
સાલ્વનો એ પોટ વી પી થી મોકલવા મહેરબાની કરશો

વગર માગે આવાં સંખ્યાગંધ સરદીફીકરો મળેલાં છે

વધારે કીમત ખર્ચવાની જરૂર નથી ક્ષત ભે આતાની નમુનાની ડબી
મંગાવો, અને ખાતરી કરો ફાયદો થશે મેટિા પોટ મંગાવતો

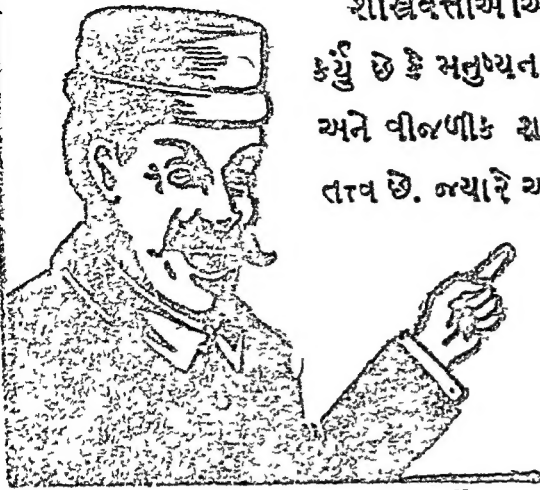
મોટા ચીનીના પોટ ૧ ની કીમત રૂ ૧-૦-૦ વી પી. અર્થ રૂ ૦-૬-૦

૩ પોટના રૂ ૨-૧૦-૦. " રૂ. ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટ-ધી એંગ્લો ઇન્ડિઅન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કું.,

૨૮૫ માર્કેટ, પોન્ટ બોક્સ-૨૦૮૨, મુંબઈ ન. ૨

મનુષ્ય માત્રની જીંદગીના પાયો
વીજળીક તાવ ઉપર રહેલો છે.



શાસ્ત્રવેતાઓએ શરીરની શોધ ઉપરથી સિદ્ધ કર્યું છે કે મનુષ્યના શરીરમાં વીજળીક શક્તિ રહેલી છે. અને વીજળીક શક્તિ એજ મનુષ્યની જીંદગીનું મુખ્ય તાવ છે. જ્યારે આ વીજળીક શક્તિ ચોક્કસ પ્રમાણમાં શરીરમાંથી ઘટી જાય છે ત્યારે અનેક જાતનાં દરદો ઉત્પન્ન થાય છે અને વખતસર તેનો ઇલાજ કરવામાં ન આવે તો મૃતપ્રાય જેવી સ્થિતિ થઈ પડે છે.

પ્રો. જેમ્સ

ઇલેક્ટ્રો-ટોનીક પૃદર્શ (૨૭૨૪૬)

(પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓ)

જો આજોક્ત ક્રિયાની સહાયથી વીજળીક શક્તિ આસેન કરીને દરેક માણસ ને દરેક જગ્યામાં માફક આવે તેવી રીતે બનાવવામાં આવેલી છે. આ ગોળીઓ કોઈ પણ દામણથી આવેલી નબળાઈને દુર કરી શરીરમાં સંપૂર્ણ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. સાલસિક ક્ષીણતાઓ દુર કરવામાં આ ગોળીઓ અન્યથા બરી અસર કરે છે. કવખતનું ઘડપણ, ધાતુની-ક્ષીણતા, પીસાબમાં ધાતુનું જવું, મગજની ચક્ષુર; આંખે અંધારા આવવા, કમરમાં અથવા હાથપગમાં કળતર યવી, વીગેરે રોગો ઉપર આ ગોળીઓ હેરત પમાડે તેવી અસર કરે છે, મંદ પડેલી પાચન શક્તિને તેજ કરે છે.

તેના સંખ્યાબંધ વાપરનારાઓ તરફથી મળેલા સંકેદો

અભિપ્રાયો પૈકી આ એક જ વાંચો:—

હમવતી સહાય સચુર, બી. એ. એલ. એલ. બી. વડીલ મુ. અમરેદાથી લખે છે કે—મહેરબાની કરીને તમારી પ્રો. જેમ્સની વીજળીક શક્તિની ગોળીઓની ત્રણ બાટલી વી. પી. થી મોકલજો. આ ગોળીઓ હું ઘણા વખતથી વાપરું છું અને તે શક્તિ આપનારી સાબીત થઈ છે.

નગર આંગે આવાં સંખ્યાબંધ સરટીફિકેટ મળેલાં છે.

ફક્ત આર આતાની ટીકીટ મોકલી ૨ દિવસ ચાલે તેટલી નમુનાની શીશી મંગાવી તમે પોતેજ ખાત્રી કરો.

દી.—૮૦ ગોળીની ૧ શીશીના રૂ ૨-૦-૦, ૨૫ ગોળીની ૧ શીશીના રૂ ૧-૧-૦, વી. પી. ખર્ચ ૧ થી ૩ શીશી સુધીના રૂ ૦-૮-૦ જુદા.

સોલ એજન્ટ:—શ્રી એંગ્લો ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની, ૨૮૫ મારકેટ પોસ્ટ બોક્ષ નંબર ૨૦૮૨ મુંબઈ તં. ૨.

“ગુજરાતી” પત્રની ૪૭ મી લેટ

અમરેશરી કટારી

અન્યકર્તા:

સ્વ. છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ

(મહેસાણાવાળા)

પ્રકાશક:

“ગુજરાતી” પ્રેસના માલીકો

મુબઈ નં ૧ •

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ,

કોટ, બુંબઈ નં. ૧.

—:૦:—

નોંધીશ: આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કોઈ ભાગનો કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હક્કો રાજશાસનાનુસાર પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam
Desai at “The Gujarati” Printing Press.
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,
Fort, Bombay No. 1.

પ્રસ્તાવના



“ગુજરાતી” પત્રની આ ૪૭ મી વાર્ષિક ઐતિહાસિક વાર્તાની
 મેટ છે. આ મેટના પુસ્તકમાં ત્રણ નાની મેટી વીરરસની
 વાર્તાઓ છે, અને તે ત્રણે ભાટચારણોના મુખે વારવાર સંભળાતો એક
 ઐતિહાસિક, અમર અને લોકસાહિત્યમાં મરાહૂર, હુહો, અને ત્રણે વાર્તાના
 આરભમાં અમે મૂકેલો છે, તેમાં દર્યાવેલી હકીકતના સ્વયં ઇતિહાસ રૂપ
 છે આ ત્રણે વાર્તાઓના લેખક એક બ્રહ્મભટ્ટ સ્વર્ગસ્થ કવિ જગનલાલ
 અમયારામ મહેસાણાવાળા છે “ગુજરાતી”ના આગત્રી, અમારા પૂજ્ય
 પિતાશ્રીને ભાટચારણોને મોઢીથી કયાવાર્તાઓ સાંભળવાનો ભારે રોષ
 હતો, અને મારી જાણ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૯૧૦ માં ખેરાળ અને રૂપાળ
 ગામના બે બ્રહ્મભટ્ટ કવિઓ શિવલાલ અને કવિ દામોદર મુનશ્વર આવેલા
 ત્યારે તેમની વાર્તા કહેવાની રૌલીથી મુગ્ધ થયા હતા તે પછી આ કવિની
 વાર્તાની બેઠકો મુખ્યના ધણા શ્રીમંતોને ત્યાં થઈ હતી, અને એક
 વાર તો કવિને ઉત્તેજન આપવા માટે ધોમીતળાવ આગળના ફરામજી
 કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં એક જાહેર મેળાવડો પણ કરવામાં આવ્યો
 હતો આ વખતથી ભાટચારણો સાથે મને પણ કેટલીક પ્રસંગ પડ્યો
 હતો તે પછી મહેસાણાના કવિ જગનલાલ મુખ્યમાં આવેલા, ત્યારે
 તેમની સાથે વાતચિત થયેલી કે, ભાટચારણો વગેરે કથાનકો ને
 વાર્તાઓ મોઢીથી કરે છે, તેવી રીતે જો લખી આપે તો જનતા અને
 તેમને પોતાને પણ ધણો લાભ થાય તેમણે જણાવ્યું કે, જેને વાર્તા
 કહેવાની ટેવ છે તેઓ લખી નહિ શકે, અને જેઓ લખી શકે તેવા
 હોય છે તે કહી શકતા નથી વળી ભાટચારણોની વાર્તામાં ભાષાની
 શુદ્ધશુદ્ધિનું કંઈ ટુકાણું હોતું નથી, અને કાવ્યાદિ ગુજરાતી ભાષામાં
 હોતાં નથી, પણ મારવાડી, ડોંગરી, હિન્દી કે ત્રજાભાષામાં હોય છે,
 જેની લખાવટ ને ઉચ્ચારણમાં પણ ધણો કરક હોય છે, તેથી તેઓ
 બોલે છે તેવું લખી લેવું તો અશક્ય છે વાર્તાનો કહેવાનો તોર જુદો
 અને લખવાનો ઢગ પણ જુદો હોય છે, જે કેટલીક વાર કહેવામાં

શોભે છે તેનો રસાસ્વાદ લખવામાં આવતો નથી, અને ભાટચારણો પોતે કાંઈ પણ દિવસ સિદ્ધસિદ્ધાન્ત બોલે છે તેવું લખી શકે તેમ નથી. કાંઈ તેમની પાસેથી સાંભળીને અનુસરણ કરીને ઉતારી લે તો જૂઠી વાત છે.’ મેં કહ્યું કે, ‘તમે લખવાની ટેવ પાડો તો કેમ?’ તેણે ઉત્તેજન મળે તો પ્રયત્ન કરી જોવાની હા બણી અને ભારતલોકકથા સંગ્રહ માટે કટલીક નાની મોટી વાર્તાઓ લખી પણ મોકલી હતી. તેઓ મુખ્યમાં હતા ત્યારેજ ઉપલા દુહાની વાર્તાઓ અમને કહી હતી. તે રસમય બનાવી તેની સાથે ઇતિહાસનો મેળ રાખી, આ જ ત્રણ વાર્તાઓ લખવાનું અમે તેમને જણાવેલું, અને તેમણે આ વાર્તાઓ લખવામાં સફળતા મેળવી છે, એટલું વાંચનાર જોઈ શકશે. [તેમણે પાત્રોના મુખમાં રાજસ્થાની ભાષાનું સ્વરૂપ જ રહેવા દીધું છે. આ પ્રમાણે તેમણે ભાટચારણોના વહીવંત્રા અને જૂના ચોપડા, પ્રાચીન કવિતા, અને ઉક્તિઓ ઉપરથી પ્રતાપી મહારાણા પ્રતાપની વાર્તા પણ લખી આપી છે, જે “ગુજરાતી” પ્રેસે પ્રકટ કરી છે. તેના કરતાં પણ અમરેશજીની કથારી, તોળાજીની તલવાર અને ઝાલાદાણા રાયસિંહજીની હથેલીના બળની એ ત્રણ વાર્તાઓ વિશેષ રસિક છે. તેથી જ અમે આ ત્રણ વાર્તાઓ “ગુજરાતી”ના વાંચનારોનોના કરકમળમાં મૂકીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તે તેની અન્ય વાર્તાઓ જેવી જ લોકપ્રિય થઈ પડશે. હમણા જૂદા જૂદા લેખકોને હાથે આવી શ્રવણીરોના પરાક્રમેની વાર્તાઓ વિવિધ પ્રકારે ગુજરાતીમાં જૂદા જૂદા દૃષ્ટિ-બિંદુથી લખાય છે, તેમાં આ વાર્તાથી એક સારો ઉમેરો થશે. ભાટચારણો પાસેથી આવી વાર્તાઓ મેળવવાનું કામ અતિ વિકટ છે, તેમાં તોળાજીની તલવારની વાત તો અદ્ભુત અને વીર રસથી છલકાતી છે, અને આર્યત્વ તેમ જ ક્ષાત્રવટ માટે દરેકના મનમાં અત્યંત માન ઉત્પન્ન કરે તેવી છે. અમે આ વાર્તા જ્યારે તેઓના મોઢેથી સાંભળી ચારે ખરે દિગ્મુદ્ધ થઈ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા. આ ત્રણ વાર્તાઓ ઐતિહાસિક ખરી બનેલી છે, અને તેનો ઉલ્લેખ કર્નલ ટોડ સાહેબના રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં અને ગેઝેટિયરોમાં, અને જોધપુર રાજના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. તેમ મારવાડી ભાષામાં રચાયેલા ખ્યાલ, લાવણી અને કાવ્ય તથા ઉક્તિઓમાં પણ મળે છે, જેમાંનાં ઘણાં પુટનોટમાં જાપેલાં છે.

અમે વાર્તામાં રાજવી મારવાડી ભાષાનું સ્વરૂપ જેવું અને તેવું રહેવા દીધું છે. મૂળ લેખક ગુજરી જવાથી વાર્તામાં કદાચ કાંઈ સ્થળે

કંઈ અશુદ્ધિ નજરચૂકથી રહી ગઈ હોય તો તે સુઝ વાચકાએ સુધારી લેવી. અત્રે એક બાબત ઉપર વાચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે. ગુજરાતનો પ્રદેશ આજે અંગ્રેજી રાજ્યમાં જેટલો મર્યાદિત થઈ ગયો છે તેટલો જૂના વખતમાં નહતો, અને તેનો રજપૂતાના સાથે સંબંધ જૂનો અને ગાઢો ખરો; અને હાલની હિન્દુ ગુજરાતી પ્રજા, શ્રીકૃષ્ણના પાદવોની અને તેની સાથે આવેલા સૌરસેનીઓની વંશજ છે, એવું લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણની પૂજા અને તેની હૃદયીય અથવા રાસાદિ લીલા અને ગાયનો હિન્દની કોઈ પણ પ્રજામાં નથી તે ગુજરાતી સ્ત્રીઓના ગોડી અને ગુર્જરી રાગમાં અને તેની સગી ગરબી-ગરબામાં અવતરેલાં છે. તેમજ મજલાપા અને ગુજરાતીને જેવો સંબંધ છે તેવો તેમજ મજલાપા અથવા હિન્દી ભાષાનો એક પ્રકાર મારવાડી ભાષા સાથે પણ ધણો છે. પણ ગુજરાતી પ્રજાનું જોર પડી ભાગતાં તેઓનું માન પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ઘટ્યું અને તેજ સમયે પેલો પ્રખ્યાત દુહો પ્રચલિત થયો. એમાં જે ભાષા-દર્શક શબ્દો છે તે ભાષાના ગુણદોષનું નિરૂપણ એકલું કરનારા નથી, પણ તે તે પ્રજાના વીરતા-શૌર્યને દર્શાવનારા છે. તે દુહો આ પ્રમાણે છે.

“અમે તમેકા સોળાહી આના, અઠે કઠેકા ખાર;
ધકડૂન તિકડૂન આઠ આના, શું શા આના ચાર”

છેલ્લા ચરણમાં ટાંક ‘શુ શા પૈસા ચાર’ એવો વગી અતિ કનિષ્ઠતા દર્શાવનારો પ્રયોગ કરે છે. આમાં ચાર જાતની પ્રજાઓની સૂરવીરતાનું ગુણકથન છે, ભાષાની એકલી કીંમત આડી નથી, એવું મારું માનવું છે. પેશ્વાઈના ઉદયકાળમાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનના હિન્દુસ્તાની તરીકે ઓળખાતા લોક સૌથી વિશેષ જોરાવર ગણાતા, અને તેનાથી ઉતરતા રાજપૂતાનાના મારવાડી-મેવાડી લોકો ગણાતા, મરાઠા લોક તેનાથી ઉતરતા, અને ગુજરાતની લાંબા કાળની સુલ્તાનશાહી, દિલ્લીની પાદશાહી તથા પૂનાની પેશ્વાઈની વચ્ચે દબાઈ ગયેલી ગુજરાતી પ્રજા તેથી ઉતરતી ગણાઈ, આવો મર્મ દર્શાવનારો આ શ્લોક છે. એ શિવાય ભાષા સંબંધમાં પણ આ શ્લોક લાગુ પાડી શકાય તેમ છે, એમાં ના નથી. અને મહાકવિ પ્રેમાનંદે વડોદરામાં ગાયકવાડી દાખલ થતાં જ નાટકો રચી તેનો સમર્થ જવાબ આપ્યો છે. પણ મારું કથન એ છે કે ગુજરાતીને મારવાડી સાથે, મરાઠી કરતાં વિશેષ સંબંધ છે; એટલે ગુજરાતી ભાષાની કીંમત મરાઠી કરતાં ઓછી આકવી ન જોઈએ. અમે આ વાર્તામાં મારવાડી ભાષા એટલા માટે કાપમ રાખી છે કે તે ગુજરાતી વાચનારને મરાઠી કરતાં વધારે સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવી છે, તે બતાવવા.

આજે મ. ગાંધીજીના યુગમાં તો ગુજરાતી લોકો હિન્દની કાષ્ઠ પણ પ્રજા કરતાં ઉતરતા નથી, એ સિદ્ધ કરવાની હાલના રાજકીય વાતાવરણમાં જરૂર જણાતી નથી. ગુજરાતી ભાષા પણ જોરદાર બની છે. જો કે હાલમાં રાજપૂતાનાની પ્રજા અને રાજની સનોવૃત્તિમાં મોટું પરિવર્તન થઈ ગયું છે. પ્રાચીન વીરતા અને સાહસ એઓમાં રહેલાં જણાતાં નથી. રાજસહારાજીઓ વિલાયતી વિલાસમાં આહલી રહ્યા છે, અને તેમની પ્રજા નિઃસત્વશાળી બનતી જાય છે.

કમનસીબની વાત એટલી છે કે આ વાર્તાના લેખક શ્રી. કવિ છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ આજે તેમનાં પુસ્તકો છપાયલાં જોવાને જીવતા નથી. તેઓશ્રી ૧૯૨૪માં શ્રીવ્યંકટેશશરણ થયા. તેઓ પોતાનો પરિશ્રમ લોકો આગળ વખણાવે જોવાને લાગ્યશાળી નહિ થયા. એ ઈશ્વરની હીલાની વાત છે. તેઓ ધર્મે શ્રીરામાનુજ લગવાનના સંપ્રદાયના ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતા. તેમનાં મરણ વખતે “ગુજરાતી” પત્રમાં લેવાયલી નોંધ અન્યત્ર પ્રકટ કરી છે. તેમનું લખેલું “પ્રતાપી પ્રતાપ”નું પુસ્તક આવું જ રસમય છે. તેઓએ “ગુજરાતી” પત્રને નાની મોટી શૂરવીરોનાં પરાક્રમેની ઘણી રોમાંચક વાતો લખી આપી છે, જે અમે અમારા વાંચનારાઓને પ્રસંગ આવ્યે અર્પણ કરીશું. આજે તો એ જ પ્રાર્થના અમારા હૃદયમાં છે કે તેમનો પવિત્ર જીવાત્મા જ્યાં હોય ત્યાં, આ તેમની યશઃકાયાને જીવંત રાખનાર એ અમર ફૂજોનો પરિપાક જોઈને સંતોષ પામે.

સંવત્ ૧૯૮૭
શ્રી દત્તજયંતિ
“ગુજરાતી” પત્રની
આશીસ.
મુંબઈ.

નરવરલાલ ઈન્દિયારામ દેશાઈ

કવિ છગનલાલ અમથારામ-મહેસાણાના વતની કવિ છગનલાલ અમથારામ આશરે ચારેક માસની બીમારી લોગવી તા. ૨૬-૫-૨૪ સોમવારના રોજ કૈલાસવાસી થયા છે. આ સમાચાર બહુી તેમના મિત્રમંડળમા ઘણી દિલગીરી ફેલાઈ છે. કવિ છગનલાલનું જ્ઞાન વહેવારું તેમ વિશાળ હતું જ તેઓ કવિતા અનાવવામાં ઘણા ઉમંગી હતા. તેમણે કેટલાક ગ્રંથો પણ લખેલા છે ને ‘ગુજરાતી’ પત્રમાં પણ તેઓ ઘણી વખત લેખો લખતા હતા. તેના દિવાળીના અંકમાં સારા લેખો આવેલા છે તેમણે મહેસાણા-માં સારી કીર્તિ મેળવી હતી. મજલાપાના તેઓ મારા કવિ હતા. મારવાડી અને ચારણી ભાષા પણ સારી બાણતા કવિ કેશવદાસની કૃતિઓ, રસિકપ્રિયા અને કવિપ્રિયા તેઓ સારી સમજતા અને સમજાવી શકતા. સામાન્ય રીતે ભાટ લોકો કથાવાર્તા મોંઢેથી કહીને શ્રોતાઓનું દિલરંજન સારી રીતે કરી શકે છે, પણ તેઓમા લખવાની શક્તિ નહિ હોવાથી ચિરસ્થાયી કંઈ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કે ઇતિહાસનું આલેખન કરી શકતા નથી સદ્ગત છગનલાલનામાં લેખક તરીકેનો ગુણ સારો હતો, તેઓએ ઘણાં રાજરજવાડાં-ઓનો ઇતિહાસ લેખો કર્યો હતો, પણ આશ્રયના અભાવે તેમની આ સાહિત્યસામગ્રી પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકી નહોતી. તેઓ સાંઝે ગુજરાતી લખી શકતા. તેમના અકાળ મરણથી પ્રદાસીકૃતિને ખોટ પડી છે. તેઓ પોતાની પાછળ એક વિધવા તથા ત્રણ દીકરા મૂકી ગયા છે. પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતિ આપે.

(‘ગુજરાતી’ના તા. ૧ થી જુન સને ૧૯૧૪ના અંક.)

“ગુજરાતી” પત્રે આપેલી ભેટો

નામ	ધ. સન.	કિંમત.
૧. પુનર્વિવાહ શાસ્ત્રસંમત છે.	(૧૮૮૬) મળતી નથી	
૨. ગૃહધર્મ... ..	(૧૮૮૬) મળતી નથી	
૩. રાસેલાસ અથવા એબિસિનિયાનો રાજપુત્ર ... (દીનાર્થસ અથવા ઉત્તર રાસેલાસ)...	(૧૮૮૬) મળતી નથી	૦-૧૦-૦
૪. હિન્દ અને બ્રિટાનિયા (રાજમક્તિવિડંબણ-એક ભાણ)	(૧૮૮૭) ૩- ૦-૦	
૫. ગંગાગોવિંદસિંહ અથવા વૉરન હેસ્ટિંગ્સનો જમણો હાથ	(૧૮૮૮) ૧- ૮-૦	
૬. મહારાણીનું જીવનચરિત્ર	(૧૮૮૮) ૧- ૮-૦	
૭. સવિતા સુંદરી અથવા ધરડા વરનો ફળેતો ...	(૧૮૮૯) ૦- ૪-૦	
૮. દીપુ સુલ્તાન અથવા શ્રીરંગપટ્ટણનો ઘેરો (પ્રથમ ભાગ)	(૧૮૯૦) મળતી નથી	
૯. દિલ્લીપર હલ્લો અથવા ભરતખંડના પરવરાપણનો પ્રારંભ	(૧૮૯૫) ૨- ૦-૦	
૧૦. અરાઢમી સદીનું હિન્દુસ્તાન અથવા સૂર્યનો અસ્ત અને ચન્દ્રનો ઉદય	(૧૮૯૬) ૨- ૦-૦	
૧૧. ઔરંગઝેબ અને રાજપૂતો	(૧૮૯૭) ૨- ૦-૦	
૧૨. શાહજહાં અને લીખારી અથવા ઇંગ્લાંડના રાજવંશનો એક અદ્ભુત ઇતિહાસ...	(૧૮૯૮) ૧- ૮-૦	
૧૩. હેસ્ટિંગ્સની સોટી અથવા પ્લાસીના યુદ્ધ પછીનું બંગાળ	(૧૮૯૯) ૨- ૦-૦	
૧૪. ખાણીપતનું યુદ્ધ અથવા નાના ફાઇનવીસ ...	(૧૯૦૦) ૨- ૦-૦	
૧૫. બેગમ સાહેબ અથવા અયોધ્યાનું પતન ...	(૧૯૦૧) મળતી નથી	
૧૬. નૂરજહાન અથવા સૌન્દર્યવિજય	(૧૯૦૨) મળતી નથી	
૧૭. બાજરાહ બક્રાળ અથવા પેશ્વાઈનો ઉદયકાળ ...	(૧૯૦૩) મળતી નથી	
૧૮. રૂપનગરની રાજકુંવરી અથવા મહારાણા રાજસિંહ	(૧૯૦૪) મળતી નથી	
૧૯. ઇન્દુકુમારી અથવા બંગાળમાં મરેઠાની દોડ ...	(૧૯૦૪) મળતી નથી	
૨૦. પ્લાસીનું યુદ્ધ અથવા લૉર્ડ ક્લાઈવનું કપટતંત્ર ...	(૧૯૦૫) મળતી નથી	
૨૧. શિવાજીનો વાઘનખ અથવા અફઝુલખાનનું ખૂન...	(૧૯૦૬) ૦-૧૨-૦	
૨૨. હળદીઘાટનું યુદ્ધ અથવા અફઝરનો પરાજય ...	(૧૯૦૬) ૦-૧૨-૦	
૨૩. નંદનવનનો નાથ અથવા આ તે રામની અયોધ્યા।	(૧૯૦૭) ૩- ૦-૦	
૨૪. પેશ્વાઈની પડતીનો પ્રસ્તાવ અથવા લાલણ વેરાગણ	(૧૯૦૮) મળતી નથી	
૨૫. ઔરંગઝેબનો ઉદય અથવા આ તે મહાન મોગલા	(૧૯૦૯) ૨- ૦-૦	
૨૬. પશ્ચિની અથવા ભસ્મીભૂત ચિત્તોડ	(૧૯૧૦) મળતી નથી	
૨૭. કલ્દેઆમ અથવા દિલ્લીનો ડગમગતો રાજમુદ્ર ...	(૧૯૧૧) ૨- ૦-૦	

“ગુજરાતી” પત્રે આપેલી ભેટો

	નામ	ક્ર. સં.	કિંમત
૨૬	પુરાતન દિલ્હી (૪૦ ચિત્રો) . . .	(૧૯૧૧)	૨-૦-૦
૨૭	ચુખનમીમાસા . . .	(૧૯૧૧)	મગતી નથી
૨૮	ભદ્રહાળી અથવા પાવાગઢનો પ્રવચ . .	(૧૯૧૨)	૨-૦-૦
૨૯	જનનાથની મૂર્તિ અથવા ભારતનું બનિષ્ય . .	(૧૯૧૩)	૨-૦-૦
૩૦	હમ્મીર હઠ અથવા રણચક્રોરનો ઘેરો . .	(૧૯૧૪)	મગતી નથી
૩૧	ભુજબગથી ભાગ્યપરીક્ષા . . .	(૧૯૧૫)	૨-૦-૦
૩૨	પાટણની પ્રભુતા . . .	(૧૯૧૬)	૨-૦-૦
૩૩	આણ્ડ્યનદિની અથવા ચમ્પ અને મુંદુધી .	(૧૯૧૭)	મગતી નથી
૩૪	અનગભદ્રા અથવા વઢીલીપુરનો ચિનાગ . . .	(૧૯૧૮)	૩-૦-૦
૩૫	દૌનક મહેવની રાજબટપટ અથવા બ્રાહ્મણી વગના ચિન્હસનો પ્રારંભ . . .	(૧૯૧૯)	૩-૦-૦
૩૬	બાદશાહ બાબર અથવા નૂરે ઇસલામ . .	(૧૯૨૦)	૩-૦-૦
૩૭	ચક્રવર્તી હમ્મીર અથવા ચિત્તોડનો પુનરુદ્ધાર . . .	(૧૯૨૧)	૩-૦-૦
૩૮	કચ્છનો કાર્તિકેય અથવા જડેન વીર ખેમાર .	(૧૯૨૨)	૩-૦-૦
૩૯	અનારકલી અથવા અપરાધી અકબર . . .	(૧૯૨૩)	૩-૦-૦
૪૦	મહાગણી મયણુદ્ધા અથવા ગુજરાતની માતા .	(૧૯૨૪)	૪-૮-૦
૪૧	પરાધીન ગુજરાત અથવા આવડા વચનો હૃદય . . .	(૧૯૨૫)	૩-૦-૦
૪૨	નાના સાહેબ અથવા સ્વધર્મે માટે પ્રાણપાપુ . .	(૧૯૨૬)	૩-૦-૦
૪૩	મુરીદે રાયવાન અથવા મલખારનો મોપલા અત્યાચાર	(૧૯૨૭)	૩-૦-૦
૪૪	સિતમગર સુલ્તાન અથવા તર્કવાર અને કુરાન .	(૧૯૨૮)	૩-૦-૦
૪૫	કચ્છનો કેસરી અથવા ધોલો અને ચનેસર . .	(૧૯૨૯)	૩-૦-૦
૪૬	અમરગર્જના અથવા મુણ્ડિ અને જાગરણ . . .	(૧૯૩૦)	૩-૦-૦
૪૭	અમરેશરી કટારી . . .	(૧૯૩૧)	૧-૮-૦
૪૮	તોજારી તલવાર અને રાયસિંહજીરી હથેલી . . .	(૧૯૩૧)	૧-૮-૦



અનુક્રમણિકા

—લિસ્ટી—

અકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧)	અમરસિંહનો પરિચય ...	૧
૨)	પીંતરા સલાબતની બહેન ...	૩
૩)	‘નકીબ’ સલાબતખાન ...	૬
૪)	લગ્ન માટે રત્ન ...	૯
૫)	બુંદી તરફ પ્રયાણ ...	૧૩
૬)	અમરસિંહની જાન... ...	૧૪
૭)	અમરસિંહની કઠારીનું લગ્ન ...	૧૭
૮)	પ્રેમમાં ફસાયા ...	૨૦
૯)	ચાડીખોર સલાબતખાન ...	૨૫
૧૦)	શાહજહાંનનું ફરમાન ...	૨૯
૧૧)	અમરસિંહનો દરબાર ...	૩૩
૧૨)	વીરની વિદાય ...	૪૦
૧૩)	અમરસિંહની આગ્રા તરફ ફર્ય ...	૪૬
૧૪)	ચાડી ખાવાનું ફળ ...	૫૦
૧૫)	હુરમ અને અમરસિંહ ...	૫૫
૧૬)	અમરસિંહને પકડવાને ખીડું ...	૬૦
૧૭)	અર્જુન ગૌડની દગલબાજી ...	૬૨
૧૮)	રઠોડો અને ગૌડોનું યુદ્ધ ...	૬૮
૧૯)	વીર બલ્લભ સાંપાવત ...	૭૦
૨૦)	હાડી રાણી સતી થયાં ...	૭૪
૨૧)	રામસિંહનો નિશ્ચય... ...	૮૨
૨૨)	અર્જુન ગૌડનું અપમાન ...	૮૬
૨૩)	રામસિંહની આગ્રા પર સ્વારી... ...	૯૦
૨૪)	બાદશાહનો પ્રપંચ ...	૯૨
૨૫)	સમાધાન ...	૯૭
૨૬)	રામસિંહને તામ્રપત્રની ભેટ ...	૧૦૧
૨૭)	જસવંતસિંહના ક્રોધનું સાંત્વન ...	૧૦૭
૨૮)	ઉપસંહાર... ...	૧૧૧

પરિશિષ્ટ

૧)	રાજા અમરસિંહ સંબંધમાં ટોડકૂત રાજસ્થાનમાં ઉલ્લેખ ...	૧
૨)	રામસિંહ સંબંધમાં કર્નલ ટોડકૂત રાજસ્થાનમાં ઉલ્લેખ ...	૬
૩)	વાર્તાને લગતા ઐતિહાસિક વર્ષોની યાદિ ...	૭

અમરેશરી કટારી*

પ્રકરણ પહેલું
અમરસિંહનો પરિચય

દોહડો:-“કટારી અમરેશરી, તેભારી તલવાર,
હાથલરાયા મંધરી, દિલ્હીરા દરબાર.” (લોકોક્તિ)

મહારાજ અમરસિંહજી જ્ઞેષ્ઠપુરના રાડોડ મહારાજ ગજસિંહજીના મોટા-ગાદી વારસ-કુંવર હતા. તેમના ઉગ્ર સ્વભાવ અને ઉદ્ધત વર્તનના સખખથી મહારાજ ગજસિંહજી, જેઓ ઇ. સ. ૧૬૨૦ માં મારવાડ-જ્ઞેષ્ઠ-પુરની ગાદી ઉપર બેઠા હતા, અને ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં મરણ પામ્યા હતા.

* [મારવાડી અને ગુજરાતી ભાષાને પ્રાચીન સંબંધ છે. સદ્ગત ઇલાહિયન પંડિત ડૉ. ટેસીટોરિએ “પ્રાચીન ગુજરાતી” ભાષાને “પશ્ચિમ રાજસ્થાની” ભાષા તરીકે ઓળખાવી છે, તે વાનખી છે. સસ્કૃતમાંથી અપરંપર યદને બનેલી છે. પ્રાકૃત ભાષામાંની એક શૌરસેનીનો પ્રજાભાષા, મારવાડી ભાષા, અને ગુજરાતી ભાષા એ વરણેલા છે, અને તે મત વાસ્તવિક લાગે છે. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ યાદવોને લઈને શૌરસેનીની પ્રજાભૂમિ છોડી દ્વારકા આમ્યા, તે સાથે ભાષા પણ લાવેલા જ. સદ્ગત ગુજરાતી પંડિત ડૉ. હરિલાલ હર્ષદરાય મુવ પણ ગુજરાતીને શૌરસેનીનો. અપર અવતાર માનતા. (જુઓ તેમનો ૧૮૬૦ માં આશ્વિન્યાર્મ મળેલી પ્રાચ્ય પરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ) આ ભાષાઓનો સળવ સૂચવનાર અવશેષો હજી ધણી વિભક્તિમાં સચવાયલા મળી આવે છે. ગુજરાતી ભાષામાં ધણી વિભક્તિનો જે પ્રત્યય નો, ની, નું, ના છે, તે પહેલાં એ વગેરે હતા, અને તે પહેલાં અર, અથવા રો, રી વગેરે હતા. હજી બંગાલીમાં છઠ્ઠીનો પ્રત્યય રો, રી વગેરે છે. મહારાષ્ટ્રીમાં આ વગેરે ચાલુ છે. ગુજરાતીએ નરસિંહ મહેતા અને બાલણ પાળી નો વગેરે (કારક) વિભક્તિ પ્રત્યયો લીધા છે. આ વાર્તાના નામમાં “અમરેશરી” શબ્દ વાપર્યો છે તેમાં રી પ્રત્યય ની ને સ્થાને છે. આ નામનો અર્થ “અમરસિંહજીની કટારી” એવો થાય છે. પ્રાચીન દુહાના પહેલા ચરણ ઉપરથી વાર્તાનું નામ રાખ્યું છે, મારે “અમરેશરી કટારી” એક નામ મૂક્યું છે. મદાવરાથી મારવાડી ભાષા સમજવા અડચણ નહિ આવે, તે માટે અમે વાર્તામાં સવાદોમાં રાજપૂત પાત્રોના મોઢામાં તેઓ બોલતા અને હજી પણ બોલે છે એવી જ ભાષા રાખી છે.

સંપાદક ગુજરાતી.]

તેમણે કુંવર અમરસિંહજીને ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં દેશવટો* આપ્યો હતો. જ્યારે તેઓ સવારમાં જગત થયા ત્યારે વરદી મળી કે, મહારાજ સાહેબ તરફથી તેમને દેશવટો આપવામાં આવ્યો છે; તેથી તેઓ દાતણ કરી, નાહી, પોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી, ત્વરિત પોતાના માટે મોકલવામાં આવેલો કાળો પોશાક ધારણ કર્યો, અને નીચે આવી પોતાના માટે મોકલવામાં આવેલા કાળા ઘોડા ઉપર આરૂઠ થઈ, પોતાની સાથે કોઈ પણ સાણસને ન લેતાં એકલા જ ચાલી નિકળ્યા. તેઓ તે જ ઘોડા અને તે જ પોશાકમાં જ્ઞેષ્ઠપુરથી નિકળી પરભાયાં દિલ્હીશ્વર શાહાનશાહ શાહજહાનના દરબારમાં ગયા. તેઓ પોતાના પિતાના નામથી પ્રખ્યાત જ હતા, તેથી દિલ્હીશ્વરે તેમને દરબારમાં બોલાવી ૩૦૦૦ ઘોડેસ્વારની સરદારી આપી અને તે ઉપરાંત નાગોરનો કિલ્લો જાગીરમાં આપ્યો અને “રાવ”નો ઇલકાબ આપવામાં આવ્યો. આવી રીતે માન મેળવી નાગોરના રાવ અમરસિંહ બાદશાહ શાહજહાનના દરબારમાં રહેવા લાગ્યા. તેઓ બાદશાહની સેવામાં તેનાં તાબેદાર ખંડિયા રાજ તરીકે રહેતા હતા, તે પણ હમેશાં પોતાના સ્વભાવને અનુસરી સ્વતંત્ર રીતનું વર્તન રાખતા હતા. પોતાના સ્વભાવને વશ થઈ તેઓ કોઈકોઈ વખતે ખુદ બાદશાહનું પણ અપમાન કરી બેસતા હતા. તેમને ક્ષાત્રવટનું અત્યંત અભિમાન હતું, તેથી બાદશાહ ક્ષત્રિયોની હલકાશ થાય તેવો કંઈ પણ વાદવિવાદ કરતો, તે પછી આપણી વાર્તાના નાયક રાવ અમરસિંહ તેને મુખ તોડ જવાબ તુરત જ આપતા હતા. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, રાવ અમરસિંહ બાદશાહની ઇતરાજીનો ભોગ થઈ પડ્યા હતા. જો કે આનું પરિણામ શું આવ્યું તે જાણવા વાંચકો ઉત્સુક રહે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ ઉતાવળ ન કરતાં એક એક પ્રકરણ વાંચવાથી રાવ અમરસિંહને માટે અને ખુદ બાદશાહના માટે શું પરિણામ આવ્યું તે પણ આખર જાણાશે.

* ક્ષત્રિયોમાં એવો વહીવટ છે કે જેને “દેશવટો” આપવામાં આવે, તેના માટે તેના મુકામ ઉપર દેશવટો આપનાર તરફથી કાળો ઘોડો અને કાળાં કપડાં મોકલવામાં આવે છે. દેશવટાના માટે કંઈ હુકમ લખીને આપવામાં આવતો નથી કે કોઈની મારફત મોકલેથી પણ સંબળાવવામાં આવતો નથી. પરંતુ કાળો ઘોડો અને કાળાં કપડાં ઉપરથી જ જેને દેશવટો આપવામાં આવે છે તે માણસ પોતાને દેશવટો આપવામાં આવ્યાનું સમજી મોકલવામાં આવેલાં કપડાં પહેરી, ઘોડા ઉપર બેસી આવતો થાય છે; તે દેશમાં રહેતો નથી.

પ્રકરણ બીજું

પીંજરા સલાખતની બહેન

હોદ્દા:-વિષય નન ફસી વિષયમાં, કરે ન રથ વિચાર,
પસ્તાવા પૂરા પછી, જ્યારે બને ખુવાર.

આ પછી આ વાર્તાનો સમય ઇ. સ. ૧૬૪૪ પછીનો છે તે અરસામાં દિલ્હીના પ્રલાયશાળી સિંહાસનને ગાદાનશાહ શાહજહાંન શોભાવતો હતો. મુસલમાન બાદશાહોના તે સમયમાં ઘણા દુર્ગુણો પૈકી એક એવો પણ દુર્ગુણ હતો કે, તેઓ કોઈ પણ સ્વરૂપવતી સુંદરી ઉપર મોહિત થતા, તો પછી તેની રાજપુત્રી અથવા હેવટ જાનરદસતીથી પણ તેવી સુંદરીને પોતાના જનાનામાં લાવી પડદાયત, રખાયત અથવા નિક્કા પડાવી દૂરમ બનાવી દેતા હતા. અને આવી રીતે ગમે તે કામની, ગમે તેટલી સ્ત્રીઓને જનાનામાં દાખલ કરી મૌજ શૌખ કરતા હતા. અર્થાત્ કે તેઓ જેટલા દરજ્જે રાજકુશળ હતા તેટલા જ દરજ્જે 'કામકુશળ' પણ હતા. આ તેમની કામકુશળતાનું પરિણામ એ આવતું કે, તેમની આવી દૂરમો તથા રખાયતોના સગાઓ રાજ્યમાં અભાચાર કરતા હતા, અને ખાન ઉમરાવો ઉપર પણ પોતાની સત્તા જમાવતા હતા.

આપણી આ વાર્તા પણ તેવા જ એક પ્રસંગ ઉપરથી ઉદ્ભવ થવા પામી છે. બાદશાહ શાહજહાંનની સવારી એક દિવસ નગરમાં ફરવા નિકળી હતી, અને તે ફરતા ફરતા એક ગલીમાં આવી કે જે ગલીના મુખ્ય રસ્તા ઉપર એક પીંજરાનું ધર હતું. આ ધરમાંની એક છોકરી ઇન્દ્રની અપ્સરાને લલિત કરતી હતી, કામદેવની સ્ત્રી રતિને પણ સરમાવી નાખતી હતી. તે છોકરી બાદશાહની સવારી જોવા સાર પોતાના ધરના મેડાની બારીએ આવી બેસી રહી બાદશાહની સવારી ધર આગળ આવી, અને બાદશાહની દૃષ્ટિ બારી ઉપર પડી અને બારીમાં બેઠેલી પીંજરાની છોકરીને તેણે જોઈ. જોતાંતો સાથે જ બાદશાહના મગજ ઉપર વિજળીની માફક અસર થઈ. તેને અભાચાર એમ જ લાગ્યું થયું કે, 'આ તે મેં કોઈ અપ્સરા જોઈ, કે કોઈ નાગકન્યા જોઈ કે કોઈ દેવકન્યા જોઈ.' શું આ ભૂમિ ઉપરની સ્ત્રી છે?' આમ વિચારમાં તે વિચારમાં સવારી આગળ નિકળી ગઈ અને રાજમહેલમાં પણ પહોંચી ગઈ. બાદશાહ મહેલમાં આવ્યો, પરંતુ તેનું હૃદય તો પેલી પીંજરાની છોકરીના પાસે જ રહ્યું હતું. બાદશાહ વિષયાધ બની ગયો અને તેને પોતાનું રાજકાજ કરવાનું કે પોતાના સરદારો સાથે બેસવાનું પણ પ્રસંદ પડવા લાગ્યું નહીં. તેની દશા તો એવી થઈ કે:

હોહો:-મો મન લગ્નાં તો મનાં, તો મન મો મન લગ્ન;
હુણુ વળગ્યાં પાણીયે, પાણીય હુણુ વળગ્ન.

બાદશાહ શાહજહાંન માત્ર તે પીંજરાની છોકરીના સ્વરૂપનું જ રાત્રિ દિવસ વર્ણન કરવા લાગ્યો. તેને તેની અનેક સ્વરૂપવાળી હૂરમો પણ રાક્ષસીસમાન કુરૂપી દેખાવા લાગી. તે તો માત્ર પીંજરાની છોકરીના જ શુણુ ગાવા લાગ્યો અને તેના જ નામની માળા ફેરવવા લાગ્યો. બાદશાહની આવી દશા થઈ ચારે તેના દરબારીઓને બાદશાહની આ દશા જોઈ ચિન્તા થવા લાગી. બાદશાહની આ દશા શા કારણથી થઈ તે કારણ જાણવાની ઉત્કંઠા સરદારોને થઈ આવી. તેમણે બાદશાહના એક હજુરીઆની સારફત કારણ જાણ્યું. તપાસ કરાવતાં માલુમ પડ્યું કે જે છોકરી ઉપર બાદશાહ આશક થયેલ છે, તે પીંજરાની છોકરી, સલાબત નામના તેના લાઇના હવાલામાં છે. તેમણે પીંજરા સલાબતને બોલાવ્યો અને તેની બહેનને લાવી બાદશાહની પડદાયત બનાવી રાખી, એવો દરબારીઓએ નિશ્ચય કર્યો. સલાબત પણ કંઈ મૂર્ખ ન પોતા કે જે આ અનાયાસ પ્રાપ્ત થયેલો સમય ચૂક. તેણે પણ તુરત જ બાદશાહની આગળીનો સ્વીકાર કર્યો, અને તેની બહેનને બાદશાહના જનાનખાનામાં મોકલી. બાદશાહે પણ આ સલાબતની બહેનને પોતાની પડદાયત બનાવી રાખી. બ્યારે બાદશાહે તેને જોઈ હતી ચારે તેની જે દશા થઈ તે તો આપણે ઉપર વર્ણન કરી ચુક્યા જ છીએ. પણ બ્યારે પ્રત્યક્ષ તે તેના કબજામાં આવી એટલે તો:

નિરખિ નવોઢા નારીકો, શાહ લયો અતિ લીન;
જેસે અંબુજમેં ચલી, રહત સદા તદલીન.

બાદશાહ તો એવીસે કલાક પોતાની નવીન પ્રિયતમાના મોહ-પાશમાં બંધાઈ, તેની પાસે જ રહેવા લાગ્યો. તેણે તો રાજના જરૂરી કામગાંથી પણ પોતાનું મન બંધ કર્યું; રાજદાજ પણ મંત્રીઓની સાર્ફત જ ચાલવા લાગ્યું. તેમ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું, કારણ કે બાદશાહને અનેક હૂરમો હતી, તેમ રખાયતોનો પણ પાર નહોતો, પરંતુ તે તમામના કરતાં આ સલાબતની બહેન એટલી સ્વરૂપવતી હતી કે, તેના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં કોઈ વિદ્વાન કવિની સેખિની પણ ચાલી શકે નહીં.*

* હોદ્દા:-અંબુજ મુખ અંબુજ નયન, અંબુજ હૃય કઠોર;
ગ્રીષ્મા રંબ શી શોભતી, કામી જન મન ચોર.
દંત સુદાદિમ કી કલી, મીરિસ લિલ લગાય;
મનો કમલમેં લગ રહી, પંક્તિ ચાલીકી આય.

આવી રીતે બાદશાહની પણ પોતાની નવોઢા પ્રિયતમામાં જ્યારે બરાબર-ઝોટલે જેમ અદ્ભૂત ચક્રાર, જળમાં મીન અને કમળમાં કમર લુપ્ત થઈ પોતાનું જાન બૂલી જાય છે તેમ-દશા થઈ, અને જ્યારે બાદશાહને પોતાના પ્રેમમાં લીન થયેલા જોયો ઝોટલે પોતાના બાઈ સલાખતને ન્યાલ કરવા સાર તે અતુર પીંજરાની છોકરીએ પોતાની પ્રેમરૂપી જળ વિશેષ રીતે પ્રસારવા માંડી

છેવટ બાદશાહની પામે તેણે માગણી કરી કે, “ખુદાવિંદ દીન દિલ્લી-કે વાલદ! પરવર દિગાર! મેરે પર ખુદાવિંદકી બરાબર મહરબાની છે, લેકિન મેરે બાઈ સલાખતખાનકે પર ખુદાવિંદકી કુછ નિગાહ નહીં હૂઈ, તો ખુદાવિંદ ઇસકે ખાસ્તેબી કુછ ઇન્તજનમ હોના ચાહિયો.”

બાદશાહ તો આ છોકરીની પામે આધજો જ-પ્રેમધિ-બની ગયો હતો અને તે પોતાની પ્રિયતમાને ખુશ રાખવા તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા રાખતો હતો. તેણે પોતાની પ્રિયતમાને ખુશ કરવા કહ્યું કે, “અમ નાજનીન, ઇસ તરફમેં નારાજ હોનેકા કયા કારણુ હૈ? મેં તુમારે બાઈકે ખાસ્તે નોકરીકે બિચારમેં હી થા, ઓર જબ તુમારીબી તુમારે બાઈકે લિયે અરજ હૈ, તો મેં કલ તુમારે બાઈકા કચહરી કરઠે, બડા ‘નકીળ’ બનાઉંગા. ઓર બડે બડે ખાન ઉમરાવબી ઇસહીકી મહરબાનીસેં મેરેકા મીલ શકેંગે.” આવી રીતે પોતાના બાઈના માટે ખુદ બાદશાહની આચા થવાથી તે પીંજરાની છોકરીને ટૂટલો આનંદ થયો હતો, તેને વિચાર વાચકોએ જ કરી લેવો.

તે જ દિવસે સાંજે બાદશાહે આ પીંજરાની છોકરી સાથે, કાજીને જોલાખીને કુરાને શરીફના ફરમાનોને અનુસરીને નિજા કમા, અને “બાદશાહનો સાજો પીંજરો” એ કહેવત ચલાવી, જે આત્યારે પણ વાર્તાકારે પોતાની વાર્તામાં અસંગોપાત કહે છે, અને લોક કહેતી તરીકે અસિદ્ધ થઈ પડી. અર્થાત્ બાદશાહે પીંજરાની છોકરી સાથે નિજા કરી તેને ફરમ બનાવી દીધી.

ખાન સુ સબ્ય વિચાલ હૈ, મનો અદકી રેખ,	
કરે અધકારે સુ કચ, નામ સન્નિત કર લેખ	૩
નાબી સુ કુરુડ વિચાલ હૈ, નય રબકે ચમ,	
મુઠમી દેખી પરી સર્મા, ભરી કામકે દબ.	૬
કામ કલામેં પ્રવિન અતિ, ગતિ જન મદ વિચાર,	
સબ શાહનકો શાહ સખિ, જો મતિમંદ ગૌવાર.	૫
શાહકે નૈન ચક્રાર બે, નીરખિ ખ્યારિ મુખ ચદ,	
સકળ મુખ મુખ ચદમેં, રાજકાજ મુખ મદ.	૬

બાદશાહે બીજા દિવસે સવારમાં દરબાર ભરવાનું ફરમાવ્યું, અને તમામ ખાન ઉમરાવોને અને શેઠ શાહુકારોને કચેરીમાં આમંત્ર્યા. દરબાર થયો ત્યારે બાદશાહને વરદી પહોંચાડવામાં આવી અને બાદશાહ દરબારમાં આવ્યો. આવીને તેણે બીજા કંઈ પણ વાતચિત કર્યા શિવાય આવતાની સાથે જ ફરમાવ્યું કે, “આજકા દરબાર ધસ સિયે ક્રિયા ગયા હૈકી, મેરા સાલા સલાખતખાનકા મેં બડા “નકીબ” બનાતાહું. સખી ખાન ઉમરાવોકા ચાહિએકી, ધનકા અપના હમારે તરફ હોનેવાલા સખ કામકાજ ધનકે આરક્ષત કરવાયા જય; અગર ધસમેં કીસિકે તરફસેં કુછ હરકત લિયા જયગા તો મેરી ખફ-ગીકા ભોગ હોના પડેગા,” આચ કહી બાદશાહે તુરત જ દરબાર ખર-ખારત કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તેનું શરીર દરબારમાં હતું પણ મન તો પોતાની નવી દુરમ પાસે જ ભ્રમણ કરી રહ્યું હતું, તેથી પોતે ઘણો વેખત દરબારમાં રોકાઈ શકે તે અસમ્ભવિત જ હતું.

બાદશાહ દરબાર ખરખારત કરી જનાનખાનામાં ગયો એટલે સહુ ખાન ઉમરાવો પણ પોતપોતાના મુકામે જવા ચાલ્યા. રસ્તામાં બાદશાહે એક પીંજરાને “નકીબ” બનાવ્યો તે સંબંધી વાતો થવા લાગી. સહુ કોઈ બાદશાહના આ વર્તનથી નારાજ થયા હતા, એમ એક બીજા સાથેની વાતચિત ઉપરથી જણાયું. તેમાં તેમનો કંઈ જ ઉપાય ન હતો, કારણ તેઓ તેમની સ્વતંત્રતા ગુમાવી બેઠા હતા. બાદશાહના ગેરબ્યા-જખી કૃત્ય કે હુકમને તાબે થયા શિવાય અન્ય ઉપાય જ નથી, એમ માની તેઓ મૌન રહ્યા. બાદશાહતોમાં ખાન ઉમરાવોની આવી, દયાજનક સ્થિતિ ભોગવવા કરતાં એક સાધારણ માણસ તરીકે સુખી રહેવું તે શું બોલું!!!

મકરણ ત્રીજું

‘નકીબ’ સલાખતખાન

દોહા:—નીચ મેળવી મહત્પદ, જરૂરથી ફાટી જાય;
તુમ્હ તળાવોમાં કદી, જળ નહિ અધિક સમાય.

આપણને ખાન ઉમરાવોની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરવાની જરૂર જણાય છે. આ સ્થળે તેમની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન બે કરાવવામાં આવે તો તે અસ્થાને નહીંજ ગણાય. મહારાજા અમરસિંહજી પણ ઉમરાવો પૈકીના એક હતા, અને તેમના સંબંધની આ વાર્તા હોવાથી ઉમરાવો અને સાથે સાથે ખાનોની સ્થિતિનું પણ સાધારણ વર્ણન કરવાનું ઉચિત ધાર્યું છે.

બાદશાહતમાં મુસલમાન નબવાઓને “ખાન”ની સંજ્ઞાથી અને હિન્દુ રાજાઓને ‘રાવ’ અને “ઉમરાવ”ની સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવતા હતા. બાદશાહની દરબારમાં આવા તમામ ખાન અને ઉમરાવોને રેશમનાં લટકતાં પુર્દાં પકડી ઉભા રહેવું પડતું હતું, માત્ર જેમને ખાસ કૃપાથી બેઠકનું માન મળતું હતું, તેઓ જ બેસી શકતા હતા. વળી આ બાદશાહતમાં સીતેર ખાન અને બહોતેર ઉમરાવોની ગણતરી હતી * તેઓ બાદશાહતની ઢાલ અને સ્તબ-રૂપ મનાતા હતા. આવા તમામ ખાન ઉમરાવોને બાદશાહની નિયમિત નોકરી કરવી પડતી હતી, અને તેઓને પોતાની નોકરીની મુદત દરમ્યાન તેમને પોતાનું ખર્ચ ભોગવવું પડતું હતું. આ મુદત દરમ્યાન તેમનાં રાજ્યો, તેમના મંત્રીઓ અથવા તેમના કુટુંબીઓના હવાલે રહેતાં હતાં. કોઈ પણ ખાન કે ઉમરાવને પોતાની નોકરીના સમય દરમ્યાન બાદશાહ તરફથી બહારની નોકરી સોંપવામાં આવતી, તો તેમની અવેજીમાં તેમના તરફથી તેમના કુટુંબના કોઈ માણસને નોકરી ઉપર નિયત કરવા પડતા હતા, અર્થાત્ તેવા સમયમાં તેમની પામેથી બેવડી નોકરી લેવામાં આવતી હતી. વળી નોકરી શિવાયના ખાન ઉમરાવને પણ જમારે બાદશાહને થોડાં લાગે ત્યારે નોકરી બતાવવામાં આવતી હતી. આવા ખાન ઉમરાવો ઉપર બાદશાહનો બરોસો પણ પૂર્ણ હતો, તે એટલા ઉપરથી દેખાય છે કે ખાનો તો બાદશાહની ઝોતના તેથી તેમને તો સુબાગીરી આપવામાં આવે, પણ ઉમરાવો-હિન્દુ-ને પણ સુબાગીરીઓ આપવામાં આવતી હતી. આ પ્રમાણે હોવાથી સાધારણતઃ બાદશાહતમાં એક એવા પ્રકારનું અધેર પણ હતું કે કોઈ ખાન-ઉમરાવના મરણ બાદ તેની વારસાઈ મેળવવામાં ખાસ કરીને આવા સુબા સાહેબોની મરણને જ અગત્યતા આપવામાં આવતી હતી. જેના તરફથી સુબા સાહેબોના ચરણે સારી બેઠ પહોંચતી, તેઓ જ આવી પસંદગીમાં ઉત્તીર્ણ થઈ શકતા હતા. સુબા સાહેબની કોઈ ખાન-ઉમરાવ ઉપર ઇતરાજી થતી હતી તો તેમને પદચ્યુત કરવામાં

* એક વખતે શાહજહાંને પોતાના દરબારમાં પૂછ્યું કે, “બાદશાહતમાં ખાનો કરતા ઉમરાવોની સંખ્યા બેની વધારે કેમ ગણાય છે?”

તેનો જવાબ અતર્વેદ જીવાના સુબા મીર ખાનખાને એવો આપ્યો કે “અરિષ્ટ ખરવર, હિન્દુઓ મુસલમાનો કરતાં બે કામ બધાં કરી શકે છે અને તેથી તેમની સંખ્યા બેની વધારેની રાખવામાં આવી છે અને તે બે કામ એ કે, તેમનું ધડ શિર કપાયા બાદ લહે છે, અને તેમની સ્ત્રીઓ સતીઓ થાય છે.”

પણ નજીવાં કારણો બતાવી સુખા સાહેબો આવીએ ખાતા નહોતા. સુખા સાહેબની મહેરબાની મેળવનાર ખાન, ઉમરાવ પોતાની પ્રજા ઉપર ઇચ્છાક જીલ્લો ગુજારે તો પણ તેમનું નામ કોઈ લઈ શકતું નહોતું; પછી હાલે તેઓ પ્રજાનાં ધરખાર લૂંટે, ઇજ્જત લૂંટે કે કોઈનાં માણસ મારે; તેમને પૂછે તેમને પરમાત્મા પૂછે-એવો તેમનો હિસાબ અને ન્યાય હતો. તેથી તમામ ખાન, ઉમરાવો, સુખા સાહેબોને પોતાના ઇજ્જત સમાન ચાનતા હતા. તેમના સાટે અનેક પ્રકારની સામગ્રીઓ મોકલવામાં આવતી હતી. તેમનો મુકામ પોતાના રાજમાં થાય ભારે તમામ પ્રકારનું ખર્ચ તેઓ ભોગવતા હતા, અને જતી વખતે ઉલટ રાજ્યના પ્રમાણમાં સુખા સાહેબોનાં ચરણોમાં ભેટો મુકવામાં આવતી હતી. આ ઉપરાંત ખાન, ઉમરાવોને બાદશાહના “નકીઓ”ની પણ મહેરબાની મેળવવી પડતી હતી, જેથી તેમનો કંઈ ગુન્હો હોય તો છેક બાદશાહ સુધી પહોંચે નહીં.

આપણા આ પ્રકરણના નાયક પીંજરાજદા સલાબતખાનને જ્યારે બાદશાહના ફરમાનથી સીતેર ખાન અને બહોતેર ઉમરાવો ઉપર ચત્તા પ્રાપ્ત થઈ એટલે “ઓહું પાત્ર ને અધિકું લણ્યો, વઢકણી વહુએ દિકરો જણ્યો” એ ન્યાય અનુસાર, મૂળ જાતના હતા પીંજરા અને પછી બાદશાહના સાળા બન્યા, અને પોતાની બહેનના પ્રતાપે બાદશાહની મહેરબાની મેળવી “નકીબ” બનવા ભાગ્યશાળી બન્યા, તેથી “મકંડ ને વળી મદિરા પીયે, અખા એથી સહુ દેા ખીયે” એમ થયું. આ સાહેબ તો ફાટવા લાગ્યા, કારણ કે શ્રીમાન્ તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે “અસ કોકે જનમેઉ જગમાદિ, પ્રભુતા પાઈ જાદિ મદ નાદિ” એને અનુસરી મહાન્ જ્ઞાતી મુનિઓને પણ જ્યારે અભિમાન થતું છે, ભારે પછી સલાબતખાન જેવા એક તુચ્છ પીંજરાને આટલી બધી મોટાઈ મળવાથી અભિમાન થાય તેમાં શી તવાઈ? તેઓ તો એટલા બધા મસ્ત બની ગયા કે, પોતાના કાર્ય પ્રસંગે ખાન ઉમરાવોને પોતાના મુકામ ઉપર આવવાનું ફરમાવવા લાગ્યા. ખાન ઉમરાવો પણ તેમના મુકામ ઉપર વિનંતિઓ કરવા લાગ્યા. હજીજરો અને લાખો રૂપિયાની રસવો પણ આપવા લાગ્યા. આવી રીતે લગભગ તમામ ખાનો અને ઉમરાવો સલાબતખાનને તાબે થયા; તેનો માન મતંગો સાચવવા લાગ્યા. પરંતુ આપણી વાર્તાના નાયક નાજોરાવીજ મોઝ મહારાજ અમરાસિંહજી તેને પીંજરો માની સલામ સરખી પણ કરતા નહોતા. બહુ દોષ વખતે તેની મનાઈને પણ જતા નહોતા. આથી સલાબતખાન મહારાજ અમરાસિંહજી ઉપર ફરમાવટ રાખવા લાગ્યો. પ્રસંગોપાત બાદશાહના પણ

કાન લંબેરતો હતો. મહાન કવિ સદ્ગત ગગન-ગંગાપ્રસાદજીના “નકા નહીં હોત કહું નીચકો બહાયેસે” એ શબ્દોના પરિણામનો સ્વાદ ચાખવાનો શાહજહાંનના મોટે પ્રયત્ન ઉભો થયો, તેના બી તેણે પોતે સલાખનને “નકાબ” બનાવી રાખ્યા, અને જેનાં કડવાં ફળો ચાખવાને માટે ખુદ બાદશાહ તથા સલાખત બાબવાન બન્યા !!!

અકરણુ ઓથું

લક્ષ્મી માટે રજા

દોહા:-સાઈ તોસોં ખીનતી, ચે દુઈ બેળા રકબ,
જીવ રખે તો લાજ રખ, લજ ખીન જીવ ન રકબ

અમરસિંહજી અલાવે મળતાવડા-શાંત પણ દુસ્મનો પ્રત્યે અત્યંત ક્રોધિત હતા પ્રસંગ પડે કાળના સમાન બની જતા હતા. પ્રસક્ત વીર-રસની મૂર્તિનું લાન કરાવતા હતા તેમનાં મનમાં ક્ષાત્રવટનું અને પોતાના રોઠોઠ વશનું પૂર્ણ અભિમાન હતું તેથી સલાખત જેવા એક પીંગરો ઉપર તેમનો સાધારણ તિરસ્કાર હતો. કેટલોક સમય તો શાંતતાપૂર્વક ચાલ્યું, પરંતુ આખરે તેમને એક મહાન સકટ આવી પશું

મહારાજ અમરસિંહજી જ્યારે આગરા-દિલ્લી દરબાર-માં હતા, ત્યારે ખુદી મહારાજ હાડા વશાવતસ મહારાજ છત્રસાહે પોતાની કુવરીનાં લક્ષ્મી અમરસિંહજી સાથે કરવા સાડ નિશ્ચિત કરી હાથેવાળે પરણવા આવવા સાડ વિનંતિ કરી, લક્ષ્મીપત્રિકા આગરા મોકલાવી અમરસિંહને આ પત્રિકા મળવાથી મનમાં ભારી ચિંતા થઈ આવી. તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “રજવાડોંરો હમજો કામકામ વો પીંગરો સલાખન કરેહૈ, અર મોરે સલાખતમુ આછી નહીં હૈ, જીજીમુ રજ લેવણુમે મોંને કાઝો કષ્ટ બૈશી. પરંતુ લક્ષ્મી બારતે ગયા બીજી ચાલે કાય નહીં એર જો હોયમો હોય મેં જાપને ખુદ બાદશાહસોં અરજ કરશોં, અર મોરી રજરા બારને બદોખસ્ત કર લેનોં, પરંતુ વો પીંગરાને તો જાપને કહણે કાય નહ.”

આમ વિચાર કરી તેઓ સલાખનની દરબ્યાનગીરી શિવાય બાદશાહને જઈને મળ્યા, ખુદીમાં પોતાનું લક્ષ્મી હોવાથી જવાનું જણાવી રજની માંગણી કરી બાદશાહે અમરસિંહજીની હકિકત સાંભળી કંઈક મન સાથે વિચાર કરી કહ્યું કે, “તુમારી રજકે બાન્તે તુમ જાકે સલાખતકો મિયો, વો તુમારી અરજ હમકો પેશ કરેમા, શીર દેખા જાયમા.”

અમરસિંહજીએ બાદશાહનું કહેવું સાંભળી જવાબ આપ્યો કે, “ખુદાવિંદકા માણુમ હૈ કી મેરે ઔર સલાખતકો અચ્છી નહિં હૈ,

ઔર વો મેરે તરફ અદાવતભી રખતા હૈ, ઇસકે લિયે ઇસકે પાસ મેં નહીં જાઉંગા. ખુદાવિંદ ખુદ મેરી રજા કે લિયે ઇન્તજમ ફરમાવેં.”

બાદશાહે પોતાના સાળાનું અપમાન થતું જાણી કહ્યું કે, ‘હમારેસે ઇસ તરફ તહુસારી રજા કે લિયે ઇન્તજમ નહીં હો સકતા હૈ. તુમકો જાકે સલામતખાનકા મિલનાહી પડેગા, ઔર શીર રજા કે લિયે ઇન્તજમ કીયા જાયગા.”

અમરસિંહે સામે જવાબ આપતા જણાવ્યું કે, ‘ખુદાવિંદ, અગર આપસે રજાકા ઇન્તજમ નહિં હો સકેગા તો મેં મેરે આપસે કર લુંગા, ઔર આજ સામકો યહાંસે જાઉંગા.”

બાદશાહ અમરસિંહજીના કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી શક્યો નહીં, તેથી તેણે પૂછ્યું કે “તુમ તુમારે આપસે રજાકા ઇન્તજમ કિસ તરફ કર સકતે હો?”

“મેરે રજાકી કુછ જરૂરત નહિં હૈ, ખુદ ખુદાવિંદકો અરજ કી હૈ ઔર આજ સામકો યહાંસે ઇંદીકી રાહ લી જાયગી, શીરસે દેખા જાયગા.”

કપાળમાં વાગે તેવા અમરસિંહજીનાં વચનો સાંભળી બાદશાહ મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, એક તો અમરસિંહ ઉદ્ધત છે, વળી ઇંદીવાળાઓથી સગપણના સંબંધથી જોડાશે, તેથી ઇંદી તેના પક્ષે રહેશે. જોધપુર પણ તેના પક્ષમાં રહેશે. આવી રીતે આ ત્રણ રાજ્યો એક થાય અને ખીજ પણ રાજપૂતો તેમના પક્ષમાં જળવાનો સંભવ છે. તેથી ભવિષ્યમાં બાદશાહતને પણ ઇકકો લાગવા સરખું થાય, માટે અભારે તો રજા આપવી અને આગળ ઉપર જોધ લેવાશે. આમ વિચાર કરી કહેવા લાગ્યો કે “જબ તુમકો સાદી કરનેમેં કિતની રજાકી જરૂરત હૈ?”

“ખુદાવિંદ, ગેરેકા કમમેં કમ એક માસકી રજાકી જરૂરત હૈ.”

“તુમ ઇંતની રજાકો કયા કરાગે? યહાંસે ઇંદી જાકે સાદી કરકે તુમારી રાનીકો લેકરકે યહાં ચલે આગે; ઇસમેં મહીને ભરકી લંબી રજા નહિં મીલ સકતી હૈ. અગર જો તુમકો રજાકી જરૂરત હૈ તો સિદ્ધ સાત રોજકી રજા મીલેગી.”

અમરસિંહે જાણ્યું કે નકામો કોશિશ કરવા કરતાં ઇંદી જઈ તુરત પાછા ફરવામાં સાત દિવસ પણ ઠીકજ છે. આ બાદશાહ, જેણે એક વખત સાત દિવસ કહ્યા છે તે કહે વધારે રજા આપશે પણ નહિં, એથી એમણે બાદશાહને કહ્યું કે—“જેસી ખુદાવિંદકી મરજી.”

આમ કહી પોતે રજા માગી વિદાય થયા અને ચાલ્યા જોડલે પુનઃ બાદશાહે તેમને જોડાવ્યા અને કહ્યું કે “અમરસિંહ, દેખો તુમકો

મેં સાત રોજકી રજા દેતા હું, ઉસકે ઉપર એક રોજબી જ્યાદા હોગા તો બાદશાહી ફરમાનકે મુવાફિક હરજ્યાદા રોજકે લિયે એક* એક લાખ રૂપયા જુમાના લીયા જાયગા."

"હુજુર મેં શાહી ફરમાનકો જાનતા હું ઓર મેરેકો સાત રોજકે ઉપર કોઇ ઓર મુદત હોગા તો મેરા જુમાના હે ગા ચે મેરેકો દેના હોગા, યહ બાતસેબી મેં બરાબર વાકિફહુ."

"જબ જાઓ, લેકિન શાહી ફરમાનકો બરાબર યાદ રખના."

બાદશાહને હુકમ થવાથી અમરસિંહજી પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા

X

X

X

X

આપણે આ રચણે જુદીના મહારાવની પણ ઓળખ કરવાની જરૂર છે.

દિલ્હીના છેલ્લા હિન્દુ બાદશાહ મહાન પ્રતાપી પૃથ્વીરાજ ચોદાણના વંશના આ જુદીના રાજાઓ-ચહુઆણુ-છે અને ચહુવાણુની અનેક ચોવીસ-શાખાઓ પૈકી આ જુદીના રાજાઓ હાડા શાખાના છે. આ "હાડા" શાખાને માટે એવી વાર્તા ચાલે છે કે રાન "ધસ્તપાલ" ઇ. સ. ૧૦૨૫ માં સમ્પત થવાયો. તેનાં હાડકાં તમામ જુદાં યદ્ધ ગયાં હતાં, તેથી તેની કુળદેવીએ આત્મી, હાડકાં ભેગાં કરી, અમૃત છાંટી તેને બરાબર સાવચેત કર્યો. તેથી તેના વંશને "હાડા" નામથી ઓળખાયા. રાવ જનશાલજી પણ તે જ વંશમાં ઉત્પન્ન થયા હતા. તેઓ દિલ્હીની બાદશાહતમાં સારો હોદ્દો ધરાવતા હતા. બાદશાહ શાહ-જહાંન તેમને એક દિલ્હીના સાચા ખેરખાં અને સમેદ-સાલાર માનતા હતા. તેઓ બાદશાહની આગાથી વડા શાહજહાં "દારા"ના લશ્કરની આગેવાની લઈ ઔરંગઝેબ સામે લડવા ગયા હતા. ધોળ-પુરની લડાઈમાં ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં તેઓ તથા તેમના કુવર બરતસિંહ લડતાં મરણ પામ્યા હતા. ત્યાર બાદ તેમના કુવર રાવ જનશાલજી ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં જુદીના ગાદીપતિ થયા.†

* બાદશાહી ફરમાન એક દર્દ કે, વારાવાળો સરદાર પોતાની રજાની મુદત દરમ્યાન ગેરહાજર રહે તો પણ તે જેટલા દિવસ ગેરહાજર રહે, તે દરેક દિવસના એક લાખ રૂપિયા દંડ લેવાનો સમ્પત હુકમ હતો. તેથી રજાના દિવસો ઉપરાંત એક દિવસ પણ વધુ રોકાવા કોઈની પણ હિમ્મત ચાલી રાખતી ન હોતી તે જ બાદશાહી ફરમાનનું અત્યારે બાદશાહે અમરસિંહજીને સ્મરણ કરાવ્યું

† રાવજી "જનશાલજી"ના માટે મહા કવિ "ભૂવણ" કહે છે કે,

આ છત્રસાલજીની વીરતાથી શાહજહાંન વાકિફ હોવાથી જ તેણે અમરસિંહજીને પોતાની ચરજ વિરૂદ્ધ રજા આપી હતી. કારણ તે બળુતો હતો કે આ રાઠોડો અને હાડાઓથી વિરોધ કરવામાં બાદશાહતે કાયદો નથી જ.

હોહો:-ઈક હાડા ખૂંદી^૧ ધની, મરદ મહેવા વાલ;
સાલત નૌરંગજેખડો, યે દોનો હતશાલ.
વે દેખો છતાપતા, યે દેખો રજતશાલ;
વે દિલ્હીકી ઠાલયે દિલ્હી ઠાહન વાલ.

કવિતા:-ચલે અન્દ્રખાન^૨ ધનખાન ઓ કુહુક^૩ ખાન,
ચલત કમાન ધ્રુમ આસમાન છવે રહૌ;
ચલી જમડાઠે^૪ બાઢવારે^૫ તરવારે જહાં,
લોહ આંચ નેહકે તરનિ સાન વે રહૌ;
એસે સમૈ ફોજે^૬ બિચસાઈ છત્રસાલસિંહ,
અરિકે ચલાયે પાંચ ખીર રસ એ રહૌ;
હય ચલે હાથી ચલે સંગ છોડી સાથી ચલે,
એશી ચલાચલીમેં અચલ હાડા હવે રહૌ.
દારા શાહિ નૌરંગ જુરે હેં દોઢ દિલી દલ,
એકે મયે બાછ એકે મયે રાનિ ચાલ મેં;
બાછ કર દોબ દગાબાછ કરિ રાખા જે,
ફેસે હુ પ્રદાર માન બચત ન કાલ મેં;
હાથીતેં ઉતરિ હાડા લડયો લોહ લંગર લે,
ગેતી લાજ કામેં જેતી લાજ છત્રસાલ મેં;
તન તરવારનિ મેં મન પરમેશર મેં,
માન સ્વામિ-કારન મેં માથો હરમાલ મેં.

૧ આ છુદીપતિ હાડા છત્રસાલ દિલ્હીના ઠાલરૂપ હોઈ, ઔરંગજેબને પંખેરાં દફતરમાં કોંરાની માફક સાલ્યા કરતા હતા. કારણ ઔરંગજેબની અનીતિ-મય રાજ્યપ્રાપ્તિની ઇચ્છાને તેઓ બિહારતા હોઈ ઔરંગજેબની સામે લડવાં પણ કેટલીક વખતે ગયા હતા, અને જેવઠ વોળપુરની લડાઈમાં બાદશાહત તરફથી લડતાં તેઓ માર્યા ગયા હતા.

૨ આ ખીન છત્રસાલજી પણ તે જ અરસામાં “મહોબા” છુદેલખડમાં રાજ્ય કરતા હોઈ પોતાની સ્વતંત્રતા માટે બાદશાહ ઔરંગજેબથી સતત લડવા જ રવાના હતા. અને તેથી તેઓ પણ ઔરંગજેબના દફતરમાં કોંરાની માફક સાલના હતા. આ છત્રસાલના પિતાનું નામ “અમરપતિરાય” હતું. તેઓ પણ પોતાની સ્વતંત્રતાને જાહેનાર હતા.

૩ અન્દ્રખાન:- (૪) અન્દારામાં જાલવાચાળાં બાણ. (૫) તોપ. (૬) કટાર.

અકરણ પાંચમું

જુદી તરફ પ્રયાણ

સોરઠા—આતેલ હર અધિકાય, અમરસિંહ તરનાયરા,
ચઢ્યો જુદી રહાય, પ્રયાણ રાણી હાડીયું

અમરસિંહજી બાદશાહની રજા લઈ, પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા અને આવીને પોતાના સરદારોને આજ્ઞા કરી કે, “હરદારો, અપણે હથળારિ જુદી જવણીદે, ઇણ બાસ્તે આપ હથળા તૈયાર હો જાઓ, ઔર અબાર આપણુ અઠેકુ પ્રયાણ કરને જશો, ઇણમં કાઇ બાતરી આજસ કરવારો કામ નહિ હે, કયુંકી બાદશાહને મોંને સાત દીનોરી રજા દીહે. જીણસુ જો અબાર આપણુ અઠેહીં નિકળ જાય નહિ તો શીર સાત રાજમેં અઠે પહેચિ સકે કાય નહિ.”

સરદારોએ પણ રહામે ઉત્તર આપ્યો કે, “અતદાતાર, જીણ રીતસુ હજુરરી આજ્ઞા બે, ઇણ રીતમું હમ હથળા તયાર હો.”

પોતાના સરદારોનો જવાબ મળવાથી અમરસિંહજીએ આજ્ઞા ફરમાવી કે, “જહાં આપ હથળા અપણા અપણા મનખોરે આજ્ઞા ફરમાય હો કી વે ઘોડા હાથી તયાર કરદે, ઔર લમરી હથળી જરૂરી-આત વસ્તુઓ લેવારે બાગ્તે આજ્ઞા કરદો, અર સંજરે સમૈ અઠે દરબાર કરને કસુંબા પાણી કરને રાતવધપર અઠેસુ નિકળ જાય.”

અમરસિંહજીની આજ્ઞા ચવાથી તમામ સરદારોએ પોતપોતાના માણસોને પોતાના વાહનો તૈયાર કરવાની તથા જરૂરિયાત વસ્તુઓ સાથે લઈ લેવાની આજ્ઞા ફરમાવી. અમરસિંહજીના માણસોએ પણ લમની જરૂરિયાત તમામ વસ્તુઓ એકત્ર કરી અને હાથી ઘોડા વિગેરે વાહનો તૈયાર કરવા લાગ્યા. બીજી બાજુ દરબારની તૈયારીઓ થવા લાગી આશરે સંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં દરબાર થયો. તેમાં તમામ રાઠોડો આવ્યા, અને કસુંબા ઘેટાવા લાગ્યા. કસુંબા એવા તૈયાર થયા કે, જાણે રાંકના ધરની રાખ હોય કે ભાગેલા જુના છાપરાનુ સુવરામણ હોય! એવા જડા અને ગઢાર તયાર કરી ગરણીમાં ગાળી દરબારમાં ફેરવવામાં આવ્યા. કસુંબા પીવાથી રાજપૂતોમાં જુદાજ પ્રકારનું ચૈતન્ય આવ્યું. કારણ કાઇ કવિએ કહ્યું છે કે,

અમલીયા લધમાલીયા, રોણા હદા રોણ;

તનવીણ ધડી ન આવત, (મુને) દીક્ષા લાગે નૈણ

અમલ—કસુંબો—લેવાથી રાજપૂતોનાં નેત્રોની શીકાશ મટી ગઈ. તેમનામાં નવીન પ્રકારનો જુસ્સો આવવા લાગ્યો, “કારણ અશીષ્યું

નામ અમલ પણ છે અને તેથી તે રાજપૂતોમાં નવીન પ્રકારનું અમલ જુરસો-ઉત્પન્ન કરે એ સ્વાભાવિકજ છે. કુસુળા થઈ રહ્યા પછી ખાર-લંબણા અને હુકા આવ્યા. અમરસિંહજીએ તથા તેમના સરદારોએ તેને પણ ન્યાય આપ્યો. આ દરમ્યાન સવારી તૈયાર હોવાના સમાચાર આવ્યા, અને દારૂ પણ આવ્યા. રાજપૂતોએ દારૂને ઇન્સાફ આપ્યા બાદ દરખાસ્ત અરખાસ્ત કરવામાં આવ્યા. સાતસો રાઠોડોને સાથે ઘેર વીરવર અમરસિંહજી ઊંઘી જવા સાર તૈયાર થઈ રસ્તે પડ્યા. આ વખતે અમરસિંહજી જાણે મૃત્યુલોકના ઇન્દ્ર હોય અને આ તેમના સરદારો જાણે દેવતાઓ હોયની, એવાં શોભતા હતાં તેઓએ તમામ પ્રકારના હથિયારો સજી લીધાં હતાં, તેથી જોનાર માણસને એવો ભાસ થતો હતો કે, રાઠોડો કહે છે કે “અમો કાળથી પણ કરતા નથી.” તે તેમનાં વચનો સત્ય કરવા સારજ આજ તેમણે ચડાઈ કરી હોયની । આવા રણુધીર અડગ નિશ્ચયવાળા વીર રાઠોડોના ચાલવાથી કેમ જાણે પૃથ્વી કંપાયમાન થવા લાગી, શેષનાગનું ફણ પણ ધ્રુજવા લાગ્યું, અને કચ્છપની પીઠ કસમસવા લાગી, દિગ્ગજે ઘેર ચિત્કાર કરવા લાગ્યા અને આકાશમાં દેવતાઓ સવારી જેવા રિચત થયા. તેઓ પણ રાઠોડોની સવારી આગળ પોતાની સવારીઓ તુચ્છ માનવા લાગ્યા. રાઠોડો દારૂમાં આનંદિત થઈ રસ્તો ઝપાટાખંધ કાપવા લાગ્યા. રાત્રિ દિવસનો સતત પ્રવાસ કરી તેઓ ઊંઘીની નજદીક આવી પહોંચ્યા. ઊંઘીથી પાંચેક સાર્ધલ દૂર રહ્યા એટલે મહારાજ અમરસિંહજીએ પોતે જન લઇને આવ્યાના સમાચાર હૂત સારકૂત ઊંઘી અધિપતિ મહારાવજી શ્રીછત્ર-શાલજી હાડાને કહેવડાવ્યા અને પોતે ત્યાં કૃમ્પ જમાવી સામૈયામાં જવાની તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ છઠું

અમરસિંહની જન

દોહડા:-છત્રશાલ અમરેશરી, સ્વારી સોહ અનૂપ;

નીજ આભાતે લજ્જતકર, સકલ સુર સુરભૂપ.

જ્યોત્સ્નિ હાડા વંશાવતંસ મહારાવજી શ્રીછત્રશાલજી પોતાના સરદારો સાથે મહારાજ અમરસિંહજીના આવવાની રાહ જોતા જ એકા હતા અને સામૈયાની સવારીનો બંદોબસ્ત કરવાના વિચારમાં નિમગ્ન થયલા હતા, તેટલામાં હૂતે આવી જનના આવવાના સમાચાર આપ્યા. સમાચાર મળવાથી મહારાવ છત્રશાલજીએ પોતાની સવારી સામયા માટે

તૈયાર કરી અને સામેયા સાર પોતાના સરદારો-પટાવતો-અમલદારો સાથે ચાલ્યા.

અહીં રાઠોડોએ પણ બખ્તરો ઉતારી શણગાર ધારણ કર્યા અને પોતાના મહારાજ-વરરાજ-અમરસિંહજીને એવા સુંદર રીતે શણગાર્યા કે, જોનાર વ્યક્તિના મન ઉપર સ્વાભાવિક એવી અસર થતી હતી કે આ તો શુ મૃત્યુલોકનો ધન્ધલ છે! અને તેમની સાથેના રાઠોડ સરદારો તે દેવતાઓ છે!!! એવી રીતે મહાન તેજસ્વી રાઠોડોની સવારી શોભા આપતી હતી મહારાજ અમરસિંહજીએ સાદીનનો પાયજામો, ઉપર કિમતી જરીનો ચુગો અને શિર ઉપર ભારે કિંમતનું મેહેકર બાંધી લીધું હતું મેહેકર ઉપર શિરપેચ નાખ્યો હતો, અને કલગી ચઢાવી હતી કમ્મરે ચુગા ઉપર કમ્મરપટ્ટો ચડાવ્યો હતો. કમ્મર-પટ્ટામાં સોનાના હાથા-મૂઠવાળી તત્તવાર વારણા લઈ રહી હતી. જમૈયો, કટાર, છરા, બદ્ધક વિગેરે હથિયારો પણ ધારણ કર્યા હતા. અને પોતે એક હરતી કે જેના ઉપર સુવર્ણની અંખાડી કરી લેવામાં આવી હતી, તેના પર વિરાજમાન થયા હાથીને જરીની ઝૂલો નાખવામાં આવી હતી. અંખાડી હુદના આકારની ખુદ્દી હોવાથી શિર ઉપર સુંદર કિનખાખનું છત્ર ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું છત્રને ફરતી નિલમ-માણેક-મોતીની ઝાલરો આવેલી હતી વળી અમરસિંહજીએ ઢઠમાં હીરા મોતીના ગડા પહેરી લીધા હતા, હાથમાં સુવર્ણની અદર નંગ જડેલી પોંચીઓ પહેરી લીધી હતી, પગમાં સોનાનો તોડો તથા બેડી પહેર્યા હતા. મહારાજ અમરસિંહજી હાથી ઉપર બિરાજ્યા, એટલે અંખાડીના પછાડીના ભાગમાં જે સરદારો નજરાવળ-ચૌહાવર-કરવા સાર બેઠા, અને અંખાડીની બે બાલુએ બે પગથીઓ હતી તેના ઉપર બે રાઠોડો સોનાના હાથાવાળા ચમ્મર લઈ ઉભા હતા. અંખાડીના અંખાડીના ભાગમાં ચાંદીના હાથાવાળો અકુશ લઈ મહાવત બેઠો હતો. હાથીની આગળ સોનાની છડીઓવાળા ચાર ચોબદારો સુંદર પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર સવાર થઈ નેકીના સુંદર, લાખા સુરથી પોકાર કરી રહ્યા હતા. સર્વ રાઠોડ સરદારો પોતપોતાના અતુકમે પોતાના રસાલા સાથે સવારીમાં સોબી રહ્યા હતા. અંખાડી પછાડી રાઠોડ સરદારો પોતપોતાના રસાલા સાથે ચાલતા હતા, અને વચ્ચે મહારાજ અમરસિંહજીનો હાથી હતો. સવારીમાં અનેક પ્રકારના સુંદર સુરથી વાદ્યો તથા ડકા વાગી રહ્યા હતા. મસાલનો પણ બહોળસ્ત કરી લેવામાં આવ્યો હતો સન્ધ્યાસમયે મસાલો પ્રગટ કરવામાં આવી ત્યારે તો જરી, સોનું, અને નગો ઉપર તેનો પ્રકાશ પડવાથી સવારીની

શોભામાં અધિક વૃદ્ધિ થઈ. સવારી ચાલતાં મહારાજની પાછળ બેઠેલા સરદારો સોના, રૂપાનાં નાણાં તથા સોના રૂપાનાં ફૂલો પોતાના મહારાજ વરરાજા, અમરસિંહજી ઉપર ત્યોછાવર કરી બે બાજુ ફેંકતા હતા, જેની લૂંટ સારૂ હજારો લિલ્લુકાની દોડધામ થતી હતી. તે વખતેના દેખાવ એવો સુંદર હતો કે જાણે આકાશમાંથી સોનારૂપાની વૃષ્ટિ ધન કરતો હોય, અને તેને ગ્રહિત કરવા સારૂ આ લિલ્લુકરૂપી દેડકાંઓની કુદમકુદા થતી ન હોય ! મહારાજ અમરસિંહજી તથા તેમના સરદારોના હાથીઓ એવા દેખાતા હતા કે જાણે પૃથ્વી ઉપર વાદળ આવીને ચાલતાં ન હોય ! આવી રીતે બન્ને બાજુએ હજારો મનુષ્યો આ વરરાજાની તથા હાડા રાવ છત્રશાલની સવારીઓનું દૃશ્ય જોવા સારૂ એકત્ર થયું હતું.*

સામૈયું કરવાને માટે પોતાનું સૈન્ય, સરદારો, પટાવતો, અમલદારો અને લાયાતો સાથે ઊંઘી અધિપતિ હાડાવંશાવતંસ મહારાવજી શ્રીછત્રશાલજીની સવારી સહામે આવે છે, તે તરફ પણ આપણે આપણું લક્ષ્ય ખેંચવું જોઈએ. તેમની સવારી પણ એવી સરસ હતી કે, જે વખતે આકાશમાં દેવતાઓ. પણ તે બન્ને સવારીઓ જોવા સારૂ આવ્યા હતા. તો પછી આપણે પણ તેનો લાભ શા માટે ન લેવો ? કારણ દેવતાઓ પણ આ સવારીઓના દૃશ્યથી પોતાની સવારીઓને તુચ્છ સમજવા લાગ્યા. આવી સુંદર સવારીનું દૃશ્ય આપણે પણ અવશ્ય જોવું જ જોઈએ.†

* તે સમયનું સવારીનું દૃશ્ય એવું હતું કે,

પદ્ધતી ઇંદ્ર:—

ચઢી સ્વારિ દુલહની સમય સાંજ, ગજધન ધવ શોભિત તે નેહિમાંગ;
મનો મેઘગર્જ હુંડલી અવાજ, પચંગીપટા ધનુ મેઘ સાજ.
દાદુર બ્રહ્મ નેત્રી પુદાર, ત્યોછાવર ઊંદ ધન હો અપાર;
દાદુર ઈવ નૃત્ય લિલ્લુક કરત, કરિ દોડધામ ધન કર ધરત.
નૃપ છત્ર કેર ચમકાર હોત, મનો બિજળુ છટા ધન છટા ખહોત;
ધણ મસત સ્વારિ મગમેં જાત, કચ્છપ-ભૂ-અહિ ડગમગ હુલાત.
સ્વારિ વારાંગન કરત નાચ, જનુ ઇન્દ્ર પાસ અપ્સરા રાસ;
પણ મિથ ચઢી સ્વારિ અમર ભૂપ, કર લજ્જત સઠલ ભૂ-સૂર-ભૂપ.

† રાવજી છત્રશાલજીએ પોતાની સવારી એવી રીતે ગોઠવી હતી કે:—

દિવિત:—

પ્રથમ પચાદે સાદે, બહે તેગ ધારી ચલે, નિરખિ લજ્જત હોત, સેન અમરેશકે.
અન્ધ મળ રચનકી, લહાર એક એક પાછે, હેનહીકે દેખ આભા, લાગત ન લેરાકે.
ખેરાવત ઇન્દ્રસમ, શોભે ભૂપ છત્રશાલ, નીજ પ્રભાહુતે મંદ, દાખત હીનેશકે.

ધીમે ધીમે બંને સવારીઓ સામ સામે ચાલી આવે છે, ચોપ-
દારોના પુકારો થયા કરે છે. વારાંગનાઓના નાચ ધાય છે, વરરાજ
મહારાજ અમરસિંહજીના ઉપર સોના રૂપાના ન્યૌંછાપર થાય છે.
બંને સવારીઓમાંના ઘોડા અને હાથીઓના બોલવાના તથા સવારી
જોવા માટે એકઠા થયેલા હજારો મનુષ્યોની બોલચાલી થઈ રહી છે.
એ રીતે બારી કાલાદલ થઈ રહ્યો છે સવારીમાં કાકડા રાજપૂતો
પોતાના પાણીદાર ઘોડાઓને નૃત્ય કરાવી પ્રેક્ષકોને પોતાની અથ
ઉપર ચઢવાની ચતુરાઈ તથા પોતાના ઘોડાનું પાણી દર્શાવે છે આવી
રીતે સહુના મનમાં આનંદ છાઈ રહ્યો છે ધીમી ચાલથી બંને સવા-
રીઓ નિયત કરેલા સ્થાન આગળ એકત્ર થઈ બંને સરદારો એક
બીજાને મળ્યા. બંને સવારીઓ એકત્ર થઈ નગર તરફ વળી, અને
નગર બહાર જનને સાડ તથાની ગોડવણ કરવામાં આવી હતી, ત્યાં
જનને ઊતારો આપવામાં આવ્યો. સસરા જમાઈના હાથીઓ ખેત
કરવામાં આવ્યા એટલે બંને પક્ષના અન્ય હાથીઓ પણ ખેત થયા
અને હાથીઓ અને ઘોડાઓ ઉપરથી સરદારો તથા બંને રાજાઓ
ઉતર્યા અને તૈયાર રાખવામાં આવેલી બિછાયતોમાં જામીને બેઠા વરરાજ
સાડ તથા રાવજી સાડ સરસ સુવર્ણમય નાનાં નાનાં સિંહાસનો રાખ-
વામાં આવ્યા હતાં, તેના ઉપર તેઓ પણ બેઠા કમુખા પાણી અને
સાકરનાં પાણી પાવાનાં કાર્ય શરૂ થયાં, અને તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું
એટલે રાવજીની સવારી નગર તરફ ચાલી અને જનના સરદારો પોતાના
માટે નિયત કરવામાં આવેલા તથાઓમાં ગયા. મહારાજ અમરસિંહજીના
માટે જનની ધાવણીના મધ્ય ભાગમાં એક સુશોભિત બગીચો હતો,
તેમાં તેમના મુકામની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હોવાથી તેઓ ત્યાં
પધાર્યા. નગરના લોકો પોતપોતાના ગૃહ તરફ જવા નગર તરફ વળ્યા.
આ રીતે સામૈયાનું કાર્ય નિર્વિતરતાથી આનંદમય પૂર્ણ થયું.

પ્રકરણ સાતમું

અમરસિંહની કટારીનું લગ્ન

દોહડા-રતનકુવ સુણ કહ અમર, અણિ ન બ્યાદન કાજ, ।

લેઈ કટારી માહરી, કરો લગનરો સાજ.

અંસે સજ ચતુરંગ, સન ચઢ્યો છત્રચાવ, સામનો કર્યો કાજ, ભૂપ અમરેશકો
દીપન પ્રકાશ ઓ, પ્રકાશ અદે સસનકો, દીપતિ ત્રિપાયમાન, જર્જરકે બેલાકો
કરે ચોપદાર સુ, પુકાર અતિ આનંદ તે, વરા અવતસ હાડા, ભૂપ અલબેલાકો
વારાગન નૃત્યત હે, હુન્દુલી પુકાર હોત, સામનો સમાર્યો ભૂપ, અમ અલબેલાકો.
હય હમ્મણાટ અજ, ઘટ ધમ્મજાટ જાત, અતી અણ્ણાટ હોત, માનસકે મેલાકો.

અમરસિંહજી પોતાના બંગલામાં આવ્યા અને કપડાં ઉતારી આરામ લે છે, તે અરસામાં એક પેહેરાવાળા સિપાઇએ આવીને વસ્ત્ર આપી કુ:-“અનદાતાર, રાવજી સાહબરા અઠૈસું એક દાસી આપો છે. કાંઈ આજ્ઞા હૈ?”

“છાણુ દાસીને અઠૈ આવણુદે.”

“જે હુકમ અનદાતારજી.”

આ સાણસ ગયો અને એક દાસી અંદર આવી, તેણે હાથ જોડી પ્રણામ કર્યા, એટલે અમરસિંહજીએ તેને પૂછ્યું કુ:-“થારો નામ કાંઈ હૈ? ઔર અપાર અઠૈ કીણુ કારણુરા ખાસ્તે આધ હૈ?”

“અનદાતાર, મોરો નામ રતનકુંવર હૈ, ઔર રાવજી શ્રીજી શાલજી અપણા હથળા હરદારોરા સાથ તોરણુરા પાસ આયને યરાનજી હૈ; ઔર મોને અઠૈ મોરી બાધજીશાને આપોરા ડેરા દેખવારે ખાસ્તે અર આપોતે બોલાવવારા ખાસ્તે અઠૈ ભેજ હૈ, તો કૃપા કરને હજુર પધારે.”

“રતનકુંવર, થારી બાધજીશાને જાતે બોલદેકી મોને બાદશાહને સાત દીનોરી રબ દીયોડી હૈ. છાણુ ખાસ્તે મેં હાથેવાળાસું પરણુવારે ખાસ્તે આય સકું કાય નહિ. જીણુસેં થું મોરી યા કટારી લેજ ઔર મોરી કટારીસું થારી બાધજીશારો લક્ષ કરાને અઠૈ ભેજ દે. મેં સવારે અઠૈસું મોરા ડેરો ઉઠાયને જાશો, અર એક દીન નાગોરમે રોકાયે આગરા જાશો; છાણુ ખાસ્તે મેં હાથેવાળાસું પરણુવારા ખાસ્તે આય સ કાય નહીં.”

“અનદાતાર, આપ અઠૈ પધાર્યા હો, અર હાથેવાળાસું પરણુવારે ખાસ્તે પધારો નહીં, તો દુનિયારા લોક મોરા અનદાતાર રાવજીરો કો ખાત કરશી? જીણુરો મોરા અનદાતારજીરે બિચાર કરણો ચાહિજે.”

“રતનકુંવર, મેં કાંઈ તકરારરા કારણુસું આતો નહિ, થુંતો નહિ હૈ; મોરે રૂકવારો સમય નહિ હૈ. અર જે મેં હાથેવાળાસું લગન કરવારા ખાસ્તે આવું ઔર થારી બાધરા પાસ રૂક જાવું તો મોને તુકસાન વૈ જાય; જીણુસું મેં નહીં આતો, તું જાયને થારી બાધને હુણાય દે કે, બાદશાહરી સખતાધ હૈ, ઔર રમરા ઉપર એક દીન જે બધાદા વૈ જાય તો મોજરા એક લાખ રૂપયા દંડરા લેવારો બાદશાહરો હુકમ હૈ; જીણુસેં મેં હાથેવાળાસું લગનરા ખાસ્તે આય સકું કાય નહિ, ઔર મોરી કટારી મોને ફેરું તો થું છાણુસું લગન કરાયને થારી બાધને અઠૈ લેઆ.”

“અનદાતારજી, આપ લગનરા ખાસ્તે પધારો ને જીણુ બખત લગન વૈ જાય જાણુ બખત મેં મોરી બાધજીને લેને તુરત અઠૈ આશો

રે સખારમેં આપણુ અઠેમું આગરા તરફ રવાના હો જાય, અઠે
પાપોને રાક્ષસો કાંઈ જરૂર હૈ નહીં.”

“રતનકુંવર, ધણુતરાં આગ્રહ કરવારી કાંઈ જરૂરત હૈ? મોરી
કટારીમેં અર મોરેમેં કાંઈ તફાવત હૈ? મોરી કટારી આપ જહાંઈ
ારા આવણુારા બરાબર હૈ ધણુ બાતમેં યારે કિણી બાતરો અદેશો
વણો નહિ, અર યારી આપણુ યા હુધળી હકિકત બય ને સુણાય
અર કટારીસું લગન કરાયને અઠે લેઆ.”

દાસીએ પોતાના તમામ પ્રયાસ નિરર્થક ગયા જાણી અને રાત્રી એકના
ન થયા, તેથી અમરસિંહજીની કટારી સાથે લગ્ન કરાવ્યા શિવાય છૂટકો
પાથી એમ માની અમરસિંહજીનું કહેવું કશું ન કર્યું, એટલે કેટલાક રોડોડ
સરદારો સાથે સવારીના રૂપમાં કટારી અમરસિંહજીએ લગ્ન સાડ મોકલાવી.

સવારી તોરણ પામે ત્યાં મહારાવ જતરાલજી પોતાના દાડા
સરદારો સાથે બેઠા હતા ત્યાં આવી પહોંચી દાસીએ જમને પોતાની
માથને ખબર આપી તેઓ નાગજ તો યયા પરતુ તેનો દંધ ઉપાય જ
નહોતો. કટારીની સાથે લગ્ન કરવા પોતે તૈયાર થયા. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ
કટારીની* સાથે દાડીરાણીના લગ્ન કરાવ્યા અને મહારાવ જતરાલજી
તરફથી પોતાની પુત્રીને સારો દાપળે-દાધી, ઘોડા, રથ, વસ્ત્ર, આભૂષણ,
કેટલાક દાસ, દામીઓ અને જગીર વિગેરે આપવામાં આવ્યો અને
પુરત તેમને મહારાજ અમરસિંહજીના મુકામ ઉપર મોકલ્યા.

પ્રાત યર્વા મહારાવ જતરાલજી પોતાના મુખ્ય મુખ્ય સરદારો
સાથે જનને વળાવવા ગયા. સવારમાં જનના માણુઓ વહેલા જમન
થઈ, રતાન સન્ધ્યા વિગેરે પોતાના નિલ નિવમથી પરવાર્યા હતા
રાવજીના આવ્યા બાદ કસુખા થયા કસુખા થઈ રહ્યા બાદ જનને
પોતાનો મુકામ કુચ કર્યો. રાવજી કેટલાક દૂર સુધી જનને પહોંચાડવા
ગયા, અને અમરસિંહજીએ બહુ આગ્રહથી તેમને પાછા વાળ્યા સારે
તેઓ પાછા વળ્યા, અને જન નાગોરના રસ્તે પડી.

* જે લગ્ન હયીઆરની સાથે કરવામાં આવે છે તેને “ખાંડુ” કહેવામાં આવે
છે અર્થાત્ પરણનાર વ્યક્તિ જાતે પરણવા ન જતા પોતાનું હયીઆર મોકલે છે,
તેની સાથે કન્યાનું લગ્ન કરવામાં આવ્યાથી તે લગ્ન પરણનાર વ્યક્તિ સાથે જ
થયાનું માનવામાં આવે છે જ્યાં પરણનાર વ્યક્તિ જાતે જ પરણવા જાય છે,
અને પોતે જાતે જ પરણે છે તો તેને “હાયેવાળા”નું લગ્ન કહેવામાં આવે છે
આ વહીવટ અત્યારે પણ પ્રચલિત જ છે મહારાજ અમરસિંહજી હાયેવાળે પરણવા
જયા હતા, પરતુ રોડાઈ જવાનું યાય તો બાદશાહની ઇતરાજ વહોરી લેવી પડે
તેથી “હાયેવાળે” ન પરણતા “ખાંડુ” મોકલ્યું હતું

મકુરણ આકર્ષ

પ્રેમમાં ફસાયા

દોહા:-જની પ્રેમ કોણ કરે, પ્રેમ પ્રાણ કર પાત;

કમલ પ્રેમ ફસિયો બ્રમર, લયો પ્રાણકો ધાત.

હરિગીત:-નારી તણા વિશ્વાસથી, રહિયા નરો જે પ્રેમમાં;

કહો કુશળ કોણે મેળવી? રહી પ્રેમ કરા નેમમાં.

હું સજલ કુચ કરતા મહારાજ અમરસિંહજી નાગોર આવી પહોંચ્યા. નાગોરની પ્રજાએ પોતાના રાજના લગ્નની ખુશાલીથી રાજનું સામયું કર્યું. આખા નગરમાં રોશની કરાવી, રૈયતને આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. અમરસિંહજી પણ પોતાના રાણી સાથે રાજમહેલમાં પધાર્યા. રાજમહેલને પણ આજ અનેક રીતથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. રાત્રે તમામ સરદારોને બોલાવી દરબાર કરવામાં આવ્યો. નગરના શેઠ શાહુકારોને પણ દરબારમાં આમંત્રણો હોવાથી આવ્યા હતા. આ સરદારો અને નગરજનો વચ્ચે અમરસિંહજી ઇન્દ્રસમાન શોભતા હોઇ, અમરસિંહજીનો દરબાર ઇન્દ્રના દેવદરબારનું પ્રત્યક્ષ લાન કરાવતો હતો. મહારાજ પોતે સુવર્ણના સુંદર નકસીદાર સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા હતા. સોનાની છડીઓવાળા ચોખદારો વચ્ચે ફરતા હતા. મહારાજ ઉપર સોનાના હાથાવાળા ચમ્પરના ઝપાટા થઈ રહ્યા હતા. મહારાજને કસુંબા પાણી શર કરવા આજ્ઞા ફરમાવી અને તે પ્રમાણે કસુંબા ફર્યા. કસુંબાનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ જેમને અપતો હતો તેમને માટે દારૂ આવ્યો, અને રાજને પ્રથમ સોનાના પવાલામાં દારૂ ભરી આપવામાં આવ્યો. ચાર બાદ તમામ સરદારોએ પણ ચડપોચડપ પ્યાલીઓ ઉઠાવવા માંડી. સરદારોએ મહારાજને આગ્રહપૂર્વક ઉપરાઉપર બે ત્રણ પવાલા દારૂ આપ્યો. મહારાજ પણ ખુશાલીમાં અને પોતાના સરદારોના આગ્રહથી ના પાડી શક્યા નહીં. તેમણે પણ તેને સ્વીકાર્યો. દારૂ થઈ રહ્યા બાદ ખારલંબણમાં મીઠાઇઓ આવી અને ઉપર હુક્કા આવ્યા. હુક્કા ફરવા લાગ્યા અને રાજપૂતોને અપ્રીણ તથા દારૂના નિશા આવવા લાગ્યા એટલે વારાંગનાઓને બોલાવવામાં આવી અને નાચ શરૂ થયો. રક્ષણીના રાજપૂતો નિશામાં ચક્રચૂર બની તેના આનંદ લેવા લાગ્યા. વાહવાહના ઉદ્દગારો કહાડી તથા વચ્ચે વચ્ચે તાલ આપી પોતાનું તત્ સંબંધી તાન પણ જણાવવા લાગ્યા. આવી રીતે આ કાર્ય પણ પૂર્ણ થયું એટલે મહારાજએ સરદારોના સાટે જમવા સાર ટાટ લાવવા આજ્ઞા ફરમાવી અને પોતે જનાનામાં જમવા ગયા. નગરના શેઠશાહુકારો પોતપોતાના ઘર તરફ આદ્યા.

જનનામા રાણીજી તરફથી ખાનગી રીતે એવો બંદોબસ્ત કરી રાખવામાં આવ્યો હતો કે, મહારાજા પધારે એટલે તેમને દારૂનો પુષ્કળ નિરો કરાવવો, જેથી તેઓ આગ્રા જવાની વાત જ વિસરી જાય અને તે નિરો કેટલોક વખત સૂધી ચાલુ રાખવો કે જેથી આગ્રા જવાનું કાલમને માટે વિસરી જાય. આમ કરવાનું કારણ એવું હતું કે, રાણીજીને એમ ચોક્કસ દહેજન હતી કે, જો મહારાજાને નિરો કરવવામાં નહિ આવે તો, તો તેઓ સવારમાં જરૂર આગ્રા આવ્યા જશે વળી તેઓ એમ પણ જાણતા હતા કે, સવારમાં મહારાજા આગ્રા જવા નિશ્ચયે નહીં એટલે સરદારો મહારાજાને લઈ જવા પ્રયત્નો કરશે, માટે તેમણે તેનો પણ આગળથી જ બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો કે કાંઈના પણ સમાચાર આવે તો રાણીને ખાનગીમાં પ્રથમ જણાવવા. તે સિવાય કોઈપણ પ્રકારનું જરૂરી રાજ્ય પ્રકરણીય કામ હોય તો તે પણ કોઈએ મહારાજાને પરબારે જણાવવું નહીં. આવી રીતનો તમામ એકત આગળથી જ કરી રાખવામાં આવ્યો હતો.

અમરસિંહજીના ભાગ્યના અસ્તની અર્ધિથી જ રાત્રીમાં થાય છે અને તે કાર્યમાં તેમના પ્રિયરાણી જ કારણભૂત થયા. તેમણે મહારાજાને માટે બાદશાહે કરેલો હુકમ જાણતા છતાં તે તરફ દુર્લક્ષ આપી, માત્ર પોતાની પ્રેમચેષ્ટા પૂર્ણ કરવા સાર પોતાની સ્ત્રીચરિત્રથી જાળને પ્રસરાવી રાખી, અને આપણામાં જે “સીની ભુદ્ધિ પાનીએ” એ કહેતી ચાલુ છે તેને સત્ય કરી પોતાના પ્રાણસમાન પતિના દિતદિતનો વિચાર કર્યો નહીં, તેમ જ લલિતમાં જે થવા કાળ હોય છે તે હરેક કોપાયે થવા કરે છે, એ હકિકત પણ સત્ય જ ઠરી. કારણ કે જે અમરસિંહજી રાણીના પ્રેમમાં કદાચ હું ફસાઈશ તો વખતસર આગ્રા જઈ રાણીના નહીં એમ જાણી ‘હાવેનાળા લગ્ન’-બુદ્ધિ ગયા છતાં-કરવા સાર ગયા નહીં, તે જ અમરસિંહ આ રાણીની પ્રેમજાળમાં ફસાયા અને પરિણામે પોતાનો પ્રિય પ્રાણ ગુમાવ્યો અને રાણીએ પણ પોતાના માટે વેધવા થવાનું દુઃખ બેહારી લીધું અને છેલ્લે સતી થયાં. અહા, પ્રેમની જાળ કેવી કઠિન હોય છે. પ્રેમ ત્હારી બલિદારી એવું જ છે.

અમરસિંહજી રાણીના આ બધા પ્રપચવી અજાત હતા. તેથી એવો દરબારમાંથી ઉઠીને જનનામાં આવ્યા, એટલે રાણીએ પોતાનો પિતૃક અને સાથે સાથે કૃત્રિમ પ્રેમ એકત કરી બહુજ હાવલાન બતાવ્યા: કારણ કહ્યું છે કે —

ધૂલા હોય સવક્ષણ, વેશ્યા હોય સતજાન,
આરા પાણી નિર્મળાં, એલી બાન અખખા

તેવીજ રીતે રાણીએ પોતાના વીર પતિ ઉપર બાદશાહ નારાજ થશે તેનો વિચાર કર્યા શિવાય મહારાજને પ્રેમાધિ બનાવ્યા. મહારાજ પણ રાણીના હાવભાવ જોઈ પોતાના ઉપર આવવાની આશ્ચર્યની ખ્યાલ પણ મગજમાંથી ચુકી ગયા. જ્યારે રાણીને લાગ્યું કે હવે મહારાજ ઉપર મારી પ્રેમજળ પૂર્ણ પથરાઈ ચુકી છે, એટલે તેણે મહારાજને માટે ટાટ લાવવા દાસીને આજ્ઞા કરી. તે મુજબ ટાટ આવ્યો. મહારાજએ રાણીજીને માટે પણ ટાટ મંગાવ્યો અને આમઠ-પૂર્વક પોતાની સાથે જમવા બેસાડ્યા. રાણીના સંકેત મુજબ દાસી રતનકુંવર દારના સીસા લઈ હાજર થઈ અને તેણે સોનાના પવાલામાં દાર ભરી રાણી પાસે રજુ કર્યો. તે રાણીજીએ લઈને મહારાજ આગળ રજુ કર્યો, એટલે અમરસિંહજીએ રાણીને કહ્યું કે, “હાડીજી ! થેં થેં કાંઈ કરવારા બાસ્તે મોંને દાર દોહો ? મોંને એક બખત દરબારમાં સરદારોને દાર દીધો હૈ, શીર અઠૈ થેં છો હૈ તો બઢ જશી. ઓર સવારમાં મોરે આગ્રા જાણો હૈ, જીણસું થેં મોંને દાર મત દો. જો રજારે ઉપર દીન હો જૈય તો બાદશાહ બધા હો જશી, ધણ બાસ્તે અબાર રહણે દો.”

રાજાનું કહેવું સાંભળી રાણીએ કહ્યું કે, “અતઢાતાર, દરબારમાં આપોને દાર લીધો, ઓર મોરે હાથસું દાર લેવારે બાસ્તે ના પાડો હો, થેં કાંઈ બાત હૈ ? મોરેસું મોરા અતઢાતારજીકો કાંઈ ગુન્હો તો હુવો કાંઈ નહીં ? શીર અઢરી અકૃપારો કાંઈ કરણ હૈ ? જો મોરે ઉપર અકૃપા નહીં હૈ તો મોરા અતઢાતારજી મોરા હાથસું દાર લેશોજ. કાંઈ મેં માનશો કે હજુરરી મોરે ઉપર અકૃપા નહીં હૈ.”

અમરસિંહજી રાણીની જાળમાં રૂપડાયા અને તેમને એમ લાગ્યું કે, રાણીને મેં તેના હાથથી દાર ન લીધો તેથી માફ લાગ્યું, માટે લાવ થોડો લઉં. એમ વિચાર કરી રાણીના હાથમાંથી પાલો લઈને ગટગટાવી ગયા. એટલે રાણીજીએ ખીન્ને પાલો દાસી પાસેથી લીધો અને તે પણ રાજા પાસે ધર્યો. અમરસિંહજી તો દરબારમાં સરદારો સાથે બે ત્રણ પાલા ચડાવીને આવ્યા હતા, અને ઉપરાંત રાણીજીએ એક પાલો આપ્યો તે પણ પીધો હતો; તેથી નિશામાં ચક્રચુર થયલા હતા, ભાન ખોઈ બેઠા હતા. દારના નિશાથી, મગજ અસ્વસ્થ બની ગયું હતું. એવી સ્થિતિમાં પુનઃ રાણીએ ખીન્ને પાલો આપ્યો તે પણ બેલાન અવસ્થામાં ઉઠાવી ગયા. પછી તો કહેવુંજ શું ?—અને તેથી પોતાને સવારમાં આગ્રા જવું તે પણ ચૂકી ગયા. બાદશાહની દહેશતનું પણ ભાન રહ્યું નહીં, પરંતુ માત્ર જેમ ચન્દ્રમાં ચક્રાર, અને કમળમાં બ્રમર લીન થઈને બેસી રહે

છે, તેમ મહારાજ અમરસિંહજી પણ માત્ર હાડી રાણીના પ્રેમમાં લુંબ થઈ રહ્યા.

હાડીજી પૂર્ણ યુવાવસ્થામાં આવેલા હતાં. વળી તેઓ સાતયોવના હતાં, તેથી પોતાને યુવાવસ્થાની પીડાની માહિતી પણ હતી. વળી તેમનું સ્વરૂપ એવું હતું કે, તેમના કેશપાત્ર કાળી નાગણીને પણ લજ્જિત કરતા હતા. તેઓનું મુખચન્દ્ર આકાશમાં રહેલ ચન્દ્રને લજ્જિત કરતું હતું. તેમની ભૂકુટીઓ ધનુષને લજ્જવતી હતી. તેમનાં નેત્રાને માર એક વાર પુરપના ધનુષ ઉપર ચડેલા બાણના મારથી વિશેષ તીક્ષ્ણ હતો. તેમના દાંતો દાડિમની કળીઓને પણ શરમાવતા હતા. તેમના અધરામૃત અગાડી દેવલોકનું અમૃત તુચ્છ મમાન લાગતું હતું. તેમને કઠમદેશ સારા રાખના કરતાં પણ મુદર અને એટલો બધો સુકુમાર હતો કે જોથી કઠમાં પાણી ઉતારવામાં આવે તે પણ સામો માણસ જોઈ શકતો હતો. તેમના બન્ને કુચો કમળની કઠણુ કળીઓના સમાન હતાં. તેમનું પેટ પીંપળાના પાન સમાન સુકુમાર હતું. તેમની નાભિ એક બળ્ય ઉંડા કુણ્ડની સમાન શોભતી હતી. તેમની કમ્બર એટલી બધી પાતળી તીક્ષ્ણ હતી કે જોનાથી શરમ પામી સિંહો જંગલમાં જ વસ્તા હતા. વળી તેમની જ્યો કળના કુમળા મરલદાર ચાંબલાઓને શરમાવી નાખતી હતી. અને તેમની એડી રક્તવર્ણી એટલી સુકુમાર હતી કે સાધારણતઃ મખ-મક્કના બિછાના ઉપર ચાલતાં પણ તેમાં છાંલ પડતાં હતા. તેમની ચાલથી તો મદ્દજરતા હાથીઓ પણ લજ્જિત થતા હતા, અર્થાત્ અતિમંદ ચાલથી ચાલનાર હતા. અને તેમના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણની સમાન મુદર હતો. આ હાડી રાણીની મુદરતાનું યથાર્થ રીતે વર્ણન તો કોઈ સારો કવિ પણ બાળ્યે જ કરી શકે.*

* છતાં સાધારણ રીતે વર્ણન કરતા પણ આપણે જણાવવું જ જોઈએ કે તેમનું સ્વરૂપ એવું હતું કે -

કવિત-અશ્રુજ વદન વારી, ચોખાકે સદન વારી,
નાગવેણુ વારી, સુરનીય માન હારી હૈ
ખજનસે નૈન વારી, વિચ્છન કદાચ વારી,
બળ્ય લાલ વારી, સુખકામી દુખ દારી હૈ
હકસે હરોજ વારી, નામી બળ્ય મુદ્દ વારી,
ગેર લક વારી, રબ ધમ જલ વારી હૈ
ગજસમ ચાલ વારી, એડી સુકુમાર વારી,
મોહ પતિ ભારી કેળી, નીલનીલ નારી હૈ.

આવી દેવકન્યા, નાગકન્યા અને ઇન્દ્રલોકની રંભાદિક અમર-
રાઓને તથા કામદેવની સ્ત્રી રતિને પણ લલિત કરનારી પોતાની
પ્રિયતાના પ્રેમમાં અમરસિંહ-દારને હાથપાર નિશો ન હોય છતાં
પણ-ફસાયો અને પોતાના શિર ઉપર આગ્રા નહીં જવાથી આવનાર
સંકટ વાદળને વિસરી જાય તો તેમાં શું નવાઈની વાત કહેવાય ?

એક તો રાણી સ્વાભાવિક જ સુંદર હતાં અને વળી પતિને રોડી
રાખવા સાર પોતાના કુદરતી હાવ ભાવો ઉપરાંત કૃત્રિમ હાવ ભાવોની
અદ્દ મેળવી હતી. તેથી રાણીના પ્રેમમાં અમરસિંહ આગ્રા જવાનું
ખિલકૂલ ભાન ભૂલી ગયા. કહ્યું છે કે “શૃંગાર શાણી નવોઢા તરુણી,
પ્રાપ્ત થઈ ના તો, ગઈ જાંદગાની” તેને અનુસરીને અમરસિંહ પણ પોતાને
શૃંગાર શાણી નવોઢા તરુણી પ્રાપ્ત થવાથી પોતાની જાંદગીનું સાર્થક જ
જાણે કરતા ન હોય, એમ હાડીજનાં પ્રેમનો પૂર્ણપણે સ્વાદ લેવા
લાગ્યા. રાણી પણ પોતાના વીર પતિના પ્રેમમાં એવી રીતે ખંધાયા
કે, જે પ્રેમના વશમાં પતિ ઉપર બાદશાહ નારાજ થશે, અને તેનાં
ફળો પતિને ભોગવવાં પડશે, તેનું પણ ભાન ભૂલી જ ગયાં.

આવી રીતે પતિપ્રિયાએ અસ્પર્શના પ્રેમમાં તે પ્રેમમાં જ
સાત દિવસ આનંદમય વ્યતીત કર્યા. આ સાત દિવસમાં રાણીએ

અન્દ્રાચણાં:-અન્દ્રજાનશી બામ કે નૈનાં ખંજનસે;

નાગણુ વેણુ લલામ (કે) કુચ દો કંજસે.

પેટકૈ અલદલ પાત (કે) નાણી કૃપ હૈ;

(હરહાં) સિંધ સમાન હૈ લંકા(યું)રૂપ અનૂપ હૈ.

બવ્ય બરી હૈ જંગ (કે) સાનો રંભશી;

લસન એરી લલામ (કે) કામકે હંભશી.

સર્વાંગ સુંદર વેશ (યું) લેશ ન ખોડ હૈ;

(હરહાં) દારીકે સમ બેશ ન દેશમેં જોડ હૈ.

રંભાડી મદ ચોર, ઘરી રૂપ ચોર તે;

રતી અતી કરે મંદ, ગતી ગજ જોર તે.

કુન્દુલી બન્ધ નિતમ્બ, સવારી કામડી;

(હરહાં) પતી દિરાવે, માલ પ્રિયાકે નાસડી.

હોહા:-ખ્યારિ મુખકો પેખીકે, પાત મન રહ્યો હુઆય;

જ્યું પંકજકે પાતમેં, રહિઓ અમર ફસાય.

નિરખિ ખ્યાર મુખ અંદકો, પતિ ચકોર બૌ લીન;

ખીસે કમલ જ્યું દેખીકે, પંકિત ફસત અલીન.

ખ્યારિ મુખકો પેખીકે, પતિ બયો રસ લીન;

જરે સરોવર દેખીકે, હોત લીન જ્યું રીન. (લોકાધ્યા)

અમરસિંહજીને નિશાથી મુક્ત થવા દીધા નહોતા; તેમ બહારના વાતા-
વરણનું બિલકૂલ જ્ઞાન થવા દીધું નહોતું. દરમ્યાન સરદારોએ પણ પો-
તાના માલિકને ચેતાવવા સાર અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે તમામ ઢાડી
રાણીના સખત બદોબસત આગળ વ્યર્થ ગયા, અને તેથી તેઓ પણ
નિરાશ થઇ બેસી રહ્યા.

ભવિષ્યમા જે ચવાનું હોય તે ચલાજ કરે છે અને નિમ્ન જણાવેલી
બાબતોનો અધિકાર વિધિએ પોતાના કબજામાં રાખેલ હોવાથી મનુષ્યનું
હડાપણુ કે સુક્તિ પ્રયુક્તિ કર્ષજ તેમા ચાલી શકતી નથી

દોહા:-મુનહુ બરત બાવી પ્રબલ, બિલખિ કહેલ મુનિ નાય,

લાલ હાની જીવન મરન, જશ અપજગ વિધિ હાય

અમરસિંહજીને માટે પણ ભવિષ્યમા અનિષ્ટ પરિણામ નિશ્ચિત
થયલું હોવાથી, રાજા રાણીની ખુદ્દિ બહેર મારી ગઇ અને સરદારોના
ઉપાયો વ્યર્થ ગયા.

પ્રકરણ નવમું

ચાડીખોર સલાખતખાન

દોહા -હથે બેઠે નાં લહે, ગુણ ખીનુ બડપન કાય,

બેઠેથી દેવલ ચિખર પર, વાયસ ગરડ ન હોય ૧

ધન જોખન અર ઠાકરી, તા ઉપર અવિવેક,

ચહ ચાર બેળા દુઆ, અનરથ કરે અનેક ૨*

રોજ બિગાડે રાજને, મોલ બિગાડે માલ,

રાતે રાતે સરદારરી, ચુગલ બિગાડે ચાલ ૩

અમરસિંહજી ઢાડી રાણીને લઇને નાગોર આવ્યા વિષયભોગમાં
અને દાઝમાં પોતાને મજેલી રજા ઉપરાંત સાત દિવસ વધુ વ્યતીત
કર્યા. આ સમાચાર અમરસિંહજીની ગેરહાજરીનો લાજ લઈ સલા-
ખતે બાદશાહને જાહેર કર્યા

તેણે બાદશાહ પાસે જઈ કુનિશ કરી જણાવ્યું કે, “ખુદાવિંદ, દીન
દિલ્હી કે વાલીદ, આવી જહાં, વે નાગોરકા રાજા અમરસિંહ રાહોડ, ખુદા-
વિંદમે સાત રોજકી રજા મંજુર કરાકેં ગયા હૈ, શીર અબી તકબી આપા
નહીં હૈ. ઇસકે લીયે બાદશાહી ફરમાનકે મુવાફિકે ઊસકા જુર્માના હોના
ચાહિએ અગર ઊસકા કુછ કીયા નહીં જાપગા તો ઔર બિમરાવ લોગબી
બાદશાહી ફરમાનકા નહીં માનેંગે, ઇસસેં મેગી અરજ હૈ કી ઊસકે ખાસ્તે
કુછ હોના ચાહિએ, કી જીસસેં આગે કબી ઐસા હોને ન પાવે ”

* ચૌવનં ધનસપત્તિ પ્રમુત્વમવિનેકિતા ।

एषैकमग्रनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥

બાદશાહે પણ પોતાના સાળાનું કહેવું સાંભળી વિચાર કરીને કહ્યું કે, “અભી તક વો અમરસિંહ નહીં આયા હૈ?”

સલાખતે જવાબ આપ્યો કે, “નહીં ખુદાવિંદો.”

બાદશાહે કહ્યું: “અચ્છા કલ તુમ દરબાર કરો ઔર દરબારમેં બિસકા ખુલાસા કીયા જયગા.”

બાદશાહનો હુકમ થવાથી સલાખત રજા લઇને ખુશ થતો આવ્યો ગયો, અને ખીજે દિવસે સવારમાં આઠ વાગે દરબાર ભરાવવાનાં આમંત્રણો “બડા નકીબજી”એ મોકલાવ્યાં. તે માટે દરબારને બરાબર શણગારવામાં આવ્યો. નોકરીવાળા તમામ ખાન, ઉમરાવો હાજર થયા અને તેમાં બેઠકનું માન ધરાવનાર પોતપોતાના આસને બેઠા અને અન્ય ખાન, ઉમરાવો બાદશાહી દરબારમાં રાખવામાં આવેલાં રેશમી લટકતાં પુર્દા પકડી ઉભા રહ્યા. વિદ્વાન કવિઓ પણ રાજસભામાં આવી પોતપોતાના નિયત સ્થાને આવી બેસી ગયા. વારાંગનાઓ સલાની વચ્ચે બેસી પોતાનાં વાઘોના સુરૈ મેળવવા લાગી. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થયું અને દરબાર બરાબર ભરાયાની જ્યારે “બડા નકીબ”ની ખાત્રી થઈ ત્યારે તે બાદશાહ પાસે વરદી આપવા આવ્યા. બાદશાહ પણ પોતાનાં વસ્ત્રાભૂષણ અને આયુધો સજી તૈયાર થઈને જ બેઠો હતો, અને જ્યારે વરદી મળી એટલે તુરત જનનાની અને દરબાર ગૃહની વચ્ચેની ખારીમાંથી બાદશાહ દરબારમાં આવ્યો. બાદશાહ આવ્યો, એટલે તમામ દરબારીઓએ ઉભા થઈ તેને માન આપ્યું અને બાદશાહના બેઠા પછી સહુ સહુની જગા ઉપર સ્થિત થઈ ગયા. બાદ “બડા નકીબ” અનુક્રમે ખાન, ઉમરાવોની સલામો લેવડાવવા માંડી. તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ વિદ્વાન કવિઓએ બાદશાહને આશીર્વાદાત્મક અને પ્રશંસાત્મક કાવ્યો પોતાના આસનો* ઉપર બેઠાં બેઠાં કહી સંભ-

* કવિઓનો સાધારણ રીતે જ એવો નિયમ છે કે, ચંદાય તેવા મોટા રાજા અથવા બાદશાહના સમક્ષ તેઓ ઉભા રહીને કવિતા કોઈ પણ કાળે બોલતા જ નથી. કદાચ દરબારમાં રાજા આવી ગયા પછી તેમનું આવડું થાય છે, તો તેઓ આશીર્વાદાત્મક કવિતા દરબાર ગૃહમાં પેસતાં જ બોલે છે. પણ પછીની કવિતા તો તેમને જ્યારે આસન બતાવવામાં આવે છે ત્યારે પોતાના આસન ઉપર બેઠક લીધા પછી જ બોલે છે અને દરેક કાવ્ય ઉલટાવી બે વખત બોલવાનો તેમનો વહીવટ હોય છે. કેટલાક વિદ્વાન કવિઓને રાજા તરફથી તાજમનું માન મળે છે, અને તે એકવડી કે બેવડી હોય છે. એકવડી તાજમ એટલે કવિ દરબારમાં આવે એટલે રાજા પોતાના આસનેથી ઉભો થઈ માન આપે છે, અને બેવડી તાજમવાળાને આવતાં જતાં બે વખત તેનું માન આપવામાં આવે છે.

जाव्या. आदशाह साकणी अहुन प्रसन्न भयो. पछी वारंगनाना नाय मुजरा गायन विगेरे थप रहा आद दरबारनु शरआतनु कार्य पूर्ण भयो शरआतनु दरबारनु कार्य पूर्ण भयो आद, आदशाहे सलायतने उद्देशीने पूछ्यु; “सलायतभान, आज के दरबारमें सभी भान, उभराव आये हैं, या कोछ जाहीनी है?”

सलायते हाथ जोडीने आदशाहने अरज करता जल्थावु के, “मुदाविद, दीनद्विहीके वालीद, सभी डाजर हैं लेकिन नागोरके रान अमरसिद्धल सिद्ध नहीं आये है”

“अला, सय आये है शीर वो कायकु नहीं आया है?” आद-शाहे पोतानी ते सयधी अज्ञानता दशावता पूछ्यु

सलायते कह्यु, “मुदाविद, वो दजुरके पाससें रज ले करके सादीके पारते गये हैं.”

आदशाहे पुनः सलायतने पूछ्यु “शीर तुमसें कुछ तलाश की गछ है की नहीं की? वो आग्रामें आया भी है या नहीं? उसकी रजकी मुदत तो हो गछ है और रजके उपर औरभी छे सात रज हो गये हैं.”

सलायते जवाब आधो, “छ हां मुदाविद, तलाशभी की गछ है और पेश हुवा है की वो सात रजकी रजके उपर और सात रज हुये तभी भी आग्रामें अभीतक आये नहीं है”

आदशाहे सलायतनु कहेवु साकणी गुमे थप कह्यु: “मैंने उसको रज देती अमत कहा भी तो था की, रज के उपर कोछ रज ज्यादा होगा तो दरज्यादा रजके लीये ओक लाख रुपये जुर्माना देना होगा, उसनेभी तो गेरा कहना सुनकर नाही इरमानका उसको मालुम है औसा कहा था, औसी तो मेरे और उसके जातनीतबी हुथी शीर वो नहीं आया तो, अलपता उसको उसकी नसिद्धत होनी यादिये. वो दरदमेश अपना उद्धत स्वभाव रपता है, छससें छसकेभी मालुम होना यादियेकी आदशाही इरमानके ताणे नहीं होनेसें उमे इल भीलते हैं? छससें मैं इरमाता हु की अमरसिद्धको छतने रज रजके उपर ज्यादा हुये हो, छतने दररोजके लीये ओक लाख रुपये जुर्माना किया जाता है” वणी विमेषमा तेखे सलायतने पूछ्यु “सलायतभान, उसको कितने रज ज्यादा हुवे हैं?”

सलायते जवाब आधो “मुदाविद, रजके उपर सात रज और ज्यादा हुवे हैं”

બાદશાહે પણ પોતાના સાળાનું કહેવું સાંભળી વિચાર કરીને કહ્યું કે, “અબી તક વો અમરસિંહ નહીં આયા હે?”

સલાખતે જવાબ આપ્યો કે, “નહીં ખુદાવિંદ.”

બાદશાહે કહ્યું: “અચ્છા કલ તુમ દરબાર કરો ઔર દરબારમેં ઊસકા ખુલાસા કીયા જાયગા.”

બાદશાહનો હુકમ થવાથી સલાખત રજા લઈને ખુશ થતો આવ્યો ગયો, અને ખીજે દિવસે સવારમાં આઠ વાગે દરબાર ભરાવવાનાં આમંત્રણો “બડા નકીબજી”એ મોકલાવ્યાં. તે માટે દરબારને બરાબર શણગારવામાં આવ્યો. નોકરીવાળા તમામ ખાન, ઉમરાવો હાજર થયા અને તેમાં બેઠકનું માન ધરાવનાર પોતપોતાના આસને બેઠા અને અન્ય ખાન, ઉમરાવો બાદશાહી દરબારમાં રાખવામાં આવેલાં રેશમી લટકતાં પુર્દા પકડી ઉભા રહ્યા. વિદ્વાન કવિઓ પણ રાજસલામાં આવી પોતપોતાના નિયત સ્થાને આવી બેસી ગયા. વારાંગનાઓ સલાની વચ્ચે બેસી પોતાનાં વાઘોના સુરો મેળવવા લાગી. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થયું અને દરબાર બરાબર ભરાયાની જ્યારે “બડા નકીબ”ની ખાત્રી થઈ ત્યારે તે બાદશાહ પાસે વરદી આપવા આવ્યા. બાદશાહ પણ પોતાનાં વસ્ત્રાભૂષણ અને આયુધો સજી તૈયાર થઈને જ બેઠો હતો, અને જ્યારે વરદી સળી એટલે તુરત જનાનાની અને દરબાર ગૃહની વચ્ચેની ખારીમાંથી બાદશાહ દરબારમાં આવ્યો. બાદશાહ આવ્યો, એટલે તમામ દરબારીઓએ ઉભા થઈ તેને માન આપ્યું અને બાદશાહના બેઠા પછી સહુ સહુની જગા ઉપર સ્થિત થઈ ગયા. બાદ “બડા નકીબ” અતુકમે ખાન, ઉમરાવોની સલામો લેવડાવવા માંડી. તે કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ વિદ્વાન કવિઓએ બાદશાહને આશીર્વાદાત્મક અને પ્રશંસાત્મક કાવ્યો પોતાના આસનો* ઉપર બેઠાં બેઠાં કંઠી સંભ-

* કવિઓનો સાધારણ રીતે જ એવો નિયમ છે કે, ચહાય તેવા મોટા રાજ અથવા બાદશાહના સમક્ષ તેઓ ઉભા રહીને કવિતા કોઈ પણ કાળે બોલતા જ નથી. કદાચ દરબારમાં રાજ આવી ગયા પછી તેમનું આવવું થાય છે, તો તેઓ આશીર્વાદાત્મક કવિતા દરબાર ગૃહમાં પેસતાં જ બોલે છે. પણ પછીની કવિતા તો તેમને જ્યારે આસન ખતાવવામાં આવે છે ત્યારે પોતાના આસન ઉપર બેઠક લીધા પછી જ બોલે છે અને દરેક કાવ્ય ઉલટાવી બે વખત બોલવાનો તેમનો વહીવટ હોય છે. કેટલાક વિદ્વાન કવિઓને રાજ તરફથી તાજમનું માન મળે છે, અને તે એકવડી કે બેવડી હોય છે. એકવડી તાજમ એટલે કવિ દરબારમાં આવે એટલે રાજ પોતાના આસનેથી ઉભો થઈ માન આપે છે, અને બેવડી તાજમવાળાને આવતાં જતાં બે વખત તેવું માન આપવામાં આવે છે.

ખાવ્યાં. બાદશાહ સાંભળી બહુ જ પ્રસન્ન થયો. પછી વારાંગનાના નાયક મુજરા ગાયન વિગેરે થઈ રહ્યા બાદ દરબારનું શરૂઆતનું કાર્ય પૂર્ણ થયું. શરૂઆતનું દરબારનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ, બાદશાહે સલાખતને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું: “સલાખતખાન, આજ કે દરબારમાં સભી ખાન, ઉમરાવ આવે છે, યા કોઈ બાકીબી છે?”

સલાખતે હાથ જોડીને બાદશાહને અરજ કરતાં જણાવ્યું કે, “ખુદાવિંદ, દીનદિદ્દીકે વાલીદ, સભી હાજર છે લેકિન નાગોરકે રાવ અમરસિંહજી સિદ્ધ નહીં આવે છે.”

“લલ્લા, સખ આવે છે શીર વો કાયકુ નહીં આયા છે?” બાદશાહે પોતાની તે સમધી અજ્ઞાનતા દર્શાવતાં પૂછ્યું.

સલાખતે કહ્યું, “ખુદાવિંદ, વો હજુરકે પાસસે રજા લે કરકે સાદીકે ખાસ્તે ગયે છે.”

બાદશાહે પુનઃ સલાખતને પૂછ્યું. “શીર તુમસેં કુછ તલાશ કી ગઈ છે કી નહીં કી? વો આગ્રામેં આયા બી છે યા નહીં? ઉસકી રજાકી સુદત તો હો ગઈ છે, ઓર રજાકે ઉપર ઓરબી છે સાત રોજ હો ગયે છે.”

સલાખતે જવાબ આપ્યો, “જી હાં ખુદાવિંદ, તલાશબી કી ગઈ છે ઓર પેગ હુવા છે કી વો સાત રોજકી રજાકે ઉપર ઓર સાત રોજ હુએ તબ્બી બી આગ્રામેં અબીતક આવે નહીં છે.”

બાદશાહે સલાખતનું કહેવું સાંભળી ગુસ્સે થઈ કહ્યું: “મૈને ઉસકો રજા દેતી બખત કહા બી તો યા કી, રજા કે ઉપર કોઈ રોજ જ્યાદા હોગા તો હરજ્યાદા રોજકે લીયે એક લાખ રૂપયા જુર્માના દેના હોગા, ઉસનેબી તો મેરા કહના સુનકર ગાહી ફરમાનકા ઉસકો માલુમ હૈ એસા કહા યા, એથી તો મેરે ઓર ઉસકે ખાતરીતબી હુજી. શીર વો નહીં આયા તો, અલખતી ઉસકો બીસકી નસિહત હોની ચાહિએ. વો હરહમેશ અપના ઉદ્દત રજાવાવ રખતા હૈ, ઇસસેં ઇસકોબી માલુમ હોના ચાહિએકી બાદશાહી ફરમાનકે તાબે નહીં હોનેસેં કેમે ફલ મીલતે હૈ? ઇસસેં મેં ફરમાતા હુ કી અમરસિંહકો જીતને રોજ રજાકે ઉપર જ્યાદા હુએ હો, ઇતને હરરોજકે લીયે એક લાખ રૂપયે જુર્માના કીયા જતા હૈ” વળી વિશેષર્મા તેજે સલાખતને પૂછ્યું “સલાખતખાન, ઉસકો કિતને રોજ જ્યાદા હુવે હૈ?”

સલાખતે જવાબ આપ્યો. “ખુદાવિંદ, રજાકે ઉપર સાત રોજ ઓર જ્યાદા હુવે હૈ.”

“જખ ઉસકે સાત રોજકે સાત લાખ રૂપયે જુર્માના ઔર દો લાખ રૂપયે તુમારી પધડીકે મીલકે નૌ લાખ રૂપયે જુર્માના ફરમાયા જતા હૈ. ઔર જો નૌ લાખ દેનેમેં છન્કાર કરૈગા તૌ નાગોર ખાલસા ક્રિયા જાયગા. અખી ઉસકે ઉપર મેરે નામસેં રક્ષા લીખકે ઉસકો યહાં ખુલાઓ. ઉસકો અલિમાન હુવા હૈ. ઇસસેં જખ વૌ યહાંપર આયગા ઉસકા અલિમાન તોડકે મેં ઉસકો ઠિકાને પર લા રકખુંગા.”

જ્યારે ખુદ બાદશાહનો હુકમ મળ્યો એટલે, “મોસાળમાં જમતું અને સા પીરસનાર”ની સાદૃક સલાખતખાન કેમ વાર લગાડે કે બાકી રાખે? “લાઇના છાણ્યામાં કંઇ બહેન બાકી રાખે?” એમ સલાખતે પણ બાદશાહના હુકમનો ત્વરિત જ અમલ કર્યો અને રક્ષા લખીને એક સિપાઇને નાગોર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને કહ્યું કે, “દેખો મીયાં, ખુદાવિંદ બાદશાહ સલામતકા હુકમ હુવા હૈ, ઇસસેં મેં ચે રક્ષા તુમકો દેતા હું. ચે રક્ષા તુમ નાગોર જા કરકે નાગોર કે સરદાર અમરસિંહ રાઠોડ કો દે કરકે ઉસકો તુરતાતુરત ખુલા લાઓ.”

સિપાઇએ પણ ‘જો હુકમ સરકાર’ એમ કહી તુરત જ જવાની તૈયારી કરી.

બાદશાહે દરબાર બરખાસ્ત કરવા આજ્ઞા ફરમાવવાથી “બડા નકીબે” દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. દરબાર બરખાસ્ત થવાથી બાદશાહ જંનાનાચાં ગયો અને અન્ય ખાન, ઉચરાવો પોતપોતાનાં મુકામો તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં સરદારો બાદશાહના હુકમથી નારાજ થયલા અંદર અંદર વાતો કરતા ચાલ્યા કે, “બાદશાહે નાગોર જેવા મહાન રાઠોડ રાજ્યની સાથે માત્ર એક નીચ પીંજરાના કહેવાથી આવો ખોટો હુકમ કરી દુશ્મનાવટ બાંધવામાં સાહે કર્યું નહીં. આ દુશ્મનાવટનું પરિણામ સાહે નહીં આવે.” વળી કોઇએ કહ્યું કે, “કુસંગા સંગદોષેણ કાષ્ઠધંટ વિટંબણા” એ કહેતી મુજબ બાદશાહ પણ પીંજરડીના પ્રેમપાશમાં ફસાયો છે, તેથી પીંજરાના ચઢાવવા રૂપી કુસંગાસંગ તેને ચયલો છે, અને તેથી તેને કાષ્ઠધંટની વિટંબણા ભોગવવાની છે, તેથી તેને સદ્-બુદ્ધિ ક્યાંથી આવે?

વળી એક સરદારે કહ્યું: “આ બાદશાહના હુકમની અમર-સિંહજીને ખબર પડશે એટલે તેનો ક્રોધાગ્નિ પ્રજ્વલિત થશે; જરૂર તે આગરા ઉપર ધસારો કરશે, માટે આપણે પણ ગુપ્ત રીતે આપણાં સૈન્ય એકત્ર કરી-તૈયાર કરી-રાખવાં. કદાચ આપણે અમરસિંહને મદદ પણ કરવી પડે. આ તો આજે અમરસિંહજીનો વારો છે અને કાલે આપણા પૈકી પણ કોઇનો વારો આવે, અને જો બાદશાહ ફાવશે

તો તે જરૂર ખીજના ઉપર પણ આવો પ્રસંગ લાવતાં વિચાર કરશે નહીં માટે અચારે તો જાણે આપણે જાણતા જ નથી, એવો દેખાવ કરી ખાનગી રીતે બધી તૈયારી કરી રાખવી, એ આપણા માટે હકા પણ બરેલું છે. પ્રસંગ પડે અમરસિંહજી કહે તો તેમના સૈન્ય સાથે આપણા સૈન્ય પણ સામિલ કરી દેવા અને બાદશાહના સામા થઇ જવામાં વિલંબ ન લગાડવો” આ સરદારનું કહેલું સહુને ઠીક લાગ્યું અને તેથી તે મુજબનો નિશ્ચય કરી સહુ પોતપોતાના મુકામ ઉપર જવા છુટા પડ્યા.

મકરણ દશમું

શાહજહાનનું ફરમાન

મોરકા-“હુતર કરો હજાર, શ્યામુપ ચતુશ્ચ સહિત,
દેત કપટ બિવહાગ, રહે ન છાનો “રાજ્યા”

બાદશાહનો હુકારો-પેગમી દડમજલ કુચ કરતો નાગોર આવી પહોંચ્યો. આવીને રાજમહેલના પેહેરાવાળાને શાહી પેગમ આપ્યો અને સાથે તેણે તે પેગમ ખુદ મહારાજ સાહેબને આપવા પણ જણાવ્યું. પેહેરાવાળાએ રકકો રાજમહેલમાં દાખીની મારફત પહોંચાડ્યો; દાસીએ કરેલા બંદોબસ્ત પ્રમાણે રાણીજીને આપ્યો.

હલકારાએ બાદશાહનો રકકો આપ્યો તે સાથે એવા પણ સમાચાર તેણે કહાળ્યા હતા કે, “રામકો એસા બી બોલો કી અગર તુમ આપ્રા નહીં ચલોગે તો નાગોર ખાનસા કીવા જાયગા, એસા શાહી ફરમાન હે” આ રકકો આપતાની સાથે દાખીએ હલકારાનો સદેરો પણ રાણીને કહ્યો અને રકકો અને સદેરો સાંભળી રાણીના અંગમાં નિગો સાવર નાસી ગયો. દાઝના નિશાનો સોપારણુત એવો ઉખાર મનાય છે કે, નિગાવાળા માણસને કાઢપણુ પ્રકારની મોઢ-ધાગ્તી થવાથી અથવા માર પડવાથી તે નિગો તુરત જ નાસી જાય છે. હાડી રાણીને પણ સોર પડવાથી તેમ જ થયું હવે તેને પોતાના કૃત્યથી પતિ ઉપર આવેલા સકટોનું લાન થયું. તે પોતાના મન સાથે અનેક પ્રકારના તર્જવિતર્જ કરવા લાગી તેના મનમાં રકકો અને હલકારાનો સદેશ પણ રાખતે પહોં-આડવો કે નહિ તે સખધી અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા હતા, નાની તકરારનો અત એણે એવી રીતે આણ્યો કે, “બાદશાહરો રકકો તો રાખજીને દેણો ચાહીજે. જો મેં યા રકકો હજુરરા આગે રણુ કરશી નહીં, ઔર મહારાખને ધણુ બાખતમેં અજાત રખશી તો, ધણુ બાખત

મહારાજના ઉપર જો કષ્ટરો આદળ આવે રહ્યો હૈ, ઇશુસુ ખી બઢતે કાંઈ ભારી સંકટ આશી.”

રાણીની દશા તો “સાપ છછુંદર જેવી” થઈ રહી. રાજાને સમાચાર પહોંચે અને કદાચ રાજા ગુસ્સે થાય, અને સમાચાર ન આવે તો અનિષ્ટ પરિણામની દહેશત હતી. દહેશતમાં તે દહેશતમાં

“માનો રતુ બસંત મેં, ખીલિ રહી લતા લલીત;
તાપર શ્રીષમ તાપશી, રાણી લાઈ ખચીત.”

આવી રીતે રાણીની દશા થઈ. રાણી જેમ કાંઈ પાપી માણસ પોતાનાં કરેલાં પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હોય, અને તે વખતે પોતાનાં પાપોને યાદ કરીને મનમાં ખિન્ન થતો હોય, તેમ એકાએક ખિન્ન મન થઈ ગયાં. પ્રથમ તેના મુખ ઉપર એવી ગૌરતા છવાઈ રહેલી હતી, તેવી જ શ્યામતા અત્યારે તેના મુખમંડળ ઉપર દેખાતી હતી.

“બાલ બદન એસો બન્યો, ન્યું અંબુજ સુકમાર;
હાઈ એસી શ્યામતા, સાનો પયો તુખાર.”

તેને અત્યારે કંઈ જ સુઝવા લાગ્યું નહીં. તેને દિશાઓ પણ ભયંકર દર્શાવા લાગી. કાંઈ પણ પ્રિય વસ્તુ ઉપરનો તેનો પ્રેમ કે મોહ હવે તેના મનમાં બિલકૂલ રહ્યો નહીં.

તે તો તેના મન સાથે વિચાર જ કરવા લાગી કે, “અરે મોંને મોરે સુખરૂપ વૃક્ષો મેરે હાથસું કુહાડો સારતે નાશ કર દીયો? અરે જો મોંને હજુરને નિશામેં ચુર કરને આગ્રા પધારતી રોક રાખ્યા નહીં હોતા તો યે મેરો સુખ અતરા ટુંકા સમયમેં નાશ નહીં હોતો. અરે મોંને યા કાંઈ સુઝ આયો, જીણસું મોંને હજુરને આગ્રા જવણુ નહીં દીયા? મોરાં કિયોડાં કમોંકો ફળ મોંને હાલ ચિલ ગયો! અર સપ-ણારા સુખરો જીણુ તરોશું નાશ હો જાય હૈ, ઇણુ તરોશું મોરા સાચા સુખોરો નાશ નહૈગૌ. અર, મહારાજ મોરા પ્રેમમેં ફસ જવણુરી દહેશતસું મોરી સાથ બુંદી આપ પધાર્યા જહાંઈ હાથેવાળાસું લગનરા આસ્તે પધાર્યા નહીં; અર શીર નાગોરમેં આવને મોરી પ્રેમજળમાં કીં કારણુરે આસ્તે ફસગે? અર મોરી લાગ્યદશા મોરેસું વાંકી વૈ ગઈ, ઓર મોંને સુખરા આસ્તે આરંભ્યો હુવો મોરો સધળો કાજ મોરા દુખરા રૂપમેં શીરગૌ.”

આમ પોતાના મન સાથે અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરી આદ-શાહનો રૂકો લઈ હિમ્મત રાખી મહારાજ સમક્ષ હાડીજી ગયાં, અને નિશામાં ચક્રચુર થઈ પડેલા પોતાના પ્રાણપતિને આદશાહનો રૂકો આપવા

સાર, હાથમાં રૂકો રાખી હાથ જોડી, ચરચરતાં ગદ્ગદ કંઠથી કહેવા લાગ્યા કે, “અનદાતારણ, યે બાદશાહકો રૂકો વૈને હલકારો આયો હે.”

બાદશાહનો “રૂકો” અને “હલકારો” એ શબ્દોએ રાજના મગજ ઉપર ઓર પ્રકારની અસર કરી, અને એકાએક તેનો (પણ) નિશો કર્યા પલાયનમ. કરી ગયો, તેની કાષ્ઠને ઢબજ ખખર પડી નહી. રાજ તુરંત નિશાથી મુક્ત થઈ સ્વસ્થ બની રહ્યો, અને રાણીના હાથ-માંથી રૂકો લઈ વાંચ્યો. વાંચતાની સાથે જોમ “સુતેલા સાપના પુછડા ઉપર ધગ આવવાથી તે જોમ કાપાયમાન થાય” તેમ અમરસિંહ પણ એકાએક ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયો. જાણે રૌદ્ર કે વીરરસ પોતે જ બેઠો ન હોય! એવો રાજ બની ગયો અને ઘડી લર તેઓ જાણે કંઈ મહાન વિચાર સાગરમાં કુબકીઓ ખાતા હોય તેમ શાંત થઈ રહ્યા.

રાણીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે, “રાણી, યે ચારા અર મારા કાઈરા હિતાહિતરો બિચાર કિયા કામ નહીં મેં જીજ્ઞાસા ખાસ્તે ચારી સાથમેં હાથેવાળાસું લગ્ન કરવારે ખાસ્તે આયો નહીં, અર ચારો આગ્રહ હો જહાઈ દારૂ ખાસ્તે થોંને ના કહ દીની હી, પરંતુ ચારો અતિ આગ્રહ દેખતે મેં ચારી જાળમેં ફસગો, અર ચારો અર મારો સુખ નહોતું હોઈ ગો. ખેર, જો હોવજોઈ હી સો હોયગી, અખાર ધણ બાળતરો શોક કરવાશુ કાંય લાલ બહેલું નહી. દાસીને બોલ દે, મેરે કપડે અઠે લાય દે.”

રાણી તો અમરસિંહજીનો ઠપકો સાંભળી સ્તબ્ધ જ બની ગયાં હતાં તેઓ કંઈ જ જવાબ આપી શક્યા નહી, માત્ર નીચું જોઈ દાસીને રાજનાં કપડાં લઈ આવવા આજ્ઞા કરી. દાસી પણ રાણીજીની આજ્ઞા મુજબ મહારાજનાં કપડાં લઈ આવી, અને મહારાજને પોતાના કપડાં પરિધાન કર્યાં. જનાનખાનામાંથી બહાર નિકળ્યા અને એક પોતાના ખાનગી ઓરડામાં આવ્યા. આવીને એક નોકરની મારફત બાદશાહના હલકારાને બોલાવરાવ્યો. હલકારે આવી મહારાજને સલામ કરી, અમરસિંહે જગા બતાવી ત્યાં બેઠક લીધી, એટલે અમરસિંહજીએ હલકારાને પૂછ્યું કે, “મીયા, યે બીચમેં ખુદા આંર કુરાનેશરીફ સમજીને મેરેમું સલ્મ ખાત કહદે હી, મેં મુદત હોવજો પર નહીં આયો યે ખાત બાદશાહેને કાણુ તરોમું માલુમ પડગી?”

હલકારાએ જવાબ આપ્યો કે, “હજુર, સલામતને આપ મુદત ખીતે પર બી નહીં આયે હો ઔશી યુગલી બાદશાહકો ખાઈ. જીસસે બાદશાહેને શાહી દરમાનકે મુવાફિક સાત જ્યાદા રોજ કે-રોજ કે

એક લાખ રૂપયાકે હિસાબસે સાત લાખ રૂપયે જીર્માના કીયા, ઓર દો લાખ રૂપયે “નકીખ” સલાખતકી પધડીકે. યે સખ મીલકે તો લાખ રૂપયે જીર્માના ફર્માયા હૈ, ઓર બાદશાહ સલામતને એસા ભી ફરમાયે હૈકી, જો આપ તો લાખ રૂપયે નહીં દોગે તો “નાગોર” ખાલસા કીયા જામગા. હજુર યે સખ કામ વો કમજત પીંજરા સલાખતકા હૈ. કૃષ્ણ ખાન, ઉમરાવ સલામત બાદશાહકે ધસ ફર્માનસે નાખુશભી હુવે હૈ લેકિત વો લોગ કયા કર સકતે હૈં? ઇનકી જીન્દગી ઓર ઇનકા રાજભી તો ખુદ બાદશાહ ઓર બાદશાહકો વાહવાહ કરને વાલે અફસ-રોંકી રહમ પર તો હૈઇ. શીર વો લોગ કેસે બાદશાહકે સામને આંખ ભી ખુલ સકેં? હજુરકા જલ્દિસે આગા બોલાલાનેકાભી તો વો પીંજરા સલાખતને ફર્માયા હૈ, ઓર આગામેંભી સ્થાયદ વો હરામી આપસેં કુછ દગલખાજી કરૈગા એસી મેરેકો દહશતભી હૈ. ઇસસેં હજુરકો મેરી યહભી અરજ હૈ કી હજુર અપને સરંજમકે સાથ આગરાકો ચલે.” સલાખતે સહુની સાથે પ્રથમથી જ પોતાની હકુમતના પ્રતાપથી દુસ્મનાવટનાં બી વાળી રાખ્યાં હતાં, અને તેથી આ મીયાં-હલકારા-એ પણ પોતાની સાથે સલાખતે વાવેલાં વૃક્ષોનાં ફળો તેને ચખાડવાતો આ પ્રસંગ સોરો છે, એમ વિચાર કરી બળતામાં ઘી હોમી સ્વાહા કર્યું.

હલકારાનાં વચનો સાંભળીને:—

દોહા:—જમિ પાવક મજલિત મહિં, પરી જી ધૂતકી ધાર;
રોદ્ર રૂપ અમરેશ મદ, બઢીજી જવાલ અપાર. ૧
ભૂકુદી બંક ફરકન લગી, લગી ફરકકન મુશ;
કંપ ભયો નીજ અંગમેં, ગિનત શાહકો તુશ. ૨
સુન યેગામી કહ અમર, તોહું આગરો શાહર;
પ્રથમ સલાખત મારકે, કરિ હોં અતિશય કહર. ૩
“શાહ ખિલોના વૈ રહ્યો, એક પિંજરી હાય;
પૂર ફસાયો પાશમેં, રઠોડાં સમરાય. ૪
ચલિહોં જીજી નીજ સેનકો, નગર આગરે માંય;
કમગાઉં દિલ્લી તખત, તોડી આગરે લ્યાંય. ૫

કોથમાં ને કોથમાં આં પ્રચાણેનાં વચનો હલકારાને કહી પોતાના ચોખદારને બોલાવી આજ્ઞા ફરમાવી કે: “ચોખદાર, અપાર દરબારરા ખાસ્તે શધળા સરદારોને વરદી દિરાયદે, અર નઅમેં ફુંડી પીટાયદે.” બાદશાહના હલકારાને ફરમાવ્યું કે: “મીયાં, તુમભી આજ દરબારમેં આવશુ.” ચોખદારને આજ્ઞા ફરમાવી કે, “જાણ મીયારો સરલારા ખારને બંદોખસ્ત દરાય દે.”

ચોખદાર અને હલકાગે નાજના યવાથી ચાલ્યા નવા, અમર-
સિંહજી પોને આન સન્ધ્યા કરવા ગયા. આન સન્ધ્યાદિ પોતાનાં
નિલ કમંથી પગવારી તૈયાર ચલને દરબાર ભગવાની વગી અગવાની
સાદ જોતા બેઠા.

અઠાદોને પણ દરબારના સમાચાર મળવાથી, આને ઘાત આઠ
દિવસે પોતાના માલીકના દર્શનનો અનાયાસ જ્ઞાન મળવાનો દોવાથી,
આનંદિત થઈ દરબારમાં જવા તૈયાર થયા, અને એક પછી એક
દરબારમાં આવી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર નિરાજ નથા

પ્રકરણ અગીઆરમું

અમરસિંહનો દરબાર

દોડા — મુલ્લી વચન અમરસિંહના, રૂપિય પદા રોડા,
દડ દેઈશું યાદને, ની માળની દોડ

અમરસિંહજી બેઠા બેઠા વિચાર કરે છે, એટલામાં ચોખદારે
આવી વરદી આપી કે, “અજલાનાર, હવેના દરબાર દરબારમાં આવ્યા
હં દુહુગી નાઈ આગા દે?”

મહારાજાએ તેને કમ્માચુ કે, “સ્વારીના પાન વગડાય દે, મેં
આવો દો.”

ચોખદારે પણ તુરંત પોતાના માલિકના હુકમનો અમલ કર્યો,
અને સાચને પણ શુર રહ્યો એવા ગેરસમય ગાલો વાળા લાખ્યાં
આ વીરસમય ખનિયી ગાળ અમરનો દરબાર ને એક થી પહેલા
ઘાત હતો તે દરબારમાં એકાએક કોલાહલ ઈર્ષ મયો, અને સુન્દરો
અને અન્ય ગાજપૂતોના હાથ મૂકી ઉપર અને નજવાગે ઉપર રૂંધા
લાખ્યા તેમના સ્વાર્ણ ખર્ચ થઈ ગયા, અને તેઓ પોતાના માલિકના
દરબારમાં પધાનવાની સદ જોવા લગ્યા

અહીં દુન્દુભીના અવાજે થવા અને ચોખદારે આવી વરદી આપી,
એટલે વીર અમરસિંહ અત્યારે તો સાક્ષાત્ નંદ રસના અવતાર રૂપ અનર
સિંહ પોતાની બેઠક ઉપરથી ઉત્તરો, અને તુરંત ચોખદારે મેડી પુકારી.
મેડીનો પુકાર સામગી નીચે હતેલા સગરીના માણસોએ તથા પોતાના
ગાજના દર્શન કરવા આવેલા નગરજનોએ “મહારાજા અમરસિંહની
જય” એમ મનનને પણ બેઠી નાખે તેવો પ્રયત્ન અવાજ કર્યો. તે
અવાજની સાથે જ ગાજની બંને બાજુ હતેલા સોદાએ તે અવાજને
બંધ પડવા ન દેતાં, તુરંત જ માંધો અને એવી રીતે એક દરબારના

સ્થાન સુધી તે આવજા એક સરખો જ પહોંચી ગયો, અને રાજા આવે છે તે સમાચાર દરબારમાં જાણાવ્યા. જે દરબારમાં ઘડી પેટેલા અશાંતિ વ્યાપ્ત થઈ રહી હતી તેજ દરબારમાં પુનઃ શાંતિ વ્યાપ્તિ ગઈ, અને સહુ કોઈ મહારાજાને પધારવાની રાહ જોવા લાગ્યા. અમરસિંહ પણ

“મહા ભીને જળ ચાલતે, અલ્યો ભૂપ અમરેશ;
ડગ ડગ કર મુચ્છન ધરે, ધરે ન રાંકા લેશ.”

આવી રીતે રૌદ્ર અને વીર રસમાં રંગાયલો, અને જેના મનમાં માત્ર ત્વરિત આગ્રા પહોંચી બાદશાહને સલામત જેવા નીચ માણસની સલાહ અને આડીથી સરદારોને હેરાન કરવાથી શું પરિણામ આવે છે, તે દર્શાવવાના જ વિચારો ધુમી રહ્યા છે, એવો રાજા અમરસિંહ પોતાને માટે તૈયાર રાખવામાં આવેલો હાથી, જેને સુવર્ણનો હુદો કસવામાં આવ્યો હતો, તે હાથી ઉપર બિરાજ્યા. શિર ઉપર સુવર્ણનું અંદર નંગો જડેલું છત્ર ધારણ કરવામાં આવ્યું. હુદામાં મહારાજાની પછાડી બે રાજપૂતો ખુલ્લી તલવારો ધારણ કરી બેઠા. હુદાના બન્ને બાજુનાં પગથારીમાં ઉપર એક એક ખુલ્લી તલવારવાળો રાજપૂત અને એક સુવર્ણના હાથાવાળો ચમરવાળો એમ બે બે માણસો બેઠા હતા. બ્યારે હાથીને ઉઠાડવાની મહાવતને આજ્ઞા થઈ તે વખતે પુનઃ લોકોએ “મહારાજા અમરેશરી જય”નો* ગગનમંડળને ભેદીને જાણે દેવ લોકોને તે ધ્વનિ સંભળાવવાનો તેમનો ઉદ્દેશ ન હોય! એવો પ્રચંડ ધ્વનિ કર્યો. રાજા અમરની સવારી દરબાર તરફ ચાલી. રસ્તાની બન્ને બાજુએ બેઠેલા લોકો તથા રસ્તાની બન્ને બાજુનાં મકાનો તથા દુકાનદારો તરફથી તથા મકાનો અને દુકાનોની ઉપરના સાળેથી સુહાગણી સ્ત્રીઓએ પુષ્પની તથા સુવર્ણ અને રૌપ્ય પુષ્પની વૃષ્ટિ પોતાનાં રાજા ઉપર કરવા

* પ્રથમના રાજાઓ ઉપર પ્રભનો કેટલો બધો હાર્દિક પ્રેમ હતો તે આથી જાણી શકાય છે, અને તે પ્રેમ-રાજા પોતાની પ્રભના સ્વમાનનું અને સ્વતંત્રતાનું કેવી રીતે રક્ષણ કરતો હશે ત્યારે-પ્રભને ઉત્પન્ન થતો હશે, તેનો પણ ખ્યાલ થઈ શકે તેમ છે. વળી પ્રથમના સમયમાં અત્યારે રાજા બાંડા ઘોડા ઉપર બેસીને કિંવા મોઢરમાં કે ટાંગામાં બેસીને દિવસમાં દશ દશ વખત નગરમાં ફખડતા ફરતા નહોતા, પરંતુ માત્ર અમુક કારણ પ્રસંગે જ રાજમહેલમાંથી પ્રભને દર્શન આપવા પધારતા હોવાથી, લોકોને પણ રાજાનાં દર્શનની ઉત્કંઠા વિશેષ રીતે રહે એ સ્વાભાવિક જ હતું, અને મહારાજા અમરસિંહ જેવા પ્રભપાલક અને વીર રાજાનાં દર્શન કરવા સાફ વધારે ઉત્સુક અને અધીર અને તેમાં શું નવાઈ? વળી રાજાને દેવતા સમાન માનતી આવેલી હિન્દુ પ્રભ પોતાના દેવાંશી રાજાનાં દર્શન વખતે સુવર્ણ-પુષ્પ વૃષ્ટિ કરે એ પણ સ્વાભાવિક જ છે.

માંડી. રાજા અમરની સવારી નગરજનોનો સહાર સ્વીકારતી નગરમાં ફરતા ફરતા જે સ્થળે દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો તે મકાન પાસે આવી, અને બહાર ઉભેલા લોકોએ “મહારાજા અમરરી જય” નો પુનઃ ધ્વનિ કયો. દરબારમાં હાજર હતા તે તમામ સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો નીચે ઉતરી પોતાના રાજાની સલામ આપ્યા. તેઓ આવીને બંને બાજુ પોતપોતાના અનુક્રમે દહારબંધ ઉભા રહ્યા. રાજાની સવારી આવી પહોંચી, હાથીને બેત કરવામાં આવ્યો, રાજા હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને ચમ્પરોના ઝપાટા અને ચોખદારોના લલકાર વચ્ચે રાજા સરદારોની દહારમાં પેઠા, અને સરદારોની સલામો સ્વીકારતા સ્વીકારતા દરબારમાં આવી. જેમ જેમ સરદારોની સલામો થઈ રહેતી હતી, તેમ તેમ બંને બાજુના સરદારો રાજાની કડે કડે ચાલતા હતા. આ વખતે રાજા અમર ગરૂડપક્ષીના સમાન અને તેની બંને બાજુની સરદારોની દહારો તથા અન્ય રાજપૂતોની દહારો તેની પાંખોના સમાન શોભા આપતી હતી આવી રીતે રાજા અમરસિંહ દરબારમાં આવી પોતાના સિદાસને બિરાજ્યા એટલે સરદારો પણ પોતપોતાના આસનો પર બેઠા.

રાજાએ ચોખદારને આજ્ઞા કરાવી કે, “નિચુ ખડા હુવા હથળા આદમીયાને ફરમાય દો કે જીજીને દરબારમે આવણો વૈ અણારે ખાસ્તે રજા હૈ.”

રાજાની આજ્ઞાનો તુરંત ચોખદારે અમલ કર્યો દરબાર ચિકાર ભરાઈ ગયો, જેથી એક કાંકરી પણ બે છુટી નાંખવામાં આવે તો તેને ભૂસ્પર્શ કરવાનો પણ ભાગ્યે જ અવસર પ્રાપ્ત થઈ શકે, અર્થાત્ દરબારમાં પુષ્કળ માણસો આવી ગયા. દરબારગૃહ મનુષ્યોથી ખીચો-ખીચ ભરાઈ ગયું માણસોના ભરાયા બાદ સરદારોની કમવાર સલામો થવા લાગી. સરદારો સલામો કરી કરીને પોતાના રાજા ઉપર ન્યાં-છાવર કરી ચોખદારને નાણા આપવા લાગ્યા ચોખદારો પણ ખુશ થતા પોતાના ખીરસાં અને રૂમલો ભરવા લાગ્યા * દરેક સરદાર પોત-પોતાના ઉત્પન્નના પ્રમાણમાં રાજાના ચરણે નજર-મેટ-કરવા લાગ્યા. એ રીતે રાજાના ચરણોમાં ધડીકમાં એક મોટો નાણુંતો તથા દાગીના એવો ઢગલો થઈ ગયો. આ કાર્ય પણ પૂર્ણ થઈ ગયું.

* (૧ ન્યોછાવર-નજરાવલ-ની રકમ ચોખદાર-હજીરીઆ વિગેરેનો અસલના સમયથી લેવાનો હક હોય છે, અને અવાધિ પણ તે રકમ તેમને જ આપવામાં આવે છે)

જ્યારે સલામીનું કાર્ય પૂર્ણ થઇ રહ્યું, એટલે સહારાજી અમર-
સિંહજીએ સિહના સમાન અને પ્રલય કાળના વર્ષાદની ગર્જનાના
સમાન ધોર ગર્જના કરી પોતાના સરદારો અને અન્ય હાજર રહેલા
રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા: “હરદારો, આપ હુધળા જાણો
હો કી મેનિ બાદશાહને લગનરા બાસ્તે સાત રોજરી રજા દી હી,
જીણુ રજારા ઉપર મેનિ સાત રોજ ઝાઝા વહે ગયા હૈ । ઇણુ બાતરી
ચાડી વૈ પીંજરો સલાબતને બાદશાહરા આગૈ બાધ, જીણુસું બાદશાહને
મોરો સાત લાખ રૂપયા જીર્માનો કીયો હૈ, ઓર દો લાખ રૂપયા
વો ચાડીયા પીંજરારી પાધડીરા દંડ કીયોડા હૈ. ઇણુ રીતસું નૌ લાખ
રૂપયા મોરા બાદશાહને દંડ કીયોડા હૈ. અર જો દંડરી રકમ મેં ના
હજી તો યે નાગોરરો પદો બાલસા કરવારો હુકમ લીં કીયોડા હૈ.
ઓર રક્ષો લેને અઠૈ યે”-(હલકારાને બતાવતાં)-“હલકારાને ભેજ્યો
કાડો હૈ સાત રોજરી ગેરહાજરીરો સાત લાખ રૂપયા જીર્માનો તો
બાદશાહ-શાહી ફરમાન હૈ, ઇણુ રીતસું કર સકૈ હૈ, પર વો
પીંજરારી પાધડીરા દો બાલ રૂપયા દેવારો હુકમ કીયો હૈ, વૈ
મોશું સહૌ જય કો નહીં. જીણુસોં મોરો બિચાર તો યું હૈ કી બાદ-
શાહસું લડતે બાદશાહસું દિખાવણો ચાહિજૈ કી, રાઠોડોંશું એક
પીંજરાને બાદશાહ પધડી કણુ રીતસું દિરાય સકૈ હૈ, ઓર આપ
હુધળારો કાંઈ બિચાર ઇણુ બાબતમેં હૈ વો જાણુવારી મોરી ઇચ્છા હૈ,
તો આપ હુધળા બિચાર કરને મોંને જવાબ દો. આપણુ હુધળા
નાગોરરા અંગહો, અર આપરા જુઝૌરા બળશું મોંને નાગોરરા બાસ્તે
કાંઈ રીતરી ડર હૈ પણ કાય નહિ. આપણો દંડ હુવો જહાં બેધાણુ
નાથરો દંડ હુવો યુંજ સમજણો ચાહિજૈ. ઓર વો દંડ આપણુ
દેને કલંક ઉઠાવૈ વો કણુ રીતસું બણુશકે ? આણુ બાતરો પણ આપ
હુધળા બિચાર કર દેમો. આપ જાણો હો કે જો નાગોરરી ઇજત ગઇ
તો આપરી અલગ હૈ કાય નહિ, ઓર નાગોરરી ઇજત રહેવે
જહાં આપણુ સધળારી ભેગી જ રહેવૈ હૈ. ઇણુ હુધળી બાતોરો આપ
બિચાર કરને મોંને જણાયદો.” અમરસિંહજીએ પોતાના વિચારો અને
સાથે સાથે પોતાના સરદારોને કર્તવ્યનું પણ સહજ બાન કરાવ્યું.

સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો બાદશાહનો હલકારો આવ્યાની
હકિકતથી પ્રથમથી જ વાકેફ હતા. તેઓ પણ પોતાના રાજાને શું
વિચાર છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા રાખી બેસી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના
રાજાના વિચારો જાણ્યા એટલે તેઓ પોતાના વિચારો રાજાને જણાવતા
કહેવા લાગ્યા કે:—

હોહા-સુનત જૈન અમરદારે, કહું સક્ત રહોડ;
 “લડશો-મરશો-મારશો, સુન કની ચિરમોડ ૧
 હુમ પેખી પ્રધીનાયરો, ચડે સક્ત સિરદાર,
 ગાહ ગાવકો ટાવગો, ધરિ હર દુ-મ હુરદાર ૨
 યામે ગઈ બિચારવે, કરન કહો મટારાન,
 સ્વારિ આગ્રા પર કગ, મિત્ર રહોડા આગ્ર” ૩

આ ઉત્સાહી વચન સાલળી —

અમરસિંહ નગ નાયરો, સુણ સરદારા જૈન,
 ફરર ફરર ફરજન લગ્યો, મુખપદ દક્ષિણ નૈન ૪
 હુરન અમર નરનાયને, ગરજન ક્રિય સમરત્ય,
 કરિ બૃકુટી અતિ ક્રોધમય, જમદદ દિન્ડો હત્ય ૫
 પાઈ જોર હરદારરો, અર જમરદ પ્રતાપ,
 રક્ત નૈન કરિ ક્રોધ રે, અમર નૃપતિ કહ આપ ૬

ક્રોધાન્વિત અમરસિંહે ગર્જના કરી —

કવિત — “મુનો સરદારો આપ, બન ચૈન મનમે બો,
 આગ બાટી હર તાકો, ૩૫ દગ્યાડ મે.
 મારી મુગવાન ઓ, પકાન ઓ સૈદાનન કો,
 બારી હુરકાનન કો, બીરમે ભ્રમાડ મે
 દિલ્લીપતિ શાહજહા, પલમે પગરિ હૈડા,
 હુરમકે દિય હાટાકાર બરતાડ મે
 આગ કરી આગરામે, હજારા એક ટલા સાય,
 આગરાશી આગરારો, પનમે બનાડે મે. ૧
 આગર મદુ આગરાપે, પત ના વિવજ કગ,
 બની નરસિંધ, સલાબતકો બિન્દા ગો
 સહાય કરબાક હેત, ખાન હમરાવ આવે,
 લાવરકો બાન ઈવ, પકરિ પગાડ ગો
 આગ પાડ સહાઈ સત્ય, સર્વ સરદારનકી,
 બડે બડે બીરનકે, ગર્વનકો માત્ર ગો
 આગ શાહજહાનકો, પકાડે નીજ તાત પાસ,
 નાતો નીજ તાત પાસ, માનહો પકાડે પો.” ૨

આ પ્રમાણે કહી —

હોહા.-ફરર ફરર ફરટી નિયો, હખખણ અગ સુકત,
 અમરસિંહ નરનાદરે, આનંદ ઉપડયો મત. ૯

અમરસિંહે આગળ ચલાવ્યું — “હરદારો, આપરા જોરશું પે નાગોરરો
 ગજ નીબ શકે હૈ, ચીર નાગોરરા રાગ આપોરા થકા હો, પે આપ

૧ આગ સખદ જ્યા જ્યા વપરાયા છે ત્યા ત્યા પ્રમગાદુસાર “આગ્રાના
 દિવમે” તથા “આ પ્રમગે” એમ જુદા અર્થા સમજવા.

બાણો હો. જીણુ રાજના પાસ આપણા હરદારોના જોર હે નહીં, વેા રાજ આદતના બખતમેં અપણો રાજ રખ શકે કાય નહીં. અર જીણુ રાજના પાસમેં આપોરા જેડા શુદ્ધ ક્ષત્રી હરદાર હૈ, ઇણુ રાજના ઉપર આદત આય શકે કાય નહીં. યે બાત મેનિં આપ હધજોને આપોરા બિચાર જાણાયને દિખાઇ દીહૈ. ઇણુ બખત મહારાજ જસવંત-સિંહજી અઠૈ હૈ કાય* નહીં, ઇણુ બખતમેં બાદશાહ એડો હુકમ કરૈ હૈ, અર જો આપણુ ઇણુ હુકમના મુજબ દંડ દૈદૈ તો જીણુ બખત મહારાજ જસવંતસિંહજી પધારશે, અણુ બખત અપણોને, જોધપુરને અર રાઠોડોના કુળને કલંકિત કરણારો ઠપકો દેશી. અર જો અણુ બખત બાદશાહરો હુકમ કબુલ કરનેં આપણુ ચલશે તો બાદશાહ દુસરી બખત ઇણુસું કાય લારી તોફાન લાયને આપણા શિર પર નાખશે. ઔર જો યું હુવો તો નાગોર દુસરે છોટે છોટે સરદારોરી લારમેં આય જાશી, ઔર નાગોરરો માન દૂટ જાશી; જો નાગોરરો માન દૂટ ગયો તો શીરનેં આપણા રહણાસું અર ના-રહણાસું નફા નુકશાન કાંઇ હૈ? ઇણુ હધજી બાતોરા બિચાર કરને આપ હધજા એક બાર ઔર બિચાર કરને મેનિં આપોરા બિચાર જાણાય દો.”

અમરસિંહજીનાં વચનો સાંભળીને ફરી સરદારોએ જવાબ આપ્યો કે; “અન્નદાતા, આપ શીર શીરને હમસો કાંઇ પુછો હો? જો આપ હો તો હમ હધજા હો, જો નાગોરરો માન રહ્યો તો હમારો કંઠે જાય હૈ, જો નાગોરરો માન ગયો તો હમારો કંઠે અલગ રેવૈ હૈ? ઇણુ બારતે હમ હધજોરા બિચાર તો યું હૈ કી, હુઝુરરો જો જો ફરમાવણારો બિચાર વૈ, સો ફરમાય દૈ. હમ હધજા હમારા શિરના બદલાસું હુઝુરના હુકમ ડિઠાવશે, અણુ બાતમેં કાંઈ બાતરો અંદેશો રાખ્યા શિવાય હુઝુરને ઠીક લાગે જેડા હુકમ ફરમાય દે. યે હમ હધજા હરદારોરા બિચાર હૈ.”

આવી રીતે પોતાના વીર સરદારોનાં વચનો સાંભળી અમરસિંહજી કહેવા લાગ્યા કે; “હરદારો જરાં મોરો બિચાર એડો હૈકી, બાદશાહને હલકારારી લારમેં મેનિં હાલ બોલાયો હૈ, શીર “ધરમરા કામમેં લીલ”

* મહારાજ જસવંતસિંહજીને આ વખતે બાદશાહ તરફથી, લડાઈ પર મોકલવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી તેઓ જોધપુર કે આગ્રામાં નહોતા. બાદશાહ જોધપુરની દહેશત રાખતો હતો અને તેથી જો જસવંતસિંહજી બાદશાહના હુકમ વખતે આગ્રામાં હતા તો, આ હુકમ પણ કરી શકત કે કેમ? તે બાબત શંકા છે. વળી જો અમરસિંહજી આવા બાદશાહના હુકમને માન આપે તો પોતાના રાઠોડ વંશને કલંક લગાડવાનો તેમને માથે આરોપ આવે તેનો પણ તેમને ખ્યાલ હતો.

કી કારણ થુ કરણી માહિજે. ઇણુ આત્રે આપણુ હથળા સંગમવસુ તૈયાર હોને આજ સાંજરાખખત અઠેશુ નિકળ જાય. આપ જાણી હોડી રાજ-પૂતો રાજનમ મૌજ શૌખરા ખાસ્તે હૈ કાય નહીં. રાજપૂતો રા ટાળરો રા શિર ઉપર કાલ રોજંદા કરતો રેવેહૈ દુનિયામા જતરા પ્રાણી હૈ, ઇણુ હથળારા ખાસ્તે મૌતગૌ એક દિન નહી હૈ; પર ઇણુમે રાજપૂતો રા ખાસ્તે તૌ રણુભૂમિમે દુસ્મોનો રા શિર કાપતાં મરણુ જૈ જાય તૌ વો રાજપૂત મરાણી અર કામ આયગો થુ કલૌ જાય. અર જો ધરમે રદને મૌજશૌખ કરતાં મદા જૈ ને આકરી કરાયને મર જાય તૌ વો તૌ રાજપૂતરો મરણુ કલૌ જાય કૌ નહિ. પણુ વો તો એક કુતારા રીતરો મરણુ કલૌ જાય. ફીર જહા દુનિયારાં હથળાં મનુષ્યારે કે એક દીન મરણો તૌ હૈ, ફીર રાજપૂત થુદ ઇણુ તરોસુ અનાયાસ રણુમે મરવારો મૌકો મિલ જાય તૌ અણુ મોકાને ચુકે કાય નહિ આપ હથળાને જણુ રીતસું અપણી થુદ રાજપૂતી મોને દિખાઈ હૈ, ઇણુ રીતસું મોરો તો વિચાર એડો હૈ કી, આજ સાંજરા કથુખા પાણી કરને અઠેસુ આપણુ હથળા આગરા તરફ જાય ”

સરદારોએ પણુ પોતાના રાજના યુદ્ધવિષયક વચનો સાંભળી જવાળા આપ્યો કે “હમ હથળા દરદાર હજુરરા હુકમરો તરો થુ આજ સાંજરા નિઠલવારા ખાસ્તે તૈયાર હૌ, હમારો ‘ધરમરા કામમે હીલ’ કરવારો વિચાર હૈ કાય નહિ ”

સરદારોના વચનો સાંભળી અમરસિંહજીએ ચોખદારને હુકમ કર્યો કે “નમમેં દુડી પીટવાયદો કે થુદમેં અડવારી જણુ થુદ રાજ-પૂતરી ઇચ્છા જૈ, ઇણુ હથળાને મોરી કારમેં આજ સાંજરા ખખત આગરા જાનણુરે ખાસ્તે તૈયાર હોયને નમ્ર બહાર આ જાણો. સાંજરા વખત આગરા કીનારા માથે દરવાજા બહાર કથુખા પાણી બદોખસ્ત બરાબર કરાય રાખો અઠેસુ કસુખા લેને ચાલડો અચાર દરબાર બરખાસ્ત કરાય દો.”

ચોખદારે દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. રાજ પોતાની સવારી સાથે જનાના તરફ ચાલ્યા, અને સરદારો તથા અન્ય રાજપૂતો પોત-પોતાની તૈયારી કરવાના કાર્યે સારૂ પોતપોતાના મુકામે તરફ ચાલ્યા.

આહા! ધન્ય છે અમરસિંહજીના, ક્ષત્રિયોનો સાચો ધર્મ સમજનાર સરદારો કે જેમણે પોતાના સ્વામી સાથેનો પોતાનો સેવક-ધર્મ દૃઢતાપૂર્વક ભારતના અન્ય સરદારોને બતાવ્યો! મહારાજા અમરસિંહજીને પણુ ધન્ય છે કે જે બાદશાહના એક માંડલિક પટાવત છતાં બાદશાહના અનીતિમય હુકમને તાણે ન થતાં માત્ર પોતાના કુળની મર્યાદા અને પોતાની સ્વતંત્રતા ખાતર સરદારોને ખરા રાજ-

પૂત ધર્મનો ઉપદેશ કરી-કુળને કલંકિત ન કરવા સાર-બાદશાહ સામે બાથ લીડવા તૈયાર થયા । શું ક્ષત્રિયધર્મ પ્રમાણે વર્તનાર સાચા ક્ષત્રિય અમરસિંહજી જેવા રાજાઓ તથા તેમના સરદારો જેવા હિંમત બહાદુર સરદારો અત્યારે ભારતભૂમિમાં છે ? અત્યારે તો રાજાઓ પોતાના સરદારોની જાગીરો ખાલસા કરી, અન્ય રીતે ખરાબ કરી, પરિણામે પોતે પણ સરદારોની મદદ શિવાય ખરાબ થવાના ઉપાયો પોતાના હાથે જ પોતે કરે છે, તે તેવા રાજાઓના માટે શોચનીય દિલગીરીભર્યું અને દયાજનક છે, એમ કહ્યા શિવાય ચાલતું નથી.

પ્રકરણ બારમું

વીરની વિદાય

કોરદાઃ—લેવણુ હજી રમય, અમર જનાનામાં ગયો;
કહ રાણી સુંણ રાય, મુંને સુપૌ કિણ આશરે ?

અમરસિંહજી દરબાર ખરખારત કરાવી હાડીજી પાસે રજા લેવા માટે આવ્યા. રાજાના જનાનામાં આવતાં પહેલાં જ, આગ્રા ઉપર આવે જ સાંજે ચઢાઈ કરવાની છે, એ સમાચાર તો નગરમાં વિજ-ળીની પેરે પ્રસરાઈ ગયા હતા, અને રાણીના જાણવામાં પણ તે સમાચાર રાજાના આવવા આગમ્ય આવી ગયા હતા. તેથી રાણીના દિલમાં દિલગીરીએ વિશેષ વાસ કર્યો હતો. છતાં પણ જ્યારે મહારાજ પધારતા હોવાના સમાચાર તેમને મળ્યા એટલે પોતાના દિલની દિલગીરી દિલમાં છુપાવી રાખી. પોતે મહારાજને સ્થામાં લેવા ગયાં. રાજા આવી પોતાના આસન ઉપર બેઠા, એટલે રાણીએ રાજાની પૂજા કરી અને બાદ દાડનો પ્યાલો લાવી રાજા સન્મુખ રજી કર્યો. રાજા દાડ ન સ્વીકારતાં રાણીને કહેવા લાગ્યો કે, “હાડીજી, થેં યા કાંઈ કરોહો ? થેં દાડમેં મોંને અતરે રોજ રોક રાખને ખરાબ કર દીયો. ઔર બાદશાહરી મોરા ઉપર ઇતરાજી કરવાયદી યા હુકળી ખાત થેં સારી રીતસું જાણોહો, ઔર આજ સાંઝરા સમે મોરે મોરા હુકળા હર-દારોરી સાથમેં આગરા જાણો હૈ. અણુ બખતમેં થેં મોંને દાડ દોહો યા કાંઈ ખાત હૈ ? દાડમેં ને દાડમેં તો મેરો યે હુકળો ખરાબ હોવારો બખત આયો, ઇણરો થેં કાંઈ ખિચાર કરો હો કે દાડ દેવારી ખાતજ કરો હો ? ખિચાર કરો, ખિચાર કરો, આજ મેં અહે દાડ હું કાય નહીં.”

રાજાનાં વચન સાંભળી દિલગીરીયુક્ત ચહેરાથી હાડીજી કહેવા લાગ્યાં કે; “અજદાતાર, આપ આજ આગરા પધારો હો, દ્રીર મોરા

હાથસું દારૂ લેવારા બાસ્તે કીં કારણસું ના પાડો હો? અનદાતારજી, આગરા જવણરા બખત આપ મોરા હાથસું દારૂ ના લો યા મોરા બાસ્તે ટેડી બાત હે? અનદાતાર, કૃપા કરને આપ એક પવાનો મોરા હાથસું લેવારી કૃપા કરો. કીરસું મેં મોરા અનદાતારજીને આગ્રહ કરશો કાય નહીં.”

અમરસિંહજીએ હાડીજીને ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે, “હાડીજી, યેં ઇંછતરોસો આગ્રહ કીં કારણસું કરો હો. મેં સમજ શકું કાય નહિ ખેર, પર યારો આગ્રહ હે તો અબાર તો યેં દારૂ રહણે હો. મેં જણ બખત અઠેસું નિકળણો અણ બખત યારા હાથરો એક પવાનો લેને જશો. અબાર તો મોંને આગરા જવારી રજા દેદો.”

હાડીજીએ પોતાના પ્રાણને શોકયુત ચદરાથી નિવેદન કર્યું કે, “નાથ, મેં મોરી જિન્દગી મારા પ્રાણરા માલિકને કયું કરને “પમારો” યુ કહ શકું, મોરી જીભશુ રજા દી જાય કે નહોં.”

અમર — “હાડી, યેં ખુશ હોને મોંને રજા દેદે. આજ સાઝરા સમૈ, અઠેસું આગરા તરફ પ્રયાણ કરવારો નફિ કરને મેં યારી પાસ રજા લેવારા બાસ્તે આપોહું, તો રજા દેદે.”

હાડીજી — “ખાવિંદ, આપ આગરા પધારને બાદશાહસું ઝંઘડો કરવારો વિચાર રાખો હો, યુ મેં સુણ્યો હે, કાઈ આ બાત સાચી હે?”

અમર — “હાડીજી, યેં જો સુણ્યો હે વો સત્ય હે, ઓર મેં આગરા ઇંછ બાસ્તે તો જાવો હોં અથમે કાઈ ખોટા હે?”

હાડીજી — “અનદાતાર, આપ જાણો હોકી નહિં કી, બાદશાહરા પાસમેં બાવીસ લાખ ફૌજ હે, ઓર અબાર આપરા પાસ બાવીસ હજાર સૈન્યબી હે કાય નહોં.”

“અમર — હાડીજી, મેં યા યારા મુઠાસું કાંય સુણું હું? યેં મહારાવજી ઇતરાલજીરી બેટી ઓર નાગોર મહારાજ અમરસિંહરી લુગાઈ હોયને યારા મુસેં મેં યે કાઈ શુણું હું? રાજપૂતોરે બાવીસ લાખ ઓર બાવીસ હજારરો કાઈ લેજો હે? જીજી જગામેં શુદ્ધ રાજપૂત એક હે ઇંછ જગામેં બાવીસ લાખ ફૌજ વે જરાઈ બાવીસ આદમીરા જેડા હે, ઓર જઠે બાવીસ લાખ હે વે જો સુરમા નહોં હે તો વો કાંય કર શકે કાય નહોં. ઓર એડા બાવીસ લાખોરા સામને એક શુદ્ધ ક્ષત્રિય બસ હે, વે બાવીસ લાખ એડા એક આદમીને કાંઈ કર શકે નહોં. દેજો કવિયોને કલ્હી હે કી,

“રવી મડળ દેખત લધુ લાગા, જસુ ઉદય ત્રિશુવન તમ લાગા.”

ਛਾਡੀਭ:-“ਅਨਛਾਤਾਰ, ਮੈਂ ਆਪਰਾ ਰਘੁ ਆਨੰਦਮੈਂ ਲੰਗ ਕਰਵਾਰਾ ਆਰਤੇ ਐਸਾ ਕੁਛੁ ਭਾਯ ਨਹੀਂ. ਮੈਂ ਤੋ ਆਪੋਨੋਂ ਯਾਦ ਦਿਰਾਓਂ ਭੁੰ ਡੀ ਯਾਦ-ਸ਼ਾਹਰੇ ਪਾਸ ਅਤਰੇ ਸੈਨ ਹੈ.”

ਅਮਰ:-“ਛਾਡੀਭ, ਐਂ ਮੀਨੋਂ ਧੁੰ ਯਾਦ ਦੀਰਾਵੇਂ ਛੋ. ਡਾਢਿ ਕਵਿ ਕੁਛੈਵੈ ਹੈ ਡੀ,

ਰਾਜ ਰਖਭ ਤੋ ਆਰ ਰਘ, ਮਤ ਰਖਭੇ ਆਵੀਸ;
ਵੈ ਆਯੀਸਾਂ ਲਾਗਯਾਂ, ਵੈ ਆਰਾਂ ਆਯੀਸ.*

ਧੰਧੁਰੀਤਸੁ ਆਵੀਸ ਲਾਘ ਆਵੀਸ ਜੇਡਾ ਹੈਂ, ਆਰ ਮੇਰਾ ਸਰਦਾਰ ਐਕ ਐਕ ਐਕ ਐਕ ਲਾਘ ਭੁਸਾ ਛੀ. ਛਾਡੀਭ, ਫੇਘੋ ਛਾਡੁਵੀਰਾਧ ਛਮੀਰਨੇ ਸੰਯੋਗਤਾਸੁਂ ਕਲੀ ਹੈ ਡੀ,

ਛਾਡੁਵੀਰਾਧ ਛਮੀਰ ਕੁਛੈ, ਸੁਭੁ ਪੰਗਾਨੀ ਅਤ;
ਐਕ ਲਓ ਅਸੀ ਲਕਯਸੁ, ਐਸਾ ਆਯੀਯਾ ਸੁਭਦ.

ਆਰ “ਰਾਭਯਾ” ਨਾਮਰੇ ਕਵਿ ਕੁਛੈਵੈ ਹੈ ਡੀ,

ਛਿੰਮਤ ਛਿੰਮਤ ਛੋਯ, ਛਿੰਮਤ ਆਨ ਛਿੰਮਤ ਨਹਿੰ;
ਕਰੈ ਨ ਆਦਰ ਛੋਯ, ਰਹ ਕਾਗਦ ਭਯੁ “ਰਾਭਯਾ”.

ਧੰਧੁਰੀਤਸੁ ਸੁਛ ਰਾਭਪੁਤਰਾ ਸਾਮਨੈ ਕਤਰੋਧਿ ਸੈਨਯ ਭਛੈ, ਜਰਾਧਿ ਡਾਢਿ ਆਤਰੀ ਯਿਤਾ ਹੈ ਨਹਿੰ. ਥਾਰੇ ਯਿਤਾ ਕਰਵਾਰੀ ਜੜਰਤ ਹੈ ਭਾਯ ਨਹਿੰ. ਮੈਂ ਛਧਯੀ ਆਤਰੇ ਆਯਾਰ ਕਰਨੇ ਭਵੀਂ ਛੀਂ. ਮੈਂ ਯਾਦਸ਼ਾਹਰਾ ਆਯਰੇ ਅਰ ਮੇਰਾ ਆਯਰੇ ਆਯਾਰ ਕਰ੍ਯਾ ਵਗਰ ਭਵੀਂ ਭਾਯ ਨਹਿੰ.”

ਛਾਡੀਭ:-“ਅਨਛਾਤਾਰ, ਜਰਾਂ ਆਪ ਲਵੈ ਆਗਰਾਂ ਪਧਾਰੇ, ਪਰੰਤੁ ਮੇਨੋਂ ਅਛੈ ਛਿਯੁਨੋਂ ਸੁੰਪਨੋਂ ਭਵੇਂ ਛੀ?”

ਅਮਰ:-ਰਾਭੀ! ਐਂ ਐਂ ਡਾਢਿ ਆਤ ਕਰੋ ਛੀ? ਭੇ ਮੈਂ ਵਿਭਯ ਪਾਸੀਂ ਤੋਂ ਤੋਂ ਫੀਰਨੋਂ ਆਯਨੋਂ ਥੇਨੋਂ ਮਯਸ਼ੋ, ਅਰ ਭੇਂ ਅਛੈ ਕਾਯ ਆਯ ਗੋਂ ਤੋਂ ਜਸਵਤਸਿੰਛ ਅਰ ਰਾਮਸਿੰਛ ਥਾਰੇ ਸਾਰੀ ਰੀਤਸੁਂ ਮਾਨ ਰਭਸ਼ੀ. ਧੰਧੁ ਆਤਰੇ ਥਾਰੇ ਡਾਢਿ ਆਯਾਰ ਕਰਵਾਰੀ ਅਭੁ ਆਯਤ ਜੜਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ.”

ਛਾਡੀਭ:-“ਅਨਛਾਤਾਰ, ਜਰਾਂ ਆਯਰੀ ਰਾਤ ਮੇਰੀ ਪਾਸਮੈਂ ਰਹਨੈ ਸਵਾਰਗਾਂ ਸੁਭਸੁ ਆਗਰਾਂ ਪਧਾਰੇ, ਅਤਰੀ ਮੇਰੀ ਆਨਤਿ ਹੈ.”

ਅਮਰ:-“ਰਾਭੀਭ! ਅਯ ਮੈਂ ਇਕ ਸ਼ਕੁੰ ਭਾਯ ਨਹੀਂ. ਛਧਯੋ ਸੈਨਯ ਤੇਯਾਰ ਛੋਨੋਂ ਅਯਾਰ ਆ ਭਸ਼ੀ. ਛਧਯਾ ਛਰਦਾਰ ਆ ਭਸ਼ੀ. ਛਰਦਾਰੋਂਰਾ ਧਰੇਂ ਪਰ ਅਪਥੀ ਅਪਥੀ ਲੁਗਧਯੋਂ ਹੈ, ਫੀਰ ਵੇ ਮੇਰੀ ਆਜ਼ਾ ਮਾਨਨੇ

* ਅਰਥ:-ਛੇ ਰਾਜ, ਭੇਂ ਤਾਰੇ ਸ਼ਰਵੀਰੇ ਰਾਭਵਾ ਛੋਯ ਤੋ ਮਾਤ ਆਰ ਆਰਾ ਸ਼ਰਵੀਰੇ ਰਾਭ; ਪਛੁ ਆਯੀਸ ਰਾਭਤੋ ਨਹਿ. ਭੇਂ ਐ ਆਯੀਸ ਮਾਯਸ ਕਾਯਰ ਛਰੇ ਤੋ ਛਮਨੀ ਵਯਤੇ ਆਯੀ ਜਰੇ, ਤੇਨਾਂ ਛਪਰ ਵਿਸ਼ਾਸ ਸੁਭਵੇਂ ਨਕਮੋ ਛੇ; ਪਾਨੁ ਧੇਵਾ ਆਰ ਆਰਾ ਸ਼ਰਵੀਰੇ ਆਯੀਸਨੀ ਆਰਾਭਰ ਛੇ.

અપણી લુગધયોરો મોહ છેડને મોરી હારમેં આવના રાખારતે તૈયાર
હોશી, મેં થારી પાસમેં મોજ શોખરા ખારતે રૂક જાઉં યે કીણ
રીતસું બન શકે યુ હૈ ?*

રાણી, રાણી ! થેં બિચાર કરો. ઇંણ બખત મોંનેં જક કરવાસું
કાષ લાભ હૈ નહિ. થેં રહાય જતરી જક કરશે, જરા હું રૂક શકું
કાય નહિ ”

હાડીજી —“અત્રાતાર ! આપ મોરે પાસ રાખ માગોહે, પરંતુ
મોરી જીભસું મેં રળ દે શકું કાય નહીં. રળ દેવારે ખારતે મારી જીભ
અપણો કામ કર શકે કાય નહિ. આપોરે અખાર જવારી જરૂરત વહે
તો આપ પધારો, મોરી જિન્હાસું મેં રળ દે શકું કાય નહીં.”

અમર:-“હાડીજી, હાડીજી ! અણુ તરોં કાયરતા દીખાવણી વો
થાડા જેડી શુદ્ધ ક્ષત્રાણીરો ખારતે શોખા ભરેલો કાજ હૈ નહિ. હાડી !

*રાગ-માહકક

હાડીજી -રાહોડા હરદારે, રૂક જાઓ આજરી રાત,
મોરા રગલીના મહારાજરે, રૂક જાઓ આજરી રાત-રેક.
રગલીના મોરા રાજવી, રૂકો આજરી રાત
મિયા મનાવે પ્રેમસું, મોરી રાખો અતરી ખાતરે-રૂકજાઓ.
અમર -હાડી રાણી ખાત યા મારી, થેં મન કરો બિચાર,
કિણ તરોં હું રૂકાઉં રાણી, આવે સેન અખારે.

હાડીજી -... .. રૂકજાઓ
પરશ્યાં બયોદીન આઠ હો રાજવી, થાકો કરો બિચાર,
કીણ બિધ કાઠું બખત મારો, હૈ નહિ એક કુમારે-રૂકજાઓ
અમર -બખત કાઠવો કાઈ હૈ, યા મ ધરજો પ્રિતમ બ્યાન,
થારા ખતિખત પુન્યથું દે, પ્રણુ રાખે મોરો માનરે

હાડીજી -... .. રૂકજાઓ
કર્શુબા કાઠું રાજવીરે, દીયું દારૂડા મોરે હાથ,
આજરી રાત આનંદ બિતાવો, પ્રાત જાઓ પ્રથિનાયરે-રૂકજાઓ
અમર -પહોત દિના આનંદ બિતાયો, રાણી થારા સાથ,
કરુબા દારૂ પહોત પીયા નીશું, કાપ્યો દિલ્હી નાયરે

હાડીજી -... .. રૂકજાઓ.
છેવટરી યા અરજી મારી, સુણો નણદલ વીર,
આપ પધારો નાયજી આગરા, હૈયો ધરેના ધીરરે-રૂકજાઓ

અમર -જો કાઈ કહશે કામ ન આવે, હાડી કરો બિચાર,
હરદાર હથળા મિલને આવે, રળ દીયો ઇંણ ખારે

હાડીજી -... .. રૂકજાઓ.
(એક દત્તકયામોનું ગીત)

થેં થારા દીલસું બિચાર કર દેખકે, થારા પિતા રાવજી છત્રશાહજી શુદ્ધ ક્ષત્રિ હૈ, ઓર થારો પતિ શુદ્ધ રાઠોડ હૈ, ઓર દિલ્લીરા ખાદશાહસું ઝબડવા બન્ય હૈ. ફીર તું ભીરુતા કયું દિખાવે હૈ? ચારી યા ભીરુતા દેખને મોંને કાંઈ સુઝે નહીં.”

પોતાના પતિનાં વચનો સાંભળી હાડીજીનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુ-ઓની અસ્ખલિત ધારાઓ વહેવા લાગી, છતાં ધીરજ રાખી કહેવા લાગ્યા કે, “અનદાતાર! મેં શુદ્ધ ક્ષત્રીણી હું. મેં ભીરુ હું કાય નહીં. વીર રાઠોડરી રાણી હું, પર મેં મોરા અનદાતારને “પધારો” થું કણતરોસું કહ શકું? અનદાતારરો વિયોગ મોંને રઝા દેતા રહે હૈ, જીણસું દાસીરા ઉપર કયા દિખાને આજરી રાત અઠે રક બઝો. પ્રાતઃસમૈ-સુખસે પધારો. મેં ખુશ હોને મોરા અનદાતારજી રઝા દેશો. મોરી અરજ આજરી રાત રકવારી હૈ, અનદાતાર! કૃપા કરને કબુલ કરલો.”

અમર:-“હાડીજી! હુધળા તૈયારી હોગઇ હૈ; હુધળા હરદાર તૈયાર હો નૈ અપાર આ બશી. ફીર મોંને આજરી રાત થેં રૂકવારો કીણ રીતસું આગ્રહ કરો હૈ? મેં થારા પ્રેમરા વશ હોને રઝારા ઉપરાંત અતરા દિન થારા પાસ રક જૌ, જીણસું મોરા ઉપર અતરો બધો કષ્ટ આયો હૈ. ફીર થેં મોંને ઝાંણ બુઝને રોકવારા બાસ્તે કયું આગ્રહ કરો હૈ? થેં રજા દેશાં જરાં મેં આજ બશો, રજા નહીં દેશોં જરાંમ્ આજ બશો. કોઇ ઉપાયસું રક શકું નહીં, ફીર રજા કયું ન દેવે?”

હાડીજી:-“અનદાતાર! કોઈ રીતસું આપ રક શકો થું નહીં હૈ; જરાં આપ સુખસું પધારો. ભગવાન્ એકલીંગજી આપોંશે અર આપોંરા સરદારાં અર સૈનરો વિજય કરૈ. મોરા અનદાતાર દુશ્મનોરા સુખ સ્થાપ કરને વેહેલા વેહેલા પધારૈ.”

હાડીજીએ રાબતે રજા આપતાં કુમકુમ અક્ષત પુષ્પથી વધાવ્યા, કંઠમાં સુંદર પુષ્પોની માળાઓ ધારણ કરાવી. પોતાના પતિને વિજયના આશીર્વાદ આપ્યા. આ સમયે રાણીજીના હૃદયમાં ઉદ્વેગનો તો પાર જ ન હોતો, નેત્રોમાં અશ્રુઓ પણ વહન જ કરી રહ્યાં હતાં, પરંતુ તે બધાને દબાવી રાખી ધીરજ રાખી પતિને રજા આપી. દાડનો પ્યાલો રજી કર્યો, અને અમરસિંહજીએ પણ પોતાના પ્રિય પ્રિયતમાના હાથને ઊંઘળીને છેલ્લામાં છેલ્લો દાડનો પવાલો પી લીધો. છેવટમાં છેવટ પોતાના નવીન પ્રિયતમાને પોતાની છાતી સરસાં આપી. થોડી રીતનું આશ્વાસન આપતાં અમરસિંહે જણાવ્યું કે, “રાણીજી! મેં વિજયી હોને થોડા સમયસેં થારા પાસ આવ બશો. થેં કોઈ બાતરી મિત્ર મત કરો. શ્રી એકલીંગજી આપણી સાથમેં રદશી.” એમ

૧ મીસાલ રાખવામાં આવી હતી આ
પ્રદારનો જુસ્સો અને તેજ વિદ્યસિ
૧ । એમ જ જણાતું હતું કે તેઓ રણ-
૩ સુખ માનતા હોઈ અન્ય પ્રદારના
તેયાર થયા છે. જેમ જેમ મહારાજની
તેમ તેમ બંને બાજુએ ઉમેલા લોકો
નામ પ્રજાજનોને પણ જાણે પોતાના વીર-
નથી સ્વર્ગીય સુખ પ્રાપ્ત થતું ન હોય !

૧ વીર રાઠોડોને પણ આનંદ આપતા ધીમી
પોતાની સવારી સાથે નગર બહાર જ્યાં
મિછાયત કરવામાં આવી હતી, ત્યાં આવી
અને સરદારો ચડપોચડપ પોતપોતાના વાહનો
અળ ઉપર હાજર રહેલા સૈનિકો તથા સરદારો
દ્વી ઉભા થયા. રાજના હાથીને માવતે-ખેત
માંડવામાં આવી મહારાજ નીચે ઉતર્યા તમામ
લોકોએ પણ મહારાજનો જય પોકાર્યો. સરદારોના
જા અમરસિંહ-જેમ રાક્ષસોના ઉપર ક્રુપિત થયે
પોતાના સરદારો અન્ય દેવો સાથે બખ્તર તથા
ચાકતો હાય તેમ-રોબવા લાગ્યો । મહારાજ
ખવામાં આવેલા સુવર્ણના આસન ઉપર બિરાજ્યા.
૧ પણ પોતપોતાની બેઠકો લીધી, અને સહુના બેઠા બાદ
થવા લાગ્યા કસુબો તૈયાર થયો એટલે પ્રથમ સૈન્ય
આપવામાં આવ્યો.*

૧ કસુબો લીધા પછી પ્રથમ મહારાજને અને અન્ય

પણ કસુબો લેતી વેળાએ રાજપૂતોને પ્રોત્સાહિત કરવા સાર
હત્ય દર્શાવતાં કહેવા માગ્યું કે -

૧-૧-અમલીઆ રજપૂતડા, જગમા અમલ કરત,
બીન અમલા રજપૂતડા, ના હક નામ ધરત.

૧-૨-અમલશું હવમાલીયા, અમવાંશું કર રાજ,
બીન અમલા રજપૂતડા, જગ છવણ કીણ કાજ ?
અદે રણા જબ રાજવી, પ્રથમ અમલરો કાજ,
બીન અમલા રણ રાજવી, રાખ ચકે નહું રાજ.

પ્રથમ ૨-આરણ-ને અપાયા બાદજ રાજપૂતો લે છે,
નોમા ચાલ છે

તોપોના અવાજોની સાથે જ નગરનાં તમામ બાળ-યુવા-વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો પોતપોતાની અનુકૂળતાવાળાં સ્થળોએ પોતાના દેવાંશી રાજા વીર અમરસિંહનાં દર્શન કરવા સારૂ નિકળી પડ્યાં હતાં. રાજાની સવારીના જે રસ્તા પ્રથમથી જ મુકરર કરવામાં આવ્યા હતા, તે રસ્તાની બન્ને બાજુએ અનુષ્ઠાની પુષ્કળ ગિરદી થઇ રહી હતી. રાજા જે હાથી ઉપર બેઠા હતા, તે હાથીને પણ બખતર ચઢાવવામાં આવ્યું હતું, તેમ જ હાથી ઉપરની અંબાડી પણ બેઠા લોખંડનાં પત્રાંની ચઢાવવામાં આવી હતી. આજની સવારી અન્ય પ્રકારના મૌજશૌખની નહોતી, પરંતુ રાજા અમર દિલ્હીના બાદશાહ શાહજહાંનથી લડવા જતો હતો.

રાજાનો હાથી શ્યામ રંગનો; તેના ઉપર શ્યામ રંગની લોખંડી અંબાડી કસવામાં આવી હતી. રાજાએ પણ શ્યામ રંગનું લોખંડનું બખતર ધારણ કરવાથી શ્યામ દેખાતા હતા. સાથેના રાજપૂતો પણ બખતરબંધ હોવાથી અને તેમના ઘોડાઓ ઉપર શ્યામ લોખંડનાં પાખરો નાંખવામાં આવેલાં હોવાથી તમામ શ્યામવર્ણીય દેખાવ થઇ રહ્યો હતો. જોનાર વ્યક્તિને યમરાજના પ્રબળ સૈન્યનું જોતાંની સાથે જ ભાન થઇ આવતું હતું. વીરરસમાં રંગાયલો રાજા અમરસિંહ વિકરાળ રૂપ ધરી આવ્યો.

પ્રકરણ ત્રેસું

અમરસિંહની આગ્રા તરફ દુરૂં

દોહા:—“રજપૂતાંશ દાવડા, સરપોંશ ભારા;

રિઝવિયા મોઝાં દીયે, ખીજવીયા ખારા.”

મહારાજા અમરસિંહ જે હાથી ઉપર બેઠા હતા તે હાથીને વિંટ-જાઇને બખતર પાખરવાળા ઘોડેસ્વારો હથિયારબંધ ચાલતા હતા. સ્વા-રીમાં સહુથી આગળ કેટલાક પાયદળ રાજપૂતો હથિયારબંધ હતા. તેમની પછાડી બખતર પાખરવાળા ઘોડેસ્વારો ખુલ્લી તલવારોથી ચાલતા હતા. વચ્ચે વચ્ચે ઘોડા અને ઊંટો ઉપર રણવાદો-નોખતો, ડંકા વિગેરે-વાગતા હતાં. ઘોડાઓની પછાડી મારવાડી ઊંટ-સ્વારો અને તેમના પછી કેટલાક સરદારોના હાથીઓની બખતરોવાળી દહાર હતી. તેના કેડે કેટલાક રથ અને પછી મહારાજા અમરસિંહજીનો હાથી હતો. મહારાજા અમરના હાથી આગળ ઘોડાઓ ઉપર સોનાની જડીઓ-વાળા ચોખદારો લલકારી રહ્યા હતા. મહારાજાના હાથીના પછાડી પુનઃ

રથ, હાથી, ઘોડા અને પાયદળની મીસાલ રાખવામાં આવી હતી આ વખતે રોડોડ સેનાનીઓમાં એક પ્રકારનો ગુસ્સો અને તેજ વિકસિ રહેલું હતું. તેમની મુખ્યમુદ્રા ઉપરથી એમ જ જણાતું હતું કે તેઓ રણ-ભૂમિમાં મરવામાં જ સર્વ પ્રકારનું સુખ માનતા હોય અન્ય પ્રકારના આનંદથી આગ્રા તરફ જવા તૈયાર થયા છે. જેમ જેમ મહારાજની સવારી આગળ વધતી હતી તેમ તેમ બંને બાજુએ ઉમેલા લોકો જય જયકાર કરતા હતા. તમામ પ્રજાજનોને પણ જાણે પોતાના વીર-રસમાં રંગાયલા રાજાનાં દર્શનથી સ્વર્ગીય સુખ પ્રાપ્ત થતું ન હોય ! એવો ભાસ થતો હતો.

આમ નગરજનોને તથા વીર રોડોડોને પણ આનંદ આપતા ધીમી ચાલથી મહારાજ અમર પોતાની સવારી સાથે નગર બહાર જ્યાં કસ્ટુંબાની મીઝલસ સાર મિજાયત કરવામાં આવી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યા એટલે સૈનિકો અને સરદારો ચડપોચડપ પોતપોતાનાં વાહનો ઉપરથી ઉતરી પડ્યા. સ્થળ ઉપર હાજર રહેલા સૈનિકો તથા સરદારો પણ પોતપોતાની બેઠકેથી ઊભા થયા. રાજાના હાથીને માવતે-એત ક્યો, અને નિસરણી માડવામાં આવી. મહારાજ નીચે ઉતર્યા તમામ સરદારો અને સૈનિકોએ પણ મહાગજનો જય પોકાર્યો. સરદારોના મડળ વચ્ચે મહારાજ અમરસિંહ-જેમ રાક્ષસોના ઉપર કુપિત થયેલા દેવતાઓનો રાજા પોતાના સરદારો અન્ય દેવો સાથે બખ્તર તથા હથિયારમધ્ય થઈ ચાલતો હોય તેમ-રોબવા લાગ્યો ! મહારાજ પોતાના મારે રાખવામાં આવેલા સુવર્ણના આસન ઉપર બિરાજ્યા. અન્ય સરદારોએ પણ પોતપોતાની બેઠકો લીધી, અને સહુના બેઠા બાદ કસ્ટુંબા તૈયાર થવા લાગ્યા કસ્ટુંબો તૈયાર થયો એટલે પ્રથમ સૈન્ય સાથેના કવિને આપવામાં આવ્યો.*

કવિએ^૧ કસ્ટુંબો લીધા પછી પ્રથમ મહારાજને અને અન્ય

* કવિએ પણ કસ્ટુંબો લેલી વેળાએ રાજપૂતોને પ્રોત્સાહિત કરવા સાર કસ્ટુંબાનું મહત્ત્વ દર્શાવતા કહેવા માગ્યું કે -

સોરઠો - અમલીઆ રાજપૂતડા, જગમા અમલ કરત,

બીન અમલા રાજપૂતડા, ના હક નામ ધરત

દોહડા - અમલશું ઉવમાલીયા, અમલીશું કર રાજ,

બીન અમલા રાજપૂતડા, જગ જીવણ કીજી કાજ ?

ચઢે રણું જગ રાજવી, પ્રથમ અમલરો કાજ,

બીન અમલા રણ રાજવી, રકબ રાકે નહું રાજ.

૧ કસ્ટુંબો પ્રથમ કવિ-સાહેબ-ચારણ-ને અપાયા બાદજ રાજપૂતો લે છે. તે વલીવટ અત્યારે પણ રાજસ્થાનીમાં ચાલુ છે

સરદારોને તથા રાજપૂતોને કસુંબા અપાયા. કસુંબા થઈ રહ્યા પછી ઉપર ખારલંબણા-મીઠાઈ-મેવા ફળ વિગેરેને ન્યાય અપાયો. ખારલંબણા થઈ રહ્યા બાદ દારૂ આવ્યા, અને પછી હુકા આવ્યા. તેને પણ યોગ્ય ન્યાય અપાયો. આ બધી કસુંબા પાણીના કાર્યની પૂર્ણાહુતિ થઈ રહ્યા બાદ, મહારાજાએ સવારી ફૂલ ઠરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. સહુ પોતા પોતાનાં વાહનો ઉપર સ્વાર થઈ ગયા. મહારાજા પણ પોતાના હાથી ઉપર આરૂઢ થયા અને રાજા અમરની સવારી આગ્રા તરફ ચાલી.

રાજા અમરસિંહની સવારીમાં આશરે ૫૦૦૦ પાંચ હજાર રાઠોડો ચઢ્યા હતા. મહારાજાએ પણ પોતાના-નાગોર-નગરને જતી વખતે આખરના પ્રણામ કર્યા કે:-

“ઢાલો ચાલ્યા ચાકરી, ઉઠે કસીયા બાર;
જો જીવશું તો આવશું, ન તો નરવરકોટ જવાર.”

મહારાજા અમર પૂર્ણ ક્રોધના આવેશમાં હોઈ કસુંબા દારૂ થવાથી તેમનામાં સ્વાભાવિક રીતે જ નવીન બળ પ્રાપ્ત થયું. સૈન્યમાંના સરદારો અને અન્ય રાજપૂતોને પણ કસુંબા પાણીથી નવીન ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. તે ઉપરાંત સૈન્યમાં સિંધુ વિગેરે ઉશ્કેરણી કરનારા રાગોમાં વાળં વાગતાં હતાં, તેથી રાજપૂતોને વળી વિશેષ આવેશ ઉત્પન્ન થતો હતો.*

અમરસિંહજીના રાઠોડ સૈન્યના ચાલવાથી પૃથ્વી ઢાલવા લાગી. શેષનાગ પોતાના ફણો ઉપર પૃથ્વીનો ભાર સહન કરી શક્યા નહોં. અમરસિંહજીને આ રણધેલું પોતાનું સૈન્ય જોઈ અતિશય આનંદ વધવા લાગ્યો. આકાશ, પાતાળ અને પૃથ્વી ઉપર ભારી કાકાહલ થવા લાગ્યો.

* આમ ક્રોધના આવેશમાં આવેલા સૈન્યનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે કે, પદ્ધરીઉંદ:-

“ચઢ્યો અમર ભૂપ આગરા કોટ, મનુ લંક ઉપર જધૂબીર ચોટ;
ફર ફર ફર ભૂકુટી ફરકક, દિગ્ગજન દંત કર કર કરક.
ભૂ ભાર સહ ન થર થર થરાટ, પર્યો શેષ ઊર ચર ચર ચરાટ;
કચ્છખ પીઠ અતિશય કસંત, ધસ મસત સેન રાઠોર ધસંત.
અંગ ભાર ધર્યા બખતર બનાય, નિરખંત સુર અંબરમેં આય;
રંભા ઉર આનંદ ધર અપાર, નીજ પતિ આય મન લિલ્હ ધાર.
અંબર પતાલ ભૂ ભયો શોર, સુનિ ભૂત-પતિ નીજ ધ્યાન છોર;
ચુક્યો બીધિ બેદ પડત્ર કાજ, ઈશુ રીત ચઢ્યો નાગોર રાજ.
ડાકન શાકન આનંદ અપાર, કર ખંધર રૂધિર પીવન ધાર;
વાયસ શૃંગાલ અતિ કરત હંક, આગરા પરી અરિ ઉર હંક.
નૃપ અમર ઉર આનંદ ન માય, નિરખત સૈન અતિ ચઢત આય;
દેદ મજલ ફૂલ આગરા આય, રહ્યો સૈન સહિત જસવંત પરાય.”

જોકર પોતાના ધ્યાનમાંથી મુક્ત થઈ ગયા, અને બ્રહ્મા પણ આ દેશા-
વલથી પોતાનું વેદનું પઠન ચુકી ગયા અમરસિંહને આનંદ માનવા
લાગી ડાકણો ડાકણો રૂધિરના પાન સાર દાયેમાં ખમ્પર લઈ
આનંદમાં આવી ગઈ. કાગડાં શિયાળ વિગેરે આમિષ આદારી પ્રાણીઓ
પણ આનંદિત થઈ દેશાવલ કુવા લાગ્યાં. આગ્રાની અદરમાં
દુશ્મનોનાં દીલમાં હાડ પડી ગઈ. બાદશાહને અને સલામતને અનેક
પ્રકારના અપશુકનો થવા લાગ્યાં. મૃતિઓ અને ડમરો ઉપગ્રી પુષ્પ-
માળાઓ ખમી પડવા લાગી. રાત્રિયર પણ પક્ષીઓ દિવસે નગરમાં આવી
બોલવા લાગ્યાં અને દિવસયર પક્ષીઓ કાગડાં વિગેરે રાત્રે દેશાવલ
કરવા લાગ્યાં. આવી રીતનાં લયકર અપશુકનો થવા છતાં પણ બાદશાહ
તેથી ઈર્ષ્ય સમજ ઉપર આવ્યો નહીં. તેની તો “વિનાશ કાળે વિપરીત
બુદ્ધિ” જ થઈ ગઈ હતી.

અમરસિંહે આગ્રામાં આવી જસવતપુરામાં પોતાના સૈન્ય સાથે
મુકામ રિયત કર્યો. નગરમાં ખાન-ઉમરાવોને અમરસિંહ પોતાની
સાથે સૈન્ય લઈને આવ્યા છે એવી ખબર પડી ગઈ. તેમના તરફ
લાગણી ધરાવનાર અને બાદશાહના અનીતિમય હુકમને તિગ્રહકારનારા
ફટલાક ખાન-ઉમરાવો તેમને મળવા સાર જસવતપુરામાં આવ્યા અને
બાદશાહની વર્તણૂક તથા હુકમ માટે દિલગિરી દર્શાવવા લાગ્યાં. વિરોધમાં
એમણે એમ પણ જણાવ્યું કે, અમારી મદદની જરૂર પડે તો અમે
પોતપોતાનાં સાધન સાથે તૈયાર છઈએ, માટે પ્રસંગ પડે તો અમને
આગ્રા દરખાવવા મેહેરખાની કરવી. અમરસિંહને ખાન-ઉમરાવોનો
ઉપકાર માનતાં જણાવ્યું કે, ‘તેમને અન્ય સૈન્યની દાલમાં જરૂર નથી
પગ્તુ જો પોતે આ તોફાનમાં કામ આવે અને નાગોર અથવા જોધપુર
તરફ ઈર્ષ્ય તોફાન ચઢાઈ કરવામાં આવે તો તે વખતે તમે સહુ એક સુપે
રહી મદદ કરો તો હું જ્યાં હોઈશ ત્યાં તમારો ઉપકાર માનીશ’ સર-
દારોએ તે વખતે મદદમાં રહેવા ખાત્રી આપી પોતપોતાનાં મુકામો તરફ
જવા રજ માગી વિદાય થયા તેમના ગયા બાદ અમરસિંહને પોતાના
સરદારોને પોતાના મુકામ ઉપર વિચાર ગોઠવવા સાર બોલાવ્યા સર-
દારો સહુ આવી ગયા એટલે અમરસિંહને તેમને પૂછ્યું કે

અમર — “હરદાગે, અપણે કણુતરોંસું બાદશાહરી સાથમે કામ
લેણો સાર હૈ? ઇણુ આતરો મિચાર કરને આપોંરા મિચાર જણાય હો.”

સરદારો — “અનખાતાર! હમનેં પુછવારો કાઈ કારણુ હૈ; છણુ
રીતસું હમરનેં હીક લાગે અણુ રીતસુ કામ કરવારા ખાસ્તે હમ હવળા
તયાર હો.”

અમર:-“જરા મોરો બિચાર તો એડો હે કી થે સધળા અં
ત્યાર હોને રહો, અર ૧૦૦-૨૦૦ ઘોડેસ્વાર છૂટે છૂટે હોને કિલામે
રહે. જાણુ બખત વરદી મીલ જાય આણુ બખત થે હધળા મીલને
એક સાથ હલ્લા કરો. અર દરવાજાની પાસમેં ૫૦ ઘોડેસ્વાર રહે,
જાણુસું એ તુરકડા દરવાજા બંધ કર શકે નહિ. આપ હધળા દર-
વાજામેં પેઠને બાદશાહી સેન ઉપર હલ્લા કરો, અર આગ લગાવને
બાદશાહરો અહેલ અર બાદશાહી દફતરખાનાકુ જલાય દો. મેં
મોરી લારમેં ચાર સરદારોને લેને દરબારમેં જાશો.”

સરદાર:-“અમદાતારજીરો ફરમાવણો બહોત આછો હે. હમ
હધળા હરદાર તયાર હોને રહશો, અર બખત મિલ જાય આણુ બખત
બાદશાહને રાઠોડોસું દુશ્મનાવટ કરનેસું કાઈ ફલ મીલે હે વો આછી
રીતસું બતાય દેશો.”

અમર:-“ધન્ય હે આપ હધળા હરદારોને ! આપોરા બજશું તો
થે મોરા અંગમેં જોર હે. આપોરા મોને પૂરો ભરંસો હે. આપ
પધારો, અર ટાટ જીમને શીર પધારો.”

સરદારો ગયા બાદ મહારાજ પણ જમ્યા. સરદારો પણ પોત-
પોતાના મુકામ ઉપર ટાટ આવ્યા તે જમ્યા. પછી એક વિશાળ
તંબુમાં મહારાજાએ તમામ સરદારોને તથા અન્ય રાજપૂતોને બોલાવ્યા.
સહુના આવી ગયા બાદ કવિરાજે મહાભારતના કર્ણ પર્વની કથાની
શરૂઆત કરી. એ રીતે રાજપૂતોને કવિએ પોતાની કહેવાની શક્તિથી
બીર રસમાં રંગી નાખ્યા. એક પ્રહર રાત્રિ બાકી રહી એટલે મહા-
રાજાએ કથા બંધ કરાવી અને સહુ રાજપૂતોને થોડી થોડી નિદ્રા
લેવા સાર મોકલ્યા. સહુએ પોતપોતાના મુકામ ઉપર થોડી રાત્રિ
નિદ્રામાં વ્યતીત કરી અને મહારાજ પણ થોડો વખત નિદ્રામાં
વ્યતીત કરવાનો વિચાર કરી પોતાના બંગલામાં પધાર્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

થોડી આવાનું ફળ

દોહા:-તુલસિ જૈસી ભવિતવ્યતા તે સેઈ મિલે સહાય;
આપુન જાવે તાહી પેં (કી) તાહી તહોં લે જાય.

સૂર્ય ઉદય થયા પહેલાં રાજપૂતો જાગૃત થયા, પોતાનાં નિત્ય
નિયમથી પરવાર્યા, અને પોતાના માલિક પાસે હાજર થયા,
મહારાજ પણ વહેલા ઉઠી પોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી તૈયાર થઈને જ

ખેડા હતા. સરદારોના આગળ બાદ કસુંબા નિકળ્યા અને તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું. રાત્રિના સંકેત મુજબ લશ્કરની ગોઠવણ કરવામાં આવી. તમામ સૈન્યને જસવતપુરમાં વાહનો ઉપર તૈયાર રહેવાની આજ્ઞા કરી. ૫૦ સવારોને દરવાગના આસપાસ અંદર અને બહાર રહેવા સારૂ રવાના કર્યા. મો સવારોને દરવાગથી જસવતપુર સુધી રાખવામાં આવ્યા, અને પચાસ સવારોને દરબારના મુકામથી દરવાગ સુધી છૂટાછૂટા ફરતા રહેવાની સૂચના આપી વિદાય કરવામાં આવ્યા. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ પોતાની સાથે માત્ર ચાર સરદારોને લઈ પોતે દરબારમાં જવા સારૂ નિકળ્યા. મહારાજ દરબારમાં જવા નિકળ્યા તે વખતે શુભ અને અશુભ બે પ્રકારનાં શકુનો થયાં, પરંતુ તે તરફ દુર્લક્ષ આપી તેઓ તો દરબારમાં આહ્યા. શુદ્ધ ક્ષત્રિયો લડતા મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે. તેમણે શુભ શકુનથી એમ માન્યુ કે લડવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, અને અશુભથી એમ માન્યુ કે લડતાં હતાય પ્રાણાત થવાશે તો તે પણ ક્ષત્રિયોના માટે તો શુભ શકુન જ છે. આમ નિર્ણય ઉપર આવી તેઓ દરબાર તરફ આહ્યા.

દરબારના સમયે દરબારમાં જવા નિકળતા સલામતને પણ માન શકુન થયાં તેનાં નેત્રો સત્તાના મદથી ઢેકાણા પર નહોતાં, તેમ જ સત્તાના બળથી પોતાને મારી શકે એમ ઢાણ છે ? એમ જ માનતો હતો. તેથી તેણે પણ તે તરફ દુર્લક્ષ કર્યું અને પોતાના પ્રબળ લાગ્ય-ચક્રની પોતાના મન સાથે પ્રશસાત્મક વાતચીત કરતાં દરબારમાં આહ્યો.

બાદશાહ પણ પોતે દરબારના સમયે હાજર રહેવા સારૂ તૈયાર જ થઈ રહેલો હતો. દરબાર બરાબર ભરાયો એટલે “બડા નકીબે” વરની આપવાથી દરબારમાં જવા નિકળ્યો અને પોતે આસનેથી ઉઠ્યો એટલે જનાનામા ઢાંધને છોડી થઈ. પરંતુ જે દિલ્હીશ્વર પોતાને પરમેશ્વર સમાન માનતો હતો, આખા ભારતવર્ષના હિન્દુ મુસલમાન તમામ રાજાઓના મુગટો જેના ચરણરૂપમાં ચાહતા હતા, જેની કૃપા-કટાક્ષ ઉપર રાજા-નવાબોનું જીવન અને રાજ્યસત્તા હતી, મ્હોટા મ્હોટા રાજા નવાબો જેની મેવામાં હમ્મેશ રિયત રહેતા હતા, અને માત્ર દિલ્હીશ્વરની કૃપાકટાક્ષને પરમેશ્વરની કૃપાકટાક્ષ સમાન માનવામાં આવતી હતી, તે દિલ્હીશ્વરના મનમાં એક છોકરી સહજ પણ શકા થાય કે તે તેને અપશકુન માની તેવી પોતાનું અહિત થશે, એમ શાનો માને ? તેના મનમાં ખુદાની પ્રબળ સત્તાનો પણ તે વખતે ખિયાલ આવ્યો નહોતો કે, ખુદાની અકૃપાથી “એક લોખંડના ધડાને એક ઠાકરી પણ ફાડી શકે છે” અને તે પરવરદિગારની કૃપાથી “એક

કાચો ઘડો ચઢાય તેટલા ઊંચેથી પડવા છતાં પણ કૂટતો નથી,” તે તો પોતાની સત્તાની પ્રબળતામાં જ મસ્ત હતો. તેથી અપશકુનનો હિસાબ ગણ્યા શિવાય દરબારમાં આવ્યો.

દરબારમાં બાદશાહના આવ્યા બાદ સલામી વિગેરેનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા બાદ, અમરસિંહજી તરફ મોકલવામાં આવેલા હલકારાએ આવી હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતાં બાદશાહને જણાવ્યું કે, “ગરિબ પરવર, દીન દિલ્લી કે વાલીદ, વો નાગોરકે રામ અમરસિંહ આયે હૈ; ઔર જસવંતપુરામેં મુકામ રકખા હય; ઔર આજકે દરબારમેં હાજિર હોનેકા વો ખોલે હૈ.” આ સમાચાર જણાવતાં તેણે અમરસિંહજીની તૈયારીની હકિકતને છુપાવી.

અમરસિંહજી પોતાની આજ્ઞા મુજબ સૈન્યનો બંદોબસ્ત થયો છે કે નહીં, તેની તપાસ કરી, પોતાની ખાત્રી કરી, દરબારમાં આવવા નિકળ્યા. દરબારમાં જતાં જ લાગ્યશાળી (1) સલાબત દરબારમાં જવાની તિસરણી ઉપર મળી ગયો. તેણે પોતાનો કૃત્રિમ-બાહ્ય-પ્રેમ બતાવતાં અમરસિંહજી સાથે વાતની શરૂઆત કરી. તેણે જાણે બાદશાહનો હુકમમાં પોતાનો હાથ જ નથી એમ બતાવવાનો ડોળ કરતાં, પોતાની નિર્દોષતા વ્યક્ત કરી. પરંતુ અમરસિંહજીને તો પ્રથમથી જ માલુમ હતું કે આ તમામ કૃત્ય તેનું જ છે.

સલાબતે વાત પછી વાત કહાડતાં છેવટ પોતાનો નિર્દોષ અભિપ્રાય જણાવતાં અમરસિંહજીને કહ્યું કે, “દેખો અબ જો હુવાસો હુવા. ઇસસેં નારાજ નહીં હોના, ઔર બાદશાહ સલામતકે હુકમ મુવાફિક જુર્માનાકી રકમ દે દેને મેં લલા હૈ.”

અત્યાર સુધી અમરસિંહ પોતાના ક્રોધને દબાવી રહ્યા હતા, તે તેમનો ક્રોધ જેમ “શાંત થતા અગ્નિને ઘીની મદદ મળવાથી તે જેમ એકાએક પ્રબલિત થાય છે” તેમ અમરસિંહજીના દબાઈ રહેલા ક્રોધને સલાબતનાં વચનોરૂપી ધૂતની સહાય મળવાથી તે એકાએક પ્રગટ થયો. તેમણે સલાબતને કહ્યું કે, “દેખરે સલાબત! રાઠોડાંસું જુર્માના કણુ રીતસું વસુલ કિયો જાવૈ હૈ, વો બાદશાહને માલુમ હૈ કાય નહીં. ઇસસેં મેં બાદશાહને દિખાયને શીર જુર્માના દેશો. ઈણુ રાઠોડોંરી બાબદમેં થારે પડવારી જરૂરત કાય નહીં હૈ. શું દીપકરા ઉપર પતંગ હોને મત પડ.”

આવા મહારાજનાં વચનો સાંભળી સલાબત જેવા સત્તામાં અંધ બનેલા પીંજરાને ક્રોધ ચડે એ સ્વાભાવિક હતું. પોતે ક્રોધના

આવેશમાં ને આવેશમાં, ફાની સાથે વાતચિત કરે છે તેનું પણ ભાન જૂની ગયો. તે પોતાના મિજબ ઉપર કાણુ પણ રાખી શક્યો નહીં પોતાની વાતચિત લખાવી “ગેવાર” શબ્દનો ઉપયોગ કરી અમર-સિંહથી વાતચિત કરવા તેને પોતાની સત્તાના બળથી ધમ્મકા થઈ, અને તેનો ઉપયોગ કરવા સારૂ તેમણે “ગે” નામના પ્રથમ અક્ષરને પોતાના મોઢામાંથી બહાર પાડ્યો, અને તે “ગે” અક્ષર સાંભળતાં જ—

“હન મુખતેં ગ ગો કહો, હન કર લઈ કટાર;

“વાર કહન પાયો નહીં, જમધર હો ગઈ પાર

આમ એકાએક સલાબતનો ભેટો રસ્તામાં જ થઈ ગયો. “પહેલો મારે તે કદી ન હારે” એ સૂત્રને અનુસરીને ગેવાર શબ્દના વાર એ એ અક્ષરે તો હજી તેના મોઢાંજ હતો અને “જમધર-કટારે જમધર”ની યાત્રા સારૂ તેને મોકલાવ્યો. આ સલાબતના મરાયાના સમાચાર ત્વરિતજ બાદશાહને પહોંચાડવામાં આવ્યા અને બાદશાહે વીર અમરને મારવાને માટે હુકમ કર્યો. હિન્દુ સરદારો તો અમરસિંહ સામા તેમને મારવા ન ઉઠ્યા તે નજ ઉઠ્યા, પરંતુ કેટલાક ખાનો પણ તેમને મારવાના કાર્યમાં જોડાયા નહીં. અમરસિંહરૂપી કાળના ફાળીયારૂપી બાદશાહના એકલા તથા અન્ય ખાનો અમરસિંહ ઉપર ધસ્યા અહિં અમરસિંહે તો પોતાની કટાર તૈયાર રાખી જ હતી. તેનાથી જે જે મુસલમાનો તેમને મારવા આવ્યા હતા, તે તમામનો તેમણે ત્વરિતજ નાશ કર્યો. આવી રીતે જ્યારે “દુશ્મનધાતિની” અમરસિંહજીની કટારીએ તેમના ઉપર આવેલા મુસલમાનોનો નાશ કર્યો, એટલે અમરસિંહજીના નામની દરબારમાં ધાકજ પડી ગઈ. ફોઈની પણ અમરસિંહના સ્હામા આવવા હિમ્મત ચાલી શકી નહીં અમરના સામુ થયું તે માત્ર પોતાના ઉપર “કાળ”ને આમત્રણ કરવા સરખું સહુને લાગ્યું. બાદશાહ અમરસિંહને મારવા વખતો વખત હુકમ કરતો ગયો, પરંતુ ફોઈ ખાન કે ઉમરાવ પોતાના આસન ઉપરથી હાલ્યાજ નહિ, તે તો જાણે જડ મૂર્તિઓજ હોયની. એમ આસનોવાળા આસને અને પુર્દાવાળા પુર્દા પકડીનેજ સ્થિત થઈ ગયા.

અમરસિંહે ફોઈપણુ નિરપરાધીને નહીં મારતાં, માત્ર પોતાના ઉપર આવનારને જ તેમણે માર્યા જ્યારે ફોઈ ખાન-ઉમરાવ સ્હામા આવ્યા નહિં હારે ખાન-ઉમરાવોને હુકમ કરનાર ખુદ શાહાનશાહ શાહ-જહાંન ઉપર તેઓ ધસ્યા. અમરસિંહને વિકરાળ રૂપ ધરી દરબારમાં આગળ વધતા જોઈ, સર્વ ખાન અને ઉમરાવોને પોતાના ગ્રાણુ સ્થાવાની પણ દેહેશત લાગી. તેમની દશા તો જેમ “પ્રહ્લાદ”નાં વખતે “હિરણ્ય-

કશ્યપુ”ને સારવા સાર “નૃસિંહ” લગવાનના પ્રગટ થવાથી જેવી દશા “રાક્ષસો”ની થઈ હતી તેવી થઈ. અમરસિંહને આગળ વધતા જોઈ તેઓ પણ ચડપોચડપ પોતાનાં આસનો છોડી અને નાસવા લાગ્યા. આ વખતે અમરસિંહનો નિરપાધીઓને સારવાનો બિલકૂલ વિચાર ન છતાં માત્ર તેમનું લક્ષ્યિંદુ તો શાહજહાંન ઉપર જ હતું; તેથી તેઓ સરદારો તરફ લક્ષ ન રાખતાં શાહજહાંન તરફ જ ધસ્યા. અમરસિંહને આગળ વધતા જોઈ તે વખતે બાદશાહને પોતાના કાળનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થવા લાગ્યા, અને તેને પોતાના પ્રાણ રક્ષવાનો ઉપાય શોધવાનો પ્રસંગ ઉભો થયો. તેને કાઈ રીતે પોતાનો પ્રાણ રક્ષાવાનો અન્ય કાઈ ઉપાય જણો નહીં, અને માત્ર જનાનખાનામાં જાય તો જ તેને પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ જણાયું. તે જનાનખાનામાં પોતાનો પ્રાણ બચાવવા સાર નાહો, પરંતુ અમરસિંહજી તેના વાંસે જ હતા. તેમણે બાદશાહ ઉપર કટારી નાંખી, જે દરબાર માંહેલા એક પથ્થરના થાંભલામાં વાગી—અને કહેવામાં આવે છે કે અઘાપિ પણ આગ્રાના દરબારના થાંભલામાં તેનું નિશાન છે. બાદશાહ જનાનખાનામાં પેઠા એટલે અમરસિંહ જનાનખાનામાં ન જતાં જનાનખાનાના દ્વાર અગાડી જ અટકી પડ્યા.*

અમરસિંહે નાસતા બાદશાહ ઉપર પોતાનો કટાર નાંખ્યો, પરંતુ બે હાથવાળા સારનાર સામે હઝાર હાથવાળો રક્ષણ કરનાર હોય ત્યાં બે હાથવાળાનું શું ચાલી શકે? અને બાદશાહના માટે પણ એમ જ થયું. અમરસિંહે તેને સારવા સાર કટાર નાંખ્યો, પરંતુ બાદશાહનું રક્ષણ કરવા સાર અખિલ બ્રહ્માંડનો માલિક તૈયાર જ હતો. તેમનો કટાર થાંભલામાં વાગ્યો અને બાદશાહ સહીસલામત જનાન-

* પરંતુ તેઓ એવા જ ક્રોધાયમાન બની ગયા હતા કે,

છંદ પદ્ધતી:-

વિકરાળ રૂપ ધર્યો અમરસિંહ, મનો ભક્ત કાજ પ્રગટે નૃસિંહ;
ભૌ હાહાકાર દરબાર માંહ, ચલ્યો અમર જહાં શાહાનશાહ.
લખી અમર ક્રોધ લગિય શાહ, જા લુક બેઠ જન્માનમાંહ;
અમર કટારી પીછું ચલાય, જા ચોટ પરી હૈ થંભ માંચ.
પડી શાહ ઉર શંકા અપાર, જતુ આય જનને દેહિં માર;
અમરેશ ત્રાસ પર્યો નય માંહ, બગે તુર્ક કોઈ દરબાર નાંહ.
અણુ રીત કરી અમરેશ કાજ, દરબાર બેઠ મતુ મચરાજ;
દૂરસ્મ સુન્યો જામ સમંચાર, શાહપે બધા ક્રોધિત અપાર.

(લેખકના)

ખાનામાં પહોંચી ગયો. અમરસિંહજી ગજપૂતોના સાધારણ સ્વભાવ મુજબ, એક તો બાદશાહ પીઠ બતાવીને નાઠો તેથી અને વળી તે જખને જનાનખાનામાં છુપાયો, તેથી તેના વાંમે જનાનામાં નહીં જતાં, દરબારમાં એક સિંહની માફક પોતાના સામે કોઈ આવે છે કે નહીં તેનું નિરીક્ષણ કરતા બેઠો. તેઓ કેટલોક સમય સુધી દરબારમાં દુશ્મનની રાહ જોઈ બેસી રહ્યા, પરંતુ કોઈપણ દુશ્મન આવ્યો નહીં બાદશાહે તો ખરા બપોરે તારા જોઈ જનાનાનો આશ્રય ગ્રહણ કર્યો હતો, એટલે તે તો દરબારમાં અમરસિંહ સામે આવવાની હિમ્મત ક્યાંથી લાવે ? પરંતુ અન્ય કોઈને પણ અસારે અમરસિંહ રહ્યામાં મોકલવાની હિમ્મત તે કરી શક્યો નહીં કારણ અન્ય સહુના દરબારમાં બેઠાં જ અમરસિંહે જે બહાદુરી કરી હતી, તેનું રમણ તેના મનમાં જ હતું રાઠોડોની વીરતા જગત પ્રસિદ્ધ જ છે. તે કંઈ અસારે અમરસિંહે જ બતાવી એમ નહોતું, તે વખતે તો રાઠોડો તેવા જ ઉત્પન્ન થતા હતા *

આવી રીતે અમરસિંહે માત્ર એક કટારીથી જ આખી બાદશાહીમાં હાહાકાર વરતાવી-શૂન્ય દરબારમાં પોતાની સાથેના સરદારો સામે પોતાના આસન ઉપર તેઓ મિરાજ્યા, અને બાદશાહની કુમકે કોઈ આવે છે કે કેમ ? તત્ સખધી રાહ જોવા લાગ્યા.

પ્રકરણ પંદરમું

હૂરમ અને અમરસિંહ

દોહડા - નારી અતિ બલ પાયકે, કરત પુરપકો ધાત;

રાહ અમર યા દુહુનકી, સઈ એકગી બાત

અમરસિંહની હકિકત આટલેથી અટકાવી, હવે આપણે જનાનખાનામાં બાદશાહ સલામતની શુ દશા થઈ તે તરફ લગાર આપણુ લક્ષ બેંચીએ. બાદશાહ જનાનખાનામાં પોહોંચે તે પહેલાં જ દાસી-

* કવિત —

ધરી વિકરાળ રૂપ, વીર રસ આયો પત્ની, કરમે કટારી કેઈ, જન કાલ કે ગઈ,
સારે સારે મીર ઉમરાવનકે બર હાક, ધાક દરબાર સારે, માહ જતુ છે ગઈ
પ્રુદ બાદશાહ જય, લુક ગી જનાને માહ, રેખિ કે કટારી બારી, કસકરને ગઈ,
“ હમન ” સનત ગજસિંધ કે અમરસિંધ, એશી તે કટારી બારી, રાકો સહુ દે ગઈ
આજકી ન બાત યહ, આદતે રાકોરનકી, એક બીર લાખનમે, હાક બરતાવ દે,
સારી બાદશાહી માહ, સુંની નામ રાકોરકો, બીર રનધીરનકો, બર શકા બાત દે,
આજ ગજસિંધકે, અમર ભગયો રૂમ, છનકે પ્રતાપ, બાદશાહ અકુલાવ દે,
ધન્ય માત, ધન્ય તાત, ધન્ય કુલ ધન્ય જાત, ધન્ય અમરસિં જાતે, સાર સકસાવ દે

ઓની માર્ફત સલાખતની બહેન હૂરમને સલાખતના મરાયાના અને અમરસિંહની બહાદુરીના તથા બાદશાહના નાસવાના સમાચાર દાસીઓ માર્ફત પહોંચી જ ગયા હતા. તે બાદશાહને આવતાની સાથે જ અતિશય ક્રોધયુત મુદ્રાથી કહેવા લાગી કે:—“જહાંપનાહ, આપ એક બખત મેરી સાથકી ખાતમેં કહતેથેકી—આપકા સૈન એકકીસ આના હૈ, લેકિન મેરેકા તો પાવ આના ભી—માલુમ નહિ હોતા હૈ. ક્યોકી એક રાઠોરને લર દરબારકે ખીયમેં બાદશાહકા “બેડા નકીબ” મેરા ભાઈ સલાખત ખાનકા ઓર ઓર ભી કેઇ મુસલમાન સિપાહ સાલાહોંકા ઓર સિપાહોંકા માર દીયા, ઓર આપ ભી જનાનેમેં ઘૂસ બેઠો હો યે કયા ખાત હૈ?”

શાહ:—“અય ધિયા! તુમ્હારી જલ્લદ ઇસ બખત કામ નહીં આ સકતી હૈ. ક્યોકી જો ઊસ બખત મેં દરબારમેંસેં લગકે જનાનેમેં નહીં આતા તો વો રંધડ મેરેકા ભી માર દેતા. જખ મેં જનાનેમેં આયા તખીતો મેરે પર ખુદાને ખેર ગુજરી, અગર મેં શિવા જનાને કે કાઇ ઓર જગામેં છુપાતા તો વો અમરસિંહ વહાંપર આકરકે ભી મેરેકા જરૂર મારતા. ઇસસેં ઇસ બખત તો તુમ પાક પરવરદિગારકા શુક ગુજરો કે જીસકી નેક મહરબાનીસેં મેં અચ સકાહું.”

હૂરમ:—“હુઝુર! ઇસમેં શુક ગુજરતેકા કયા હૈ? વો રાજપૂત લોગ તો લગે હુવે દુશ્મનકે ઉપર કભી હાથહી નહીં ઉઠાતે હૈ. શીર ભી આપ લગે હો ઓર જનાનેમેં આ કે છુપ બેઠે હો, તો આપ ઇતને કયું ડરતે હો? આપ એસા ભી કહતેથે કી આપકી પાસમેં બાઇસ લાખ ફોજ હૈ. વો મુઝે તો કુછ નહીં દીખ પડતા હૈ. આપને બગેર કારન મેરે ભાઇકા મરવા ડાલા, શીર આપકી બાઇસ લાખ ફોજ કય કામમેં આયગી? ઇસકા ભી તો કુછ ખિયાલ કરો. હુઝુર કા મેરા અરજ હૈ કી મેરા ભાઇકા વેર લેના ચાહિએ.”

શાહ:—“અય નાજનીન! તેરી યે જીક ઇસ બખત છોડ દે. વો રાઠોર મુતૈગા તો યહાં આકરકે ભી મેરેકા માર દેગા, ઓર દેખ તેરા ભાઇ યુગલીખેર થા ઓર ઇસને અમરસિંહકી યુગલી ખાઇ. જીસસેં વો મારા ગયા હૈ ઓર ઊસકા વેર, તુમારા જીક હૈ તો આગે લીયા જાયગા. લેકિન અબી તો મેં અચા ઇસસેં તેરે કા ખુશ હોના ચાહિએ.”

હૂરમ:—“હુઝરત! આપને અચકે કયા કીયા? આપને તો અચકે જનાના ઓઠા, ઓર અબ્વલસેં બહી હુઇ શાહી મંજૂરતકે ઉપર પાની શીરા દીયા. જખ આપ લગે શીર ખાન—ઉમરાવજી લગે, તો શીર આપ-

કો લાજમ હે કી યે મેરે જનને કપડે બી નો પહર લો, ઓર આપ-
કે મરદાને કપડે ઓર આપકી યે તલવાર મેરેકો દે દો. આપસેં કુછ
ન હો સકેગા, ઓર મેં ઉસ રાઠોરકા નાગોર ખાલસા કરગા, ઓર
ઉસકો પકડેં ઉસકા નાક ફેડેં ઉસમેં નાથ ડાલુગા, કપડેકી મેરેકે
મેરા લાઈકો મરા સુનકે ઉસકા મોત સદા નહીં જતા હે”

બાદશાહને હૂરમના વચનો સાંભળી રીસ તો ચઢી, પણ તેને તો
પોતાના શિર ઉપર કાળનું બ્રમણ ભાસતું હતું; તેથી ત્વરિત ઈર્ષ્ય
કરી શકવાની તેની હિમ્મત ચાલી શકી નહીં, તો પણ હૂરમના કોષનું
સાવન કરવા સાર કહેવા લાગ્યો કે —

“અય હૂરમ ! ઈસ બખ્ત તો તુમ મહરબાનીકે ખાતિર ચુપ હો
કરેં રહો. મેં કલ ફજરમેં દરબાર કરેં બીડા શીરાં ઉસ રગડકો
પકડા લુગા, ઓર મેં કસમસેં કહતા હુકી જહાં તક મેં ઉસ રગડકો
ન પકડાઉંગા વહાં તક મેરેકો ખાના ખાના હરામ હે”

હૂરમ:—“હુકુર ! આપ વહાંઈ છુપે રહો, સિદ્દ મેરેકો તહમારી
તલવાર દે દો. મેં ઉસ રગડસેં લુગા, આપસેં કુછ બી હો નહીં સકેગા.”

આમ બાદશાહનો તિરસ્કાર કરી રીસમાં તે રીસમાં જે બારી-
એથી બાદશાહ જનનખાનામાં ગયો હતો, તે જ બારીએથી તે
દરબારમાં ગઈ. તેના પગનો અવાજ સાંભળી જેમ પાંજરામાં
સપડાયેલો સિંહ ફાઈ માણસ અથવા જનવરના પગનો અવાજ
સાંભળી એકાએક કોધાવેશમાં આવી તૈયાર થઈ જાય, તેમ અમરસિંહ
પણ ટટાર થયો અને ત્વરિત કટાર સભાળી, પણ જ્યેં તો સામે
આવનાર વ્યક્તિ પુરખ નહીં પણ સ્ત્રી હતી. તેથી પોતાની કટારી
ખાન કરી ખેંસી રહ્યા, એટલે પોતાના લાઈના મરણ સમાચાર
સાંભળી, મારનાર ઉપર જળી રહેલી હૂરમ આવી, અને મારનારને
જોષને કહેવા લાગી કે —

“અય અમરસિંહ ! તેને ઈસ શાહી દરબારમ આકેં દંગલ કયુ
મચાયા હે ? ઓર ખીના કુછ કારણ મેરે લાઈ સલાખતખાનકો
કાયકો માર ડાલા ? કયા તું કિમીકી દદશત બી નહીં રખતા હે ?
જીસસેં અબી ખી તું ઈમ દરબારમેંસેં હટતા નહીં હે ? અબી ખી તેરેકો તેરે
જનકી દરકાર હોતો ભગ જ. નહીં તો તેરેકો પકડાયા જાયગા”

અમર:—“અય બેગમ ! ચેં ચારો મુ સમાલને બોલ દેખ તેરા
લાઈ સલાખત ચુગવી ખાણેવાલા, હાં જીજી મોંને ઉસકો માર દીયો
હે અર બાદશાહ બાગને મારા શરણમેં આપ બેઠો જીજી વો બચ

ગયો છે. મેં કંઈ કિલ્લો? થારી આદશાહીમેં મોરી નજરોમેં કાંઈ વીર આવે કાય નહીં. શીર આદશાહરા જૈડા કાયરોસેં ડરનેમેં ઈસ દરબારમેંસેં ભાગ જાઉં? અર જો આદશાહરો સમજો સેન લડવારે આસ્તે આવે જરાં મેં ભાગું કાય નહીં, તો ઈશુ નામરદોસેં ભાગવારો કાંઈ કારણ છે? મેં મોરે જાનરી પરવા રાખું કાય નહીં, કયું કી હમ ક્ષત્રિ લોગ જાનને પાસ રખતે શીરે કાય નહીં, કી જીજીમું અગામેં જીવરા રક્ષણમેં ચિત્તચોટ જાય. યે મોને પકડવારો કેવો હો પણ પકડવાવાસેં આદશાહ તો જાનને જાનાનામેં છુપ બેઠો છે, ઓર થું જાનાના હો કર ને મરદાના કપડાં પહરીને અઠે દરબારમેં આવતે એક રાજપૂતરા સામતે ખડી હુઈ છે, અર શરમાય કાય નહીં? થું કીણુ તરોસું મોને પકડ સકે હું? થારે જો કરણો વેસો કર. મેં તો અઠે પકડવાવાસારો ગેલો દેખતે દરબારમેં બેઠો હું. યે લગજા રે લગજા. થારાસું આત કરતાં મોને શરમ આવે છે.”

હુરમ:—“અય અમરસિંહ! તેને મેરા એકાએક લાઈ સલાઅત ખાનકો જાનસેં આરા, તેરેકો દયા લી નહિ આધ. તું હિન્દુ હોકરકે ખીના દયા મેરે લાખકો મારા, ઇસસેં માલુમ હોતા હૈ કી તું દયા હીન હિન્દુ છે.”

અમર:—“અય બેગમ! યે અઠે ખીના મોતસું મરવારા આસ્તે કયું આધ હો? થોને લુગાઈ સમજને મેં માઈ કાય નહીં, અર થારો કહણો મુંજીને સાંખ રહું હું, અર યે મોરેસું અધિક આત કી કરવારા આસ્તે બોમે છે? દેખ, થારો લાખ આદશાહસું હરદારોસી જુડી યુગલી ખાયા કરતો હો, જીજીરો ફલ ધણકું મીલ ગયો છે આદશાહ થારા લાખરી યુગલી હુજીને ખોટા હુકમ કરતો હો. વો જાનતે થારા શરજીમેં આયો જરાં બચ ગયો છે. જો વો ભાગતો, નહિ તો સલાઅતરી યુગલીયો સુણવારા આસ્તે પધાર જાતો. મેં હિન્દુ હું, યા આત તો સાચી હૈ, પણ હિન્દુઓરો કામ હૈકી થારા લાખ જોડા જુડી યુગલી ખાયતે હિન્દુ મુસલમાનોરા બિચમેં કુસંપ કરાવણીવાલા આદમીયોદે મારને હિન્દુ મુસલમાનોમેં સંપ બઢાવણો. થારા લાખરા જીવણાસું હિન્દુ મુસલમાનોમેં કુસંપ બઢ જાતો. અર થારા લાખરા મરવાસું સંપ બૈશી. જીજીમું યે પરમેશ્વરરો ઉપકાર માનલે કે થારા લાખ જોડા યુગલીખોર આદશાહતમેં સું જાવણસેં, આદશાહત મજબુત હોલી, અર હિન્દુ મુસલમાન એક બણતે કામ કરશી. હમ હિન્દુઓરા સલાઅત દયારા ભર્યોડા હૈ, પર વૈ દયા જો થારા લાખ જોડા યુગલીખોરરા તરફમેં બતાઈ જાય તો ઈશ્વરરો ગુન્હો વૈ જાય. જીજીમું યુગાખોરને જીસી સજા હોણી ત્રાહિએ ઇસી સજા થારા લાખને કરનેમેં હિન્દુ

ઓગ ધર્મરો રક્ષણ કિયોડો હે દેખ દયા તો કંગણી પણ કીશુરા ઉપર ? ગાય, બ્રાહ્મણ, લુગાઇ ઔર ચારા ખાવિંદ જેડા ભાગા હુવા હુરમનગ તરફ યાગ ભાષ જેડા યુગલીખોગે તરફ દયા કરને તો “દુષ પાપ ને સાપ ઉડેરવા” જેડો કામ હો, હુણમુ ઉમકો ટિકાણો કર દીયો હે”

હૂરમ—“અમરસિંહ ! તું બાદશાહને બેઠે કરડે કિધા ગદીગા ? મમકાલી તેને કુછ ખિયાત કીયા હે યા નહીં ? મેં તેરા નાગોર ખાલસા કર્ગા, ઔર તેરે ઘરકે સખ આદમી લોગોંકો પકડ મગવાકો કદમે ડાહુગા ઔર તેરેકો તો જનસે માર દીયા જયગા તુ બાદશાહકો સરદાર—તોડર હો કરડે બાદશાહમે નમકહરામ હુવા, મસસે તુમેરે હિન્દુઓમે હસકો “નરક” લોગ કહને હો હિસ “નરક” મેં તુ મેરે હાથમે બેળ જયગા.”

અમર—“અય બેગમ ! ચારો બાદશાહ તો જનાનો મેવે હે, શીર તુ મોને કાંય કર સકે હે ? મોને “નરક” દેવો એ યાગ હાથમે કહે હે ? ક્યુ કી મેં યુગલી ખાણેવાલો હુ દોય નહીં, અર ચારો ભાઈ યુગલી ખાણેવાલો હો, ઔર હમારે હિન્દુઓંકે ધર્મ શોઅમે કહી હે કી, યુગલી ખાણેવાલો “નરક” મેં જાવે હે. મો ચારો ભાઈ યુગલી ખાતો હો હુણમુ ઇશુને ખાસ્તે “નરક” રા દરવાજા ખુલ ગયા યા હુણમે મેરે હાથસુ ધકેલ દીયો ગયા હે, ઔર અઠે જાનને “નરક” રા સુખ ભોગ ગહો હે”

હૂરમ—“અમરસિંહ ! તું મેગ ભાઈકો માગકે ફટ ગયો હે, લેહિન થોડે રોજમે મેં તેરેકો “સ્વર્ગ” “નરક” દિખાઉંગી કલ ફરકે દરબારમે તેરેકો પકડનેકી તગકીય કી જયગી તેરેકો પકડે બાદ તેરે ઘરકે સખ લોગોંકો પકડ લાકે તેરે દેખતેહી હિન્દુ નાકે કોડકે હિસમે નથ ડાલી જયગી, શીર તેરેકો બરાબર ખ્યાલ હોગા કી “નરક” કિસકો મીના.”

અમર—“યાગસુ બે હો સડે સધગો કલ કર દિખાવણો, મેં દેખઓ. ખાલી બકબક કરને મોગી વિમ કયુ બઢાવે હે. અમારે યે ચનીજા”

કપાળમા વાગે તેવા જવાબો અમરસિંહજી તરફથી મગવાથી અમરસિંહને ડગવવા આવેલી હૂરમના મનમાં એમ થયું કે “હવે આને ધણો સતાવવામા કાંઈજ અર્થ નથી ધણો ચીડાગે તો ભાઈની પામે બટુનને પણ કદાપિ મોકલી દેગે અસારે તો તેના પાસેથી ચાલ્યા જવુ તેજ મારા માટે દિનકાગક છે.” આમ વિચાર કરી નિરાશ થઈ

જે ખારીએથી દરખારમાં આવી હતી, તે જ ખારીએ થઈને પાછી જનનખાનામાં ચાલી ગઈ. અંતઃકરણથી બાદશાહતની ખારીસ લાખ ફોજથી પણ નહીં ડરનાર વીર અમરસિંહની વીરતા અને દૃઢતાની તે પ્રશંસા કરવા લાગી. બાવીસ લાખ સૈન્યના સ્વામી પોતાના પતિ બાદશાહની કાયરતાને માટે તેને ધિક્કારવા લાગી. પછી અમરસિંહ પણ દરખારમાંથી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ સોળમું

અમરસિંહને પકડવાનું બીડું

દોહા:-લાલચના વશમાં પડે, પ્રાણ તણી છે હાણ;

જેમ માછલું જળ રહે, લાલચ ખોલે પ્રાણ.

બાદશાહે હુરમના અગાડી અમરસિંહને પકડવા સારું સોગન લીધું હતું, તે મુજબ બીજે દિવસે સવારમાં દરખાર-કર્યો. દરખારમાં સીતેર ખાન અને ખોહોતર ઉમરાવો વારાવાળા હાજર થયા. બાદશાહને વરદી મળવાથી તે પણ દરખારમાં આવ્યો. આવીને તેણે અમરસિંહને પકડી લાવવા સારું બીડું ફેરવ્યું. આ બીડું લઈ નવો “નકીબ” ખે વખત દરખારમાં ફર્યો, પરંતુ કાંઈની પણ અમરસિંહને પકડવા જવાની હિમ્મત ચાલી શકી નહીં. બીડું કાંઈએ ઉઠાવ્યું નહીં. દરખારમાં આવી રીતની અમરસિંહની ધાક પડી ગયલી હોવાથી બાદશાહ અતિશય નાખુશ થયો અને દરખારમાં હાજર રહેલા ખાન-ઉમરાવોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે, “યારો! તુમ સીતેર ખાન ઔર ખોહોતર ઉમરાવ ઔર બડે બડે જંગે અફસર ઔર સુખા લોગ બી બેઠે હો, ઔર કલબી તુમ સખ લોગ દરખારમે હાજર થે. તુમારે હમારે દેખતેહીં વો રાઠોડ અમરસિંહને “બડાં નકીબ” સલાખતકો માર ડાલા, ઔર ઔરબી કેઇ બાદમીયોંકો ઉસને માર ડાલા. મેં બી જનનખાનેમે ભગડેં ધુસતા નહીં તો વો મેરેકો બી માર દેતા, પરંતુ તુમ હમ સખ દેખ રહે, ઔર કુછ કર સકે નહીં. બાજબી ચે બીડા ફિરાયા ગયા, લેકિન તુમારેમેસેં કાંઈ ઉસકો ઉઠાને કી હિમ્મત કર સકતે નહીં હો, ચેબી બડી તાબુબીકી ખાત હૈ. કયા વો રાઠોડ લોગ અફલે હી ખીરતા રખ સકતે હૈ? ઔર તુમારેમેસેં ભગ ગઇ હૈ? યારો, તુમ લોગ બિચાર કર દેખો કે બાદશાહતમેં તુમારી ગિનતી નહીં હોગી. અલખત બાદશાહતકે સાથ તુમબી ગિને જાઓગે. ઈસસેં બાદશાહતકે નામકે ખાતિરબી તો તુમારેમેસેં કાંઈ તયાર હો કે બીડા ઉઠાઓ.”

આવી રીતે દરબારીઓને પાણી ચડાવી તેણે ત્રીજી વખત ખીડું ફેરવવા હુકમ કર્યો. “નકીબ” ખીડું લઈ ફરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “યે બાદશાહતકે ખાતિર આપ સરદાર લોગ ખિયાલ કરકે ખીડા ઉઠાઓ” ફરતા ફરતા જે જગાએ ગૌડ દેશનો રાજા અરજુન ગૌડ, જે અમરસિંહજીનો સાળો થતો હતો ત્યાં આવ્યો એટલે તેણે ખીડું ઉઠાવ્યું.

બાદશાહે પૂછ્યું કે, “યારો ખીડા કિસને ઉઠાયા ?”

નકીબે જવાબ આપ્યો કે; “ખુદાવિંદ ! ગૌડ દેશકા રાજા અરજુન ગૌડ, જે અમરસિંહકા સાલા હોતા હૈ ઉસને ઉઠાયા હૈ”

પોતાનું નામ બાદશાહ આગળ જાહેર થયું એટલે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંથી આગળ આવી બાદશાહને કુરનસ કરી અરજ કરવા લાગ્યો કે, “ખુદાવિંદ ! ખીડા મૈને ઉઠાયા હૈ”

બાદશાહે તેનું કહેવું સાંભળી, કહ્યું કે, “ગૌડ ! તુમ ઔર અમર-સિંહ એક જાતકે હૌ ઔર અમરસિંહકે સાથ તુમારી ભેણ ખ્યાલી ગઈ હૈ, ફીર તુમારેમેં બરોસા કેસા રકખા જાય”

બાદશાહને પોતાના ઉપર બરોસો રાખવા માટે શકા રાખતો જાણી તેનો ખુલાસો કરતા અરજુન ગૌડે જણાવ્યું કે, “ખુદાવિંદ ! રાજપૂતોકે જાત ઔર સગા સંબંધ વહાં તક રહતા હૈ કી, જહાં તક વો લોગ એક દુસરે કે સામને હથિયાર ઉઠાતે નહીં હૈ. જબ હથિયાર ઉઠાતે હૈ તબ બાપ-મેટા, ભાઈ-ભાઈ, સાલા-મનેઈ વગૈરા કાઈ સંબંધકા ખિચાર કરનેમેં નહિં આતા હૈ રાજપૂત લોગ માલિકકે કામમેં ધરસે દેખતેબી નહિં હૈ”

બાદશાહે કહ્યું કે, “દેખો, તુમારે એસા કહનેસે તુમારે ઉપર બરોસા રખકે તુમકા એ કામકી સુપર્દ કી જાતી હૈ, લેકિન ખિયાલ રખના કે, અમરસિંહ રાઠોડ હૈ, ઔર રાઠોડ લોગ બાદશાહતકી ઢાલ હૈ ઇસ ખારતે તુમ ઉસકો ચેતના કરકે પકડના યા મારના. મગર યાદ રખના કી ઉસકો ખીના ચેતના અચેતન પકડા યા મારા જાયગા તો બાદશાહકી સખત ખફગીકે તુમ ઉઠા લોગ, ઔર ઉસકો ચેતના કરકે પકડા યા મારા જાયગા, તો તુમકો પાંચ લાખકા પટ્ટા કીયા જાયગા. ઇસ કામમેં તુમકો જીતના જખત લગેગા, વહાતક તુમારી દરબારમેં હાજરી ગિની જાયગી. જાઓ મૈને જે કહા ઉસકા ખિયાલ કરકે કામ કરના, જીસસે અમરસિંહકો ફસાતે તુમ ફસ ન જાઓ.”

બાદશાહે અરજીન ગોડને ઉપદેશાત્મક આજ્ઞા ફરમાવી અને દરબાર બરખાસ્ત કરાવ્યો. પેતે જનનખાનામાં ચાલ્યો ગયો. સહુ ખાન-ઉમરાવો પણ આ નીચ અરજીન ગોડને ધિક્કાર આપતા પોતપોતાના મુકામે ગયા. અરજીન ગોડ પણ પોતાના મુકામ ઉપર ગયો અને અમરસિંહજીને કેવી રીતે પકડવા અથવા તો મારવા તે સંબંધી વિચાર-સાગરમાં ડુબકીઓ ખાવા લાગ્યો.

અકરણું સત્તરમું

અરજીન ગોડની દગલખાજ

હોહો!—નમે નમેમૈ ફેર હૈ, બહોત નમે નાદાન;
દગલખાજ દૂતા નમે, ચિતા ચોર કમાન;

અમરસિંહજીએ પોતાના મુકામ ઉપર દરબારમાંથી આવ્યા બાદ બાદશાહ પોતાને પકડાવવા સાટે તેનાથી બનતી બધી તબવીજ કરશે, એમ માની જસવંતપુરામાં ચોકી પેરાનો સખ્ત બંદોબસ્ત રાખ્યો, અને પોતાના સરદારોને તૈયાર થઈ રહેવા સૂચના આપી.

અમરસિંહજી પોતે નિરંકુશ થઈ જસવંતપુરામાં રહેવા લાગ્યા. પરંતુ બીજે દિવસે તેમને માલમ પડ્યું કે તેમના સાળા અરજીને, તેમને પકડવા સાર દરબારમાં બીડુ ઉઠાવ્યું છે, તેમને પકડવા સાર તો બાદશાહે બંદોબસ્ત કર્યો છે, તેથી તેમણે પણ ચોકીનો સખ્ત બંદોબસ્ત કરાવ્યો.

હવે આપણે બીડાના ઉઠાવનાર અરજીન ગોડનાં કાળાં કૃત્યો તરફ આપણું લક્ષ્ય ખેંચીએ કે, તેણે અમરસિંહ સાથે કેવી રીતે કામ લીધું.

અરજીન ગોડ બીડુ લઈ પોતાના મુકામે આવ્યો. તે આગળ શું કર્યું, તત્ સંબંધી મહાન વિચારસાગરમાં ડુબકીઓ ખાવા લાગ્યો. પ્રલદા અમરસિંહના સામા જઈ તેને પકડી લેવાની કે તેને મારવાની વાત તો તેને આકાશ કુમુદવત જ લાસવા લાગી. તેને બીડુ ઉઠાવવાના કૃત્ય બાબદ પણ પરતાવો થવા લાગ્યો. તેને તો અમરસિંહને સામા પકડવા જવામાં, અને તેને પકડ્યા કે માર્યા સિવાય બાદશાહ પાસે જવામાં,—એ બન્ને રીતે જ કાળનાં દર્શન થવા લાગ્યાં. તેને અમરસિંહને પકડવા કે મારવા સંબંધી તો કંઈ જ ઉપાય મળ્યો નહીં, હારે તેણે પોતાના સલાહકારોને યોગ્યતા અને તેમની સાથે ટેટલીક વાતચાટ કર્યા બાદ, આ યંત્રણ ચાકરી એવા નિશ્ચય ઉપર આવી કે, દગલખાજ કર્યા વિનાય અમરસિંહને મારવાનો કે પકડવાનો અન્ય દંડ જ ઉપાય નથી.

આમ નિશ્ચય થવાથી તે રાજપૂતકુળાલંક, જનિ તેના ગૌડ કુટુંબને હમ્મેશને માટે ખેડ-જમત કરનાર અરજીન, તેની સાથે બે ચાર માણસો લઈ અમરસિંહને તેની જાળમાં કમાવવા સારૂ જમનપુરા તરફ જવા નિકળ્યો. અરજીને જતી વખતે પોતાના મુકામ ઉપર એવો પણ બદોબત્ત કરી લીધો કે, તેના મુકામની તમામ ડોહીઓ બધ કરાવી અને અદરના ચોગાનના ખુદ્દા ભાગમાં દેખી ન શકાય તેવી રીતે હથિવારથી માણસોને રહેવા સૂચના આપી પ્રથમનો દરવાજો પણ બંધ ગાળી માત્ર તેની બારી જ ખુલ્લી રાખવી. દરવાજાના બહાર પણ કેટલાક માણસોએ છુપાઈ રહેલું, અને જરૂર પડેથી એકાએક અદરના અને બહારના માણસોએ આવી હલ્લો કરી અમરસિંહને માગ્યા. બે અમરસિંહ મગરો નહીં તો, દગલખાત્રી માણસ પણ પછી તે તેમને તેમના દેહ સૂંધી પણ સુખી રહેવા દેશે નહીં, માટે ગમે તે ઉપાય કરી જીવના બેખમે પણ દરેક જગે તેને મારવાની મહેનત કરી. તેઓ જાણના જ હતા કે તેને દગલખાત્રી માગવાનું કામ જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ ભયભરેલું પણ છે પરંતુ તેને જીવનો પકડવો તે તો મિલકુલ ભયકર છે

આ રીતનો બદોબત્ત કરી પોતાની સામેના બે ચાર માણસો સાથે અરજીન ગૌડ જસવનપુરામાં ગયો. ત્યાંના અખત બંદોબત્ત આગળ તે કાળા કૃમ્પના કગનાર ગૌડની આગળ વધવાની દિગ્મત આલી જટ્ટી નહીં તેણે અમરસિંહ પામે વગ્દી મોકલાવી કે અરજીન ગૌડ આપને મળવા આવ્યો છે. પદરાવાળા માણસે જમને વીર અમરસિંહને વગ્દી આપી કે, “અમરસિંહ તાર, અરજીન ગૌડ આપને બહાર ઠેર્યા હૈ, અર હુલુએ મીલવારી ધરે જ ગાંધે હૈ, ઈઈ આના હૈ.”

અમરસિંહે વિચાર કરીને કહ્યું કે, “જાઓ, બગાજ તપાસ કરને દણુરી પાસસે સવળાં હથિયાં ઉતરાવને અઠે હૈ આઓ. એક ચપ્પો કે છરી કુજ દણુરી પાસ રહજે દેજો નહીં, અર અણુરી આથમે જે દોષ માણસ નહીં તો અણુરી પાસસે હથિયાં ઉતરાવને ડોહાંમે પેઠજે દેજો. અર એકલા અરજીનને અઠે હૈ આઓ.”

પદરાવાળાએ જમને અરજીન ગૌડને સમાચાર કહ્યા. તેણે હથિયાં ઉતારવા બાજુ પોતાના મનમાં પચાવો તો કરવા જ માંજો, પરંતુ હથિયાં આપ્યા વિવાય તેને તેનું કાર્ય ચલાવું અસંભવિત લાગ્યું. તેથી હથિયાં ઉતારી અમરસિંહને મળવા જવા તૈયાર થયો. અમરસિંહ પામે પદરાવાળો તેને લખને આવ્યો. પ્રથમ તો અમરસિંહ પોતાના સાળા અરજીન ગૌડને બેઠી તાણમ પણ આપના હતા, પરંતુ આજે

તો તેના દુષ્ટ કૃત્યનો વિચાર કરી એકવડી તાજીય પણ આપી નહીં. અરજીન આવીએ એટલે તેને પોતાના પાસે બેસવા જગા આપતા હતા, પણ આજે તો સામા બેસી જવા ઇસારો કરવાથી તે લાં બેઠો. અરજીન સાથે વાત કરવા પણ પોતે તેના કૃત્યનો વિચાર કરી નાખી શકતા, તેથી તેમણે તો કંઈ જ વાતની શરૂઆત કરી નહીં. જેનાં કાળાં કૃત્યોની કાલિમાથી જેના મુખમંડળ ઉપર આજે રાજતેજ ન હતાં, સ્વામતા છવાઈ રહેલી છે, એવા આ અરજીને પણ કેટલોક વખત મૌનનું અવલંબન કરી છેવટ બોલ્યા શિવાય કાંઈ થવાનું નથી, એમ વિચાર કરી બોલવાની તેણે શરૂઆત કરી:—

અરજીન:—“અમરસિંહજી! મેં આપોંરી સાલમેં હું. અર અમાર મેં આપોંને મદદ દેવારી ખાતરની કરવારા ખાસ્તે બુલાવવા અઠે આયો હું. આપ અઠે શું મોરી લારમેં ચલો. મોરે નોરેપેં જયને આપણુ દોનું કીણુ રીતસું કામકાજ કરણો, યા ખાતરો સંકેત કરને, આપણો દોનુરો સૈન્ય જોડને આગરા તોડો. આપ મોરા નોરાપેં આવો કે જીણસું બાદશાહ મોરેસું વહેમ ખાય નહીં.”

અમર:—“ગૌડ! મેં થારી હુધળી ખાતર જાણું હું. ચેં બીડો ઉઠાને મોંને પકડવારો બાદશાહરા આગે કબુલ કરને અઠે આયો હે.”

ગૌડ:—“મેં આપસું દગો કરવારા ખાસ્તે બીડો ઉઠાયો કાય નહીં, પર મેં તો બીડો અણુ ખાસ્તે ઉઠાયો હે કી, કાંઈ દુસરો બીડો ઉઠાયને આપોંને નુકશાન ન કર દે, અણુ ખાસ્તે મેંને યા બીડો ઉઠાયો હે.”

અમર:—“ગૌડ, ચારા દીલમેં દગો નહીં હે અણુ બાબતરી મારા દીલને ખાત્રી પડે કાય નહીં. જીણસું જો ચારા દીલમેં દગો નહીં હે તો ચેં બિચમેં કાશી વિશ્વનાથ ઔર શ્રીગંગાજી રાખને સોગન ખાય લે તો મેં થારી સાથ આવશે.”

આવી રીતના સોગન ખાતાં પાપી અરજીનનું પાપી દીલ પણ કંપવા લાગ્યું, પરંતુ તેનો દગલખાજ શિવાય અન્ય ઉપાય નહીં હોવાથી પાપ ઉપર પાપ કરવા પણ તે પાપી તૈયાર થયો. હમ્મેશાં એવો નિયમ છે કે પાપી માણસો પાપના રસ્તે ચલ્યા પછી, એક પાપના ઉપર બીજું તેથી પણ લારે પાપ કરતાં શંકા ખાતા નથી અને એક પછી એક એમ લયંકર પાપોનાં કર્મો કર્યાજ જાય છે—પાપોના પોટલા બાંધે છે. તે જ મુજબ આ ગૌડ પણ પોટલા બાંધવા તૈયાર થયો અને છેવટ તેણે અમરસિંહજીના કહેવા મુજબ સોગન ખાતાં જણાવ્યું કે, “અમરસિંહજી! મેં આપસું કાંઈ ખાતરો દગો કરે તો

ખીચમે શ્રી કાશીપતિ વિશ્વનાથ હેં ઓર શ્રી પતીત પાવની ગંગાજી હે. આપ-મોરા બામ્તે કાઠ બાતરી રોકા મત લાવો ”

અમર —“ગૌડ ! દેખોં ચેં ખીચમે તો કાશીપતિ ઓર ગંગાજી રાખો દો, ઓર સામને તો મુકુ જે કાઠ બાતરો દગો ફાયો જાય જરાં તો મેં થેનિં તુરત ફળ દે ફું. અર પર લોગમેં કાશીપતિ ઓર ગંગાજી અપણી જમીનમીરીરા બારતે દેખરી, છણ્ણસું મિચાર કરને કામ કરણો ”

હમ્મેશાં એવો જ નિયમ હોય છે કે યવા કાળ વરણુ હરેક ઉપાયે થયા જ કરે છે. તેમાં કાઠપણુ વિદ્વાનનું કહાપણુ, કે પ્રયામો તમામ ચાલી શકતા જ નથી.

અને તેના માટેજ શ્રીમાન તુલસીદાસજી પણ કહ્યું છે કે.—

“તુલસી નૈસી જવિતન્યતા, તેમેઇ મીલે સહાય,
આપુન જવે વાહી પે, વાહિ વહા લે જાય”

“સુનહુ જરત બાવી પ્રબલ, બિલખિ કહેક મુનિનાથ,
લાજ દાની જીવન મરન, જરા અપજય ખીધિ હાય”

એ મુજબ જ આપણી વાર્તાના, નાયક વીર અમરસિંહને માટે પણ થયું. બવિષ્યે તેમને જુલાવામાં નાખ્યા. તેઓ દગલખાજ અરજુન ગૌડના પાસમાં ફસાયા અને મહાન દગલખાજ અરજુન ગૌડ પાપી પ્રપંચમાં ફાવી શક્યો તેણે અમરસિંહને કહ્યું કે—

ગૌડ—“આપ મોરી કારમેં પધારો, ઓર મોરા નૌરાપેં જાયનેં મિચાર કરને મોરો અર આપમેં સૈન એકઠો કરને આપણુ, દોનો મીલને આગરા તોડવારો ઉપાય કરો ”

અમરસિંહ જેવા વીર હતા તેના જ વિશ્વાસુ પણ હતા અરજુન ગૌડ જેવા વિશ્વાસઘાતીના વિશ્વાસથી તેઓ ફસાયા અને અરજુન ગૌડની સાથે જવા તૈયાર થયા તે એવા ભરોસાથી ફસાયા કે વચ્ચે કાશીવિશ્વનાથ અને શ્રી ગંગાજીને નાખી આ દુષ્ટ રાજપૂત છર્તા તો દગો નહીં કરે ? તે ભરોસાથી તેઓ આ પાપી અરજુન ગૌડની સાથે જવા તૈયાર થયા. તેમણે પોતાના રોઠોડો પેકી કેટલાક સરદારોને સાથે લીધા અને તમામ સૈન્યને જસવતપુરામાં તૈયાર રહેવા વરદી આપી, અને વરદી મળેથી તુરતજ યોગ્ય રીતે હલ્લો કરવા સૂચનાઓ કરી દીધી

આ પ્રસાણે સૂચનાઓ અપાયા બાદ તેઓ અરજુન ગૌડના મુકામ ઉપર ગયા. તેઓ ગૌડના મુકામ પામે આવ્યા ત્યારે અરજુને

પ્રથમથી કરી રાખેલા સંકેત મુજબ દરવાજા બંધ હતા, તેથી અમર-સિંહને તેણે બારીમાંથી અંદર જવા કહ્યું. અમરસિંહને રાજપૂતપણાનું ભારે અભિમાન હતું અને તેથી તેમના મનમાં આવેા વિચાર થઈ આવ્યો કે ‘જો હું પ્રથમ બારીમાં માથું નાંખીશ તો માથાને નમાવવું પડશે.’ આટલે પ્રથમ તેમણે બારીમાં પોતાના પગ ધાલી પછી અંદર માથું લેવા વિચાર કરી, પ્રથમ પગ બારીમાં ધાલ્યા, અને પ્રથમ પગ બારીમાં ધાલ્યા એટલે તેમનું માથું બહાર રહ્યું. એટલે વિશ્વાસઘાતી અને રાજપૂત કુળકલંક અરજીન ગૌડે આ પ્રસંગનો લાલ લપ્પ પોતાની તલવારનો ધા અમરસિંહ ઉપર કર્યો. જેવો ધા અમરસિંહ ઉપર પડ્યો કે તુરતજ તેઓ ચેતી ગયા અને પોતાની “દુશ્મન ધાતક” કટારી કે જે કટારીથી સલાખતને “નરક” યાત્રા કરવા સાફ મોકલ્યો અને જે કટારીથી બાદશાહના અનેક મુસલમાનોને યમપુરીમાં રવાના કીધા, અને જે કટારી ખુદ દિલ્હીપતિ શાહજહાંન ઉપર ચલાવી કે જેના ત્રાસથી તેને નાસીને જનાનખાનું ભોગવવું પડ્યું હતું, તે જ કટારી આ વિશ્વાસઘાતી અને કૃતઘ્ની ત્રિકુલ ગોડના પુત્ર અરજીન ગૌડ ઉપર ચલાવી. પ્રથમ સાથી જ તે દુષ્ટનું નાક પાંપણમાંથી છેવું. અને નાક છેદાવાથી અરજીને પોતાનું મોં એક તરફ ફેરવ્યું અને તે સાથે જ કટારનો ધા પડવાથી તેનો એક બાજુનો કાન કપાયો. અને એક બાજુનો કાન કપાયાથી તેણે બીજી તરફ અનાયાસ તેનું મોં ફેરવ્યું, અને તે સાથે જ ત્રીજી વખતનો કટારનો ધા વીર અમરસિંહે કર્યો અને તેથી તેનો બીજો કાન પણ કપાયો. આવી રીતે નાક કાન કપાયાથી અરજીને પોતાના પ્રાણના રક્ષણની દહેશત લાગી અને તે નાઠો. અમરસિંહે અન્ય ગૌડો ઉપર પોતાની કટારી ચલાવી અને ગૌડોએ પણ અમરસિંહજી ઉપર તલવારો ચલાવી જ હતી, અને અન્ય રાઠોડો તથા ગૌડોમાં તલવારો ચાલત્રા જ માંડી હતી. એક બાજુ તો ગૌડો અને રાઠોડો વચ્ચે તલવારો ચાલી રહી હતી, અને અહીં તો અમરસિંહજી એકલા હતા. તેમના ઉપર ઘણા ગૌડોએ તલવારો ચલાવવાથી તેમના શરીરમાંથી લોહીનું પુષ્કળ વહન થઈ ગયું હતું. કટારીથી દેઠલાક ગૌડોને યમપુરીમાં મોકલી અંતે પોતે પણ આ લોકનો ત્યાગ કરી સુરપુરીમાં ચાલ્યા ગયા.*

• હાહા:-અમરસિંહ કનિકે અમર, નામ અથે સુરલોક;
પતિ લેન અંગર મહી, અમરના ભો શોક. ૧
અમરસિંહ નરનાકને, એક કટારી ચલાય;
અમર અવનિપે તારાકર, અમરપુર અસાય. ૨

આવીરીતે મહારાજ અમરસિંહ પોતાના અનેક અરિઓની ઓરતોને રંડાવી અંને પોતાનાં રાણીને પણ રંડાવી, વીર પુરુષો જે લોકમાં જન્મ છે તે અમરપુરમાં અપ્સરાઓને ભાગ્યશાળી બનાવવા માટે ચાલ્યા ગયા.*

સુનત નામ અમરેશકો, દિલ્લી પતિ કરૂં,	
હૂમ જનાને યર હરે, ધરી નગમેં ફૂં.	૩
તું અમરેશ અમર બયો, માગી મીર ધણાય,	
મુણી કઠાગી નામકો, ગાઢ ન ધીર ધરાય	૪
એક અમરકો મારતે, મરગે મીર ધણાય,	
અમર રાણી રંડાવતા, ગી અગી અખલાય	૫
અરજુનને બાહી ખ્યા, અમર કઠાગી બેગ,	
કરણ નાકકો લે ગઈ, સહિત ભૂકદિય કેશ	૬
જૈસે અસિ સિંગપર પરી, ધરી કઠારી હલ,	
નાક કાન અરજુનરો, કાઠ દીય સમરત્ય	૭
કઠારી અમરેશરી, મિજલં હાથ બેન,	
કામો એકો કર ગઈ, કં ન અવરો તેન.	૮
સૂર લલ્યતેં તિમીરરો, જૈસે હોત બિનારા,	
ત્યું કઠારી અમરેશરી, બઈ અરિયા કર નાશ	૯

(પ્રાચીન)

* આ બાબતના જ્ઞેષ્ઠપુર મહારાજ માનસિંહજીએ તથા અન્ય કવિઓએ બનાવેલાં કાવ્યો અમો વાચકોને પ્રાચીન કાવ્યનું જ્ઞાન કરાવવા સારૂ આ નીચે આપીએ છીએ -

કવિત -

કાલ કૈસી બાઠ જમ, દાઢ કાઠિ કમખર્જ, આપ બયે નાહરજ, રૂપ નરનાહ નં,
કૈક તો હજરી મારે, રોનાકો અલિ સધારે, છાકે છવનારી તે, સુવારી દિન્દુ રાહ નં
લોહકી લહરમેં, કહકયો તું અમરસિંહ, એક એક ધાવી ગયો, સિંગે સિપાહ નં,
હાલકી પનાહના, હોવાલકી પનાહ એક, લોનકી પનાહ બયે, આલમ પનાહ નં
ખાન ભમરાવ સબે, તેગકો ગુમાન તમયો, દેખે કઠારી ગજ, સિંધકે સપૂતકી,
તમકયો રાઠોર “રખૂ-નાય” સોર કીરકોર, વારી ગઈ હૂં, મહાદેવ અવતૂતકી,
રાતી દીક દેખ ફાટી, છાતી છિતિપાવનકી, હા કટી સોહાતી લે ફે, પાતી જમદૂતકી,
રિપૂકો પછાર જોન, મડલકો લેડ ડાર, “અમર” અમરાજ પેડો, પૌરિ પુગૂતકી
હક લકી હીલમેં, હૂમ ધન બાત સુની, ત્રાસ પયો સારી, પાતશારીકે અવાસમેં,
ખાન સુલતાન ધર, દાતુન તિલુકા કં, સૈયદ વિદારે સુર, મારે એક સાસમેં
ભોજ કરને રાતે, સવાઈ કિન્દ એસી આજ, રાન “શ્રી અમર” બીર વાઈકે બિલાસમેં,
અચ્છરી આકાસમેં, તમારો આઈ તાસમેં, નિકારી હુતી જસમેં, કઠારી આમખાસમેં
છારી સિંદવાહન, બવાની દોરી દેખનકુ, વધમ મહેરા હાર, ધાયો એક સાસમેં,
કરી દિલ્હરી કાલકટકો કટક નાચો, વીર બચ નૈન લલકત, હરદામમ
પ્રબલ પ્રતાપી મજસિંધકે “અમરસિંધ,” “સાહનકા” આગેખાન, કીતો લે પ્રભાસમેં

શું હાલમાં આપણે મહારાજ અમરસિંહ જેવા વીર પુરુષોનાં દર્શન કરી શકીએ તેમ છે? અમરસિંહ બાદશાહના એક મહાલિક રાજા છતાં પણ ખુદ બાદશાહનો, તેના સાળાને પોતાની પાસેથી બે લાખની પાધડી અપાવવાનો અન્યાય સહન કરી શક્યા નહિ, અને વળી મરતાં મરતાં પણ રાજપૂતકુલકલંક વિશ્વાસઘાતી અરજીન ગોડને જે સ્ત્રી થવી જોઈએ તે શિક્ષા પોતે-નાક કાન કાપવાની કરતા ગયા, અને પોતાનું નામ અમર કરતા ગયા. અહીં ધન્ય છે, તે રાઠોડ વીર અમરસિંહજીને! અત્યારે તે જ રાઠોડવંશમાં પણ તેવા વીર પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે કે કેમ? તત્ સંબંધી શંકા જ છે.

પ્રકરણ અઢારમું

રાઠોડો અને ગોડાનું યુદ્ધ

શામ સાંકરે જાન કે, રહે અવર ધર જાય;
સો રાણી ફિરતો લિયો, કુલ રાજપૂત ન હોય.

(પ્રાચીન.)

અમરસિંહના મરાયાના સમાચાર રાઠોડોમાં પોહ્યા. રાઠોડો કાળના સમાન ક્રોધિત થઈ, ગોડો ઉપર તુટી પડ્યા. “લાલ હાનિ જીવન મરન, જશ અપજશ વિધિ હાથ” એને અનુસરીને તે વખતે રાઠોડોને અપયશ પ્રાપ્તિનો સુદ્રાલેખ લખાયલો હોવાથી, તેઓએ ગોડો ઉપર પોતાના એકત્રિત બળથી મારો ચલાવ્યો; પરંતુ જેવી રીતે રાઠોડોને તે દિવસના માટે કલંકિત બનવાનું હતું, તેવી જ રીતે અરજીન ગોડને પણ નાક કાન કાપાવી “નાક કટા” તરિખેની ઝાળખથી ફટલોક વખત કહાડવાનો બાકી હતો. તેથી જ્યારે રાઠોડોને

અમરેશરી અકાશમેં, તમાગે આઈ તા સમેં, નિકારી રાવ જ સમેં, કટારી આમખાસમેં.
કર્યે લઈ કટારી, દેખત અજબ સારી, મીરજકે દુઃખ સારી, મેદનીકો દે ગઈ!
ખરચ્યો રાઠોર રાઓ, ભાગે સખ ઉમરાવ, નિકુલકે સુતકો, શ્રવન કાઠ લે ગઈ.
બને “રાજ માન,” ગજસિંધ કે અમરસિંધ, રાજહિં દિલાનહુતેં, નીકો શાકો કે ગઈ;
એકહિં કટારી ઓર, એકહિં અમરસિંધ, એતે ઉમરાવનકો, કે તો દુઃખ દે ગઈ.
શાહકો સલામ કર, માર્યો હે સલાબતખાં, કીની નાં સહાય ઓર, કીયો ઠોર ઠાગરા;
કેતેક હજરી મારે, સેનાકો અતિ સંધારે, ખેલત શિકાર જૈસે, મૃગનમેં બાગરા.
લવે “રાજ-માન” ગજસિંધ કે “અમરસિંધ,” રાખી રાજપૂતિતેં, નવલ નર નાગરા;
પાવરોર લોહ વેં, હલાઈ સારી બાદશાહી, હોતી રસમરોર તો, છિનાઈ લેત આગરા.

૧ અમરસિંહજી સલાબતખાનને મારીને દરબારમાં આવ્યા અને મુસલમાનોનો ધસારો થયો, ત્યારે પ્રથમ તલવાર ચલાવતાં તલવાર ટૂટી ગઈ હતી, તેથી જ તેમણે પોતાની કટાર ચલાવી હતી.

સખ્ત મારો શર થયો એટલે ગૌડો પણ પોતાના માલિક-નાકકટ્ટા-અરજુનનો ખયાલ કરવા સાર છેડાયા અને અરજુન ગૌડ પોતાની ધ્વજાથી ખનાવેલા પોતાના શત્રુ રાઠોડો ઉપર તૂટયા. આ વખતે બન્ને સેનાઓ વચ્ચે લયકર યુદ્ધ શર થયું, જેને જોવાને સાર આકાશમાં દેવતાઓ પોતપોતાનાં વિમાનોમાં બેસીને સ્થિત થયા તેમણે સતત માત્ર રાક્ષસોનો મારજ ખાવામાં વખત ગુમાવેલો હોવાથી, આજે તેમણે લડતાં શિખવાનો પ્રસંગ હાથ લાગ્યો છે એમ માન્યું હતું રાઠોડો અને ગૌડોએ પણ પોતાનું વીરત્વ બતાવવા સાર બની શકતી તમામ પ્રકારની મહેનત અજમાવી છેવટ રાઠોડોને દોરનાર અન્ય કાંઈ સરદાર નહીં મળવાથી, અને ગૌડોનો સખ્ત મારો સહન નહીં થઈ શકવાથી રાઠોડો તેમના રહામા ટકી શક્યા નહીં. તેમને હવે વિજયની અને પોતાના માલિકને મારનારનું વેર લેવાની આશા કરતાં, પોતાના પ્રાણની રક્ષા કરવાના ઉપાયો શોધવાની ક્ષણે ક્ષણે વધુ ને વધુ આવશ્યકતા દેખાવા લાગી તેમની દશા તો “ધણી વિનાનું ધોળ” એ કહેવત મુજબ માત્ર એક અમરસિંહજી વિના થઈ *

રાઠોડોએ પોતાનું પરાક્રમ બતાવવામાં કંઈ જ બાકી રાખી નહીં, પરંતુ પોતાના માલિક શિવાય, તેમને નાસી છુટવા શિવાય અન્ય પ્રકારનો કંઈ રસ્તો સ્પષ્ટો નહીં તેથી તેઓ નાસવા લાગ્યા

- * દોહા -અમરસિંહ અવસાન સુણી, જે રક્ષાય રાઠોડ,
મારે કંતે ગૌડ પર, ધણી વિણારો ધોળ ૧
- અમરસિંહ અવસાનતે, આનંદ જાણ્યો ગૌડ,
અમરસિંહ વીણ રાઠોડા, ધણી વિણારો ધોળ ૨
- અમરસિંહ વહેગી અમર, શ્રુતિ નાસા કટ ગૌડ,
રાઠોડ દગ મચાવિયો, (પણ) ધણી વિણારો ધોળ ૩
- અમરસિંહરા આશ્રમે, માર્યો સુખ રાઠોડ;
એહ અમર જતા થકા, ધણી વિણારો ધોળ ૪
- અમર સુર સરાહતા, પાછ હરા જોડ,
અમર હુધ અમર જતા, ધણી વિણારો ધોળ ૫
- અમરસિંહ જતા થકા, રડ્યો બદ નાગોર,
સુના પગ્યા રાઠોડ સહ, ધણી વિણારો ધોળ ૬
- અમર જગ અમર હુવો, અમર કિય નાગોર,
શાહ ગૌડ સુખ શામ કિય, ધણી વિણારો ધોળ ૭
- અમર અરી ઉર હાક પડી, તજ શાહ હર શોડ,
મીર-ગૌડ-નામેં ડરે, ધણી વિણારો ધોળ ૮

રાઠોડો નાસવા લાગ્યા, ત્યારે અમરસિંહજીની પાસે રહેતા “કિશન” નામના હજમ ખવાસે રાઠોડોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“થેં હધળા નાસવા લાગ્યા, પર હજુરે મસ્તક લાયા કેય નહીં, થેં અઠેંસું જયને રાણીજીને કાંય જવાબ દેશો? ધણુ બાતરો કાંઈ મિચાર કરો હો કી લાગો હો?”

કિશન ખવાસનાં કહેવાથી રાઠોડોના જાણવામાં આવ્યું કે તેઓના સાલિકનું મસ્તક પણ લાવી શક્યા નથી. તેથી તેમનામાં પુનઃ નવીન જુસ્સો આવ્યો અને તેઓ ફરીને પોતાના એકત્ર બળથી ગોડોના ઉપર હુલ્લો કરવાના વિચાર ઉપર આવ્યા, અને ગોડો ઉપર તૂટી પડ્યા. આ વખતે બાદશાહી ફૌજ ગોડોની સાલમાં આવી પહોંચી ન હતી તો કદાચ ગોડો, રાઠોડોનો આ વખતનો ધસારો અને એકત્ર મારો સહન કરી શકત નહીં, બલકે રાઠોડોના મારાથી ભવિષ્યમાં ગોડોને તલવાર પણ પકડવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડત. એવાં સખ્ત ધસારો રાઠોડો તરફથી થયો હતો, પરંતુ કહ્યું છે કે:—

સોરઠા:—થાવા કાળ થનાર, ભલે ઉપાય કરો ધણા;

પણુ ન કાંય વળનાર, ખાશા સહુ અવળા પડે.

બાદશાહી સૈન્યની ઓચિંતી મદદ ગોડોને મળી અને ગોડો જ્વરમાં આવીને રાઠોડો ઉપર તૂટી પડ્યા. આ તેમનો શાહી સૈન્ય સાથેનો ઓચિંતો મારો રાઠોડો સહન કરી શક્યા નહિ, અને પોતાના સાલિકનું શિર લીધા શિવાય તેઓ નાસવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ઓગણીસમું

વીર બલૂજી આંખાવત*

ટોહા:—બલૂ કહે ગોપાળરો, ક્ષતિયાં સાય સંદેશ;

પતશાહી ગઠ મોડકર, આવાં છાં અમરેશ.

બલૂજી આંખાવત પૂર્વે અમરસિંહના એક સરદાર હતા.† શુદ્ધ ક્ષત્રીવટની રીતને સારી રીતે જાણતા હતા. તેઓ આપણી વાર્તાના નાયક વીર અમરસિંહજીની પાસે એક સમયે નાગોરમાં રહેતા હતા. અમરસિંહજીને ઘેટાં રાખવાનો શોખ હતો. તે દરબારી મેઢાં જંગલમાં ચરવા, પીંડાર સાથે જતાં હતાં ત્યારે તેમની ચોટી સારૂ સાધારણ સર-

* આપણે આ પ્રકરણના નાયક વીર બલૂજીની ઓળખ આ સ્થળે કરવાની જરૂર છે. તેઓ કેણુ હતા અને ઓચિંતા શા કારણસર તેઓ રાઠોડોની મદદમાં આવ્યા?

† રાજપૂતાનામાં ‘ગોપાળદાસ’ ફરીને એક બાગ્યશાળી ક્ષત્રિય થઈ ગયા છે. તેમને આઠ પુત્રો હતા. આ આઠ પુત્રો જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘જનની

દારથી તાણમવાળા સરદાર સુધીના તમામ સરદારોએ પોતપોતાના વારા મુજબ જુલુ પડતું હતું. આવી રીતે વારો કરતાં કરતાં બલુચનો વારો આવ્યો અને તેમને મેંદાની ગ્લાર્થે જવાનું આગલા દિવસે સાંજે કહેવડાવવામાં આવ્યું. તેમણે એવો જવાબ આપ્યો કે “વો કામ હુન્નારી હું કાય નહીં, અર મેં જાઉં કાય નહીં”

આ સમાચાર મહારાજાને પહોંચાડવામાં આવ્યા. તેઓ ને વખતે તો કંઈ બોલ્યા નહીં. જ્યારે સવારના દરબારમાં બલુચ આવ્યા ત્યારે તેમને પુનઃ ચોટી સાડ જવાનું કહેવામાં આવ્યું; ત્યારે પણ તેમણે તો આગલા દિવસના જેવો જ જવાબ આપ્યો.

મહારાજાએ વ્યગ્રમાં કહ્યું કે; “યા મેંદારી ચોટી કરવારો કામ બલુચ કંઈ કાય નહીં. વો તો બાદશાહી ફોજને તોડને બાદશાહી મઠ મોડશે!”

મહારાજાના આ વચનો સાંભળનાં જ બલુચ મનમાં સમજ્યા કે, મહારાજાએ માગ ઉપર આ કટાક્ષ કરી, માટે હવે અહીં રહેવું નહીં. આમ વિચાર આવવાથી તેઓ હમેશને માટે નાગોર છોડી ચાલ્યા ગયા. કેટલાક રજવાડા મિકાનેર અને ઉદેપુર કરતા કરતા આખરે તેઓ આગ્રા પોહ્યા, અને બાદશાહની મુલાકાત મેળવી. યાહી સૈન્યમાં અમલદારના હોદ્દાની તોફરી મેળવી આમાંના ગહેવા લાગ્યા આ પ્રસંગે પણ તેઓ આગ્રામાં જ હતા તેમણે અમરમિદાનના મરા-

જલુ તો બકાજન, કા દાતા કા સૂર, નહિ તો રહેજે વાઝણી, મવ શુમાવિગ નૂર’ એને અનુમતીને સૂરવીર હત્યાર થયા, કે જેમનાથી તેમના પિતા મસ્જિદ પૂજ્યા હતા કહેવામાં આવે છે કે ‘પિતાના નામથી જો પુત્ર ઓળખાય તો તેને પુત્ર માનવો નહીં, પરંતુ પુત્રના નામથી પિતા ઓળખાય તેને જ પુત્ર માનવો’ આ અંકે પુત્રોએ પોતાના કૃત્યોથી પોતાના પિતાને ઓળખાવ્યા હતા તે સહુમાં વીર ‘બલુચ’ અલૌકિક પ્રકારની વીરતા ધરાવનાર હતા આ ગોપાળદાસજીના આઠ પુત્રોના નામ જણાવવા સાડ કોઈ વિદ્વાને નીચે જણાવેલો એક હાંપય કહ્યો છે

માડવ ‘રાખવદાસ’^૧ પિતા બુધ જમલ પંડા,

‘દાથી’^૨ જનજ હેત, એલ બાડપૂં સટેકા,

‘દિયા’^૩ બાગડ ખેત, સાય સબળા દર બજે,

‘ખેનસિદ’^૪ અજમેર, દળા બાલ રણ ગજે,

આગરે ‘બલુ’^૫ ‘બોપત’^૬ ‘દિલી’^૭ ‘વીકવ’^૮ બર્ફી બર્કા,

કુળ માહી બડા શામ કિયા, - રણ સામત ‘ગોપાલ’^૯ તા

ઉપરના હાંપયમાં ગોપાળદાસજીના આઠ પુત્રોના નામો ઉપરાંત તેઓ કયા કયા પુરોમાં કામ આ વા હતા તે પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે

યાના સમાચાર સાંભળ્યા લ્યારે તેમને અમરસિંહજીનાં આદર્શો મોડવાનાં વચનોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તુરત જ પોતાના સૈન્યને ત્વરિત તૈયાર થવાનો હુકમ કર્યો.

સૈન્ય તૈયાર થયું લ્યારે સૈન્યને સાથે લઈને ગોડોનાં ઉપર કરવા સાડ તત્કાલ જ ચઢ્યા. જ્યાં આગળ આદર્શો સૈન્ય ગોડોનું સૈન્ય રોકોડો સાથે લડી રહ્યું હતું ત્યાં આવી પોતાને તેમને આવતા બેઈ જોળખી કિશન ખવાસે મહારાજનું શિર તથા આદર્શો સૈન્યના માણસો લેવા દેતા નથી, એમ સમજાવ્યા. તે સાંભળી અતિશય ક્રોધાચ્છાન થઈ પોતાના સૈન્ય આદર્શો સૈન્યપર તેઓ દૂરી પડ્યા. તેમના આવવાથી નાસતાં ડોરમાં પણ નવીન પ્રકારનું ચૈતન્ય આવ્યું. તેઓ પણ પોતાની દૃઢ કરી વીર “બલૂચ” ની સરદારી નીચે પુનઃ લડવા લાગ્યા. ધડી પહેલાં જે રોકોડો નાસતા હતા, તેમણે પોતાને સારો સમજાવવાથી લયંકર યુદ્ધ જમાવ્યું; અને ધડીક પહેલાં પોતાને પ્રૌજની મદદ મળવાથી જે ગોડો રોકોડોને નસાડવામાં ફાળો તે જ ગોડોની ભાગ્યદશા પડતાઈ, અને તેમને નાસવાનો ઉભો થયો. આદર્શો ફોજ પણ રોકોડોનો અને ચાંપાવતોનો સંખત મારો સહન કરી શકી નહીં; તેઓ પાછા હટવા લાગ્યા. સ્થિતિનો લાભ લઈ “કિશન” ખવાસે અમરસિંહજીનું શબ શોધી કહાડી તેની પાસે પડેલું પોતાના માલિકનું મરતક લઈ લીધું અને જઈને જસવંતપુરામાં પેઠા.

અહીં યુદ્ધ કરતાં કરતાં આપણા આ પ્રકરણના નાયક વીર “બલૂચ” પણ શાહી સૈન્યના અને ગોડોના કટલાક સરદારો અને સિપાઈઓને જમીન ઉપર પાવત અન્ન-દિવાકર ધ્વજ ચાટતા કરી, પોતાની જનુનીન્ક નામને, પોતાની રાજપૂત કામ, પોતાની ચાંપાવત શાખા અને પોતાની પ્રચંડ તલવારને દિપાવી અંતે આ ફાતી દુનિયાનો ભાગ કરી સમરભૂમિમાં હમેશને માટે નિદ્રાવશ થયા અને અમરસિંહજીનાં કટાક્ષમય વચનો મરતાં મરતાં પણ સ્પષ્ટ કર્યાં.

વીર* “બલૂચ” જેવા પોતાના સરદાર પડવાથી ચાંપાવતો અને રોકોડો પણ સ્થિર રહી શક્યા નહીં. તેઓ આખરે નાદા, અને

* આ બહાદુર બલૂચ અમરસિંહજીનું શબ લેવા સાર ગયા હતા. તે દિવસથી કટલાક દિવસ અગાઉ ઉદયપુરના મહારાણા સાહેબે એક સરસ વીર મેઆણુ લીધો હતો, પરંતુ તે ઘોડાના માટે સવાર પણ તેના સમાન જ નહોતો વિચાર કરતાં જેવડે મહારાણાજીએ તે ઘોડો બલૂચને લાયક છે, એમ સમજાવ્યું.

આપાવતો પોતાના રથને આવીને ભરાયા, અને સઠોડો નાસીને જસવંત-પુરામાં ભરાયા.

અહા ધન્ય છે વીર “બલૂછ”ને, કે જેમણે કેટલાક સમય પહેલા પોતાના માલિકે કટાક્ષમય વચનો કહેલા તે સત્ય કરનાને ખાતર

તેને આગ્રા મોકલાવી દીધો. અમરસિંહજી બાદશાહના સૈન્ય સામે લડવા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, તેજ વખતે આ મહારાજાજીએ મોકલેલ ઘોડો લઈને માણસ આવી પહોંચ્યો. તેણે ઘોડો તેમને સોંપ્યો બલૂછએ તે માણસને કહ્યું કે ‘જા, મહારાજાને કહેજે કે આ ઘોડાનો બદલો હું આપને કાઢી વખત “દેખારી”માં યુદ્ધ થશે તો ત્યાં આપીશ” આ પ્રમાણે મહારાજા સાહેબને અરજ કરાવીને પોતે તો ઘોડા ઉપર સવાર થઈ અમરસિંહજીનું ચળ લેવા સાડ ગયા હતા, અને ત્યાં જ તેમનો દેહાન્ત પણ થયો. છતાં પણ ક્ષત્રિયોનાં વચ્ચનોની કિંમત બહુ જ મોંઘી ગણવામાં આવે છે. તેઓ પોતાની જીદગી કરતાં પણ પોતાનું વચન બહુ જ મોંઘુ માનતા હતા. અત્યારે ક્ષત્રિયો તે પ્રમાણે પોતાના વચ્ચનોની કિંમત સમજે છે કે નહીં તે સબધી અમો કઈ જ બાબત નથી પરંતુ પ્રથમના ક્ષત્રિયો તો ‘પ્રાન જલ્દિ પર બચન ન જલ્દિ’ એ સૂત્રને અક્ષરશઃ પાળતા હતા.

બલૂછના સ્વર્ગ સિધાવ્યા બાદ કેટલાક સમયે ‘દેખારી’ના સ્થાન ઉપર લડાઈ ઝામી, ત્યારે બલૂછ પોતાનું વચન પાળવા સાડ મહારાજાજીએ તેમના માટે મોકલાવેલા ઘોડા ઉપર સવાર થઈને આવ્યા અને સહુના દેખતા યવન સેનાનો નાશ કરી નાખ્યો.

અહા! જીવતા તો પોતાના વચનો પાળવા ચઢાય તેટલો ઉપાય કરવા હક્કત હોય, પરંતુ મરણ બાદ પણ વચન પાળવા સાડ વીરવર ‘બલૂછ’ આવ્યા અને મહારાજાને મદદ કરી. ધન્ય છે તેમના માતા પિતાને કે જેમના હૃદયે જેમના વીર્યથી આ બહાદુર નર રત્ન ઉત્પન્ન થયું, જેનાથી સમગ્ર ભૂમિ શોભી હોય છે.

આ બલૂછ મહારાજાને સહાય કરવા સાડ આવ્યા, તે સમયનું એક પ્રાચીન ગીત આ નીચે આપવામાં આવ્યું છે —

- | | |
|--|---|
| અહ આગમ વચન જસાહર આપે, યહુ જાણે ધૂ મેર પ્રમાણ, | • |
| ‘મોને અસ રીઝ મોકલિયો, દેશુ તસ બદલો દીવાણુ | ૧ |
| જગપર બચન કહૈ જોધપરો, પિતા બચન નહ ખતા પરેહ, | |
| દહબારી કાકળ જૈ તિણ દિન, ભાડો અસચો લીધ બરેહ | ૨ |
| મજાણે ગોપાલોત ધસીપર, જાણિ ઉદૈ ગિર દીવ જહો, | |
| આહાડા તસ અસચો અદલો, નરિંદ બલૂ ચૂકસી નહો | ૩ |
| ‘અમર’ સુજળ ગજગાહ આગરે, રણ બદી ધણી મારરયું રોદ, | |
| અઢિયે દળ ધાટી ચીતોડા, સાકુર બર લીજે સીસોદ | ૪ |
| ખિડ ખુરસાણુ રાણુદળ બાગા, સમહર અસુર સાજતોં સાર, | |
| ઉઘે દળોહિ નિજર તહ આવો, અસ નીલો કમધજ અસવાર | ૫ |
| ઘાટ કુધાટ અહાડા ધટતોં ઝાટ ખજોં રણ યાટ જલુ, | |
| નરપુર તણો વચન નિરનાહ, બસિયાં સુરપુર પઠે બલૂ | ૬ |

પોતાના પ્રિય પ્રાણની આહુતિ આપી! અને પોતાની માતાના નામને યાવત અન્દરદિવાકર દિપાવી, અંતે આ લોકનો ત્યાગ કરી, જે લોકમાં વીર પુરૂષો જાય છે, તે લોકમાં હમેશને માટે જઈને વસ્યા! શું અત્યારે એ જ ભારતભૂમિમાં વસતા જનો તેવા વીર શિરોમણિનાં દર્શન કરવા પુનઃ ભાગ્યશાળી બની શકે છે ?

પ્રકરણ વીસમું હાડી રાણી સતી થયાં

હેહા:—રામસિંહ સુણ અમરેશ, ગૌડ કિન અવસાન;
કહે આગરા જયને, ખૈલો મૈં ધમસાન. ૧
ઢાલ બજંતાં હે સખી, પતિ આથો મુંહિ લેણ;
બાગાં ઢાલાં હું ચલી, પતિકો બદલો દેણ. ૨

નૃગોરમાં અમરસિંહનો ગયા પછી કંઈ જ સમાચાર આવ્યા નહોતા. હાડી રાણી વિગેરે કુટુંબનાં જનો તથા આમ જનો ચિંતામાં મગ્ન હતાં, અને તેમ હોય તે સ્વાભાવિક જ છે. અમરસિંહજી આગ્રા જતી વખતે પોતાના રાજ્યની દેખરેખ રાખવાનો ભાર પોતાના ભત્રીજા* રામસિંહને સોંપી ગયા હતા અને આમજનોમાં—પુરૂષ વર્ગમાં એકલા રામસિંહજી નાગોરમાં હતા. તેઓ માત્ર ૧૬-૧૭ વર્ષની વયના બાળક હતા, અને રાજના કાજથી પરવારી પોતાની સરખી વયના સોબતીઓ સાથે આનંદ ભોગવતા હતા. આજે પણ તેઓ પોતાના સોબતીઓ

* જ્ઞેધપુર રાજ્યના ઇતિહાસનું પુસ્તક અમારી સમક્ષ નથી; એટલે આ રામસિંહ નાગોરાધિપતિ મહારાજ અમરસિંહનો ભત્રીજો હતો કે પુત્ર હતો તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. કર્નલ ટાડે રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં આ રામસિંહને મહારાજ અમરસિંહનો પુત્ર ગણાવ્યો છે. તેનું નામ રામસિંહ નહિ આપતાં રત્નસિંહ આપ્યું છે. રાજસ્થાનનો હિન્દી અનુવાદ કરનાર પંડિત જ્ઞાણાપ્રસાદમિશ્રે તેની ટીકામાં કર્નલ ટાડે આપેલું રત્નસિંહ નામ ખોટું છે, એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પણ તે રાયસિંહ છે, એમ ખુલાસો કર્યો છે; પણ સગપણ સંબંધમાં કરો ખુલાસો કર્યો નથી. આ વાર્તા લખનાર બ્રહ્મજી દુર્ગાનલાલ અમથારામે તેને પ્રાપ્ત પ્રાચીન કાવ્યના આધારે રામસિંહને અમરસિંહનો ભત્રીજો ગણાવ્યો છે, તે પણ સંભવિત લાગે છે. કારણ કે જ્ઞેધાણનાથ મહારાજ ગજસિંહ, અમરસિંહજીના પિતાને આઠ પુત્રો હતા તેમાં અમરસિંહ પાઠવી કુંવર હતા; પણ તેમને નાવારસ કરાવ્યાથી તેઓ રાજપાટ ત્યાગ કરીને નીકળ્યા અને બાદશાહ શાહજહાનની કૃપાથી નાગોરના અધિપતિ થયા. તે પછી તેના બીજા કોઈ ભાઈના પુત્ર રામસિંહ અમરસિંહજી સાથે રહેવા આવ્યા હોય તો તે અસંભવિત નથી. આમ હોય તો રામસિંહજી અમરસિંહજીના ભત્રીજા થાય.

સાથે આનદમાં હતા. તેવા મમયમાં “કિશન” ખવાસ અમરસિંહજીનું માથુ લઇ, આગરાથી નાસતો કેટલાક દિવસે નાગોર આની પહોંચેલો તે આવ્યો અને રામસિંહને વરદી કહેવડાવી કે, જરૂરનું કામ છે, માટે બહાર પધારો. રામસિંહ જાણતા જ હતા કે “કિશન” ખવાસ મહારાજ સાથે નાગોર ગયો છે, તેથી જ્યારે તેમણે તેના આવ્યાના અને જરૂરી કામસર બહાર બોલાવે છે, એમ જાણવાથી તુરત બહાર આવ્યા. આ વખતે તેમને આગ્રાના સમાચાર જાણવા અતિ આતુરતા થઈ આવી, અને બહાર આવી કિશનને સમાચાર પૂછવા લાગ્યા. કિશને પણ રામસિંહને આવતા જોયા એટલે તે પણ વધારે રામસિંહ પોતાની પામે આવે તેટલો પણ વખત સમાચાર આપવામાં રાહ જોઈ શક્યો નહીં અને તેથી કહેવા લાગ્યો કે “આપ અઠે બેઠને મોજા માંણો હો ને અઠે આગરામે હજુર કામ આયગા હૈ.”

અથવા કર્નલ ટાડ સાહેબ અને પ જ્વાળાપ્રસાદ લખે છે તેમ રામસિંહ અમરસિંહના પુત્ર હોય તો તેઓ અમરસિંહજીની પહેલી વારની સ્ત્રીના પુત્ર હોઈ શકે, જે પણ બનવા નેજ છે અને અર્જુન ગૌડ અમરસિંહને સાંગો થતો હતો, એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે બોલ નથી આ અર્જુન ગૌડ નાગોરાધિપતિ મહારાજ અમરસિંહજીનો પહેલી વારની પત્નીનો બાઈ થતો હોવો નેજએ તેથી જ અર્જુન ગૌડ અને મહારાજ અમરસિંહજીનો સબધ સાળા બનેલીને જણાય છે કારણ કે હાહી રાણીનો બાઈ અર્જુન ગૌડ હોત તો બુદ્ધેલાધિપતિ મહારાજ છત્રશાહનો પુત્ર ગણાય, અને દુનિય વીર છત્રશાહજીનો પુત્ર અમરસિંહજી જેવાને દગો દે નહિ અને પોતાની સગી બહેનને વેધવ્ય પ્રાપ્ત કરાવે એ સ્વપ્ને પણ સંભવિત લાગતું નથી રામસિંહ અમરસિંહજીનો બત્રીજો હોય તો અર્જુન ગૌડ તેનો મામો ન થાય, પણ અમરસિંહજીનો પુત્ર હોય તો મામો પણ થાય

રામસિંહ અને અમરસિંહના સગપણ સબધમાં એકસ ખુવાસો મળતો નથી. અમરસિંહ-હાહીજીરા (મારવાડી) ખ્યાલમાં પણ રામસિંહને અમરસિંહજીનો બત્રીજો ગણ્યો છે. ઇતિહાસ ઉપરથી પુરવાર થતું નથી કે રામસિંહ જસવતસિંહજી (અમરસિંહજીનો નાનો બાઈ, જજસિંહ પછી જોધપુરની ગાદીએ બેસનાર)નો પુત્ર હતો તે ઉપરથી માત્ર માનવું છે કે જે રામસિંહ અમરસિંહનો બત્રીજો પણ હોય તો તે તેના બીજા છ બાઈઓમાંથી કોઈનો પુત્ર હોવો નેજએ અમરસિંહ પછી આ રામસિંહ નાગોરનો રાજા થયો હતો. માત્ર અનુમાન એવું છે કે ઔરંગઝેબની શિખવણીથી નાગોરના એક રાયસિંહે જસવતસિંહના મરણ પછી જોધપુર લેવાને માટે ચઢાઈ કરી હતી, તે આ રામસિંહના વશનો કોઈ બીજો રામસિંહ કે રાયસિંહ હોવો નેજએ, અને નામના સરખાપણને લીધે ટાડ સાહેબના રાજસ્થાનમાં કેટલીક અન-ઐતિહાસિકતા મેસી ગયેલી લાગે છે

કિશનનાં વચનો સાંભળી જેમ સુતેલા સાપના પૂછડા ઉપર પગ પડવાથી તે જેમ ક્રોધાયમાન થાય, તેમ વીર રામસિંહ એકાએક ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા. કાળના સમાન બની ગયા. તેમનું શરીર એકાએક રક્તવર્ણનું થઈ ગયું. જોનારને એવો ભાસ થઈ આવતો હતો કે આ તો જેને “વીરરક્ત” કહેવામાં આવે છે તે “વીરરક્ત” પ્રલક્ષ સ્વરૂપ ધારણ કરીને આવ્યો ન હોય ? ? ? તેઓ ક્રોધના આવેશમાં આવી ગયા.*

‘કિશન થી સાંડને મોંને સધળી બાત કહ દે કે કાકાજીને બાદશાહને કણ રીતસું મરવાય નાંખા.’

કિશન:—“કુંવરશા, જણ બખત હજુર બાદશાહરી સલામરા બારતે ગયા, અણ બખત સલાખત કુછ બોલ્યો, જણસું હજુરને સલાખતને સાર દીયો. અણ બાતરી જણ બખત બાદશાહને માલુમ હુઈ, ઇણી બખત બાદશાહને હજુરને સારવારી આજા દે દી, ઔર કતરાક મુગલ હજુરરા ઉપર ધસ આયા, પણ હજુરને ધણાક મુસ્લા વધેર નાંખા, અર બાદશાહરા ઉપર હજુર ધસગા. જણસું બાદશાહ દરબાર છોડને જનાનામેં પેઠગો. દુસરા દિન બાદશાહને ખીડો પીરાયો, અર વે ખીડો હજુરરા સાળા અરજુન ગોડને ઉઠાયો. અર દગો કરને હજુરને માર દીયા. હજુરને મરતાં મરતાં અરજુનશ નાક અર દોનું કાન કાટ દીયા. અર કંઈ ગોડાને મારને આપ સરગમેં પધારગા.”

રામસિંહ:—“કિશન, કાકાજીરો શિર અઠે આયો હૈ કી નહિ?”

કિશન:—“કુંવરશા, હજુરરો શિર મેં લેને અઠે આયો હું.”

રામસિંહ:—“કિશન, થોંને ગોડોતાને કણ રીતસું લાવણ દીયો?”

* દોહા:—રામસિંહ રણસિંહને, સુણ્યો અમર અવસાન;

ક્રોધવંત સમકાલ વઢે, કરમેં ધરી કૃપાન.

છંપય:—સુની અમર અવસાન, ભાન ભૂલિયો રામસી;
શાંત વૃત્તિ લઈ નષ્ટ, દષ્ટ ભઈ વૃત્તિ તામસી.
કસે દંત કરી ક્રોધ, બોધ મનુ અઢે ખીરરસ;
મનો ભીરહિ જઈ કાલ, હાલ તિહિ કરહિ નીજ બસ.

આણરીત ક્રોધ કરિ કેં ચલ્યો, હાડીપાસ લેવણ રજ;

સુર સકલ અંબર મેં સ્થીત જે, લખણ કાજ રામસી કન.

કિશન કહો કણ રીતસું, કાકો માર્યા શાહ.

કિશન:— દગો કરીને મારિયા, અર્જુન ભૂપ ગોડાહ.

રામસિંહ:—કિશન આગરા જાયને, મેં બરતાશોં કેર;

ગોડાંરી સખ મારને, લેશોં કાકા નેર.

આયગા. ધન્ય હૈ “બલુજી” રી માતાજીને કે જાણીને “બલુજી” જેડા વીરને જતસ દીયો. અર “કિશન” ને પણ ઝઝા રંગ હૈ કી, જીણને હઝરેશી શિર ઉઠાય લીયો. રામસિંહ, અખાર મોરા ખાસ્તે ચિતા તયાર કરાય દે. મેં થારા કાકાજીરી લારમેં સતી હોશો. મોરે થારા કાકાજીસું છેટો પડે હૈ, જીણસું અખાર ચિતા તયાર કરાય દે.”

રામસિંહ:-“કાકીજી, મેં મોરા કાકાજીરો બદલો લેવારા ખાસ્તે આગરા ઉપર ચડશો, જીણસું મેં અઠૈ પરત આવો અઠૈ તક આપ મોરી રાહ દેખનૈ રકે જાઓ. પીછુંસું આપોને ઠીક લાગે જાણુ રીતસું આપ મોને આજ્ઞા ફરમાય દો.”

હાડીજી:-“રામસિંહ, બાદશાહસું લડવારા ખાસ્તે જાવણો, ચે થારો કામ નહિ હૈ. શું આણુ બખત ટાપર હૈ, જીણસું થારો ચે કામ હૈ કાય નહીં, અર મેં થોને રજા દઉં કાય નહીં.*”

રામસિંહ:-“કાકી, આપ કાંઈ કહો હો? કાંઈ મેં શુદ્ધ રાજપૂત અર ખીર રાઠોડ નહીં હું? જીણસું આપ ના ફરમાવો હો? આપ બિચાર કર દેખો મેં શુદ્ધ રાજપૂત અર વીર રાઠોડોરા કુળમેં જન્મ્યો હું. શીર મેં મોરા કાકાજીરો વેર નાં હું તો મોરે જનસવારો કાંઈ લાલ હૈ? કાકીજી, આપ મોને છોટાસા ટાપર મતી જાણો. આપ બિચાર કર દેખો કી આગરા ચીણુગારી છોટાશી લાગે હૈ, પરંતુ બડી ખસ્તુ કું જળાવે હૈ, અર રોગ હૈ સો છોટાસા રૂપસું આયને બડાસા શરીરોમેં આપણો જોર જમાયને બાદશીરો જીવ લેવે હૈ. આણુ રીતસું મેં હું તો છોટો પણ વીર રાઠોડરો બાળક હું. મોરી રોગમેં રાઠોડોરા લોહી બહ રહ્યો હૈ. ધણુ ખાસ્તે મેં આગરા ઉપર જરૂર ચડઈ કરશો, અર બાદશાહને દિખાયદે હોકી રાઠોડોસું વેર કરને કાય ફાયદો મીળે હૈ? કાકીજી, આપ ખુશ હોને મોને રજા દે દો. આપ નાં કહશો જરાંઈ મેં તો આગરા ઉપર જરૂર હુલ્લા કરશો, શીર આપ કયું રાજી હોને મોને રજા દો નહીં?”

હાડીજીએ જાણ્યું કે હું રામસિંહને ના કહીશ તો પણ તે આગરા ઉપર તો ચડશે જ, તેથી તેમણે રામસિંહને સમજાવતાં કહ્યું કે,

* રામસિંહ:-“કહ કાકીને ફરગરી, કરી નીજ નેન કરાલ;
કાકી કહું જાયને, સાહજાહોરો સાલ.
રાણુ ખેતાં રાઠોડસું, કરી કમાયો કોહ;
સો જતાઈ હોં સાહસું, છોડી જીવન છોહ.
રાણુ ખેતી રાજપૂતરી, ખીર ન ભૂલે બાળ;
બારહ બરસાં બાપરો, લહે વેર લંકાળ.”

“સાઈ, યા કામ કાંઈ સહેવસો દે કી ડાકુનું તું મારે ઈંછુ અખનમેં ખીના મિયારસુ થોને ગજ દેદું? ભાઈ, મિયાર કર. યા શામનું સંગ્રામ હો, અર શામનું સંગ્રામ કરવામેં હીનરી આન ડાય નહોં દે, શીર મેં મોરી હામનું થોને ગજ કો કરને દે સડુ?”

ગમસિંહે પોનાની કાકીનાં નિરાશા બનક વચનો સંભળી કહ્યું કે, “કાકીજી, કાકીજી, આપ મિયાર કરો, જે અછુ અખન કાકીજી વેર લીયો જાવ નહોં તો, બાદચાદ ફટ જાય, અર ગડોડોસુ શીંગે કુછ કરવારો મિયાર કરવી. ડાકુ ખાસ્તે આપ મેનિ કૃપા કરને આજા દો. મેં જાવને બાદચાદને દેખો.”

હાડીજીને પણ ખાતરી થઈ કે રામસિંહ કોઈપણ હિંમતે મોડો ગરે-વાનો નથી અને બાદચાદના માથે લડવા જવાનું છે મારે સારી તૈયારીથી તેને મોકલવામાં આવે તો જ કામ પાર પડે. તેથી તે કહેવા લાગ્યા કે, “ગમસિંહ, જલ્દા યાગે આગલું હું તૈયાર દોને જાઓ. ભગવાન એકલાંજી થોને મદદ કરી. યાગ કાકીજી પાવડી*સાઈ પછાણ સરદાર મીરખાન દે, અછુને મેં કાગળ લીખુંદું, વૈ યારી સાદને જરૂર આઈ.”

હાડીજીએ પોનાના પતિના પાવડીભાઈ પછાણ સરદારને નીચેની મતલબનો પત્ર લખ્યો.—

છરપચ —પાવડીભાઈ પછાણ, જલ્દ રોડે અગરો,
કહ્યું દગલો કાન, ગજ જોડાને ગમેલ
શીયો ખીરો ચાદ, તિલ્લો દિગ્મત નદે ધારી,
જલ્દા મોડાને જાય, દગલો બાર બિચારી
તિલ્લુદો કી મમ નાથનું, માર્યો મીલિ નીજ સાથડો,
રામચી સડુ દે આગલ, ગડો દિખાવલુ દાયડો.
નોરડા—ગમસિંહ રજુ બડ, ચાદ હિપર નીજ સેન સન,
પછાણ પગાર નિ રાક, સત્ય સો કર આપગો
રોડા—સુખમેં સગા અને બંદ, દુખમેં ટાડો દેવ;
એસ ગજ લેયો સગા, સુખ પછાણ જગેવ
રામસિંહની સાથમેં, ચડ દેવરાં સુનલુ,
ચાદ સુખડો લાવડ, કર ધર દહિલુ દપાલુ

* ગાજપૂવાનામા પ્રથમ એવો સિવાજ દસો કે, એ- ખીજની પાવડી બટલી, પાવડીભાઈ યદા દવડ, અને તે પાવડીભાઈ પોનાના હવે સદિ પણ એક ખીજની સાથ જવા દવડ. તેનું આ પછાણ સરદારનું પ્રત્યક્ષ જ દર્શાવે પણ છે દાલ આ સિવાજનું અસ્તિત્વ છે કે કેમ? તે કહી શકાય તેમ નથી પરંતુ સાધારણ રીતે દાલ જેવા ઘાવડી સમયમાં તેવા સિવાજનું અસ્તિત્વપણ દોરુ તે ચકાવપદ જ છે.

રાણીજીએ પોતાના પત્ર લઈ હલકારાને પઢાણ સરદાર પાસે મોકલ્યો અને રામસિંહને ચિતા તૈયાર કરાવવાની આજ્ઞા કરી, અને પોતે પ્રિય પતિને સળવા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં.

નગરમાં હાડીજી સતી થાય છે એ વાત ત્વરિત જ પ્રસરી ગઈ હતી, તેથી બાળક યુવા વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષો તમામ પ્રજા પોતાનાં સતી રાણીનાં પ્રથમમાં પ્રથમ અને છેલ્લામાં છેલ્લી વખતનાં દર્શન કરવા સારૂ રસ્તાની બંને બાજુએ હાજર થઈ ગયાં.

હાડીજીએ, પોતાના શિરના વાળ ઘીથી લથ્થ લથ્થ કરી છુટા મુકી દીધા. કપાળમાં કેસરની આડ કરી લીધી, અને સાક્ષાત્ ચંડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી હાથમાં નાળિયર લઈ તૈયાર થયાં. રામસિંહે પણ સતી દેવીના માટે સવારી તૈયાર કરાવી. પૂજ્ય કાકીજીના પાસે આવી મસ્તક નમાવી વિનય કર્યો કે “માતાજી, સવારિ તૈયાર હૈ, પધારો.” રાણીજી ઉભાં થયાં, અને રાજ્ય પુરોહિતે આવી રામસિંહ પાસે દેવીની પૂજા કરાવી. રામસિંહે દેવીની ડોકમાં સુગંધિત પુષ્પોની સુંદર માળાઓ પહેરાવી, એટલે સતી દેવી આટ્યાં. લોકોના “સતી માતાજીરી જય”ના મહાન ઘોષ વચ્ચે પોતે નીચે ઉતર્યાં અને તૈયાર રાખેલા હાથી ઉપર પ્રાણપતિનું પવિત્ર મસ્તક ઝોળામાં લઈ બિરાજ્યાં. રામસિંહ સતી દેવીના હાથીની અંબાડીમાં પછાડીના લાગમાં ચમ્મર કરવા બેઠા. મહાન પ્રતાપી હાડી રાણી જાણે પ્રિયપતિને પોતે-પ્રેમમાં ફસાવ્યા હતા તેનો બદલો આપવા આટ્યાં ન હોય. એમ વાદિત્રોના મહાન અવાજ, લોકોના જયજય-કારના અવાજ, અને હાથી ઘોડા વિગેરે સવારીના જનવરોના અવાજ વચ્ચે સતી થવા આટ્યાં. પવિત્ર મહારાણીનાં આજ પ્રથમ અને છેલ્લાં દર્શનથી એક બાજુ લોકોના હૃદયમાં આનંદના ઉલ્લાસ ઉલ્લાસ લાગ્યા; બીજી બાજુ પોતાનાં આર્વા પવિત્ર દેવી આજ પતિના વાસે સતી થાય છે, તે સ્મરણથી અગોચર યોધાર અશ્રુઓ વહેવા લાગ્યાં. લોકો મહારાણીના જયજયકારના ઘોષ કરી હાડીજી ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરવા લાગ્યા. આખા નગરમાં મહારાજા અમરસિંહજીના અવસાનથી, અને હાડી રાણીના સતી થવાના સમાચારથી તમામ સ્થળે કંઈક જ બ્યાસ થઈ રહી હતી. આ વખતની લોકોની સ્થિતિ જોઈ એમ માન થતું હતું કે, જેને “કરણ રસ” કહેવામાં આવે છે, તે કરણ રસે જાણે નાગોરની પ્રજા ઉપર ક્રોધાવસાન થઈ નાગોરના કિલ્લા ઉપર પોતાનું પ્રાણલ્પ દર્શાવવા સારૂ સવારી કરી ન હોય. સ્થળે સ્થળે શોકનાં ચિન્હો દેખાતાં હતાં. તમામ સ્થળે બાળક-યુવાન અને વૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરૂષો રડતાં કરી રહ્યાં હતાં. ગરે માણુઓ તો શું પણ રાણીજીનાં પાળેલાં

પશુ પક્ષીઓ પણ પોકાર કરી રહ્યાં હતાં તેઓ રાણીજી રાજમહેલ-
માંથી નિકળ્યાં એટલે પોકાર કરવા લાગ્યાં તેમના નેત્રોમાંથી અશ્રુ-
ઓની ધારાઓ વહન કરવા લાગી તેમણે ખારાક પણ ખવડ કર્યા,
અને જાણે રાજમહેલનાં દાસદામીઓ અને પશુ પક્ષીઓએ રાણીજીના
સતી થવાના શોકમાં ઉપવાસ આદર્યા હોય નહીં !

આવી રીતે શોકના દેખાવમય રાણીજીની સવારી શોકમાં ગરકાવ
થયેલી નગરમાં ફરી, સ્મશાનભૂમિ ઉપર આવી પહોંચી એટલે હાડીજી
હાથી ઉપરથી ઉતર્યાં, અને ચંદનની ચિતા તૈયાર રાખવામાં આવી
હતી ત્યાં આંખ્યા ચિતામાં અનેક પ્રકારના મુગધિ પદાર્થો વચ્ચે ગોઠવી
રાખવામાં આંખ્યા હતા, અને અદર પુષ્કળ ધી નાખનામા આંખ્યું
હતુ, અર્થાત્ તમામ ચંદનના ટુકડા ધીમા તરબોળ કરી ગોઠવવામાં
આંખ્યા હતા ચિતા ઉપર ચડવા સારૂ ચંદનના કાઢની નિમ્મરણી રાખ-
વામાં આવી હતી, તેના ઉપર થઇને હાડીજી ચિતા ઉપર ચઢ્યા,
એટલે રામસિંહે હાડીજીની પુનઃ પૂજા કરી, અને હાથ જોડી પ્રાર્થના
કરી કે “માતા, મોરો ઉપર કૃપા કરનેં મોંને કાંઈ આજ્ઞા ફરમાય દો.”

હાડીજીએ કહ્યું કે, “રામસિંધ જે ચારા મનમુ જો બિચાર કિયો
દે આજુ રીતસુ આગરા ઉપર ચડાઈ કળી. ચારો જોગ માયા ભલો
કરશી. અર બાદશાહરા અર ગૌડોનારા ઉપર ચારો વિજય હોશી
રામસિંધ, અજ ચિતા પરગટ કરાય દે, મોરે મોરો પતિસુ છેટો પડે હે ”

રામસિંહે પણ પોતાનાં પવિત્ર કાકીજીની આજ્ઞા થવાથી તુરત
ચિતા પ્રગટ કરી, અને લોઢિના જ્ય જ્યકારના ઘોષ, વાઘોના ઘોર-
રવ તથા અખીલ ગુલાલ તથા ચિતા સળગવાથી ધુમાડાના અધકાર
સાથે જ ચિતામાંથી જ્વાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તાઓ કરવા લાગી.
રામસિંહની આજ્ઞાથી ચિતા એવી સરસ રીતે ગોઠવવામાં આવી હતી
કે તેને જોઈ જોનારને સ્વર્ગમાં જવા માટેની સીઢી જાણે ગોઠવવામાં
આવી હોય તેવું લાન કરાવતી હતી. તેમાં વળી આ ધૂમાડો અને
અગ્નિની જ્વાળાઓ થવાથી તો લોઢિના મનમાં એમ જ થયું કે રાણીજી
તો અગ્નિની પ્રથમ જ્વાળાની સાથે જ સ્વર્ગમાં પ્રિયપતિને જઈ મળ્યાં

સવારી પરત નગર તરફ વળી નગરમાં સ્થળે સ્થળે શોક જ
દર્શાવો હતો. લોઢો પ્રિય રાજા રાણીની સ્થળે સ્થળે પ્રવ્રત્તા કરતાં
કરતાં રહેતા કરતાં દેખાતાં હતાં. જેમ જેમ પોતાના મુકામો આવતાં
ગયા તેમ તેમ શોકમય પોતપોતાના મુકામે ગયાં.

રામસિંહે પણ આજની રાત્રિ શોકમય બતીત કરવાનો વિચાર
કરીને સવારમાં દરબાર ભરવાની વરદી સરદારોને કહેવડાવી. નગરમાં

કુડી પીટાવી, લોકોને પણ ખબર આપવા કહેવડાવ્યું. તે શત્રિ તેણે પણ શોકમય, અને આત્રા ઉપર સવારી કરવાના વિચારમાં જ વ્યતીત કરી.

પ્રકરણ એકવીસમું

રામસિંહનો આત્રા ઉપર ચડાઈ કરવાનો નિશ્ચય

ખીર બાળક રાઠોડરો, બનગો ખીચ જ્યું કાળ;

મનો દેખાઈ મૃગન કા, કુધિત જ્યું મૃગપતિ બાળ.

સ્મૃત્ય ઉદયની સાથે જ કુમાર રામસિંહની આજ્ઞા મુજબ દર-
બારનાં વાદિત્રો વાગવા લાગ્યાં. સરદારો અને નગરના અન્ય રાજપૂતો પણ આજે દરબારમાં વહેલા જવાનું હોવાથી વહેલા ઉઠી પોતાનાં નિલકર્મથી પરવારી દરબાર તરફ આવવા લાગ્યા. દરબારમાં એક પછી એક માણસોનો જમાવ થવા લાગ્યો.

કુમાર રામસિંહ પણ આજે વહેલા ઉઠી નિત્ય નિયમથી પરવારી તૈયાર થવા હતા, અને દરબારમાં જવાની વરદી મળવાની રાહ જોઈ બેઠા હતા. એટલામાં દરબારમાં તમામ સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો આવી ગયાના સમાચાર મળ્યા એટલે પોતે ઉઠ્યા, અને દેવમંદિરમાં જઈ પોતાના ઇષ્ટદેવને પ્રણામ કરી પોતે દરબારમાં આવવા નિકળ્યા. નીચે પોતાના માટે તૈયાર રખાવેલા અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈ પોતાના સાથે ખીજા કટલાક પોતાના અંગત સવારો લઈ દરબારમાં જવા નિકળ્યા. નગરજનોના જયજયકારના અવાજ વચ્ચે દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. દરબારમાં આવ્યા એટલે તમામ લોકોએ હિલા થઈ માન આપ્યું. પોતે પોતાના આસને બિરાજ્યા. કસુંબા પાણી થવા લાગ્યા, ખારલંજણાં થઈ રહ્યાં; હોકા આવ્યા અને હોકા ચાલુ થયા એટલે સરદારોને અને અન્ય રાજપૂતોને અપીણ ઉગવા લાગ્યાં, અને અપીણ ઉગ્યાં એટલે કુમારે સરદારોને અને અન્ય રાજપૂતોને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે: “હરદારોં, થે હધળા બંજોહો કી મોરા કાકાજી આગરામેં કામ આયગા હૈ, અર નીચ ગૌડાતાંને દગલખાજીસું ઇણનેં માર દીયા હૈ. બાદશાહને એક પીંજરારી ચુગલીસું એડો અનર્થ કિયો હૈ. અંબ હુયગૌ સો હુયગૌ, પર અપાર આગે કાંઈ કરજો, યા બાત મેં આપ હધળાંસું પુછું હું, તો આપ બિચાર કરને મોંનેં જણાયદો.”

સરદારો તો આ રામસિંહનાં વચનો સાંભળી કટલાક વખત તો રતબ્ધ જ રહ્યા પછી વિચાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે: “કુંવરશા આપ-

છુંને અથ બાદશાહસું લડવામેં તો જય મળ સકે ક્રોધ નહિ, શુભરા
ખારતે અમારો બિચાર તો એડો દે કી અખાર નો આપણે કામ કરણો
નહીં આગરા જયને દાવ દેખને ગૌડોતરિા વેર લેવારો બિચાર રખણો
ચાહિજે. બાદશાહસું લડવારો અમારો બિચાર ક્રોધ નહીં.”

રામસિંહે પોતાના સરદારોનાં આવા વચનો સાંભળ્યાં સારે તો તેના
ક્રોધનો અને શોકનો પાર રહ્યો નહીં અને ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તે સધળા
સરદારોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે “હરદારોં, આપ હધળા મોરા
કાકાછરી લારમેં બેઠણવાળા હો, શુભસું આપ હધળા મોરા પૂત્રનિક
હો પરન્તુ મોને આપોરા વેણુ હુણને શોક હોવે દે કી આપ મહા-
રાજરી લારમેં બેઠવાવાળા હા શીર આપોરા અગોમેં અતરી કાયરતા
કહેહું આપગી ? મહારાજરા તો એક રવાડામેં કાયરતાહી ક્રોધ નહીં.*

* આપોને રાજપૂતોરા લક્ષણોરા કુછ જ્ઞાન હૈ ? અર જો નહિ હૈ તો મેં
આપોને હુણાહુંદ આપ ઈણુ ખાતરો બિચાર કરને કીરસું મોને જવાબ હો.”

છરખય.—યેહ બિરદ રજપૂત, પ્રથમ મુખ જૂઠ ન ખોલી,
યેહ બિરદ રજપૂત, પરત્રિય કાંઈ ન ખોલી
યેહ બિરદ રજપૂત, આય ખાંટ કર જોરી,
યેહ બિરદ રજપૂત, એક લાખોં બિચ ઓર
જમરાણ પાંચ પાછો ધરે, દેખિ મતો અવવૂતરો,
કરવાર હાય દીધી કરદ, યેહ બિરદ રજપૂતરો.

ગીત—અરસોં હસ તણો ખાપરે બદલે, રાજ કર્ન રહે રજપૂત,
દેશ બિદેશ ચાકરી દોરે, ધનવડ હથો કહાડે ધૂત
સેવ જૈધૂક તીર, ખગ સાધન, ખસ અદલો, રમણો આખેટ,
ધતરી ખાન, હાયજ દિખાવે, નર નરનાહ, કહાવે નેટ
છગ બળ હાવ, ધાવ કામત છત, હરમે જુધ વેળા, જમ દૂત,
કિરમર જલી રહે, નિત કાને, રાજ તદિ માને રજપૂત
રાજસાળ પોસાળ તણી રખ, સમજે ચિત લામે સક્સ,
બોંતિ બોંતિ તરબિતિ હુવે બડ, રીતિ ખ્યોંતિ રગરાગ રસ
ખાયક સાચ સામગ્રમ ખરતે, ઝંધિ ખરચે દ્રઢ કાઈ રહે,
સો રજપૂત સહી સરસાતા, લાખોં દિ ખાતા સુજસ લહે

કાઈ કવિને યુ પણુ કહો હૈ કી —

“હિમત અપાર તાકી કિમત અપાર હોત,
હિમત ગયે તે કીર કિમત કહા રહી ?”

હિમતસું કિરોઈ ખારી કામ વ્હે જરાઈ વ્હે સકે, ઈણુ ખારતે “કાકુર”
કવિને કહો હૈ કી —

કવિત—શામલ વ્હે પીરમેં, ચરિરમેં ન રાખે ભેદ,
અન્તર કપટ કહ, હોય તો લધરિ જત.

આપ હવળા ધણુ ખાતોરો શીરને મોંને જવાબ દો ? કાંઈ આપ ક્ષત્રિ કોય નહીં ? આપરા મનમે શું હિસ્મત ભગ ગઈ છે ? આપ રણમે જવાસું પગ ક્યું પાછા ધરો હો ? ક્ષત્રિયોરા-આસ્તે વાણી-યારી તરો ધરાં બેઠા બેઠા મૌજ શૌખરૌ કઠે લખ્યો હે ? રાજપૂતોરે ધરમે માંદા હોયને મરવાસું રણમે દુસ્મનશું લઠતે મરણો યે વધુ પ્રશંસારો કામ હે. આપ આદશાહશું કાંઈ કરવારા આસ્તે ડરો હો ? આપરે ચોક શિર અર દો હાથ હે, અર આદશાહને દોચાર શિર અર ચાર આઠ હાથ હે ? રણમે વિજય મિળગોઝી લાગણો યા મરણો ધણુરો આધાર કુછ બળરા ઉપર હે કોય નહીં; યે તો ભગવાન એક-લીંગજીરી મરજીરી ખાત હે, અર વો જીજુને વિજય દેવો ધારે ધણુને દેવે હે. શીર એછો બળ નહે કી વધારે બળ નહે.”

આ પ્રમાણે દરખારમાં જે વખતે વાતચિત થઈ રહી હતી તેજ અરસામાં હાડીજીએ પઠાણ સરદાર તરફ મોકલેલો દૂત આવી પહોંચ્યો અને તેણે સમાચાર કહ્યા કે “હજુર, પઠાણ સરદાર આજ અપણા ખાર હઝાર સરંમમ લેને આપોરી લારમે આવવા નિકળશી, અર આપોરી બહુત પ્રશંસા કી અર કહ્યો હૈકી મેં મોરા જીવરા સાટે કુંવર-શારી લારમે રહને લડશો. આપ તૈયાર નહેને પધારો.”

રામસિંહનાં શિખામણનાં વચનો અને પઠાણ સરદાર તરફથી દૂતે સંદેશો કહ્યો, તે સંલણી સરદારોની અને અન્ય રાજપૂતોની કાયરતા નાશી જ ગઈ. તેમની ગયલી હિસ્મતે પુનઃ તેમનાં મનોમાં આવી વાસ કર્યો. તેમના શરીરમાં વીરરસનો ભાવ દેખાવા લાગ્યો. તેઓએ

એસો ઠાઠ ઠાને જાતે, ખીના જન્મ મંત્રનતે,
સોંપહુકો જહર, ઉતારે તો ઉતરિ જત.
“ઠાકુર” કહત ચામેં, કઠિન ન માનો કછુ;
હિસ્મત કિયે તેં કોન, કાજના સુધરિ જત.
ચારિ જને ચારિહી, દિશાતેં ચારિ કોને ગહિ;
મેરકો હિલાયકેં ઉખારે તો ઉખરિ જત.

સોરઠા:-હિસ્મત કિસ્મત હોય, હિસ્મત બિન કિસ્મત નહીં;
કરે ન આદર કોય, રદ કાગદ જ્યું “રાજયા”.

હોહો:-સખ જગ રિપુહોં એક હોં, કૃથ હોં અર અસહાય;
એસી શંકા સિહુકે, સપને હું નહિં ભાય;
કલો પરખેં આપરાં, શીખ દિયે શારાંહ;
બધે ન હમર કાયરાં, ઘટે ન ઝુઝારાંહ.
મન બિશ્વાસી જીવડા, કાયર કિયે હોરોહ;
મરશી કોઈ લોહ કે, બખરશી ચોરોહ.

કુમારને જવાબ આપ્યો કે “કુંવરશા, હમ હવળા હરદાર ઔર રાજપૂત આપરી કારમે આગરા આવવારા ખાસ્તે તૈયાર હોં. અર હમારો બિચાર ઐડો હૈકી આજ સન્ધ્યા સમય અહંસુ નિકળ જાય”

રામસિંહે તેમને વળતો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, “હરદારો, આપોરી અર હમારી ધજગત એકડી હૈ, છણસુ આપ ધણુ તરોસુ રાગરા ખાસ્તે રણમે થુઠો અણુમે કાઈ ખડી ખાત હૈ? આપોરી મદદસુ સવળો આગરા હલાય હૈહોં, અર બાદશાહને માલુમ દેશોંકી રાહોડાસુ વેર કરને કાઈ મીળયો?”*

આપ હવળા આગરા આયને ઐડો કાજ કરો કી છણસુ બાદશાહરી આંખ ખુલ જાય અર સ્વર્ગ-મૃત્યુ અર ખાતાળમે આપરા જશ-જૈ જાય.† હરદારોં, આપોરો બિચાર હૈ, વો મોંને કીક લાગ હૈ આજ સન્ધ્યારા સમયરા આપણુ અઠે હુ નિકળ જાય, આપ તયાર વૈતે પધારો.

રામસિંહે હરખાર ખરખાગત કરાવતી વખતે કહ્યું કે, “કાકાજી

* મેં આપ સવળોરી મહાયસુ એરો કામ કરસોં કી.

કવિત-આજ ચલુ સાય લલ, સરળે રાહોડનરો,
ધીર બલખીર બની, ચાંદ ગુધી લાઈ મેં,
આજ ચડી સાગી બાદશાહીકે કે નીરનકો,
માગી અરિ નારીનકો, બિધના બનાવ મેં.
ધરી બિકરાળ રૂપ, કાલકે સમાન આજ,
સાગી બાદશાહી હાહાકાર ખરતાઈ મેં,
આજ ચડી આગરાપે, સકલ દિવાઈ રાજ,
કાજ કર અદ્ભૂત ઔ, દિલ્લીકો કગાહમેં

છંદપદ્ય-આજ કર રણ રંગ, જગ સાદમે ખતાઈ,
મારુ મુગલ પકાણુ, બાણુ(તેં) ખીરતા ખતાઈ
ગોડાતી ધમસાણુ, કરી હળ ખરા ફિરાઈ,
ચાંદ સાલમેં મીર, લડે યમ લોક પકાઈ
બળ પાય સકળ રાહોડરો, હાહાકાર ખરતાઈ હા,
આગરા ગોડાતી હોહુ હળ, કરી છિત્ર બિત્ર બગાઈ હોં

† છંદપદ્ય-બણી દેશરિ ખીર, ધીર ધરિ લડો રાહોડોં,
પકડી પછાડહુ મીર, ખીર મારો સહુ ગોડોં
રૂઝ અમરરી નાર, નાર બહુ અહિરી રહે,
જહા રાહોડોં રંગ, જગ જાણે જગ મહે
અજુરીવ કાજ કરી આગરા, નામ કરો જગમેં અમર,
જસ ગોંચ કવિ તિલ્હુ લોકમેં, દૂર પવિ પારે અંબજ

જીજી બખત આગરા પધારી ઇજી બખત જીજી જગાપર કરુંબા હુવા
હડા અઠે કરુંબારૌ બંદોબસ્ત કરાણો.”

દરબાર બરખાસ્ત થયો. સહુ સરદારો અને અન્ય રાજપૂતો
પૌતપૌતાનાં રથજો ગયા, અને કુંવર રાજમહેલમાં ગયા.

પ્રકરણ બાવીસમું

અરજીન ગૌડનું અપમાન

દગલબાજ કરવા થકી, કહિ ન થાય કલ્યાણ;
નતે કરિને જોઇ લ્યો, જો ચાહો તે લહાણ.

અરજીન ગૌડ પૌતાનાં નાક કાન વીર અમરસિંહજી પાસે કપાવી
સાંજના દરબાર વખતે બાદશાહ પાસેથી ધનામ મેળવવા સાર દરબારમાં
જવા તૈયાર થયો. તે ચાલવાનો વિચાર કરીને ઉઠ્યો કે કાઠએ છીંક
ખાધી, એટલે પાછો નીચે બેઠો અને પાણી મંગાવી પી લીધું, અને
પુનઃ ચાલ્યો. પૌતાના રહેવાના મકાનના દરવાજા પાસે આવ્યો એટલે
ખિલાડી આડી ઉતરી; વળી પાછો તે બેઠો અને થોડી વારે લાલચમાં ને
લાલચમાં ઉઠીને ચાલ્યો. પૌતાના વાડા-કમ્પાઉંડના દરવાજા પાસે
આવ્યો એટલે કુતરાએ કાન કર્યા. આસ ઉપરા ઉપર તેને દરબારમાં
જતાં ત્રણ વખત અપશકુન કરાવી કુદરતે તેને દરબારમાં જવા ના
પાડી; છતાં પણ જેનું મન લાલચમાં ફસાયલું છે, જેનું મન વિશ્વાસ-
ઘાત કરવાથી દૂષિત થયલું છે, અને જેણે વીર અમરસિંહજી સાથે
સંધિ કરતાં વચ્ચે શંકર ભગવાનને રાખ્યા હતા, અને વીર અમરસિંહજી
સાથે દગો કરી શ્રીશંકર ભગવાનનો મહાન અપરાધ કરેલો છે, તેને તે
અપરાધનું ફળ ચાખવાનું બાકી છે. પાપી અરજીન ગૌડ પૌતાની સાથે
બે ચારમાણસો લઈ અપશકુનને નહીં ગણતારી દરબારમાં જવા ચાલ્યો.

સવારમાં અરજીન ગૌડે દગો કરી અમરસિંહને માર્યાના અને
મરતાં મરતાં પણ વીર અમરસિંહે તે વિશ્વાસઘાતીને નાક કાન કાપવાની
શિક્ષા કરવાના સમાચાર નગરમાં ફરી વળ્યા જ હતા. લોકો આ નાક
કદા ભાગ્યશાળીનાં દર્શન કરવા ઉત્સુક અને રહ્યા હતા. અને એવી
ઉત્સુકતામાં આ ભાગ્યવાન બજાર વચ્ચે થઈ રસ્તો હોવાથી દરબારમાં
જવા નીકળ્યા. એણે નાક અને કાન ઉપર પાટા બાંધેલા હતા. તેથી
પૌતાની જ્ઞાતિ અને સગા બનેલીના દ્રોષી અરજીન ગૌડને લોકો અનુ-
માનથી ત્વરિત ઓળખી ગયા. એક ખીજતી વાત ઉપરથી તેની
બજારમાં થઈ પસાર થવાની વાત તેના આગળ ને અગાળ બજારમાં

ત્વરિત જાહેર થતી ગઈ, અને રસ્તાની બંને બાજુ આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર અરજીનને જોવા સારૂ પુષ્કળ માણસ એકત્ર થયું. તેઓ એક બીજાને ઇસારાથી આ પાપીની ઝાળખ કરાવતા હતા, પરંતુ કોઈ પણ માણસ તેનું નામ લેતું નહોતું, કારણ કે લોકો જાણતા હતા કે આ ઘેર પાતકીનું નામ લેવાથી કદાચ આપણે પણ પાપી બની જઈશું. જો કે અમારે પણ આવા પાપીનું નામ લેવું ન જોઈએ, તેમજ અમારા વાચકો પામે પણ તેનું નામ વંચાવવું લેવડાવવું નજી જોઈએ, પરંતુ કાર્યવશાત્ તેનું નામ નિરૂપાણે લેવું લેવડાવું પડે છે. આ પાપી રસ્તા વટાવી આગળ જતો ગયો તેમ તેમ લોકો તેની હેકારી કરવામાં પણ પાછા પડતા નહોતા. પાપી ગૌડ તેના માટેની આ લોક લાગણી જોઈ લજવાતો પણ હતો, પરંતુ લોકમાં ફસાયેલા તે પાપીની બુદ્ધિ બેહેર મારી ગયેલી હોવાથી દરબારમાં જવાના પોતાના વિચારને અડગ વળગી રહ્યો. છેવટ લોકોની હેકારી ઠઠ્ઠા મશ્કરી વચ્ચે આ પાપીની મૂર્તિ રાજમહેલ પાસે આવી પહોંચી.

આ પાપી આગળ દરબારમાં જવા ચાલ્યો એટલે તુરત જ પેહેરાવાળાએ તેને અટકાવ્યો, તેથી શુભે થઈ કહેવા લાગ્યો કે. “મીયા, મેરેકો પહેચાનો તો સહી મેં ગૌડદેશકો રાજ અરજીનું ગૌડનું ઔર દરબારમેંસેં બીડા ઉઠાકે અમરસિંહ રાહોડકો મારને ગયા થા. ઔર ઉસકો મારકે બાદશાહ સવામતમેં હુકમકે મુવાફિક ધનામ લેનેકો જતા હું”

પેહેરાવાળાએ તેને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે “મેં આપકો બરાબર જાનતા હું, લેકિન આપકે યે નાક કાન કટ ગયલે હૈં, ધરસેં મેં આપકો દરબારમેં જાને નહીં હુંગા. કયા આપકો માલુમ નહીં હૈકી નાક કટે આદમીકો દરબારમેં જાને દેનેકી શાહી મના હૈ”

અરજીનું ગૌડ કહેવા લાગ્યો કે “મીયા, નાક કટે આદમીકો દરબારમેં જાને દેનેકી શાહી મના હૈં વો મેં બરાબર જાનતા હું, લેકિન મેરે નાક કાન તો કોઈ ધુરે કામમેં કટે નહીં હૈં. મેં યે મેરે નાક કાન તૌ મેં અમરસિંહકો મારનેકો ગયા થા ઉસમેં મેરેબી નાક કાન ઉસને કાટ દીયે હૈ”

પેહેરાવાળાએ સામે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે “વો બાત તૌ ઠીક હૈ, લેકિન આપને ઉસમેં કુછ ખીરતા કરકે અમરસિંહકો નહીં મારા હૈ ઉસકો તૌ તુમને દગલબાજીસેં મારા હૈ શીર તુમ ધનામ કાયકો લેનેકો જાતે હો? ભગ જાઓ, ભગ જાઓ તુમકો ઔરી બહા-દુરી કરનેસેં શરમબી નહીં આતી હૈ”

અરજીન ગૌડ આ પેહેરાવાળાનાં તિરસ્કાર યુક્ત વચનોથી ક્રુધિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે: “મીયાં, તુમકો ઉસકી જી કરનેસેં કયા ફાયદા હૈ? તુમ તુમારા કામ કરો. જાઓ બાદશાહ સલામતકો જાકેં વરદી દો, ઔર સલામતકા જો ફરમાન હોવે વો મેરેકો માલુમ કરો.”

પેહેરાવાળાએ અરજીન ગૌડને પેહેરા આગળ અટકાવ્યો અને એક બીજા સિપાઇને બોલાવી હકિકત સમજાવી વરદી કહેવા મોકલ્યો. સિપાઇએ જઈને નવા “નકીબ”ને જાહેર કર્યું. “નકીબે” હાથ જોડી બાદશાહને અરજ કરી કે: “ખુદાવિંદ દીન દિલ્લીકે ખાવિંદ, નીચું વો અરજીન ગૌડ આયા હૈ, લેકિન અમરસિંહને ઉસકે નાક કાન કાટે હૈ, ઇસસે ઉસકો પેરેવાલેને અટકાયા હૈ, તૌ ઉસકે લિયે ખુદાવિંદકા કયા ફરમાન હૈ?”

બાદશાહ:—“નકીબ, ઉસ પેહેરેવાલેને ઉસ હરામીકો અટકાયા વો ખરાબર હૈ, ઔર એસે હરામીકો દરબારમેં લાના વોબી રાસ્ત નહીં હૈ, લેકિન ઉસકો યહાં બુલવાકે ચે સબ ખાન ઉમરાવોંકા ઉસકા ખ્યાલ દેના ચાહિએ. ઇસસે ઇસ પાપીકો દરબારમેં લાનેકી જરૂરત હૈ. ખાસ્તે પેહેરેવાલેકો બોલો કી ઉસકો આને દે.”

નકીબ:—“જો હુકમ ખુદાવિંદ.”

નકીબે બાદશાહનો હુકમ સિપાઇને કહી સંભળાવ્યો અને સિપાઇએ નીચે આવી અરજીનને દરબારમાં જવાનું જણાવ્યું. તે તેની સાથેના માણસો સાથે દરબારમાં ગયો અને બાદશાહને કુરનસ કરી.

બાદશાહે તેને કહ્યું કે, “અય ગૌડ, તુમકો નાક કાન કટવાકે દરબારમેં આતે કુછ શરમ નહીં આઇ? ઔર નાક કટે આદમીકો દરબારમેં આનેકી શાહી સના હૈ વો તુમકો માલુમ નહીં હૈ? કી જીસસે તુમ દરબારમેં આયે હૌ?”

અરજીન:—“ખુદાવિંદ, શાહી ફરમાનકે મુવાફિક મેં અમરસિંહકો મારકે, પટા લેનેકો આયાહું. શીર ઉસમેં શરમ કાયકી?”

બાદશાહ:—“અય ગૌડ, તૈને શાહી ફરમાનકા અપમાન કીયા હૈ. ઉસકાબી તો તેરેકો કુછ ખ્યાલ હોતા થા. તેરેકો ફરમાયા ગયા થા કી અમરસિંહકો ચેતના કરાકેં મારના થા પકડના, શીર તૈને દગા કરકેં ઉસકો કયું મારા? ઔર એસે બીરકો દગેસેં મારકેં શીરબી તું પટા લેનેકો યહાં આયા હૈ? નમકહરામ તેરે જેસે હરામીકો કુછબી દેના રાસ્ત નહીં હૈ.”

અરજીન:—“ખુદાવિંદ સલામતને મેરેકો પાંચ લાખકા પટા દેનેકો ફરમાયા થા; શીર મેં સલામતસેં ચે કયા સુનતાહું?”

आदेशालुः—“अय कभयभ्त, तु जे सुनता है वो भरापर है. तेरे जेमे नतिद्रोही और सगे भनेछका दगासँ मारनेवाले हराभीका पटा है करके, आदेशालुतेको कलकित करना में नहि चाहता. कभयभ्त, तेरेका जे धंस हराभी कामकी सग्न होनी चाहिये वो तो मरते मरतेभी पीर अमरसिंह कर गया है धंससे ज्यादा सग्न में तेरेका क्या कर ? में तेरेका मरवा डालता, लेकिन तेरे जैसे नाक कटेका छन्दा रभनेसँ तेरी सुरत देखके और काष्ठ तेरे जैसा काम नहीं करेगा, धंससे तेरेका मारना में रास्त नहीं मानताहूँ.”

अरजुन —“भुदार्विंद, कुछ भियाव । क्या नय की में शाही इरमानसँ मेरे सगे भनेछका मारनेसँ भेछईत हुवाहु, श्रीरभी भुदार्विंद पटा देनेका धन्कार होते हैं, ये क्या बात है ?”

आदेशालु —“कभयभ्त, यलान्न यहासँ. शाही इरमानका अपमान करके शिरभी ज्यादा बिक करताहै ? यलान्न बहद, नहीं तो तेरा राजभी छीन लीया नयगा. तेरे जैसे पापीका मु देखनेसँ भी पापी होना पडता है नहीय, धंस कभयभ्तका यहासँ हटाओ ”

नहीय —“अरजुन, यले नयो, धनाम मिल गया अय ज्यादा बिक करके क्या दायदा उठाने मागते हो ? तुमका होनेवाला दायदा तो अमरसिंह है करके गया है, शीर यहाँ क्या देने आये हो ? यलो, यले नयो बहद.”

आम कही अरजुननो हाथ पकड़ी नहीये तेने अहार कदाउयो, ओटले आदेशालु अन्य भान उमरावाने उदेशीने कहेवा माउयुं के “अय भान और उमराव, आप देखो. ये अरजुन गौडने कैसा नीय काम किया है. उसका मैं आप सयके सुनते भीडा उठाते-समय भरापर कहा था की अमरसिंहका येतना करके मारना, शीर उसहराभीने दगा करके उसका मारा अगर जे अमरसिंहने उसके नाक कान नहीं काटे होते तो में जरूर उसका नाक कान काटनेका हुकम इरमाता जैसे हराभी काम करनेवाले आदमीका छना भी तो रास्त नहीं है ? उस कभयभ्तने राजपूत हो के, राजपूत और अपना सगा भनेछका दगासे मारा, उसका दरबारमें खाना पोली रास्त नहीं था लेकिन तुम सयका उसका ये नतिज दिखवाने के आस्ते मैंने दरबारमें बुलाया था. आप सयने उसके हाल अपनी आर्षोंसँ देखे हैं, और सुने हैं धंससे में ऐसी आशा रभताहूँ की आपमेंसे काष्ठ कभी ऐसा अदकाम मत करें”

અરજીન ગૌડ આ પેહેરાવાળાનાં તિરસ્કાર યુક્ત વચનોથી કુધિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે: “મીયા, તુમકો ઉસકી જી કરનેસેં કયા ફાયદા હૈ? તુમ તુમારા કામ કરો. જાઓ બાદશાહ સલામતકો જાકેં વરદી દો, ઓર સલામતકા જો ફરમાન હોવે વો મેરેકો માલુમ કરો.”

પેહેરાવાળાએ અરજીન ગૌડને પેહેરા આગળ અટકાવ્યો અને એક બીજા સિપાઇને બોલાવી હકિકત સમજાવી વરદી કહેવા મોકલ્યો. સિપાઇએ જઇને નવા “નકીમ”ને જાહેર કર્યું. “નકીમે” હાથ જોડી બાદશાહને અરજ કરી કે: “ખુદાવિંદ દીન દિલ્લીકે ખાવિંદ, નીચું વો અરજીન ગૌડ આયા હૈ, લેકિન અમરસિંહને ઉસકે નાક કાન કાટે હૈ, ઇસસે ઉસકો પેરેવાલેને અટકાયા હૈ, તૌ ઉસકે લિયે ખુદાવિંદકા કયા ફરમાન હૈ?”

બાદશાહ:—“નકીમ, ઉસ પેહેરેવાલેને ઉસ હરામીકો અટકાયા વો ખરાબર હૈ, ઓર એસે હરામીકો દરબારમેં લાના વોબી રાસ્ત નહીં હૈ, લેકિન ઉસકો યહાં ખુલવાકે યે સબ ખાન ઉમરાવોકો ઉસકા ખ્યાલ દેના ચાહિયે. ઇસસે ઇસ પાપીકો દરબારમેં લાનેકી જરૂરત હૈ. ખાસ્તે પેહેરેવાલેકો બોલો કી ઉસકો આને દે.”

નકીમ:—“જો હુકમ ખુદાવિંદ.”

નકીમે બાદશાહને હુકમ સિપાઇને કહી સંભળાવ્યો અને સિપાઇએ નીચે આવી અરજીનને દરબારમાં જવાનું જણાવ્યું. તે તેની સાથેના માણસો સાથે દરબારમાં ગયો અને બાદશાહને કુરનસ કરી.

બાદશાહે તેને કહ્યું કે, “અય ગૌડ, તુમકો નાક કાન કટવાકેં દરબારમેં આતે કુછ શરમ નહીં આઇ? ઓર નાક કટે આદમીકો દરબારમેં આનેકી શાહી મના હૈ વો તુમકો માલુમ નહીં હૈ? કી જીસસે તુમ દરબારમેં આયે હૌ?”

અરજીન:—“ખુદાવિંદ, શાહી ફરમાનકે મુવાફિક મેં અમરસિંહકો મારકે, પટા લેનેકો આયાહું. શીર ઉસમેં શરમ કાયકી?”

બાદશાહ:—“અય ગૌડ, તૈને શાહી ફરમાનકા અપમાન કીયા હૈ. ઉસકાબી તો તેરેકો કુછ ખ્યાલ હોતા થા. તેરેકો ફરમાયા ગયા થા કી અમરસિંહકો ચેતના કરાકેં મારના યા પકડના, શીર તૈને દગા કરકેં ઉસકો કયું મારા? ઓર એસે ખીરકો દગેસેં મારકેં શીરબી તું પટા લેનેકો યહાં આયા હૈ? નમકહરામ તેરે જેસે હરામીકો કુછબી દેના રાસ્ત નહીં હૈ.”

અરજીન:—“ખુદાવિંદ સલામતને મેરેકો પાંચ લાખકા પટા દેનેકા ફરમાયા થા; શીર મેં સલામતસેં યે કયા સુનતાહું?”

બાદશાહ - “અય કમબખ્ત, તું જો સુનતા હે વો ખરાખર હે. તરે જૈમે ભતિદ્રાહી ઓર સગે બનેછકા દગાસેં મારનેવાલે હરામીકા પટા દે કરકે, બાદશાહતકા કલકિત કરના મેં નહિં ચાહતા. કમબખ્ત, તરેકા જો ઇસ હરામી કામકી સજા હોની ચાદિએ વો તો મરતે મરતેબી વીર અમરસિંહ કર ગયા હે ઇમસેં જ્યાદા સજા મેં તરેકા કયા કરૂં ? મેં તરેકા મરવા ડાલતા, લેકિન તરે જૈમે નાક કટેકા છન્દા રખનેસેં તરી સુરત દેખકે ઓર કોઇ તરે જૈસા કામ નહીં કરેગા, ઇસસેં તરેકા મારના મેં રાસ્ત નહીં માનતાહું.”

અરજીન - “ખુદાવિંદ, કુછ ખિયાલ કયા જાય કી મેં શાહી ફરમાનસેં મેરે સગે બનેછકા મારનેસેં બેધર્મિત હુવાહું, શીરબી ખુદાવિંદ પટા દેનેકા ઇન્કાર હોતે હે, યે કયા ખાત હે ?”

બાદશાહ - “કમબખ્ત, ચલાજ પહાસ શાહી ફરમાનકા અપમાન કરકે ફિરબી જ્યાદા જિંક કરતાહું ? ચલાજ જલ્દ, નહીં તો તેરા રાજબી છીન લીયા જાયગા તરે જૈસે પાપીકા મુ દેખનેસેં બી પાપી હોના પડતા હે નકીખ, ઇસ કમબખ્તકા પહાસેં દટાઓ.”

નકીખ - “અરજીન, ચલે જાઓ, ઇનામ મિલ ગયા. અજ જ્યાદા જિંક કરક કયા ફાયદા ઉઠાને માગતે હો ? તુમકા હોનેવાલા ફાયદા તો અમરસિંહ દે કરકે ગયા હે, શીર પહા કયા લેને આવે હો ? ચલો, ચલે જાઓ જલ્દ.”

આમ કહી અરજીનનો હાથ પકડી નકીખે તેને બહાર કઢાડ્યો, એટલે બાદશાહે અન્ય ખાન ઉમરાવોને ઉદ્દેશીને કહેવા માડ્યું કે “અય ખાન ઓર ઉમરાવ, આપ દેખો. યે અરજીન ગોડને કેસા નીચ કામ કીયા હે. ઉસકા મેંને આપ સખકે સુનતે ખીડા ઉઠાતે-સમય ખરાખર કહા થા કી અમરસિંહકા ચેતના કરકે મારના, શીર ઉસ હરામીને દગા કરકે ઉસકા મારા અગર જો અમરસિંહને ઉસકે નાક કાન નહીં કાટે હોતે તો મેં જરૂર ઉસકા નાક કાન કાટનેકા હુકમ ફરમાતા. જૈમે હરામી કામ કરનેવાલે બાદશાહીકા છના બી તો રાસ્ત નહીં હે ? ઉસ કમબખ્તને રાજપૂત હો કે, રાજપૂત ઓર અપના સગા બનેછકા દગાસેં મારા, ઉસકા દરબારમેં લાના વોબી રાસ્ત નહીં થા લેકિન તુમ સખકો ઉસકા યે નતિજ દિખલાને કે ખાસ્તે મેંને દરબારમેં ખુલાયા થા આપ સખતે ઉસકે દાલ અપની આખોસેં દેખે હે, ઓર સુને હે ઇસસેં મેં જૈમી આશા રખતાહું કી આપમેંસેં કોઇ કબી જૈસા બદકામ મત કરે.”

બાદશાહે પોતાનું લાષણ ખતમ કરી દરબાર ખરખારત કર્યો, અને પોતે જનાનખાનામાં ગયો. બાકીના ખાન ઉમરાવો અરજીન ગોડની નિંદા કરતા અને તિરસ્કાર આપતા તથા બાદશાહના ન્યાયની પ્રશંસા કરતા પોતપોતાનાં સ્થળે ગયા.

આવા જ્ઞાતિ અને દેશદ્રોહી રાજપૂત કુલકલંકને ધિક્કાર છે, જેણે અમરસિંહ જેવા વીરને દગલબાજી કરી પછાડીથી ઘા કરી ઘાત કર્યો. પરંતુ વીર અમરસિંહે મરતાં મરતાં પણ પોતાની વીરતા પૂર્ણપણે દર્શાવી, તે દુષ્ટના નાક કાન પોતાની કટારીથી કાપ્યાં; અને જે સજ્જ આવા કૃતદ્વનીને થવી જોઈએ તે સજ્જ કરી. વળી બાદશાહના ન્યાયની પણ પ્રશંસા થવા લાગી કે, જેણે આ નીચને પટો ન આપતાં તિરસ્કારી કહાડ્યો. આમ નગરમાં લોકો અરજીનને ધિક્કારવા લાગ્યા, અને વીર અમરસિંહની તથા બાદશાહની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

મુકરણ તેવીસમું

રામસિંહની આગરા ઉપર સવારી

દોહા:-રામસિંહ રણમત્ત જૈ, રઠડયૌ આગરા ખંક;
માનો મૃગતકે ભુથ્ય પૈ, ચલ મૃગરાજ નિ:શંક.

મુરાબર સાંઝના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં જે સ્થળે મહારાજ અમરસિંહ આગરા જતાં કસુંબો પીવા બેઠા હતા, તે જ જગ્યાએ રામસિંહે બિછાયત કરાવી હતી. ત્યાં તમામ રાઠોડો એકઠા થયા, એટલે રામસિંહ પણ ત્યાં આવ્યા. રામસિંહના આવ્યા બાદ કસુંબા શરૂ થયા. તમામ રાઠોડોએ કસુંબા લીધા, અને કસુંબા લેવાથી તેમના મોં ઉપર વીરરસનો ચમકાર દર્શાવા લાગ્યો. કારણ તેનું નામ “અમલ” છે અને અમલ લેવાથી તે લેનારના શરીરમાં અમલ આવે છે, અને તે જ મુજબ રાઠોડોના શરીરમાં પણ નવીન અમલ તોર-જોર આવ્યો. અમલ કસુંબા થઈ રહ્યા પછી હોઠા ફરવા લાગ્યા અને હોઠા પીને તૈયાર થયા એટલે ડુંવરે સવારી કુચ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તમામ રાઠોડો પોતપોતાનાં વાહનોપર સવાર થઈ ગયા. વાઘો વાગવા લાગ્યાં, અને ડુંવર રામસિંહનું રાઠોડ સૈન્ય આગ્રાના પંથે પહોંચ્યું.

જે વખતે કોઈના આવેશમાં આવેલા રાઠોડોનું સૈન્ય ચાલવા લાગ્યું, તે વખતે શેપનાગનું કાચુ ઠસકવા લાગ્યું, ફૂંમની પણ ઠસક છૂટી ગઈ. વળી દિગ્ગજોના મનમાં પણ શંકા થવા લાગી કે, આ રામસિંહ આટલું બહુ

સૈન્ય લઈ ચડ્યો છે, તે અમને તો ડર નહોતો નહીં ? દેવોના રાજ્ય ઇન્દ્રના મનમાં પણ પોતાના રાજ્યની રક્ષા સારૂ ચિંતા થવા લાગી, અને અપ્સરાઓ કુંવર રામસિંહ લડાઈ સારૂ ચડ્યો છે તેથી તેમને પતિઓ મળશે એમ આનંદમાં લીન થઈ આકાશમાં પોતપોતાનાં વિમાનોમાં આવી સ્થિત થઈ શકર પણ પોતાને વીર પુરોના મુડોની માળાઓ ખનાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી આનંદમગ્ન થઈ રામસિંહનું સૈન્ય જોવા આવ્યા, અને સૈન્યની રચના જોઈને ખુશ થઈ નાચવા લાગ્યા. માંસનું ભક્ષણ કરવા તથા રૂધિરનું પાન કરવાના ઇરાદાથી ડાકિણીઓ અને બૂત પ્રેતો પણ આવ્યા, અને પોતાના પ્રભુ, ભગવાન શકરના આનંદમાં ભાગ લઈ નાચવા લાગ્યાં વીર રામસિંહને પ્રયાણ વખતે સારા શકુનો થયા, અને તેથી રાકોડો ખુશ થતા ત્વરિત ગસ્તો દાખવા લાગ્યા. રસ્તામાં જેમ જેમ ક્ષત્રિયોની જગાઓ આવતી હતી, તેમ તેમ તે તે સ્થળના ક્ષત્રિયો રામસિંહના સૈન્યમાં શામિલ થતા હતા. કારણ સહુ કોઈ બાદશાહના વર્તનથી ડટાળેલા હતા, અને તેથી રામસિંહ જેવા વીર સરદારની સરદારી નીચે તેઓ આનંદથી લડવા જોડાતા હતા માત્ર ક્ષત્રિયો દાવ મળવાના અભાવે જ એમી ગ્રહેતા હતા, પરંતુ બ્યારે બનાયાસ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તે પોતાનું ધૈર્ય કાયમ રાખી શકે એ અસંભવિત જ હતું

રસ્તામાં જતા તેમને પહાણ સરદાર મીર મીયા પણ પોતાના બાર હજાર પહાણો સાથે મળ્યા રામસિંહ સાથે જુદા જુદા સ્થળેથી એકત્ર થયલા એક લાખ રાજપૂતો ચડ્યા, અને બાર હજાર પહાણો, એ રીતે એક લાખ ને બાર હજાર સૈન્ય સાથે રામસિંહ આગરા ચડ્યો.*

* તે વખતની સવારીની શોખા એવી હતી કે -

છંદ

ગળ્લી લાર સાર ધાર એક સાય અલ્લિય, હંચકી દાર ભાવ ભાવ નવ લાર અલ્લિય,
મુબીર ધીર લીર દેખ બાન સાન ઠલ્લિય, ચડ્યો રોઠાર સેન લાર ચેપ ભૂન દલ્લિય
બુદ્ધી કોપ તે બરી, ફરફર ફરકિય, મુરામ રામ રૂપ વાર આરા અરકિય
દિયાન દન્તિ કેર દન્ત કરે કરે કલ્કિય, કરાલ કાલસે અરિન કેર લીલ દલ્કિય.
રોઠાર મુચ્છ લાવ દેવ ધોર વાલ ગર્જિત, મનો અકાલ ઇન્દ્રરાજ મેરસાન સર્જિત,
અવત અશ્વ ગર્જ રજ્જ ઉદ્ધ અર્ક વિસર્જિત, પ્રભાવ અતક અતિય નીલ પ્રભાવ વર્જિત
કરત દુક કુક અશ્વ ગર્જ બાર બાર્ય, કાયર હરેવ પરત લર ખેરત ધીન ધાય,
મુકયાન છોડ મુઠ્ઠી લગે કરન બિચારય, બીધિ કરંત જોડેકો મુચ્છકિયે હપારય

છંદ-મૌકિતકદામ-

ચડત સુરામ દે આગરા બંક, મનો મૂર્ખ બીન બાગરા શંક,
ધરાધર લાર ન ધમ્મ ધમક, બસે ભલકે અમકાર અમક.

એમ ધસધસ કરતાં રામસિંહની સવારી આગરા ચાલી. આ હકિકતની બાદશાહને ખબર પડી એટલે તેના મનમાં આગરાના રક્ષણને માટે ભારે ચિંતા થઈ પડી, કારણ કે બાદશાહ સારી પેઠે જાણતો હતો કે રાઠોડોના સામે આગરાનું સૈન્ય બિલકુલ ટકી શકે તેમ નથી. નકામાં હજારો ને લાખો માણસોને પક્ષનાં મરાવી નાખવાં તે અર્થ વગરનું છે, માટે કાઠપણ રીતે નિકાલ થાય તો કરી નાખવો. પુનઃ તેના મનમાં બીજો વિચાર થયો કે પઠાણ સરદારને કાઠપણ ઉપાયે મેળવી લઈ તેની માર્ફત રામસિંહને નાસીપાસ કરી પાછો કહાડવો. આમ વિચાર કરી પોતાના એક દૂતને તમામ હકિકતથી વાકેફ કરી પઠાણ તરફ પત્ર લખી મોકલવાનો વિચાર કર્યો, અને માણસ મોકલ્યો.

પ્રકરણ ચોવીસમું

બાદશાહનો પ્રપંચ

હોહા:-કરી મિત્રતા જહિંસૌં, તાહિં દગાકર જોય;
વાહી પઠાણ ન માનિહૌ, નિમકહશમી સોય.

બાદશાહે પઠાણ સરદાર ઉપર પત્ર લખી દૂતની સાથે મોકલ્યો તે પત્રમાં નીચેના મતલબની હકિકત જણાવી હતી.

“પઠાણ સરદાર મીરખાંન,

‘શાહાનશાહ શાહજહાંન તુમકો ફરમાન કરતા હૈ કી તુમ પાક ‘મુસલમાન હૌ, ઓર શિર્ક ખાસ્તે બાદશાહતકે ઓર ખાસ્તે દીનકે તુમકો ‘લાજિમ હૈ કી, હરખખત બાદશાહતકી તરફમેં રહના ચાહિએ. હમારે

હરી ગજકી અતિ લારહલંત, રયજકી ખીર સુલાર અલંત,
મગં ખીચ ખીર સુઆય મલંક, સેના નિરખંત અરીય જલંત.
સુરંકરે લીર અકાશ અપાર, હૂરં બઈ આય અકાશમેં લાર,
શ્રૂગલ રૂ વાયસ સ્વાન ન પાર, બયે સ્થિત શિવ સમાધિ બિસાર.
સહૈ નહીં બાર સહસ્ત ફણીશ, ડરત પરત દિશાનકે ઇશ,
દિગર્જન લાર સહૈ કર ચીસ, કછરખ કસૈ પીઠ દંતન પીસ.

છપ્પય:-રામસિંહ રણ બંક, શંક ખીણ ચડયો આગરા,

મનૌ કરેકે કોવ, મૃગેનપૈ ચલ્યો બાગરા.

સજ સેન ચતુરંગ, અંગ આનંદન પારં,

સંગ ચડે રઠોડ, લેડ સહ કોડ અપારં.

આણરીત ચડયો રઠોડ જળ, શેપશિષ કસકન લગ્યો,

ચકિયો પકન બીધિ બેદરો, શંભુ ધ્યાનતૈ ડગમગ્યો. (માચીન)

‘સુનનેમેં આપા હૈ કી, -તુમ નાગોરકે સરદાર અમરસિંહકે ભત્તીને રામ-
‘સિંહકે સાથમેં બારા હજાર પઠાનોકો લેકરકે આયેહો, યે બાત અચ્છી
‘નહીં હૈ. ઓર તુમ હૈ બીતૌ બાદશાહતકે સરદાર, શીરબી તુમ બાદ-
‘શાહતકે સામને હાથ ઉઠાનેકો તયાર હુએ હો, યેબી બડી તાલુખીકી
‘બાત હૈ! ઇસસેં બાદશાહકો તુમારે બાસ્તે શકા હો રહી હૈ ઓર જો
‘હો ગુજરી ઇસમેં કુછ તુમકો યા હમકો ખૌફ કરનેકી ઇસ બખ્ત જરૂરત
‘નહીં હૈ લેકિન બાસ્તે બાદશાહતકે ઓર દીનકે તુમ રામસિંહકો સમઝાકે
‘પીછા લૌટા દો, અગર વો પીછા લૌટનેકે બાસ્તે ઇનકાર હોવૈ તો
‘તુમ ઇસકા સાથ છોડકે બાદશાહતકે તરફસેં લડનેકો શામિલ હો જાઓ.
‘અગર તુમ બાદશાહકે સાથમેં શામિલ હો જાઓગે તો તુમારા યે
‘ગુનાહ બાદશાહ સલામત માફ કરેગા, ઓર તુમકો તુમારે પદમેં બઢતી
‘દી જાયગી. અગર જો તુમ ઇસ શાહી ફરમાનકો ઇનકાર કરોગે તો
‘તુમ બાદશાહકી સખત બઢગી ઉઠા લૌગે.”

આ મતલબનો પત્ર દૂતને આપતાં સાથે સાથે તેને એમ પણ
કહેવામાં આવ્યું કે “દેખો, ઇસ રૂકેસેં કુછ હો સકે નહીં તો તુમ
ઓરબી કુછ તરફીબસેં નિકાલ કરનેકી બાત બી કરના, ઓર હો
સૈકે વહાં તક નિકાલ કરકે આના.”

દૂતે “જો હુકમ, ખુદાવિંદ” એ મુજબ જવાબ આપી ચાલતી પકડી.

દૂત આગરાથી થોડે દૂર જ્યાં રામસિંહની છાવણીમાં પઠાણ
સરદારનો તંબુ હતો ત્યાં આવ્યો, અને સીપાઈ સાથે તેના આવવાની
વરદી કહેવડાવી.

પઠાણ સરદારે સીપાઈને આજ્ઞા કરી કે “ઉસકો આને દો.”

સીપાઈ બહાર ગયો અને આગરાવાળા દૂતને લઇને પૈતાના
સરદાર પામે આવ્યો. તેણે આવીને સરદારને કુરનસ કરી અને
પઠાણે બતાવેલા આસન ઉપર બેઠક લીધા બાદ બાદશાહનો
રૂકો પઠાણ સરદારને આપ્યો. તેણે રૂકો વાંચ્યો, અને બાદ-
શાહે પૈતાને ધમકી આપવાનો તથા ફેડવાનો પ્રયાસ રૂકામાં
કર્ચો છે, એથી અતિશય ક્રોધાયમાન થયો, અને દૂતને કહેવા લાગ્યો
કે, “અય મીર્ચા, કયા બાદશાહ મુઝકો ડરાને માંગતે હૈય ? કયા મેં
ઓર મુસલમાનોકે મુવાદિલે ડરપોક યા લાલચસેં ઈસ જાનેવાલા હું ?
બાદશાહ અપની દિલ્હીકી ફૌજ લેકરકે મેરે સામને લડનેકો આયેગે
તૌબી મેં લડનેકો તયાર હું યે તૌ દિલ્હીકો બાદશાહ હૈ, લેકિન
સ્વાત સારી જહાંનકે બાદશાહોકો લેકરકેબી આમગા તૌબી મેં

आदशाहसें उरता नहीं हूँ। कुयीं की मैं परापर जनता हूँ की, हरेक आद-
भाका एक राज भरनाही है। यहाय आप यडा जंग जतनेवाला हो।
अगर तौ उरपोक हो, काँधी भी जय नहीं सकता है। जज्जी एक
राज भरना है तौ क्षीर शुरवीरोंका बाज्रम हैकी जंगका दाव कभी
न चूकना; क्षीरसें ऐसा मौका भीला या नहीं। जंगमें लडते हुये
मेरे शुरवीरोंका यहासें भी जढके सुभ आगे भीलते हैं। क्षीर जंगके
मैकेसें मैं कयुं पलट जाऊँ ? और उइली कयुं ? अगर जंगमें मरा
तौ घससें जढके सुभ भीलगा, और जंगमें जता रहा और जंग
जता तौ मेरी छँजत जढेगा, घससेंभी मैं करता नहीं हूँ, और
आदशाहकी तरङ्गदारीभी कर नहीं सकता हूँ। आदशाहके दीवमें ऐसा
भी हैकी पटेकी बालयसें मेरेकौ दसाना; लेकिन मेरे पास जे पटाहै
घससें जढके मेरेका जरूरत नहीं है। और जे है वो काँधी आदसा
मेरे जते कर नहीं सकता है।”

“अगर जे आदशाह ये ससजता चाहते हैंकी, मैं ये राजपूतकी
मददमें कयुं आया हूँ, तौ तुम आदशाहसें पेश करोकी ये तौ रामसिंह
लडनेका आया है, और मैं घसकी तरङ्गदारी करके आया हूँ; लेकिन
वो नहीं बढ आता तौ मैं अपने आप बढके आता। कयुंकी अमरसिंह
मेरा “पक्षीलाघ” था, और घसका मारनेवाले और मरवानेवालेकी
शुध जरूरसें मेरे लेनी चाहिये। अगर जे मैं अमरसिंहके मारने
और मरवानेवालेका जदला न देऊँ तौ मैं नमकहरामी कहलाऊंगा।
ऐसा काम पहालु लोगसें कभी जन नहीं सकता है। घस आस्ते
में अलपत्त अमरसिंहका जदला लेनेके आस्ते आदशाहसें लडुंगा। घसमें
मेरेका किसीकाभी डर नहीं है। आदशाहका पुश होना चाहिये की मैं
एक पाक मुसलमान हो करके जयन और हास्तदारीके आतिर मेरे
जनकीवी परवा न किये अगर आदशाहसें लडनेका आया हूँ, आदशाहका
पेश करो की जडे शाककी जात हैकी अपने इकडेमें आप दूरमाते
हैंकी “दीनके आतिर” आदशाहका मेरे भीलना। क्या, अमरसिंहने
दीनका कुछ पिगाडा किया था की जससें उसका मरवा डाला ? और
जय में अमरसिंहके लत्तीजेकी साथ अमरसिंहके वेरकी वसुलात कर-
नेका आया हूँ तो उसमें दीनका नाम आगे करके मेरेका झाडनेका मेरे
पर अपनी जल डाला चाहते है ? दीनमें दीनसी जगापर कहा हैकी
भीन अपराधियोंकाभी मारो ? घस रीतसें दीनके नामसें जुंठ दायदा उठाके
आदशाही करनेवाला आदशाहका ध्यानत है। दीनके नामसें तुम लोग, मौज
शौण करनेवाले मुसलमानोंका दसाना; हम लोग नहीं इस सकते, ऐसे

आदशाहकी जूठ जलमें- इसनेवाले मुसलमानोंको उस आदशाहसेवा
जुद्धमें स्थानत है. जगो, तुम ज करके ये सज्ज आत आदशाहको
पेश करो के, हम सच्चे पठान लोग कभी हट नहीं सकते.

हाँ, अगर आदशाह रामसिंहसे निकाल करना चाहते होंगे, तो मेरेमें
अन सकेगा धतनी मदद में आदशाहके उस काममें अव्यवस्था करेगा. अगर
निकाल करना होगा तो मैं तीन रोज तक रामसिंहको यहाँ पर ठहरनेका
कहूंगा, लेकिन चौथे रोज तो हम लोग जरूर आगरामें हस्ता करेंगे.
अगर आदशाहकी ठीक मालुम हो निकाल करे, या अपना सेनाका तयार
करके लड़नेका आवे, हम लोग सभी आतसे तयार हैं. आदशाहको
येभी पेश करौ की लड़ाईके काममें हम पठाण लोगोंकाभी हिन्दुमें
माने जैय हमारे पर मुसलमान समझ कर कुछ रहम न की जाय.
हम लोग हीनका पहचाननेवाले सच्चे मुसलमान पठाण हैं. हीनके
सच्चे दुश्मनीके सामने हमारे शरीरका एक आल रहूंगा. वहातक
लड़के जैसे दुश्मनीका दाव लेनेवाले हैं, अगर जूठ हीनके नामसे
निरपराधियोंको मारनेवालेका सामना भी ऐसा करेंगे. इस अव्यवस्था
की हमलोग आदशाहको जगैर शरम-शिक्षासके अमरसिंहको मारनेका
अहसा होंगे अस जगो. तुम ये सज्ज आत आदशाहको पेश करो
अस में उपादा कुछ भी कहने नहीं मोंगता”

दूते पठाण सरदारनु कहेंतु सावणी तेने जानी यध के ते काष्ठ
पण रीते हूँ शके तेम नथी. तेथी ते नम्रता पूर्वक विनति करी
कहेवा लाग्यो के-“हुजुर, अगर आदशाह सलामतके इच्छेका कोर्ष
निकाल हो सके थु नहीं है, तो शीर निकालके राह पर आत करना
चाहिये, और इस अधडेका अत लाना चाहिये. हुजुर, इस प्याल
कई की इस अधडेमें जलतमे हिन्दु और जलतसे मुसलमान कट जैयगे,
शीरभी अमरसिंहजु लुटे नहीं हो सकते हैं इससे भी निकाल की
आत शुरू होनेकी मेरी आदशाहके तरफसे अरज है”

पठाण-“उस अरजनुन गौडको पाय लापका पटा है करके,
अमरसिंहको मरवानेसे आदशाहको क्या फायदा हुवा? और इस तरफ
पटा है है करके सरदारोंको मरवा डालनेसे आदशाहत कबतक नील
सकेगा? इसकाभी आदशाह कुछ मियार करते हैं”

दूत-“हुजुर, गौडको एक कौडीभी दीया नहीं है. अरजनुन गौडको
तो आदशाहने जीय दरबार सज्ज जान उमरावोंको देखते हुये
नालाभी करके निकाल दीया और आदशाह सलामतने उससे करारभी
तो ऐसा किया की वीर अमरसिंहको येतना कराई पकडा जाय

અગર મારા જય; કિસી રીતસે દગા દીયા જયગા તો આદશાહકી સખત ખફગી ઉઠાઈ જયગી. શીરભી વો કમખખતને દગલખાજસે અમરસિંહકો મારે. લેકિન વીર અમરસિંહને મરતે મરતે બી ઉસ હરામીકે નાક કાન કટારીસે કાટ દીયે. આદશાહને બી ઉસ હરામીકો દરખારમે કહા કી ‘અમરસિંહ જૈસે વીર આદમીકો દગલખાજસે તેને મારા, ઉસસે મેં તેરે નાક કાન કટવા દેતા, લેકિન વો સખ તો તેરેકો વીર અમરસિંહ મરતે મરતે કર ગયા હૈ. અખ તો તેરેકો જાનસે મારના ચાહિએ, લેકિન તેરે જૈસે નાક કટેકો જન્દા રહને દેનેસેં એસા કામ શીરસેં દોષ ન કરૈ. ચલ, અખ દરખારસેં નિકલજા, દરખારકો દાગ લગાતા હૈ.’ એસા કહકે ઉસકો નિકાલ દીયા. ઉસકો પટા દેનેકી ખાત ઝૂંઠ હૈ.

પઠાણુ:—“કયા યે ખાત સચ્ચ હૈ ? જો યે ખાત સચ્ચ હૈ તો તુમ જા કરકે આદશાહકો પેશ કરૌકી અગર અરજુન ગૌડકો પટા રામસિંહકો દીયા જયગા, તો મેં રામસિંહકો સમઝાકે પીછા લૌટાનેકે લીયે મેરેસેં બન સકૈગા ઇતની મદદ કરુંગા.”

દૂત:—“તો હુઝુર, જહાંતક મેં આદશાહ સલામતકો મીલકે આપકો સમાચાર હું, વહાંતક રામસિંહકે તરફસે કુછ તુફાન કીયા જય નહીં, એસા આપ બંદોખસ્ત કરૈ. મેં સલામતસે ખાતચિત કરકે જલ્દિ વાપસ આ જાગિંગા.”

પઠાણુ:—અચ્છા. જખ તુમ જાઓ, મેં તીન રૌજ રાહ દેખુંગા.”

દૂત:—“જો હુકમ હુઝુર.”

આમ કહી રજા લઈ દૂત ચાલતો થયો, અને આગરામાં જઈને આદશાહને તમામ સમાચાર નિવેદન કર્યા. આદશાહ પણ ગમે તે ભોગે નિકાલ કરવા તૈયાર જ હતો. તેથી તેણે પણ પટ્ટો આપવા હા કહી. આદશાહના ચોક્કસ સમાચાર લઈ દૂત પુનઃ પઠાણુ સરદાર પાસે આવવા નિકળ્યો.

દૂતને વિદાય કર્યા બાદ પઠાણુ સરદાર પણ રામસિંહના તંજુ તરફ તેને આદશાહના દૂતની હકિકત જણાવવા ગયા.

પેનીન્શુલર

લાઇફ એશ્યુ-
રન્સ કં. લી.

એ સ્વદેશી વીમા કંપની છે, તેનાં ઓછાં પ્રીમીયમો અને વધુ ફાયદાકારક શરતો બધાને વીમા ઉતરાવવા આકર્ષે છે. ઉદાર શરતોએ એજંટો જોઈએ છે. લખો.—

હેડ ઓફીસ: ૮૭ મેડોઝ સ્ટ્રીટ, કેપ્ટ, મુંબઈ

માત્ર રાજવંશીઓ અને પૈસાદાર લોકો માટે.

બાદશાહી યાકુતી.

(રજીસ્ટર્ડ)

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે પુરુષાતન કાયમ રાખે છે. આ રાજવંશી યાકુતી વીર્યવિકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂ પુરુષાતન આપે છે ખરી મરદાઈ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જીવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ ભલામણ છે આ દવા વાપરવામાં કોઈ પણ જાતની પરેશની જરૂર નથી

૪૦ ગોળીની ૩બી એકના રૂપિયા દર

ડાક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ. રાજકોટ-કાઠીયાવાડ.

મુખ્યાલમાં દવા મળવાતું ઠેકાણું —

મેસર્સ કેમ્પ એન્ડ કો. લીમીટેડ.

ઘડીઆળની ભેટ આપશું.

કમલીના બામ માયાના દુખાવાને તથા વાના સંધિને તરતજ આરામ કરે છે. ઈ. બાટલી એકના ચાર આના ૮. ખ જુદા દરાજનો મલમ ગમે તેવી દરાજ તથા ખરજવાને જડમૂળથી આરામ કરે છે. કોઈબી એક ડઝન લેનારને બરોબર ટાઇમ આપનારી ઘડીઆળ ભેટ આપીશું. સાથે ઈન્ડીપેન પણ આપશું.

મનાવનાર — લીખાલાલ પાનાચંદ } કમલીના ડીપો,
વીઠલવાડી, મુંબઈ નં. ૨

અમયાગોઢી

આ ઔષધિ કેવળ વનસ્પતિની જ છે, કાંઈ પણ રસાયણ નથી. જઠરાગ્નિ અંદર થવાથી ઝેરી વાયુ પેદા થઈ અક્કર ચઢીને હૃદયપર તથા છાતીમાં દબાણ કરી અસહ્ય દરદ કરે છે. અને જે હૃદયના રોગ (Heart disease) તરીકે ઓળખાય છે, જે તેમ નથી પણ હવા પાણી પ્રતિકુળ હોવાને કારણે અગર બંધકોશ એટલે કે દરદ કબજાઆતને કારણે થાય છે. પરીણામે અલબત્ત બચ કર્તા છે પણ સાધ્ય છે. સાંસાહારી તથા અન્નાહારી બંને તેવા દરદીઓને આ ઔષધ ફાયદાકારક સિદ્ધ થઈ છે. લાંબા સેવનથી પેટ તથા છાતીનાં વમામ દરદો અને ખાસ કરીને હરસમસાને જડમૂળથી કહાડી નાંખે છે.

મળવાનું ઠં-લલિતકુમાર ભાગુભાઈ, નાગરવાડો, મુ. પાટણ (ઉ. ગુજરાત), ડી. ત્રીશ ગોળીના પેકીંગ સાથે રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ જુદો.

વાગવા કે દાઝવાને અકસ્માત થતાં તરતજ પાડોશીઓ દોડી આવશે. અને પોતપોતાના અનુભવ મુજબના ઇલાજો કરવા જણાવશે. આ રીતે ચોક્કસ ખાત્રીભરેલો ઇલાજ મળે ત્યાં સુધી દરદની મુંઝવણ અને કારમી વેદના ભોગવવા કરતાં

પ્રો ક ટ ન

તરતજ વાપરવો જોઈએ. દાઝવા ઉપર વેસેલીનમાં મેળવી ચોપડવાથી અન્ય ખીબરી ઠંડક વળે છે. પાકતું નથી. રૂઝ જલ્દી આવે છે, બળતરા ખીલકુલ થતી નથી, વાગવાથી વહેતા લોહી ઉપર આ પાઉડર દબાવવાથી લોહી તરતજ બંધ થાય છે, ઘા પાકતો નથી. રૂઝ જલ્દી આવે છે. ગડગુમડાં ચાંદા ઉપર પણ પાણી અથવા ગુલાબજળમાં મેળવીને ચોપડવાથી ઠંડક થાય છે. અને જલ્દી આરામ થાય છે. આવા ગુણો છતાં નજીવી કીંમત ૧ આઉંસની ૧ આઉલીનજ રૂ. ૧-૪-૦ ખર્ચ જુદું.

વી. એસ. ધનજીભાઈની ડં., ઘી બજાર કાળુપુર-અમદાવાદ.

ચાંદી એ ગુપ્ત અને ખરાબ રોગ છે. આ દુઃખ સહેવાતું પણ નથી અને શરમના ચાર્યા કાઢને કહેવાતું પણ નથી. અને મમે તેવી દવા કરવાથી કાંઈ વખત ઉલટું તુકશાન થાય છે. આ દરદ વધીને નસો સુધી પહોંચી જાય ત્યારે તે ઘણું વિકટ થઈ પડે છે. આવી સ્થિતિ થાય તે પહેલાંજ શરૂઆતમાંજ

ઝીન્ક ઝી રા

વાપરો. ચાંદી માટે ખરેખરો, સહેલો અને સલામત અને અદ્ભુત ઇલાજ છે.

કીંમત ૧ આઉલીના રૂ. ૧.

ખર્ચ જુદું.

ગોલ્ડ-મહોર

પ્રોવીડન્ટ

ઇન્શુરન્સ કું. લી.,

ડાકતરી તપાસ વગર માસિક પ્રીમીયમ આઠ આના, ૧ રૂપિયા, ૨ રૂપિયા લઈ વીમો ઉતારનારી સ્વદેશી કંપની છે.

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો.

લખો:-હેડ ઓફીસ, સેટ પીટર્સ આર્મીનીયન

ચર્ચ બીલ્ડીંગ્સ, મેડોઝ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

પ્રકરણ પચીસમું

સમાધાન

દોહા:-ખીન કજ્યા ને કાજ વૃં, જનિ કજ્યા કર કાય,

કજ્યા સજ્યા ને જતા, લાસ લિયા નહ સોય. (પ્રાચીન)

પઠાણુ સરદાર પોતાના તંબુમાંથી ઉઠી, જ્યાં રામસિંહનો તંબુ હતો ત્યાં આવ્યા, અને બહારથી વરદી કહેવડાવી વરદી પહોંચવાથી, રામસિંહ જાતે તેમને સામા લેવા સાર આવ્યા અને બંને બધુ તબુમાં બંધ બેઠા પછી પઠાણુ સરદારે વાતની શરૂઆત કરી -“કયુ રામસિંહ, તુમારી તબિયત તો અચ્છી હૈને ?”

રામ૦ —“જી હા, આપોરી કૃપાસું મોરી તબિયત આછી હૈ.”

પઠાણુ —“રામસિંહ, અબ કયા કરનેકા બિચાર હૈ ?”

રામ૦.—“આપ મોંને કાંય કરવારા ખારતે પુછો હૈ ? આપને ઠીક લાગે ધણુ રીતસુ આપ ફરમાવૈં મેં તો આપકા આગે એક છોટોસો દાખર હ, આપ મોરા પુજનીક હૈ, શીર મોરી સલાહ કી કાંઈ જરૂરત હૈ ?”

પઠાણુ —“રામસિંહ, તુમ ઇસ બખ્ત અમરસિંહજીકી જગાપર હૈ ઓર આપકા હમ લોગ અમરસિંહ સમજતે હે શીર તુમકા ખીના માલુમ કીયે હમ લોગ કયા કર સકતે હૈ ? ઇસસે આપકા ને બિચાર હો સો મેરેકા માલુમ કરો.”

રામ૦ —“યે સખી બાન તૌ ઠીક હૈ યે તૌ આપ મોરા પુજનીક હોને ધણુ તરોસુ કહો હૈ, યે આપોરી બડાધરી બાત હૈ.”

પઠાણુ —“રામસિંહ, દેખો બાદશાહસે તકરાર કરકે ખીના કારણુ હઝારન આદમી અપણા ઓર હઝારન આદમી બાદશાહકે કટવા ડાલનેસે કયા ફાયદા હૈ ? ને એસેહી બિના તકરાર અપણુકો ફાયદા હોતા હો તો નાહક લડાઈ કરનેસે કયા ફાયદા હૈ ? નિકાલ કરનેકે ખારતે બાદશાહકો કુછ કહૈ, ઓર ને વોબી સમજ ગૈય તો અપણા બી માન રહવૈ, ઓર નાહક આદમી લોગકા જાન જાતેસે બચ જાય. તો ઇસ બાબદમે તુમારા ને બિચાર હોવૈ સૌ કહ હૈ.”

રામ૦ —“ઠાકાજી, આપ હૌં સો મેરે મુરબ્બી ઓર પુજનીક હૌ, શીર મેરેસું પુછનેકા કાંઈ કારણુ હૈ ? જીણુ તરોસુ અપણા માન રહ જાય ધણુ તરોસુ નિકાલ હો જાય તૌ, આપસું મેં કહૈ હું હેઠા આદમી વહે ગયો હું ?”

હૂત:—“અચ્છા હુઝુર, મેં સલામતકા બોલુંગા.”

પઠાણ:—“જાઓ જખ લેકિન નિકાલ કરના હોવે તો ખત કરકે લે આના.”

હૂત ગયો અને બાદશાહને હકિકત નિવેદન કરી. બાદશાહને પણ ખાત્રી થઇ કે આ લોકો સફ્તમ વિચાર ઉપર છે. જો તેમના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કરવામાં નહીં આવે તો તેઓ લડાઇ કરશે. તેથી બાદશાહે પણ પઠાણ સરદારના કહેવા પ્રમાણે રામસિંહના નામનું તાંબાપત્ર કરી આપી પોતાની મોહોર શિક્કો કરી મોકલાવ્યું. આ મીયાંએ લાવીને તે તાંબાપત્ર પઠાણ સરદારને આપ્યું, અને પોતાના કહેવા પ્રમાણેના તમામ મતલબ તેમાં આવી ગયેલો હોવાથી તે તેણે પોતાના પાસે રાખ્યું અને હૂતને લઇને રામસિંહ પાસે આપ્યા. રામસિંહના તંબુમાં જઇને તેમણે રામસિંહને કહ્યું કે; “રામસિંહ, મેં બાદશાહસે નિકાલ કરકે આપાહું.”

રામસિંહ:—“કાકાજી, જો આપ કિયોડો હૈ, વો ખરાખર હોશી. અણુમેં મોરે જાણુવારી કાંઇ જરૂરત હૈ?”

પઠાણ:—“તુમારે દેખનેકી તો ખાસ જરૂરત હૈ. તો દેખો યે તુમારા ખત બાદશાહને જો દીયા હૈ.”

રામ:૦—“અણુમેં મોરે જાણુવારી કાંઇ જરૂરત હૈ? આપને ઠીક લાગે સો ખરાખર હૈ.”

પઠાણ:—“અચ્છી ખાત હૈ; લેકિન દેખો તો સહી. બાદશાહને જો લિખકે લેખ હૈ વો અપણે કબુલ કરના કી નહિ.?”

રામ:૦—“કાકાજી, આપને દેખ્યા હોશી શીર મેરે દેખણેરી કાંઇ જરૂરત હૈ?”

પઠાણ:—“રામસિંહ, આદમી આદમીકે ખાજગેં અછ્ત્રન ઇલાયદા રહતી હૈ. ઇસસે તુમ દેખો તો સહી.”

રામસિંહે તે ખત પોતાના હાથમાં લઇ વાંચવા માંડ્યું:—

આલી જહાંન, દીન દિલ્લીકે શાહાનશાહકે તરફસેં નાગોરકે સરદાર રાહોડ રામસિંહકા યહ તાંબાપત્ર દીયા જતા હૈ કી, તુમારે માયા અમરસિંહજી રાહોડને, હજી કારણસેં, હમારે સાલા સલાખત-ખાતકા માર દીયા યા, હસસેં ઉસકા મારનેકે ખારતે, હમારે દર-ખારમેં ખીડા શીરાયા ગયા; વો ખીડા ગોડ દેશકે રાજ અરબુન ગોડને ઉકાયા; આર અમરસિંહકા ચેનના કરકે મારનેકા શાહી દુરમાન હોને પરખી, હસને દમલખાજમેં અમરસિંહકા માર દીયા. હસકા બદલા

લેનેકે ખાસ્તે તુમને ઔર પઠાણ સરદાર મીરખાન ને તુમ્હારે ચાચકિ
“પઠાણીસાઈ” હૈ, ઈન્હોને મીલકે આગરા પર ચઢાઈ ણી, જુસમે
ખાદશાહને તુમ્હારેસે નિકાલ કીયા, ઔર ઉસ નિકાલમે માલવા ઔર
આધા ગુજરાન દેગકા પાય લાખકા પટા દીયા જતા હૈ ઔર જહાં-
તક દિલ્લી-આગરા-કી શાહનશાહત હમારે વંશમે રહેગા, વહાતક
વહ જગીર તુમારા ઔર તુમારે ખાદ તુમાગ વંશમે રહેગા ઔર ઉસકા
ઉપભોગ તુમ ઔર તુમારે ખાદ તુમારે વચવાલે અપની મરજી મુવાફિક
કરોગે ઔર ઉસમે ખાદશાહતકે તર્ફમે કુછબી હરકત કીયા જાયગા નહી.”

આ ખત વાંચીને રામસિંહે પઠાણ સરદાર મીરખાનને પરત
આપ્યુ, અને કહેવા લાગ્યો કે “કાકાજી ઇંજુમે આપ મેને કાંઈ
પુછો હૈ? આપરા નિકાલમે મેરે દેખલે જરૂરનો કાંઈ વ્હૈ?”

પઠાણ—“આપકો નિકાલ પમંદ તો હૈ ના?”

રામ—“જી હા, આપને જ્ઞે કીયો હૈ, વો મેને મન્જુર હૈ.”

પઠાણ—“અચ્છા, જખ મેં જાતા હુ.”

રામ—“ખોહોત અચ્છા.”

પઠાણ સરદાર ખાદશાહના દૂતને લખને ગયો, અને પોતાના
તથુર્મા જઈ તેને કહેવા લાગ્યો કે—“મીર્ખા, તુમ જાઓ. ઔર ખાદ-
શાહકો જાડે કહી કી કલકે દરખાસ્તમે હમ લોગ આવેંગે, ઔર બરે દરખાસ્તમે
ઇસ ખતકો ખાદશાહ હમકો દૈવેં ઈસા ખોદખસ્ત કરવાઓ હમ કલ
દરખાસ્તમે આવેંગે.”

દૂત—“ખોહોત અચ્છા, દુરુર.”

આમ કહી દૂત ગયો તેણે જઈ ખાદશાહને તમામ હકિકત
નિવેદન કરી, ખાદશાહે પણ કશુક કરી અને ખીજે દિવસે દરખાસ્તમાં
રામસિંહને “તામ્રપત્ર” આપવાનો નિશ્ચય થયો.

પ્રકરણ છવીસમું

રામસિંહને તામ્રપત્રની ભેટ

ખોઝા—કી પરિણામ વિચાર, પછી નોંજ કામ ચકરો,
નહીં તો ખાવો માર, ને પેસ્તાઉ જન્મ બર

આજ સવાગમા રાડોડોને અને પઠાણોને ખાદશાહ શાહ-
જહાંનના દરખાસ્તમાં જવાનું હોવાથી, સવાગમા સૂર્યોદય પહેલાં જ
તેઓ જમત થયા અને પોતાના નિસર્તા કર્મોથી પરવારી તૈયાર થયા
રામસિંહે પણ પોતે પાયજામો તથા તેના ઉપર જામો પહેર્યો અને

કમ્મર બાંધી, માથા ઉપર એક બારે કિંમતિ મેહેકર બાંધી લીધું. કમ્મરમાં કટારી, જમૈયો, છરી, અને તમંચો વિગેરે કમ્મરે બાંધવાનાં હથીઆર બાંધી લીધાં. કમ્મરપટામાં તલવાર પણ લટકાવી લીધી. ખભા ઉપર એક બારી કિંમતનો દુપટો નાંખી તૈયાર થયા. અન્ય રાજપૂતો પણ તૈયાર થઈ ગયા. ચારબાદ રામસિંહે પઠાણ સરદારની પાસે ખબર કરવા ચાલુસ મોકલ્યો. તેઓ તો પોતાના પઠાણો સાથે તૈયાર થઈને માત્ર રામસિંહની જ રાહ જોતા હતા, તેથી તેઓ રામસિંહના ચાલુસથી રામસિંહ પોતાની રાહ જુએ છે એવી ખબર મળવાથી તંબુમાંથી બહાર નિકળ્યા. દૂતે જઈ પઠાણ સરદારની તૈયારીના સમાચાર આપવાથી રામસિંહ પણ પોતાના તંબુમાંથી બહાર નિકળ્યો, અને પઠાણ સરદારને ચલ્યો. પઠાણ સરદાર રામસિંહને સાથે લઈ પોતાના તંબુમાં આવ્યા અને કેવી તૈયારીથી દરબારમાં જવું તત્ સંબંધી વિચાર કરવા લાગ્યા.

પઠાણ:—“રામસિંહ, દેખો; બાદશાહકા ભરોસા રખતેકા કામ નાંહ હૈ, ઇસસે અપણુ લોગોંકા એતરે—સાવચેતીસે—દરબારમેં જના ચાહિએ.”

રામ:—“જી હાં, મેં બાદશાહોંરા દગાસું વાકિફ હું, જીણસે દરબારમેં જાય તો પૂરે બંદોબસ્તસે જાય, જરાઈ ઠીક હૈ, નહિં તો બાદશાહ દગો કરવામેં ચુકે કોઈ નહિં.”

પઠાણ:—“મેરા બી બિચાર એસા હૈ, ઇસસે ચું કરો. સખ લશ્કરકો તયાર રખના, ઔર રાસ્તેમેં દરબાર તક રાસ્તેકી દોનું બાણુ એક તરફ રોઠોડ ઔર એક તરફ પઠાણ ઘોડેસ્વાર ઔર પાદે રખે જાય; ઔર તુમારી સાથમેં દશ રોઠોડોંકા ઔર મેરી સાથ દશ પઠાણોંકા દરબારમેં લે ચલેંગે. ઔર રાસ્તેમેં ઠિકાને ઠિકાને પર એક એક હબ્બર ઘોડેસ્વાર રખે જાય, ઇસ તરફકા પક્કા બંદોબસ્તસે દરબારમેં જના, ઔર દગા માલુમ હોવે ઉસ બખત અપણુ દોનુકે—બાદશાહકે ઉપર દાવો કરના, ઔર હિરોઠો પકડકે કંદ કર લેના. ઔર બહાર તયાર લશ્કરકે બાદગી બાલી સખી દક્તરકો અપને હવાલે કર લે. ઇસ તરેમેં અપણુ કામ પૂરા દે, જાય; શીર કોઈ લડનેકો આવગા તો લડેંગે ઔર કોઈ લડનેકો નહો આવગા તો બાદશાહતમેં બંદોબસ્તી કામ પૂરા કરે, શીરસે દેખા જાયગા.”

રામ:—“જેકા આપોંરા હકમ. આપોંને ઠીક લાગે ત્યું કરમાય દો.”

પઠાણ સરદારે વરત જ સમીપાને અને પમાણાને રસ્તામાં બંદોબસ્ત સાર રહેવાને અને સદા લશ્કરને બચાવવા તૈયાર રહેવાને

હુકમ કરમાવી દીધો. સરદારોએ પણ ત્વરિત તેનો અમલ કર્યો. આ બધો બદોબત બરાબર ચક્ર ગયાની વરદી મળી એટલે આ બંને પઠાણ કોકો અને રડોડ ભત્રીજો બાદશાહના દરબારમાં જવા તૈયાર થયા.

બાદશાહ પણ આજે દરબારમાં રામસિંહ રડોડને સર્વુંદ આપવાની હોવાથી, અને દરબાર સવારમાં રોજના નિયમ કરતાં વહેલો ભરવાનો હોવાથી, વહેલો ઉડી પોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી તૈયાર થયો. આજ દરબારમાં ખાન, ઉમરાવો અને અન્ય મુખ્યા, સરદારો, પટાવતો, કારભારી, મેહેતા, મુત્સદ્દી, પટવારીઓ વિગેરે પણ વહેલા આવી સહુ સહુની જગાએ ઉભા રહ્યા તથા બેઠકના અધિકારીઓ પોતા પોતાની બેઠક ઉપર બેસી ગયા. બાદશાહને પણ ખબર પહોંચ્યાડવામાં આવી, અને તે પણ દરબારમાં આવ્યો, અને પોતાના જગમસિંહ “મયૂરાસન” પર આવી બિરાજ્યો. બાદશાહના આવ્યા બાદ બે ત્રણ ક્ષણ જેટલા દૂર સમયમાં રડોડ સરદાર નાગોરાધીશ રામસિંહજી તથા તેમના પાંચડી કાકા પઠાણ સરદાર શીરખાન પણ પોતાના સાથે દશ દશ ચુંદા રડોડો અને પઠાણો સહુ દરબારમાં આવી પોહોઆ. તેઓ આવ્યા એટલે “નકીબે” તેમની ઓળખ, બાદશાહને કરાવી. તેઓ કુરનસ તથા ન્યોંબાવર કરી પોતા પોતાના અધિકાર મુજબ આસને બેઠા. એટલે બાદશાહે દરબારનું કામ શરૂ કરવા આજ્ઞા કરમાવી.

‘પ્રથમ વારાંગનાઓના નાચ ગાન શરૂ થયા. તે કાર્ય જ્યારે પુરૂ થયું એટલે બાદશાહે પોતાનું ભાષણ શરૂ કર્યું

બાદશાહ—“ખાન, ઉમરાવ, ઔર ઔર સખ સરદાર પટાવત લોગ ! દેખો આજકા દરબાર એક ઔર પ્રકારકા હૈ તુમ સખ જાનતે હૈ કી શાહી ફરમાનકે ખાસ્તે વો ગોડ દેશકા રાજા હરામી અરજુન ગોડને અમરસિંહ રડોડકો મારનેકે લીયે બીડા ઉઠાયા યા. હસ બખ્ત ઉસને બીડા ઉઠાયા ઉસ બખ્ત મૈને ઉસ કમબખ્તકો તાકિદ દીયાયા કી અમરસિંહકો શિવાય ચેતના કીયે મારોગે યા પકડોગે તો બાદશાહકી સખ્ત બફગી ઉઠા લોગે; લેકિન ઉસને પાંચ લાખકે પટેકી લાલચમેં બાદશાહી ફરમાનકો દીલમેં રકખે બિના અપના સગા બનેઉ વીર અમરસિંહકો દગા કરકે મારા અમરસિંહ બી તો કુછ કમ નહીં યા. વો બી એક સચ્ચા શેર યા, ધંદેનિ ઉસ હરામખંદેકે મરતે મરતે બી નાક ઔર દોનું કાન કાટ-દીયે. કેસી બહાદરી ! તોખા અલ્લાહ ! ! ! તોખા અલ્લાહ ! ! ! શીર વો હરામી

हरणारमें मेरी पाससें घनाम पट्टा लेनेके आरते आया। और तुमारे सपके आगे मैंने उसको हंडाव दीया है। क्युंकी ऐसे हरामीकोट्टा पट्टा देनेसें हरामी लोगोको मद्ध देने सरणा काम मेरेसें होताथा। उससें मैंने वो नीय गौडको कुछ दीया भी नहीं, और अपमान करके निकाल दीया। जण अमरसिंहके सरानेके समंयार नागोरमें मालुम हुये, तो घनकी हाडी राणी जनका वीर अमरसिंह थोडे समयके आगेही जंयाहे थे वो सती हुये। आमीन, आमीन। जुदा घन दोनौं राज राणीको अपने पास बहुत आराम देवै ।।। और अमरसिंहके लतीजे, जे तुम सय लोगोंकी आपो आगे जैठे हैं वो रामसिंहने आगराके उपर अपने राजपूतोंके साथ बडाध की। रामसिंहके साथ थे तुम सय लोगोंकी आपो आगे जैठे हुवे पठाण सरदार भीरभान, की जे अमरसिंहके पधडीलाध जने थे, वो भी शामिल हुये। देपो पधडीलाध होना घसका नाम है की जे अपने जवके जेअमसें लडाधमें शामिल हुये हैं। और मैंने घन्डोंकी अपनी सुयागीरीका पट्टा जटा देनेकी लालचके साथ डेडनेके लिये प्रयास भी तो किया, लेकिन सय निकम्मे हो रहै। पीछेसें हमने निकालकी आत शुर करवाध और निकाल भी हुआ। उस काममें भी ये पठाण भीर-भानकाही हाथ रहा, और घन्डोंकी सहनतसें यह निकाल भी हुवा है। मैं प्रुश होता हूं की ऐसे नेक पठाण मेरी आदशाहतमें मौजुद हैं, और वो लोग किसी भी उपायसें दुश्मनको भीलनेका नीय काम नहीं करते हैं। निकाल ऐसा हुवा है की जे पट्टा अरजुन गौडको, अमरसिंहको येतनाके साथ मारनेसें भीलनेका था, वो पट्टा आगरा पर बडाध लानेसें मैं जहादुर राठोड रामसिंहको देता हूं। और नागोरका पट्टा भी रामसिंहके नामपर बलेगा; और ये नया पांय लापदा पट्टा भी नागोरके साथ शामिल किया जयगा। और रामसिंह हरणारमें अपने डाका अमरसिंहकी जेठके उपर जैठ सकेगा, और अमरसिंहके सणी मुलाजमे रामसिंहको मिलेंगे। रामसिंहने, राठोडके नामको सुलित किया है, ऐसे वीर सरदारोंपे और भीरभान जैसे भानोंपे मैं बहुत प्रुश रहूंगा। और पाक परवरदीगार जुदातालासें मेरी अरज है की, मेरी आदशाहतमें मुझे ऐसे जहात भान उभराव मिलें, मैं मानता हूं की तुम सय सरदार लोग रामसिंहके सुवाक्षि आदशाहतमें अपना सान-मर्तया जटाओ। लेकिन जेरघन्साके राहपे यलके आदशाहतको मोहा मत पहुंचावै, और आदशाहतको कलंकित करनेके दाध हागसें जय जय।

“मैं इस अफत मौका होनेने मेरे आन उमरावोंका, और सुआ सरदार लोगोंका दरमाता दु की वो लोग कभी अन्याय मत करे, मेरी हिन्दु या मुसलमीन रैयतको अके सहा नेक धन्साद आप लोगोंकी सरदारीमें भीले, इससे मैं दरदम आप लोगोंके उपर प्रुश रहूंगा. और मौका होनेतें ऐसे सरदारोंकी आदशाहतसे कहर भी की नयगी लेकिन आप लोग अंसा भी याद रकअें की इसतरी आपके नेक कामोंकी कहर की नयगी, जैसेकी आपके भीन नेक कामोंसे आदशाहकी अइगी भी उठा लोगे आप अगोंका मालुम होना आदिअे की रैयत है मो राजका अेक सव्या धन है, रैयत है मो राजका भेटा भेरी है. धनको प्रुश रअनेसे राज-आदशाह-प्रुश रह सकते हैं, और धनको नाप्रुश करनेसे प्रुहा भी तो नाप्रुश होता है, और अैमें अनीति यलानेवाला राज-आदशाह अहुत अफत तक अपने राजको नमा कर नहीं सकता है. रैयत राजके नीतिसें आगे अतनी गरिअ है, धतनाही अनीतिसें भई भी है. और वो अपने सअके अलसे मिलकरके राज-आदशाह-का लश्करके अलको मानती भी नहीं है. श्रीर आहे आप भर नते हैं, अगर तो राजके लश्करको भार देते हैं और अैमें काममें राज आदशाहको दानु तरइसे कलक उठाना पडता है. अगर रैयतको राजका लश्कर भारता है तो राजके उपर रैयतको मारनेका कलक अीपट नता है और, जे रैयत राजके लश्करको भार देती है तो, राजको रैयतका भार आनेका कलक अीपट नता है. राजको आदिअे की दरकोष्ठ उपायसे अपने राज्यमें रैयत सुअ उठावे अैमें सभी उपायको करना आदिअे. और रैयतके दीवडे मुवाइिक उनको धनके हक्क यदाय वो मांगे, अगर मांगे नहीं तअभी देना आदिअे. सिई अपने मौज गौअ और अपनी हकुमतके आस्ते और अपने अधि-कारीअोंकी हकुमतके लीये, रैयतको अपना हक्क नहीं देना, वो अअे राज-आदशाहके आस्ते द्राध तरह लाजिम नहीं है इससे आप सभी आन, उमराव लोग अपनी रैयतको प्रुश रअे और आप नीतिसें यलनेवाये राज हो इस तरह आपका राज और अपना नामको सुलित करे और अपनी रैयतके पास आपकी वाद वाद करवाअे. अगर आपके सत्ताधारी अधिकारी लोग अपनी सत्ताके आस्ते न्हूँ हडिकत आपके आगे ला करके रैयतका दीव हुअनेका उपाय करे, आप कभी इसमें मत 'इमो सिई आप यो समझा करे की और आपके सत्ताधारी-अइसर लोग रैयतके सुअके आस्ते हैं,

રૈયત આપ લોગોંકે સુખકે ખાસ્તે નહીં હૈ. અગર તુમારેસેં તુમારી રૈયત ખુશ હોગા તો તુમ લોગ સભી રીતકે સુખકો ઉઠાઓગે ઓર જો રૈયત નાખુશ હોગા તો તુમકો સુખસેં નિંદ લી નહીં હોગા. તુમારે દીલમેં રૈયતકો શાંતિકે ખાસ્તે દીન-રાત ખિચારહી હુઆ કરેંગે. તુમારે અફસર લોગ રાજકે અલિક નહીં હૈ, લેકિન વો લોગ તોગર લોગ હૈ; ઇનકો રાજકે તફા તુકશાનકે સાથ કુછભી સંબંધ નહીં હૈ, રાજકો તફા હોગા તુમહીકો હૈ, ઓર તુકશાન હોગા તો ચેભી તુમહીકાહી હૈ. ઇસ સમ ખાતકા ખીચાર કરકે તુમ અપના રાજ ખરાખર સમાલો, લેકિન આપ રૈયતકે ખૂન ઓર માંસ ચૂસનેવાલે લુટાર મત ખનો. ઓર રૈયતકે ખૂન કરકે ખૂની લી મત ખનો ઓર અપને અફસરોંકી બલોંસેં ખચતે રહો.”

બાદશાહે મહત્તાપૂર્ણ અને રાજ્યનીતિ દર્શાવનારૂં લાખણ પૂર્ણ કર્યા બાદ, પઠાણ સરદાર પાસેથી રામસિંહને આપવાનું “તામ્રપત્ર” મંગારી લઈ, તે વીર રામસિંહને આપ્યું. રામસિંહે પણ બાદશાહના લાખણનો ઉત્તર આપવાનો વિચાર કરી, ઉભા થઈ જુરસાબંધ અને નિડરતા પૂર્વક નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો:—

“ખુદાવિંદ, આલીબહાન, મેરો ચે ચકાધરો કામ હૈ સો ખચ્યુરા જોડો હૈ, અર મેં લી એક ટાખર હૈ; પરંતુ હમ રોઠોડ લોગ કાળસેં લી તો કરોં કાય નહીં. ખુદાવિંદને, મોરા કાકાજીને ગોંડોંકી પાસમેં દગાસું સરવાય, નાખા, જીજોરો વેર લેવારા ખાસ્તે, મેં નાગોરસું અઠે આપ્યો હો. પરંતુ મોરા કાકાજી મીરખાનજી પઠાણશારા કલ્લાસું મેં અખાર પાછો લોટુંહું. ઇણ નિકાલરી બાબદમેં ખુદાવિંદ ઇજારા-પઠાણ સરદારરા-ઉપકારી હૈ. મોને લાગે હૈકી મોરે મીરખાનજીરા કલ્લાસું લોટણો વો ઠીક હૈ, કયુંકી અખાર મોરે ખાસ્તે વો અમરસિંહજી હૈ, અર મોરા ફાયદા બેફાયદારો વિચાર ઇજોને કરવારો હૈ. મોરી ખુદાવિંદસું ચે વિનંતિ હૈ કી ખુદાવિંદ ફીરસું કાઈ સરદારરા ખાસ્તે એડો કામો નહીં કરે, કી જીજીસું ઇણ તરો-મોરી તરો-કાઈ સરદારરે કરવારો તાકડો વેં જાય નહીં, અર બાદશાહ સલામતરે નિકાલ કરવારો પ્રસંગ વેં જાય નહીં. હમ રોઠોડ લોગ બાદશાહતરે સરદાર અર અંગ હૈ. સરદારોરો કામ હૈ કી બાદશાહ આડા રસ્તે ચડ જાય તો બાદશાહોને ઠેકાણો લાવણો ચાહિજે. અર મોને જો કુછ ચે કિયો હૈ વો ઇણ ખાસ્તે કિયોડો હૈ, જીજીસું ખુદાવિંદ, મેરે ખાસ્તે કુછ ખોંક દીલમેં મતી ધરે.”

રામસિંહે બાદશાહને જવાબ આપ્યા બાદ મીરખાનજી ઉઠ્યા અને તેમણે પોતાનું દંડ બાપણ સર કહ્યું:—

“ખુદાવિંદ, એવું જો હુવા મો હુવા. અપ્પી ધંસ ખાતકા, કુછ ખ્યાલ ખુદાવિંદ બી-અપને દીલમેં ધરેં નહીં, ઓર રાઠોડ લોગ બી ધંસ ખાતકા અપને મનમેં રકરેં નહીં, કી જીસમેં આગે કોઇ ખાતકી તકલીફ થા અમકા ઉઠાતેકા મોકા આ પડે.”

આ મુજબ આજના દરબારનું કામ પૂરું થયા બાદ બાદશાહ દરબાર ખરખારત કરી જનાનખાનામાં ગયો. અન્ય સરદારો, બાદશાહ, રામસિંહ અને પઠાણ સરદાર મીરખાનજીની પ્રશંસા કરતા કરતા પોતપોતાનાં મુકામો તરફ ચાલ્યા.

સરદારો, બાદશાહે તેમને ખરા જીગરની સલાહ આપી તે બાબદ બાદશાહની બહુ જ પ્રશંસા ખુલા મોઢે કરવા લાગ્યા નગરમાં પણ લોકો બાદશાહે સલાહ કરવાથી, અને સરદારોને સલાહ આપી તે બાબત અજો રથજો માણુમો મળી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ સતાવીસમું

જશવંતસિંહના કોધનું સ્માત્વન

સોરઠા -જેર બર્યો જશવંત, મુણી મરણ નીજ બ્રાતનું;

આણુ સાહરો અત, કહ ડગાઈ આખી દલી

ઉત્ત પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ બાદશાહે રામસિંહનો નિકાલ કરી તેને વિદાય કર્યો રામસિંહ અને મીરખાન પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા મુકામે આવ્યા બાદ તેમને ખબર પડી કે, મહારાજ જશવંતસિંહજીને અમરસિંહજીના મરાયાના સમાચાર મળવાથી, કો-ધાયમાન થઈ આગ્રા ઉપર હલ્લો કરવા સાર આવે છે. આ અમાચાર સાંભળવાથી પઠાણકાકા અને રાઠોડ લત્રીજો મહાન વિચારમાં પડ્યા. તેમને એવી ચિંતા થઈ પડી કે જો મહારાજ કંઈપણ આગ્રા ઉપર તોફાન કરે, તો આપણુ કરેલું બધું ધૂળ મળે, અને બાદશાહે પણ જે હેતુથી આપણી સાથે નિકાલ કર્યો, તે તેનો હેતુ પણ ધૂળ મળી જશે અને પુનઃ હજારો અને લાખો માણસોનું રણબૂમિમાં બળિદાન આપવાનો પ્રસંગ ઉભો થશે બન્નેએ ફટલોક વખત વાટાઘાટ કર્યા બાદ તેઓ એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યા કે, રામસિંહે પોતાના નામનો પત્ર મહારાજ ઉપર લખવો, અને તેમાં બાદશાહ સાથે નિકાલ થયાની હકિકત જણાવવી; પરંતુ રામસિંહ મહારાજ જશવંતસિંહના કોધથી સારી પેઠે વાઠેફગાર

હતો અને તેથી તેણે મીરખાનને પોતાના નામથી પત્ર લખવા જણાવ્યું. છેવટ બન્ને જણાના નામનો પત્ર લખી મોકલવા દરાવી, રામસિંહે-બન્નેના નામનો પત્ર તૈયાર કર્યો, અને એક રાઠોડ સરદાર સાથે તે પત્ર મહારાજ તરફ મોકલવામાં આવ્યો. તેણે જમને પત્ર મહારાજને આપ્યો અને નિકાલની હકિકત સંબંધી મહારાજએ ફેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના પણુ તેણે ખુલાસા કર્યા. મહારાજ જશવંતસિંહજી બાદશાહની સાથેના નીકાલની હકિકત જાણી ફેધાયમાં ન થયા, તેમનાં નેત્રો રક્ત થઈ આવ્યાં, મુઝછો અને ઓઠ ફરફરવા લાગ્યા. તુરત તેમનો હાથ કુદરતી જ તલવાર ઉપર પડી ગયો. તેઓ પત્ર લઈ આવેલા રાઠોડ સરદારને કહેવા લાગ્યા કે:-

“રામસિંહકું યા કાંઈ સુઝ્યો, જો બાદશાહસું નિકાલ કર નાંખ્યો? બાદશાહરી શુદ્ધ સાંન મેં આપને જરૂર ઠેકાણે લાય દે તો, અણુમેં રામસિંહને બડો બિઘન નાંખ દીયો. બાદશાહરા મનમેં કાંઈ આયો નહીં, કી જશવંતસિંહ કાબુલ લડાઈમેં ગયોડા હી, અર મેં અઠે અમરસિંહકો મરા નાંખુંહું; પણ પીછુંસું જણુ બખત જશવંતસિંહ આશી તો મોરી બખર લેં નાંખશી. અર રામસિંહને મોરી રાહ દેખ્યા ખીના નિકાલ કરને મોરી સખ ખાત બિગાડ દી. મેં અણુ બખત એડા બિચારસું આયો હો કી, આગરા તોડને દિલ્હીકું તોડ દેશો; પણ રામસિંહને મોરી મનરી ખાત ગનમેં રાખ દી.”

દૂત:-“અનદાતાર, અણ ખાતરો શોક કરવાસું કાંઈ હે? જો હો ગયો સો હો ગયો.”

જશો:-“થે મોને કહો તો ખરાકી કીણુ રીતસું રામસિંહને આગરા ઉપર ચડાઈ કી, અર સાથમેં કાંઈ હુંઠ્યાહા કી નાહી?”

દૂત:-“અનદાતાર, જણુ બખત અમરસિંહજીરા કામ આચારી ખાત રામસિંહને હુણી, ધણી બખત તુરત આપ રીસું લરાયા, અર હાડીજી સતી બહા; અર દુસરે રોજ સાંઝરે સમે રામસિંહ આગરા ઉપર ચઢ્યા. નાગોરસું અર રસ્તારી સરદારીઓમાંસું સધળા મીલને એક લાખ રાજપૂત રામસિંહજીરી સાથમેં હુંઠ્યા હા. અર પઠાણુ સરદાર મીરખાન જો અમરસિંહજીરા પધડીલાઈ હા વો અપણી લારમેં ખાર હઝાર પઠાણુ લેને રસ્તે મેં મીલ્યા. બાદશાહને મીરખાનને ફોડવારા ખાસ્તે બહોત પરપંચ કિયો, પણ વે પુટ્યા નહીં. જરા બાદશાહને નિકાલરી લાજગડ કરને પાંચ લાખરા પઠારો તાબાપત્ર રામસિંહસું દીયો. ધણુ રીતસું ખાત હુમ્મ.”

જશ-“થે હથળાને મિલને મોરા સખ બિચાર મોરે મનમે રખ દિયે મોરે બિચાર મારે ગયે, નહિ તો મેં આજ બાદશાહકું બતાવ દે તો કી રાઠોડોંસુ વેર કરને દિલ્હી કણુ તરોંસું સધરી જાય હે.”

દૂત-“હુઝુર, જો હોયગો સો હોયગો. અબ ધણુ ખાતરો બિચાર કરવાસું કાંઈ જોઈ શકે યુ હે ? અમ આપ અઠે-ઝાવણીમે-પધારો.”

જશ-“ચલો ચલો હો”

આમ કહી પોતાના માણસોને તૈયાર થવાની આજ્ઞા કરી. માણસો તૈયાર થવાની વરદી મળી એટલે પોતે પણ તૈયાર થઈને પોતાના હાથી ઉપર બિરાજ્યા અને પોતાના એન્ય સહ જ્યાં આગળ રામસિંહ અને પઠાણુ સરદાર મીરખાંનની છાવણી હતી તે તરફ પ્રયાણુ કર્યું. બે દિવસની મુસાફરી કરી તેઓ રામસિંહની છાવણી નજીક આવ્યા.

મહારાજ જશવંતસિંહજીની સવારી માંહેના વાઘોના ઘોષ સાંભળી કુમાર રામસિંહ તથા પઠાણુ સરદાર મીરખાંન પણ પોતાની સાથે સો સો સવારો લઈ રહ્યા ગયા અને મહારાજને મળ્યા પછી તમામ સવારી રામસિંહની છાવણીમાં આવી પહોંચી આ બધી મુસાફરીમાં અને કુમાર મળ્યા હતાં સુધી મહારાજ તો ક્રોધના આવેશમાં જ હતા તેઓ બેઠા બાદ કુમારને તેમણે પૂછ્યું કે-“રામસિંહ, થે ચઝ કરને કાંય કીયો ? ધણુ તરોંસું નિકાલ કરવારી ચારે કાંઈ જરૂર હી ? થે શુદ્ધ રાઠોડ હૈ શીર ચઝ કરને પીછુસુ નિકાલ કર દિયો” એ કાંઈ ખાત હે ?”

રામસિંહ-“હુઝુર પધાર્યા નહીં હા. ઔર કાકાજીને-પઠાણુ સરદારે-નિકાલ કર નાખ્યો, અણુમે મેં કાકાજીને કાંઈ કહો ?”

જશવંતસિંહ-(પઠાણુ સરદારને ઉદ્દેશીને) “આપને એ કાંઈ કીયો ? અમરસિંહ જોડા બેધાણુનાથરા મોતરો બલ્લો ધણુતરો પાંચ લાખરા પટાસુ લીયો જાય ? આપ અઠે હા, ફીર બાદશાહસુ નિકાલરી ખાત શરૂ કરને મોરી રાહતો દીખણી હી ?”

પઠાણુ-“હુઝુર, બાદશાહકો બરાબર ઇસકા બદલા મીલ ચુકા હૈ, ઇસકો અપણુ કયા કરેંગે, ઇસકા બરાબર ખ્યાલ હો ગયા થા. ઔર ઇસસે તો બાદશાહને નિકાલ કીયા, ફીર જબ બાદશાહ નિકાલ માગતા થા, તો હઝારન હિન્દુ મુસલમાનોકો કટવા ડાલનેસે ઔર કયા કાયદા અપણુકો લેના થા ? લડ કરકે બી તો હોતા બાદશાહસે નિકાલકી, ઇસ હિસે મેને મેં નિકાલ કીયા હૈ, બાકી તો હમ લોગ બાદશાહસે ડરતે તો થોડેહી થે ?”

જશવંત-“આપને જો કીયા હૈ ધણુમે અબ મેં કાંઈ કર યું હૈ ? જો વુમને કીયા મો ઠીક હૈ, પરંતુ અમરસિંહજીરો અણુ રીતસું

મોત હોણો એ કાંઈ ઠીક ખાત હે ? અમરસિંહજી મહારાજરી રાણી જણ બખત રાંડી, અણનાવાંસું તો લાખુંન મુગલારી ઔરતો, ઔર લાખુંન ગૌડારી લુગાધ્યાં રંડાણી ચાહિજે. મહારાજ અમરસિંહરા પિછું પાંચ લાખરો પટો લેને નિકાલ કરવારી ખાત ઠીક કુછ હોય નહીં. અખાર મેં અઠૈસું જોધપુર જશૌં. બાદશાહનેં યજવારા ખાસ્તે આવોં કાય નહીં. જો મેં આશોં અર મોંનેં રીસ ચક જાય, તો અણરો કુછ માઠો ફળ આ જાય. ધણ ખાસ્તે મેં આગરામેં આશોં કાય નહીં.”

પઠાણુ:—“જખ હમ બી હઝુરકે સાથહી ચલેંગે. હમકો બી વહાં રહનેસેં કયા જરૂરત હે ? અગર આગે કાંઈ એસા મોકા આવગા તો દેખા જાયગા.”

પઠાણુ સરદાર આ પ્રમાણે વાતચિત કરી પોતાના તંબુ તરફ ચાલ્યા અને રામસિંહ મહારાજ જશવંતસિંહ પાસે બેસી રહ્યા. પઠાણુના ગયા બાદ રામસિંહ મહારાજને પૂછ્યું કે:—

રામસિંહ:—“હઝુર, એ પટામેંસું કાકાજીનેં અઘો પટો દેવારી ખાતચિત કરને અઘો દેશ અણોંનેં સુંપ દો.”

જશવંત:—“યારો કહણો ખરાખર હૈ. ક્યું કી મીરખાંનજી આપણી લારમેં જીવરો અર અપણી સુખાગીરીરો જોખમ ઉઠાનેં ચડયા હા, તો અણોંનેં પણ કુછ નફો હોવણો ચાહિજે.”

મહારાજએ એક દૂતને પઠાણુ સરદારને બોલાવી લાવવા સાર મોકલ્યો. તે આવ્યા એટલે પોતે વાતચિત શરૂ કરી: “ખાંન સાહેબ, રાસ્તામેં આપણુ હધળા જુદા પડ જશૌં, જીણસું કુછ ખાતચિત મારે આપોરી સાથ કરણી હૈ, સો અઠૈ હીં કર લો.”

પઠાણુ:—“હઝુર, એસી કાંઈ ખાત હૈ, જો હોવે સો ફરમાઈએ.”

જશવંત:—“મેરા કહણા તો એ હૈ કી યા પટામાંસું આપોંનેં ઠીક લાગે વો દેશ આપ રખ લો, ઔર બાકી રામસિંહ રખ લે.”

પઠાણુ:—“હઝુર, આપ એ કાંઈ ફરમાતે હો ? રામસિંહકે પટેમેંસેં મેરેકો એક તસુ જમીન બી કામ નહીં આતી હૈ. મેં ઇસતરોંસેં નફા ઉઠાનેકો રામસિંહકે સાથ નહીં ચલાયા.”

જશવંત:—“એ આપોંકો કહણો તો ઠીક હૈ, પરંતુ રામસિંહ મોંનેં કેવે હૈ કી કાકાજીનેં અઘો પટો દીયો જાય.”

પઠાણુ:—“હઝુર, રામસિંહ તો ખચ્યા હૈ, લેકિન આપ મુઝે એ ફરમાતે હો, એ ઠીક ખાત નહીં હૈ. ક્યું, કી રામસિંહકી સાથમેં ચઢણા વો મેરા કામથા, ઔર અગર કબી મેરેકો જરૂરત હોગા તો રામસિંહ મેરી સાથ બી ચડેગા. ઇસમેં બદલા કાયકા.”

આ અરણ્યુન ગૌડ તેને અપવિત્ર કરી બારે મારતો હતો. તેની શિક્ષા તો તેને આપણી વાર્તાના નાયક વીર અમરસિંહે તેના નાક કાન કાપી કરી, તો પણ તે કેટલોક વખત આ ભારતભૂમિને ભારરૂપ થઇને પણ જીવતો રહ્યો હતો.

બાદશાહના એક સુખા અને સરદાર છતાં પઠાણ સરદાર મીરખાને પોતાની અમરસિંહજી સાથેની સહમિત્રતા તેમના મરણ બાદ પણ દર્શાવી પોતાનો ખરો ધર્મ બતાવ્યો છે બાદશાહે લાલચ તથા ધમકી આપવા છતાં તેને લક્ષમાં ન લેતાં માત્ર રામસિંહજી સાથે રહી લડવાનું પસંદ કર્યું, જેનાં પરિણામે બાદશાહને રામસિંહ સાથે નિકાલ કરવાની ફરજ પડી હતી આવી રીતે તેમણે પોતાના ચારિત્ર્યથી “પધડીબાધ” અથવા “દુધબાધ” નું બાધપણ બતાવી મિત્રધર્મને રોબાવ્યો હતો.

હિન્દુ મુસલમાનોએ પણ કેવી રીતના સપથી કામ લેવું જોઈએ, અને એક બીજાની સાથે કેવી રીતે હળી મળીને ચાલવું જોઈએ, તેનું તાદરશ દર્શાવ આપણને બતાવી, તે મુજબ વર્તવાની સાચી સલાહ હિન્દુ અને મુસલમાનોને પણ આપી છે

રામસિંહે, નાગોર આવી શુભમુહૂર્ત જોવાની પોતાની તખ્ત-નશિનની ક્રિયા કરવાનું ઠરાવી, તેમાં પઠાણ સરદાર તથા જોધપુર મહારાજા જશવંતસિંહ અને અન્ય પોતાની લાગવગવાળા સરદારોને આમત્રી સિંહાસનારૂઢ થઈ પોતાના કાકાનાં પગલે ચાલી નાગોર રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવાનું વચન આપી, સુખી કરી પણ ખરી તખ્ત-નશિનની ક્રિયા વખતે પોતાની સાથે સાલમાં રહેનાર સરદારોને સારી સારી જગીરો આપી નિરકુશતાથી નાગોરનું રાજ્ય લોગવવા લાગ્યો.

કાળની ગતિ ગહન છે, અને કાળને અનુસરી આ દેશમાં એક નહીં પણ અનેક વખતે રાજ્યક્રાન્તિઓ થઈ છે. રાજા રૈયત કોષ પણ પોતાના મહેલ કે ઘરમાં સુખથી રહી શક્તાં નહોતા, એવા સમયમાં આ નાગોરના રાજ્યકર્તાઓ પણ નબળા ન પડતાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાયી રાખી શકે એ અસંભવિત જ હતું અને નાગોરના સત્તાધીશો નબળા પડ્યા તેથી અથવા બીજા કોષ કારણોથી નાગોરાધીશો પોતાની સત્તા ગુમાવી બેઠા. પરંતુ પ્રબળ રાઠોડોએ નાગોરના રાજ્યને કેટલોક લાગ પોતાના મારવાડના રાજ્ય સાથે જોળવી લીધી અને અલારે પણ તે નાગોરનો કિલ્લો જોધપુર મારવાડના રાજ્યના હવાલામાં છે.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ. इति सम्पूर्णम्.

અને પ્રજાની પંજરતરો વિચાર કર્યા શિવાય પ્રજાને હેરાન કરનાર રાજાઓને શાહજહાંનના બાપણનો શબ્દેશબ્દ પોતાના હૃદયમાં કાતરી રાખવા સરખી શિખામણુ આપી છે. તેથી આપણને એમ જ માનવું પડશે કે શાહનશાહ શાહજહાંનના પછાડીના જીવનમાં તેની પ્રજાને બહુ જ સુખ પ્રાપ્ત થયલું હોવું જોઈએ. વળી વિષયાધિપણાથી મનુષ્યને કેવાં સંકટોમાં આવી પડવું પડે છે, તેનો પણ આપણને શાહજહાંનના અને અમરસિંહના ચરિત્રથી અનુભવ મળી શકે છે.

હીના પ્રેમમાં ફસાવાથી મનુષ્યો કેવી રીતે દુઃખી થાય છે, તેનું જ્ઞાન આપણને “રાવ અમરસિંહજી”ના ચરિત્ર ઉપરથી બરોબર થઈ આવે છે. શુદ્ધ ક્ષત્રિયોમાં કેટલું અને કેવું ઝનુન હોય છે તેનું તથા ક્ષત્રિયોની વીરતાનું પણ સારી રીતે જ્ઞાન થઈ શકે છે. વીર અમરસિંહજીની વીરતાની અવધિ તો આપણને એટલાથી જણાઈ આવે છે કે માત્ર એક જ કટારથી તેમણે “સલાખત”ને માર્યો, ખીજા કેટલાક મુસલમાનોને દરબારમાં માર્યા અને ખુદ બાદશાહના ઉપર પણ કટારી ફેંકી, એટલું જ નહીં પણ પોતાને દગલખાણથી મારવા તૈયાર થનાર- દુષ્ટ અરજીન ગોડનું, મરતાં મરતાં પણ નાક કાન કાપી, જે શિક્ષા દગલખાજ મનુષ્યને થવી જોઈએ તે સજા પોતે કરતા ગયા. તેથી જ જોધપુર મહારાજા માનસિંહજીએ યથાર્થ કહ્યું છે કે “પાવશેર લોહતે હલાઈ સારી પાતશાહી, હોતી સમશેર તો છિનાઈ લેતો આગરા” અને જો તલવાર પકડત તો તેમ કરત પણ ખરા, એમાં કાંઈ જ શંકા લેવા સરખું નથી. કાંઈ કવિએ પણ આ દોહરો યથાર્થ જ કહ્યો છે કે “કટારી અમરેશરી” અર્થાત્ અમરસિંહજીના જેવો કટાર ચલાવનાર કાંઈ ક્ષત્રિય થયો નથી, અને હાલમાં તો નથી જ, પણ ભવિષ્યમાં પણ કાંઈ કાળે થશે કે કેમ? તત્ સંબંધી શંકા જ છે!!!

હુદરતના નિયમ મુજબ દરેકની પ્રતિરૂપમાં અથવા ઉલટપણું હોય છે. જો તેમ ન હોય તો સારા નરસાની પરીક્ષા પણ થઈ શકે નહીં, અને તેનું દષ્ટાંત આપણને અરજીન ગોડ જેવા જ્ઞાતિ અને દેશપ્રેમીથી મળી શકે છે. જ્યારે અમરસિંહજી ક્ષાત્રવટને શોભાવતા હતા ત્યારે તે તેને લક્ષિત કરવા સાર તૈયાર થયો, અને બાદશાહના દરબારમાં તેણે અમરસિંહજીનો તે સગો સાગો છતાં, ખીડુ ઉઘાળ્યું અને દગલખાણ કરી, વચ્ચે હિન્દુઓ પ્રાણાન્તે પણ જે “વિશ્વનાથ” અને “ગંગાજી”ના સ્તોત્ર ન ખાય, તેમને રાખી, અમરસિંહજીને મારવા તૈયાર થયો અને તેમને માર્યા પણ ખરા. અર્થાત્ જે વખતે વીર અમરસિંહ આ પવિત્ર ભારતભૂમિને પવિત્ર કરતા હતા, તે જ વખતે

આ અરજીન ગૌડ તેને અપવિત્ર કરી ભારે મારતો હતો. તેની શિક્ષા તો તેને આપણી વાર્તાના નાયક વીર અમરસિંહે તેના નાક કાન કાપી કરી, તો પણ તે કેટલોક વખત આ ભારતજૂમિને ભારરૂપ થઇને પણ જીવતો રહ્યો હતો.

બાદશાહના એક સુખા અને સરદાર છતાં પઠાણ સરદાર મીરખાને પોતાની અમરસિંહજી સાથેની સહમિતતા તેમના મરણ બાદ પણ દર્શાવી પોતાનો ખરો ધર્મ બતાવ્યો છે બાદશાહે લાલચ તથા ધમકી આપવા છતાં તેને લક્ષમાં ન લેતાં માત્ર રામસિંહજી સાથે રહી લડવાનું પસંદ કર્યું, જેનાં પરિણામે બાદશાહને રામસિંહ માથે નિકાલ કરવાની ફરજ પડી હતી. આવી રીતે તેમણે પોતાના ચારિત્ર્યથી “પધડીભાઈ” અથવા “દુધભાઈ” નું ભાઈપણ બતાવી મિત્રધર્મને રોલાવ્યો હતો.

હિન્દુ મુસલમાનોએ પણ કેવી રીતના સપથી કામ લેતુ જોઈએ, અને એક બીજાની સાથે કેવી રીતે હળી મળીને ચાલવું જોઈએ, તેનું તાદરશ દર્શાવ આપણને બતાવી, તે મુજબ વર્તવાની સાચી સલાહ હિન્દુ અને મુસલમાનોને પણ આપી છે

રામસિંહે, નાગોર આવી શુભમુહૂર્ત જોવાની પોતાની તખ્ત-નશિનની ક્રિયા કરવાનું ફરમાવી, તેમાં પઠાણ સરદાર તથા જોધપુર મહારાજા જયવંતસિંહ અને અન્ય પોતાની લાગવગવાળા સરદારોને આમત્રી સિદ્ધાસનારૂઢ થઈ પોતાના કાકાનાં પગલે આવી નાગોર રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવાનું વચન આપી, સુખી કરી પણ ખરી તખ્ત-નશિનની ક્રિયા વખતે પોતાની સાથે સાલમાં રહેનાર સરદારોને સારી સારી જગીરો આપી નિઃકુશતાથી નાગોરનું રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યો.

કાળની ગતિ ગદન છે, અને કાળને અનુસરી આ દેશમાં એક નહીં પણ અનેક વખતે રાજ્યફાલિઓ થઈ છે. રાજા રૈયઝ કોઈ પણ પોતાના મહેલ કે ઘરમાં સુખથી રહી શક્તાં નહોતાં, એવા સમયમાં આ નાગોરના રાજ્ય કર્તાઓ પણ નબળા ન પડતાં પોતાનું રાજ્ય આથી રાખી શકે એ અસંભવિત જ હતું અને નાગોરના સત્તાધીશો નબળા પડ્યા તેથી અથવા ખીજાં કોઈ કારણોથી નાગોરાધીશો પોતાની સત્તા ગુમાવી બેઠા પરંતુ પ્રબળ રાડોડોએ નાગોરના રાજ્યનો કેટલોક ભાગ પોતાના મારવાડના રાજ્ય સાથે ભેળવી લીધો અને અસારે પણ તે નાગોરનો કિલ્લો જોધપુર મારવાડના રાજ્યના હવાલામાં છે.

શ્રીરુપ્ણાર્પણમસ્તુ. इति सम्पूर्णम्.

એક સફળ થઈ નહિ. વિશ્વાસુ રાહોડ સરદારે અજિતસિંહના અધિકારની રક્ષા કરવાને માટે રત્નની સામે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થયા અને તેમણે તેને હરાવ્યો. તેણે નાસીને નાગોરના કિલ્લામાં ભરાઈ પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું. ત્યાર પછી રાહોડ સરદારે એ ઈલાવંશીઓપર આક્રમણ કરી તેમને મંદોરમાંથી દૂર નસાઈ મૂક્યા. ઔરંગઝેબે જે હેતુથી રત્નને જોધપુર જતી લેવાને ઉત્સાહિત કર્યો હતો, તે હેતુ સફળ થયો નહિ. (સસ્તા સાહિત્યની આવૃત્તિમાંથી)

૩

વાર્તાને લગતાં ઐતિહાસિક વર્ષોની યાદી

૧. મ. ગજસિંહ ગાદીએ બેઠા. ઈ. સ. ૧૬૨૦. જહાંગીરનો સમય.
૨. શા. શાહજહાન " " ૧૬૨૭.
૩. ગજસિંહે અમરસિંહને નાવારસ ઠરાવ્યો. ૧૬૩૪.
- અમરસિંહને શાહજહાનને નાગોર આપી પોતા સાથે રાખ્યો.
૪. ગજસિંહ મરણ પામ્યા. ૧૬૩૮.
૫. અમરસિંહ મ. છત્રશાહની પુત્રીને પરણ્યા. ૧૬૪૫ ના આઘાટ શુદ્ધ ૯.
૬. અમરસિંહે સલાબતખાનને કટારીથી માર્યો. ૧૬૪૫ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૩.
૭. અમરસિંહનું અન્તિમ ગૌડે દગાથી ખુન કર્યું. ઈ. સ. ૧૬૪૫ ના શ્રાવણ શુદ્ધ ૫.

વાર્તામાં અમરસિંહની રાણી મહારાજા છત્રશાહની પુત્રી, હાડી રાણીને નામે જે ઓળખાય છે તેનું વિશેષ નામ શું હતું તે લેખક જાનલાલ અલ્લાખદે લખ્યું નથી. તેમ જ મારવાડી ભાષાના અમરસિંહજીના જ્યાલમાં પણ હાડી રાણીનું નામ આપેલું નથી. પણ સલાબતખાન શાહજહાનનો સાળો હતો અને ચુગલીખોર હતો એ જણાવેલું છે. પાદશાહ શાહજહાનની વાર્તામાં આવતી માનીતી હુરમ તે કોણ? તાજ ખેમ કે બીજી કોઈ? તેનો ખુલાસો પણ મળતો નથી. અમરસિંહના અને હાડી રાણીના મારવાડી ભાષામાં પોવાડા અથવા જ્યાલ જુદા જુદા પ્રકારના મળે છે. તેમાં એકમાં શાહજહાનની હુરમને તાજ બીબી તરીકે ઓળખાવી છે અને સલાબતખાન તેનો ભાઈ હતો એમ તો બધામાં જ એક સરખું વર્ણવેલું મળી આવે છે:

(સંપાદક)

“ગુજરાતી” પત્રની ૪૯ મી લેટ

તોગારી તલવાર અને રાયસિંહજીરી હથેલી

અન્યક્તા

સ્વ. છગનલાલ અમથારામ બ્રહ્મભટ્ટ
(મહેસાણાવાળા)

પ્રકાશક

“ ગુજરાતી ” પ્રેસના માલિકીકે

મુખ્ય નં ૧

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું :—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડીંગ, એલફીન્સ્ટોન ચર્કલ,
ફોર્ટ, મુંબઈ નં. ૧.

—:૦:—

નોટીસ: આ પુસ્તક છાપવાછપાવવાના, એના ઉપરથી નાટક કે સીનેમા બનાવવાના કે દેખાડવાના, કે એમાંના કોઈ ભાગનો કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગ કરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના તમામ હક્કો રાજશાસનાનુસાર પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખેલા છે.

—:૦:—

Printed at and Published by Natverlal Itcharam
Desai at The “Gujarati” Printing Press,
Sassoon Buildings, Elphinstone Circle,
Fort, Bombay No. 1

પ્રસ્તાવના

જાન્યવારી

“ શુજરાતી ” પત્રના ૧૯૩૧ ના વર્ષની લેટની ઐતિહાસિક વાર્તાનું આ બીજું પુસ્તક છે. પહેલું પુસ્તક નાગોરાધિપતિ અમર-સિંહજીની કટારી-એ નામનું છે અને બીજા પુસ્તકમાં વીરવર તોગાજીની તલવારની અને ઝાલા રાણા રાયસિંહજીની હથેલીની વાર્તા આપેલી છે. આ બન્ને વાર્તાઓ ભાટચારજોના મુખે ચહેલા એક પ્રખ્યાત દુહાને લગતી છે. આ બે પુસ્તકોમા મળીને દુહાની ત્રણે રસિક વાર્તાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

આમા વીરવર તોગાજીની વાર્તામા આવતા પ્રાચીન દુહા, કાવ્યો, ઉક્તિઓ મેળવવા માટે મૂળ લેખકને ઘણો પરિશ્રમ વેઠવો પડ્યો હતો. આમાં હિન્દુ મુસલમાનની જેવી એકતા છે તેવી એકતા આજે થાય તો હિન્દનો રાજવહિવટ તેઓના હાથમાં આવી પડતા વાર લાગે નહિ. ધર્મવૃત્તિવાળા એક મુસલમાનના વટની ખાતર એક હિન્દુ રાજપૂતે પોતાનું માથુ કાપી આપ્યું અને તેની નવપરિણીત સ્ત્રી તેની પાછળ સતી થઈ, અને હિન્દુત્વનું દર્શન કરાવ્યું એ સખધી આ વાર્તા છે. જ્યાં સુધી હિન્દુઓ માટે મુસલમાન અને મુસલમાનો માટે હિન્દુ પ્રાર્થાર્પણ કરી નિસ્વાર્થ બુદ્ધિ નહિ જગવે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને માથે પરતંત્રતા લખાયલી છે. તે જ પ્રમાણે ધાર્મિક અગ્રગણી પણ દૂર રહેવું જોઈએ છે. જે માણસ મરણનો ડર દૂર કરે છે તે અમર થાય છે, એ કહેતી જોડી નથી. માથું કપાઈ ગયા પછી ધડ લડતું રહે, એ બનાવ અશક્ય નથી, અને ઇતિહાસમા તેના ઘણા પૂરાવા મળે છે. શુજરાતના ઇતિહાસમાં જયશિખરીનું ધડ કલ્યાણના રાત્ર ભૂવડ સામે લડ્યું હતું ઝાલાવંશમાં ખેતોજી મકવાણાનું ધડ એ પ્રમાણે લડ્યું હતું સં ૧૯૮૬ ના શુજરાતીના દીવાળીના અંકમાં હમીર લાડીયાની

વાર્તા રા. રા. ગોકળદાસ રાયચુરાએ લખી છે, તેમાં પણ આવો જ પ્રસંગ છે. પણ એ સર્વ કરતાં વીરવર તોગાળની વાત અદ્ભુત છે. પોતાનું ધડ લડશે એવી પાકી ખાત્રી કોણ આપી શકે? અને પોતાની લવિષ્યમાં પરણુનારી સ્ત્રી, પરણીને તુરત જ તેનું મૃત્યુ થવાનું છે, એવી ચોક્કસ વાર્તા હોવા છતાં પોતાના મરણ પછી તેની સતી થવાની ખાત્રી કોણ આપી શકે? આજના જમાનામાં પોતાની સ્ત્રી વિષે આટલો વિશ્વાસ કેને હશે? તોગાળના દાખલામાં તો કન્યા પરણાવનાર પિતાને પણ ખાત્રી છે કે તેની પુત્રી, પરણીને રંડાતાં તુરત તેના ધણી પાછળ જરૂર સતી થશે, અને પુત્રી પણ સતી થવાના કેડમાં, શિરપર મરણ બોલાવી લેનાર પતિ સાથે પરણે છે. આવું કશે બન્યું સાંભળ્યું નથી, છતાં આ અસંભવિત જેવી વાત રાઠોડવંશના રાજપૂતોએ સંભવિત કરી બતાવી છે. આ વાર્તા વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થાય છે; ખરેખર જોધાણનાથ મહારાજ ગજસિંહનો કાળ એ ખરેખર સતયુગનો સમય હતો, એમ જ કહી શકાય. જોધપુરના ઇતિહાસમાં મહારાજ ગજસિંહ અને જશવંતસિંહનો રાજ્યકાળ ઘણો ઉજ્જવલ છે. એના માટે કેને અભિમાન નહિ ઉત્પન્ન થાય?

ત્રીજી વાર્તા ઝાલાવંશના એક વીરપુરુષની છે, અને આખી વાર્તા ઝાલાવંશની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ સંબંધદર્શક છે. ગુજરાતી પ્રજા અને ભાષા “શું શાં પૈસા ચાર” કહેવાઈ તે પૈશ્વાઈ કાળ પહેલાંની છે. આ ત્રણ પ્રસંગો બન્યા ત્યારથી ભાટચારણોએ દિલ્લીના દરબારમાં રાજપૂતોનાં પરાક્રમોની નિશાનીઓ રહી ગઈ છે તેનો હુલો ગાવા માંડ્યો હતો. ઐતિહાસિક કાળક્રમમાં રાયસિંહજીની હથેલીનો પ્રતાપ પહેલો છે, કારણ કે તે અકબરના સમયમાં બન્યો છે. બીજો તોગાળની વીરતાનો પ્રસંગ છે. આ બનાવ દિલ્લીશ્વર પાદશાહ શાહજહાન ગાદીએ બેઠો અને ગજસિંહ મહારાજ વીરગતિને પામ્યા એટલે કે ઈ. સ. ૧૬૨૭ થી ૧૬૩૪ સુધીમાં બન્યો હોવો જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે. અને તેમાં પણ પાદશાહ શાહજહાન ગાદીપતિ થયો તે પછી તુરત બન્યો હોવો જોઈએ. છેલ્લો અમરસિંહજીની કટારીનો પ્રસંગ ઈ. સ. ૧૬૪૫ માં શાહ-

જહાનના દરબારમાં જ બન્યો હતો. આ પ્રસંગ બન્યા પછી જ આ દુહો:—

કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર,
હુથલ રાયાં સંઘરી, દિલ્લીરા દરબાર.

પ્રચલિત થયેલો હોવો જોઈએ, અને ભાટચારણોને વીર રસની વાતો કહેવા માટે અમૂલ્ય ખોરાક મળ્યો. અમરસિંહજીની બહાદુરી માટે તો મારવાડી ભાષામાં પ્રાચીન અર્વાચીન ઘણા પોવાડા, ખ્યાલ, લાવણી, રંગત, દુહા, કાવ્યો વગેરે ઘણા રચાયાં છે, પણ તે સર્વમાં ઐતિહાસિક તાળો ન બેસે એવી ઘણી હકીકતો પ્રવેશ પામી બ્રહ્મ થઈ ગઈ છે. આ બાબતમાં કવિ છગનલાલે ઐતિહાસિકતા જાળવવા માટે સારો પરિશ્રમ કર્યો છે. તે જ પ્રમાણે વીરવર તોગાજીની હકીકત સંબંધી પ્રાચીન કાવ્યો મેળવતાં બહુ મહેનત પડી હતી રાયસિંહજીની વાત તો ગુજરાતમાં થોડે ઘણે અંશે જાણીતી છે. અમને આશા છે કે આ ત્રણ વાર્તાઓ મળીને બે ઐતિહાસિક પુસ્તકો ગુજરાતીના સુર વાચનારાને રસદાયી થઈ પડશે.

સ. ૧૯૮૬ }
માગસર વદ ૧૧ }
સુબર્ષ

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ



તોગારી તલવારની

અનુક્રમણિકા



પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. શાહનશાહ શાહનશાહનો પ્રશ્ન	૧
૨	હું. ગજસિંહજીની મસલત	૬
૩	હું. નિરાશા પછી આશા	૧૧
૪	હું. તોગાજીએ બીડું ઉઠાવ્યું	૧૭
૫	હું. બદીયાણીજી	૨૨
૬	હું. લક્ષ્મીની તૈયારી	૨૭
૭	હું. તોગાજીની જાન	૩૦
૮	હું. ધર્મસંકટ કે કસોટી	૩૮
૯	હું. તોગાજીની આગરામાં સવારી	૪૭
૧૦	હું. તોગારી તલવાર	૫૧
૧૧	હું. સતીની તૈયારી	૬૦
૧૨	હું. મુરશદનો ખાલ	૬૩
૧૩	હું. મુરશદ અને સતી બદીયાણીજી	૬૬
૧૪	હું. ઉપસંહાર	૭૨

રાયસિંહજીની હથેલીની

અનુક્રમણિકા



પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું. જાલાવંશજીર્તિકથા-કેસરદેવતાં પરાક્રમો...	૧
૨	હું. જાલાવંશસ્થાપક હરપાળની વીરતા	૫
૩	હું. વીર વાઘોજી-કુવાનો ફેર અને હળવદ	૮
૪	હું. રાયસિંહજીનો પરિચય	૧૧
૫	હું. મામા સાથે વેર	૧૪
૬	હું. દિલ્લીના દરબારમાં રાયસિંહજીનો પંતે	૧૮
૭	હું. ઉપસંહાર	૨૧



તોગારી તલવાર

પ્રકરણ પહેલું

ગાહાનગાહ ગાહજહોનનો પ્રશ્ન

દોહા - કટારી 'અમરેશરી, તોગારી' તલવાર,
હથલરાયાં અધરી, દિલ્હીરા દરબાર.

અપણી આ વાતનો પ્રમંગ દિલ્હી-આગરાના શાહાનશાહ
શાહજહાનના સમયમાં બનવા પામ્યો છે. તે વખતે જોધપુર-માર-

૧ અમરેશરી કટારી-અમરસિંહજીની કટારી એટલે અમરસિંહજીની કટારીએ
દિલ્હીના શાહાનશાહ શાહજહાનના દરબારમાં તેના સાળા યુગલોપોર સલાબત-
ખાનને કટારીથી મારી નાખ્યો. અને શાહાનશાહની પાછળ ફેંકી તેથી એક
યાજમામાં તેનો ઘા થયો અને નિયાની રહી ગયું, અને એ જ કટારીથી પોતાના
હુગાખોર સાળા અર્જુન ગોહનાં નાકકાન કાપી લીધાં અને ધાત્રા જીરોનો નાશ
કરી અતુલિત સૌર્ય બતાવી મણુ પામ્યા, અને એ જ કટારી સાથે પરતુલાં હારી
રાણી અમરસિંહજીના મસ્તક સાથે સલી થયાં, વગેરે વાત આની પહેલાં “અમ-
રેશરી કટારી” અમે જાપી છે, તે વાંચો (ન. ૬ દેશાઈ.)

૨ તોગારી તલવાર-વીર તોગાજી તલવાર ઉપરના દોહા બીજા ચરણની
ઐતિહાસિક વાર્તા અર્થથી શરૂ થાય છે રાજસુયાની બાપામાં છઠ્ઠીનો પ્રત્યય
“શ-ની-સ્-રા” આવે છે અને તે ગુજરાતી છઠ્ઠીના પ્રત્યય કરતાં વિશેષ
જોરદાર છે, એકું આઠમી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના પ્રમુખ રમણભાઈ મહીપ-
તરામ નીલકંઠ લખી ગયા છે. એ વિશે વિશેષ સમજ “અમરેશરી કટારી”ની
વાર્તાના આરંભમાં અમે આપી છે (ન. ૬ દેશાઈ)

વાડની ગાદી ઉપર સહારાજી ગજસિંહજી બિરાજતા હતા, તે ઈ. સ. ૧૬૨૦ અને ઈ. સ. ૧૬૩૮ ની સાલની મધ્યની હકિકત છે.*

તોગાજી વીર રાઠોડોના વંશમાં ઉદ્ભવ થયેલ રાઠોડ સરદાર હતા. તે સહારાજી ગજસિંહજીના રાજ્યનિર્ગત એક ગામનો ઠાકોર હતા.

દિલ્લીના બાદશાહોના દરબારમાં હર વખત કોઈકોઈ નવીન પ્રશ્ન નિકળતો અને તેના ઉપર ખાન ઉમરાવો અને વિદ્વાન કવિ, પંડિત અને કાજીઓ સમક્ષ વાટાઘાટ ચાલતી હતી.

આજનો દરબાર પણ પોતાની મિસાલ મુજબ ભરાઈ ગયો છે. આસનવાળાઓ આવી પોતપોતાના આસનો ઉપર અનુક્રમે ગોઠવાઈ ગયા. પુદ્ગાના અધિકારીઓ શાહી દરબારમાં લટકતાં રાખવામાં આવેલાં રેશમી પુદ્ગાં પકડી ઉભા રહ્યા છે. સિત્તેર ખાન, બોહોતર ઉમરાવ, અન્ય સરદાર, પટાવતો, દિવાન, કવિ, પંડિત, કાજીઓ, કામદાર વર્ગ, લશ્કરી અફસરો, પટવારીઓ વિગેરે પોતપોતાનાં સ્થળે આવી નિયત થઈ ગયા. એટલે નકીબે દરબાર ભરાયાની વરદી શાહાનશાહને પહોંચાડવી, અને શાહાનશાહે જનાનખાનાની બારીએ થઈને દરબારગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. ચોખ્ખદારે દરબારમાં શાહાનશાહના પધારવાની વરદી આપતાં સુંદર અને લાંબા સૂરથી નેકી પુકારી. તેના શ્રવણથી તમામ દરબારીઓ આસનો ઉપર ખડા થઈ ગયા. બાદશાહ શાહજહાંન આવી જગતપ્રસિદ્ધ મયૂરાસન ઉપર બિરાજ્યા એટલે સહુ દરબારીઓએ તેમને માનોપૂર્વક નમન કર્યું, અને પછી પોતપોતાનાં આસનો ઉપર બેઠકા લીધી.

સલામીનું કાર્ય થઈ રહ્યા બાદ વિદ્વાન કવિઓએ શાહાનશાહને આશીર્વાદાત્મક તથા પ્રશંસાત્મક કવિતાઓ આસને બેસી સંભળાવી. અન્ય દરબારીઓએ તેને વાહ ! વાહ ! ના ઉદ્ગારોથી વધાવી લીધી. વિદ્વાન પંડિતોએ પણ આશીર્વાદાત્મક શ્લોકો કહી સંભળાવ્યા અને કાજીઓએ પણ રચેલી સુંદર શયેરો સંભળાવી. તેને પણ વાહ ! વાહ ! નું માન મળ્યું.

આ કવિ, પંડિત અને કાજીઓનાં કાવ્યોનાં કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યાં, એટલે વારાંગનાઓએ પોતાના-કાંચલને પણ લલિત કરનાર સુંદર સ્વરથી ગાયન સાથે હાવભાવ સહ નાચ શરૂ કર્યો. તમામ દરબારી-

* દંતકથાકારો તેમની વાર્તાઓ મુખપાઠ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી હોવાથી સ્મરણક્રેર અથવા વિસ્મૃતિના કારણથી કોઈ કોઈ વાર્તાનાં પ્રસિદ્ધ નાયકનાં સ્થળો અને બીજી તેમની હકિકતથી વાકેફ નહીં હોવાથી જણાવી શકતા નથી, અને આપણી આ વાર્તાના નાયક વીરવર તોગાજીના સંબંધમાં પણ તેમ જ બન્યું છે.

એને વારાગનાઓનાં, કામદેવની સ્ત્રી રતીને લગ્નિજત કરનાર તથા ઈન્દ્રની અપ્સરાઓને શરમાવનાર મુંદર સ્વરૂપનો એવો મોઢ લાગ્યો કે તેઓ ઘડીભર બાદશાહ ચિકિત્સા જોગે, તો તેનું શુ પરિણામ આવશે, તે પણ વિસરી ગયા અને માત્ર વારાગનાઓનાં હાવભાવમય ચાળા અને સ્વરૂપ તરફ એક જ નજરથી જોના લાગ્યા વારાગનાઓએ પણ ગાવા અને નાચવાની કળા શાહાનશાહના દરબારમાં રજુ કરવામાં કંઈ જ કસર ન રાખી. આ રીતે તેમનું કાર્ય પણ પૂર્ણ થઈ ગયું અને તેમને પણ વાહવાહના પ્રશંસાત્મક શ્વનિથી વધાવી લેવામાં આવી

કવિ,* પડિત અને વારાગનાઓના કાર્ય પૂર્ણ થયા ત્યાં સુધી શાહાનશાહ તો બહુ પોતાનો દરબાર જોઈ એક મહાન વિચારમાં પડ્યો હોય ની ! એમ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી દેખાતું હતું. આ બધું કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે તેમને યોગ્ય પારિતોષિક આપવામાં તેનું દિલ ચુથાયું અને તે કાર્ય તેણે આટલું

બાદ સત્તાધારીઓએ પોતાના તરફના બાદશાહ સમક્ષ રજુ કરવાનાં કાર્યો રજુ કરી, તેના એક પછી એક નિકાન કરાવવા માંડ્યા અને બાદશાહે પણ તેનો ગમે તે રીતે નિકાલ જ કરી નાખવા માંડ્યો.

* પ્રથમના વખતના રાજા બાદશાહોનો સાધારણ નિયમ હતો કે કવિ, પડિતો અથવા કોઈ પણ કળાધારી તેમને મળવા આવતો તો તેઓ તેની મુલાકાત લેવામાં અને તેની કળાથી પ્રસન્ન થઈ સારી રીતે તેને સતોષવામાં પોતાનું મહદ્ માન સમજતા હતા. કવિઓની માઈત કીર્તિ દેશાન્તરમાં પ્રસિદ્ધ થાય તે સાથે કવિઓના આવવાની વરદી મળવાથી રાજાઓ તેમને સામા લેવા સાથે જતા હતા. વળી એટલેથી મતોપ નહીં માનતા કેટલાક રાજાઓએ, બાદશાહોએ કવિઓની પાસખીઓ ઉઠાવ્યાના પણ દાખલા મળે છે. જ્યારે આગળના વખતમાં એવો વહીવટ હતો, ત્યારે અત્યારે તો કવિનું નામ સામગી હેખકવાનો અને જનાનખાના સેવવાનો તથા કવિની વરદીથી દહેશત લાગતી હોય તેના અનુભવ જોવામાં અને સામગીનામાં આવે છે ! કેટલાક રાજાઓ તો માત્ર કવિને પોતાને ત્યાં આગ્યો જોઈ, તેને રોજી રાખી કટાણે આપવામાં જ પોતાની કીર્તિની પ્રસિદ્ધિ માની જોસે છે. ઉઠટ દિવસો ને દિવસો, માસો ને માસો અથવા વર્ષો ને વર્ષો સુધી પણ રોજી રાખી નજીવી રકમ આપી કવિને સતોષ્યાતું અભિમાન ધરાવે છે કેટલેક સ્થળે તો રાજાના સેક્રેટરીઓ અથવા એડી કેમ્પો, પોતે રાજા અને કવિના સંબંધથી બિલકુલ અજ્ઞાન હોવાથી, રાજાને તકલિફ ન પડવા દેવા સાથે કવિનો અને રાજાનો ભેટ જ ચલા દેતા નથી ! પોતાના અથવા પોતાના પૂર્વજોના કીર્તિમય કાવ્યો સામગીવામાં પણ હાલ રાજાઓને તકલિફ પડીતલ્ય છે, તો પછી તેઓ શિકારખા સિદ્ધને અને રજામાં દુરમનોને મારવાની કંપી હિમ્મત ધરાવતા હશે ? છતાં રાજાઓ તો પોતાને ક્ષત્રિય કહેવડાવવાનો દાવો કરે છે, તે નવાઈની વાત છે. (છગનલાલ અમયારામ પ્રજામંદ)

જેમ કોઈ રાજ્યના ન્યાયખાતામાં માત્ર કામોનો નિકાલ જ કરવો, એવું લક્ષ રાખી ન્યાયાધીશો કામોનો ત્વરિત નિકાલ કરી નાંખી કાઢતે ન્યાય અને કોઈ કાસમાં કાઢતે અન્યાય (આધિનીયા કરી) કરી નાંખે છે, તેમ આપણા બાદશાહ સલામતે પણ આંખો મીચી કામોનો નિકાલ કરી નાંખવા માંડ્યો. આ વખતે તેના દિલમાં પોતાથી કાઢતે અન્યાય થઈ જશે તેવો ઇશ્વરી કર પણ રહ્યો નહીં અને તે કાર્ય પૂર્ણ થયું.

આમ દરબારી કામકાજ તમામ પૂર્ણ થયું, એટલે બાદશાહે અત્યાર સુધી પોતાનો વખત જે વિચારમાં ગુસાબ્યો હતો, તેને લગતો એક અદ્ભુત અને દરબારીઓના સહજ ખ્યાલમાં પણ નહીં આવે તેવો પ્રસંગ દરબારીઓ આગળ રજુ કરતાં પૂછ્યું કે:—“યારો! તુમ ખાન ઉમરાવ લોગ સબ ઈસ બખત દરબારમે હાજર હો. મેરેકોં એસા બિચાર હુવા હૈ કિ યે મુસલમાની બાદશાહત હો કરકે બી ખાનોંકી ગિનતિ સિતેરકી ઓર હિન્દુ ઉમરાવોંકી ગિનતિ બોહોતરકી પહિલેસેં ચલી આતી હૈ, ઈસકા ક્યા કારણ હોગા? મેરે ખ્યાલ સુવાઝિક તો ઈસ મુસલમાની બાદશાહતમે મુસલમાનોંકી ગિનતિ બિયાદા હોતી જશરત થી. શીર એસા રિવાજ કિસ કારનસેં પડ ગયા હોગા?”

તમામ ખાન ઉમરાવો પ્રથમ તો આ બાદશાહના, ખ્યાલમાં નહિ તેવા પ્રશ્નથી વિચારમાં જ પડી ગયા, પરંતુ પાછળથી કેટલાક ખાન ઉમરાવોએ જવાબ આપ્યો કે:—

“ખુદાવિદ્! યે રિવાજ બહુતસેં બખતસેં ઈસ તરહ ચલા હી આયા હૈ; ઈસકા કિસી બી બખત પ્રસંગ નિકાલકે કોઇ બી બાદશાહકે સમયમે કુછ બાતચિત નહીં હુવા હૈ. શીર હમ લોગ આપ ખુદાવિદ્સેં ક્યા જવાબ દેવેં? હમકો બી તો ઉસકા કુછ માયના માલુમ નહીં હૈ.”

બાદશાહ:—“નહીં, નહીં, ઈસ તરહ તુમ લોગ, મેનેં આજકે દરબારમે જે બાત શુર કી હૈ, ઉસકો ઉડા મત ડાલો. મેં ઈસ બાતકો સચ્ચ સમજના ચહોતા હું; ઈસિસેં આપ લોગ બિચાર કરકે મેરેકો ઈસકા માયના પેશ કરો.”

બાદશાહનાં આવાં આગ્રહયુક્ત વચનો સાંભળી અંતર્વેદ બ્રહ્માનો સુખો મીર ખાનજા ખાન જે આ વખતે દરબારમાં હાજર હતો, તેણે પોતાના હાથ નેડી બાદશાહને વિનંતિ કરતાં કહેવા માંડ્યું કે: “ખુદાવિદ્! મેરે સુણતેમેં ઈસકા માયના એસા આગે આયા હૈ કિ, હિન્દુ લોગ અપણસેં દો બાતુમેં બદકે દે, ઓર ઈસહી કારનસેં

આગેજી બાદશાહતોમે ખાનોસે ધન હિન્દુ ઉમરાવોજી સંખ્યા દોઝી બઢાકે રકૂખી ગઈ હૈ.”

બાદશાહ —“ભીર ! વો દો બાતું કૌનસી હૈ, વો બી તો તુમ મેરેકા સુનાઓ - મેરેકા ઇસકો સમજનેકી બોહોત ઇન્તઝારી હૈ ”

ખાનઝા —“ખુદાવિંદ ! વો દોનું બાતે ખુદ્દી હી હૈ; ઔર વહ યહ હૈ કિ (૧) હિન્દુ લોગ અપના સિર ધડસે અલગ હોયે બાદ લડતે હૈ, (૨) ઔર જબ ધડ ઇનકા ગિરજતા હૈ તો શીર ઇનકી ઔરતે ઇનકે સાથ સતી હો કરકે જિંદ મર જતી હૈ, ઔર ઇસ તરફ હિન્દુ લોગ અપનેસે દો બાતુમે બઢકે હૈ ”

બાદશાહ —“ભીર ! તુમ જો કહતે હો, વો હિન્દુ લોગ કર સકતે હૈ, ઐસી તુમારી બરાબર ખાતી હૈ ?”

ખાનઝા —“ખુદાવિંદ ! બરાબર ખાતીબી હૈ ઔર મેં હિમ્મતસે કહ સકતા હું.”

બાદશાહ —“જબ તુમ જો દો બાત બોલતે હો, વો દો બાતે મેરેકા દિખાકે ખાતી કરવાઓ, અગર નહિ તો તુમકો જાનસે માર દીયે જાયગે. ઔર તુમારા સબ અશબાબ શાહી હવાલ ક્રિયા જાયગા.”

ખાનઝા ખાન બાદશાહનું કહેવું સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો, અને તેને તો ‘નમાજ પડતાં મરજીદ કાટે વળગી,’ એવું થયું ! તે તેના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “આ બાદશાહનું કેવું અદ્વાદત કાર્ય કહેવાય કે પ્રથમ તે ખુદે છે અને પંજી જવાબ મળતાં આમ નકામે હઠ કરી હેરાન કરે છે ? આવી રીતે તે કોઈ હિન્દુ મરવા તૈયાર થાય ? અને તેની ઔરત પણ સતિ થઈ કઈ મરવા તૈયાર થાય ?”

આમ વિચાર કરી તે એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, “બેર, જો થઈ તે થઈ. હવે હિમ્મત હારવાથી આ બાદશાહ કંઈ તેની હઠ છોડવાનો નથી. ચ્હાય તો, ‘અર્થ સાધયામિ યા દેહં પાતયામિ,’ જે થાય તે ખરૂં પણ હવે તો હિમ્મત રાખી પ્રથમની માફક જવાબ આપુ.” આવા નિશ્ચય ઉપર આવી તેણે બાદશાહને જણાવ્યું કે —“ખુદાવિંદ ! એ બાત કુછ બચ્ચોકિ ખેલીશી નહીં હૈ, જીસસે મેં ખુદાવિંદ કરમાવે ઉસી બખ્ત દિખા દે યે તો મરનેકા કામ હૈ, ઔર ઐસે મરનેવાલેકી બોજમે મેરેકા કમમે કમ બાર માસકી મુદત લગેગા. વો ખુદાવિંદસે મેરેકા મિલની ચાહિયે ”

બાદશાહ —“ઈસમેં તુમ ઇતની લંબી મુદત કયું મગિતે હો ? ઇતની લંબી મુદત તુમકો મીલ બી નહિ સકતી હૈ, અગર તુમકો જરૂરત હૈ તો છે માસકી મુદત દી જતી હૈ. ઉસ મુદતમેં કામ પેશ ન

હુઆ, તો શાહી ફરમાનકે સુવાદિક તુમારા જન લીયા જયગા. યાદ રખના.”

ખાનઝા:—“ખોહોત અચ્છા, ખુંદાવિંદ !”

ખાનઝા ખાનનો જવાબ મળવાથી બાદશાહે દરબાર બંધ કરાવ્યો. અન્ય ખાનો અને ઉમરાવો બાદશાહનો દરબાર છોડી ગયા. બાદ પોતપોતાના મુકામે તરફ જવા નિકળ્યા અને રસ્તામાં બાદશાહની ઉદ્ધતાઈ અને અન્યાયી પદ્ધતિ માટે તેને ધિક્કાર અને ખાનઝા ખાનની હિંમત સાથે તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ બીજું

ગજસિંહજીની મસલત

હોહા:—જો નૃપતે અધિકાર લે, કરે ન પર ઉપકાર;
તો તાકે અધિકારમે, રહે ન આદિ “મ” કાર.

જે વખતે દરબારમાં ખાનઝા ખાનની બાદશાહે આવી સંકડામણ કરી, તે વખતે જોધપુર મહારાજ ગજસિંહજી બાદશાહના દરબારમાં હાજર હતા. તેમણે આ બધો પ્રસંગ જોયો અને તથી તેમના મનમાં બાદશાહના આવા વર્તન સાથે દ્વેષ થઈ આવવા ઉપરાંત તેઓ એવો વિચાર પણ કરવા લાગ્યા કે, “વિચારા મીર સાહેબને માત્ર ક્ષત્રિયોની સંલ હકિકત જાહેર કરતાં આવી રીતે આક્રમક આવવું પડ્યું; છતાં જો ક્ષત્રિયો તરફથી તેને યોગ્ય રીતની મદદ આપવામાં ન આવે તો ક્ષત્રિયોની કેટલી બધી હલકાશ કહેવાય?” આમ વિચારમાં ને વિચારમાં તેઓ પોતાના મુકામ ઉપર આવ્યા. આવીને તુરત તેમણે સાંજના વખતે તમામ ઉમરાવોને પોતાના મુકામે આવવાના આમંત્રણો કહેવડાવ્યાં, અને સાથે મીર ખાનઝા ખાનને પણ આમંત્રણ કરવા જણાવ્યું. ચોખ્ખદાર આમંત્રણ સાંઝ ગયો અને પોતે જમીને આરામ કરવા સાંઝ પધાર્યા.

સાંજના પાંચ વાગ્યાના સુમારમાં તમામ ઉમરાવો એક પછી એક મંડળીઓમાં આવવા લાગ્યા. મહારાજને તેમને સારી રીતે સત્કાર કર્યો. આ કાર્ય ચાલતું હતું તે વખતે બહાદુર મીર ખાનઝા ખાન પણ આવ્યા અને તમામ ક્ષત્રિયો તેમને સત્કાર કરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

આ કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે વિદ્વાન સારવાડી કવિઓએ ક્ષત્રિયોની પ્રશંસાત્મક અને વીરરસમય કવિતાઓ કહી સંભળાવી, ક્ષત્રિયોને પોતાના કાર્યનું જ્ઞાન કરાવ્યું. જ્યારે મહારાજને લાગ્યું કે ક્ષત્રિયો સતેજ

યર્ષગયા છે અને કવિઓનાં વચનોની તેમનાં મગજે ઉપર સારી અસર પણ થઈ છે, ત્યારે તેમણે ઇસારો કરી કવિઓને પોતાનાં કાર્યોથી અટકાવ્યા કવિઓ પણ પોતાને કરવાનું કાર્ય પૂર્ણપણે થઈ ગયું છે, એમ જાણી આનંદથી બોલતા અટક્યા, એટલે મહારાજને ક્ષત્રિયોને ઉદ્દેશીને નિચે મુજબ કહેવા માડ્યું -

“આપણુ હવળા રાજ લોગ આજરા દરબારમેં હાજર હા, અગ આપણુ હવળારી હજુરમેં, યા મીર ખાનઝા ખાનગી હવળી ખાત બાદશાહસુ હુઈ ઇંછુમેં મીર સાહઅમે કોઈ ખાતરો લાઝ હો નહીં, પરંતુ માત્ર રાજપૂતોરો રાજપૂતપણો મુસલમાનોસુ તેજ હૈ, ઈતરો દિખાવણારા ખાસ્તે ઇનોને બાદશાહસુ સત્ય હકિકત હી મો કરી, ઇસમેં બાદશાહ નાખુગ હુયગો અગ ખાનજા મીરકો છે મહિનોમેં યે હકિકત સત્ય કરને દિખાવણારો કલો, અર દિખાવે નહિ તો માર દૈનેકી ધમકી દીહે. ઇંછુ બાખતમેં આપણુ હવળા ઉમગવ અઠે હે, મો ખિયાર કરને કહો કિ ઇંછુ બાખતમેં અપણે ખાનઝા ખાનકો મદદ કરણી કિ નહીં? આપ ખિયારો કિ જે ઇંછુ બાખતમેં આપણુ ખાનઝા ખાનકો મદદ કરે નહીં તો, દુનિયામેં અપણી ક્ષત્રિયોરી બેઝગત વહે જય અર લોગ અપણા બાખતે બોત કરશી કિ, ખાનઝા ખાનને રાજપૂતોરી ખાત કરને ખીન મોતસુ આપોરો જીવ ગુમાયો ઇસમેં આપણુ હવળા યે હવળી ખાતરો ખિયાર કરને મોને કહો કિ, અપણે મીર સાહઅસુ મદદ કરણી કિ નહીં?”

તમામ ઉમરાવોના મનમાં દરબારમાંથી જ પાદશાહનું વર્તન જોઈ ઉશ્કેરણી તો થઈ આવી જ હતી, પરંતુ પાદશાહને માહુ લગાડવાનું આ કામ આગેવાન થઈને કાણુ ઉઠાવે? સહુ મનની વાત મનમાં જ રાખી ગુપચુપ પોતપોતાના મુકામે ઉપર આવ્યા હતા. પરંતુ તેમને જોધાણનાથ જેવો આગેવાન મળ્યો, એટલે તેઓ પોતાનાં હુક્યોમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને ખાળી શક્યા નહીં તેમણે મહારાજને જવાબ આપ્યો કે -

ઉમરાવ - “હજુર ! આપ જોધાણનાથ હો. આપ હમારા હવળારા શિરમોડ હો, શીર આપોને જણુરીતસુ હીક લાગે અણુ રીતસુ આચા ફરમાય હી. ઇંછુ વાતમેં હજુરસુ કુણુ જુદો હૈ?”

મહારાજ - “મોને બહુ આનંદ વહે હૈ કિ આપ હવળા મોરા ખિયારરા સાથ મિનોડયા હે. ક્ષત્રિયેરા કામ હૈ કિ અણુ રીતસુ ક્ષત્રિય નામને લાચન લગવાવાળા શાહરા ખિયાર ઇંછુના મુઠામેં રખ દેણા, અર અપણી સત્ય હકિકત કહણેવાળાને અપણા જીવોરા સાટે

સાલ કરણી ચાહિજે. જો ઇણ તરો અપણી સલ હકિકત કહણેવાલે
 મીર સાહબને આપણ મદદ ના કરે, જરા અપણામે અર વાણીયારા
 દાખરોમે કાંય તકાવત હે ? ઇણસું આપરા બિચાર જાણુને મોને બહુ
 આનંદ હુવો હે.”

વચ્ચે જ ક્ષત્રિયો ઉતાવળ કરી બોલી ઉઠ્યા કે, “હમારા વખાણ
 કરવારો કાંઈ કારણ હે નહીં. હમ હધળા તો મહારાજ મીર સાહબ
 ને મદદ કરવાંરા ખાસ્તે કાંઈ રસ્તો કહાડે હે વે જાણુવારા ખાસ્તે
 આતુર હે, તો હમ હધળાને વો રસ્તો બતાવવારી કૃપા કરમાવે.”

મહારાજે પણ ક્ષત્રિયોની આટલી બધી ઉત્કંઠા જોઈ, તેથી બીજું
 બોલવાનું બંધ કરી, મીર ખાનઝા ખાનને ક્ષત્રિયોએ મદદ
 કરવી તે રસ્તો બતાવતાં ઉમરાવોને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે:-

મહારાજ:-“જરાં મોરો બિચાર તો ઐઝો હે કિ, આપણુ હધળા
 મીર સાહબરી સાલમે રહેવે, અર ઇણુને રજવાડોમે જવારો જણાય
 હે, અર કાંઈ રજવાડામેસું મીર સાહબકો કામ વહે સકે નહીં. અર
 બાદશાહ કાંઈ બાતસું મીર સાહબને તુકશાન કરવારો બિચાર કરે
 તો આપણુ હધળા મીળને મીર સાહબરી સાલમે વે જાય. પરસંગ પડ
 જાય તો બાદશાહરા સામને લડવારા ખાસ્તે તયાર વે જાય.”

ઉમરાવ:-“જો બિચાર હુજુરરો હે, સોઈ હમારો હધળારો હે.
 ઇણમે હમ હધળા મહારાજસું અલગ હે કાય નહીં.”

મહારાજે મીરને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે: “મીર સાહબ ! આપરે
 ગભરાવારો કાંઈ કારણ નહીં હે. આપને બાદશાહસું જો બાત કહી
 હે સો તો સલ હે. આપને સલ હકિકત બાદશાહસું કહી હે, અર
 ઇણ બાતસે આપરો કાંઈ લાભ હો નહીં, જાણુસું આપ જોડા સલ
 કહણે વાળોરી સાલમે ભગવાન એકલિંગજી રહશી, અર આપોરો કામ
 પાર પાડશી. હમ હધળા રાજપૂત આપોરી સાલમે હો. અર બન સકે
 અતરી મદદ દેવારા ખાસ્તે તયાર હો. જાણુ આપ રાજપૂતાનારા હધળા
 રજવાડોમિં શીર દેખો, અર કડોસું જો આપોરો કામ વહે સકે નહીં
 તો શીરને આપ જોધપુર પધારો.”

ખાનઝા:-“હુજુર ! ખુદા સચ્ચડી સાથમે રહતા હે, વો બાત સચ્ચ
 હે. અગર સચ્ચ ન હોતી તો આપલોગોકિ દિલમે મેરે ખાસ્તે ઐશી
 મહરબાની કહાસે હો સકતી ? મેરે દિલમે આપ લોગહીકાહી તો જરોંસા
 થા, બાકી મેં ચે કામ કરકે બાદશાહકો કેસે બતા સકતા ? જો મેં બાદ-
 શાહકે સામને હિમ્મતસે બાતચિત બી કર સકું ? લેકિન ખુદાતાલા
 મેરે જોસોં પર રહમ કરતા હે, ઔર આપ જોસે નેક લોગોંકી મારફત

મદદ દેતા હે આપ સખ ઉમરાવ લોગોંતે મેરે ખાસ્તે એ જો સાહસ ઉઠાયા હે ઉસકે ખાસ્તે મેં આપ સખોંકા ઉપકાર માનતાહું, ઓર ખુદાસે દુવા માંગતાહું કે વો પાક પરવરદિગાર આપ સખોંકા બદા કરતા હે.

મહારાજ.—(રાજપૂતોને ઉદેશીને કહેવા લાગ્યા કે) “આપ હધળા અપણી અપણી હરદારીમેં સમાચાર દે દી છી મીર સાહબ જદે પધારે વદે હથારા કામમેં મદદ દે.” (પુન મીર ખાનઝા ખાનને ઉદેશીને કહ્યું કે) “ખાન સાહબ! આપ અઠૈસુ નિકળને સવારમેં હધળા રજવાડોં શીર દેખો. જો કઠૈસુ આપોંરો કામ વહે સકે નહીં, જરાં આપ હેલા જોધપુર પધારો. આપરે કાઠ ખાતરી ચિંતા કરણી નહી, કામ બલે જરા તો ચિંતા હે કોય નહીં, અર જો કામ બલુ સકે નહીં તો જરાં પલુ આપરે ચિંતા કરવારી કાઠ જરૂરત હે નહીં એકસિંગજી લગવાન આપરા સત્યમેં સાચા હોથી”

ખાનઝા.—“હુજુર! મેરેકા રાજપૂત લોગોંકા કરોંસા હે કિ વો લોગ કાલસેબી કરતે નહીં હે, શીર મેરે કાયકો ડરના ચાહિએ.”

મહારાજ.—“ખાન સાહબ! જરા આપરે પધારણોં વેતો પધારો.”

મહારાજની આજ્ઞા ચવાથી મીર ઉઠ્યા, તેમને પુન મહારાજે અને અન્ય રાજપૂતોએ તાજમ આપી અને તેઓ ગયા તેમના ગયા બાદ મહારાજે પુન રાજ્યોને કહ્યું કે—

મહારાજ.—“દેખો, આપ હધળા હો, અઠૈહુ આપણુ બિચાર કરને જુદા પડ જોય. મોરી બિચાર એડો હે કિ જો મીર સાહબરો કામ રજવાડોંમેં નાં બલે અર પાદશાહ મીરને મારવારો બિચાર કરે તો અલુ બખત અપણે હધળારે મીરને બચાવ વારા ખાસ્તે મીરરા પક્ષમે રહને પાદશાહરા સામો હોણો પડશી, તો હધળાને અપણો અપણો લશ્કર ખુલાવને અપણા અપણા ઉતારામે તૈયાર રખણો.”

ઉમરાવો.—“હુજુરો ફરમાવણી બરાબર હે. મીર હિન્દુઓરા ખાસ્તે માર્યા જોય વો ખાત તો કોય હીક નહીં. અલુ ખાસ્તે હમ હધળા આપાકી લારમેં રહને પાદશાહરા સામા લડવારા ખાસ્તે તયાર હો”

X

X

X

X

આ પ્રમાણે નક્કી કરી સહુ કાઠ વેરાયા મીર ખાનઝા ખાન પલુ પોતાના મુકામે ગયા નોકરને મુસાફરીની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી. પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બિચાર કરતા દિલગીરીભરેલા ચહેરાથી બેઠા

મીર ખાનઝા ખાન જે ઓરડામાં બેઠા હતા તે ઓરડામાં તેમનાં બેગમ સાહેબા આવ્યાં. તેઓ પતિને દિલગીરીમાં બેઠેલા જોધ પૂછવા લાગ્યાં કે—

“भुदाविद ! आज आपका दिव कोश आतका रंजमें है, ऐसा आपके सुप परसे दिव पडता है. महरायानी करके आलुम दैकी भुदाविदका दिव किससे रंजमें गिरइतार हो रहा है”

भानुता:-“अय भोगम ! आजके दरबारमें कोश ऐसा मौका आ पडा कि इससे मेरा जूनी तौ जेपयमें आ गिरा है.”

भोगम:-“भुदाविद ! ऐसा मौका मेरे सालिकके उपर कैसे और किस रीतसे आ पडा है, वो ये लौंडीका कडनेकीनी तौ महरायानी की नय.”

भानुता:-“अय भोगम ! आजके दरबारमें आदशाहसे, हिन्दुओकी जगाये दरबारमें कायको हो जयादा रक्षणी है, इस आतमें मैंने आदशाहसे कहा कि (१) ‘हिन्दु मरे आद-शिर पडे आद-बडते हैं, और (२) धनके पीछे धनकी औरतें सती होती है, यह हो आतोंमें बढके होनेसे धनकी हो जगाये दरबारमें जियादा रक्षणी गंध हैं,’ आदशाह पूछके शीर नापुश हो गये, और मैंने जे कहा सत्य करके अतानेका करसाया. अगर मैं ना दिभाऊं, तौ मेरेका जनसे मार देनेका हुकम दिया.”

भोगम:-“भुदाविद ! ये सय आत कुछ वडातक कोश हिन्दु कुछ नहीं जेला.”

भानुता:-“अय नाजनिनी ! हिन्दु लोगने उस अयत तौ कुछ कहा नहीं; लेकिन आज श्यामको जेधपुर महाराजके डेरेमें सय हिन्दु लोग धकके हुवे, और मेरेका खुलवाया, और मेरेका सय रीतसे मरद करनेका और मेरे जनपर आवे तौ बडनेका भी नझी करके मेरेका हिम्मत दी है.”

भोगम:-“सालिक ! तौ शीर आपका रंज होनेका क्या कारन है ? हिन्दु लोग अपने अयनसे पलानेवाले नहीं होते हैं, इस आतकी मेरे सालिकके दिवसे आत्री है या नहीं ?”

भानुता:-“हा, मेरेका आत्री तो है ही, लेकिन जीना कारन आदशाह ऐसी आतोंमें हज्जिन आदमीयोका कायको कटवा डालता है ? कुछ आलुम नहीं पडती ? इससे मेरेका रंज हो रहा है.”

भोगम:-“भुदाविद ! जय अपने आपसे आदशाह ऐसी जेवकुशी करता है तौ शीर आपका रंज करनेसे क्या फायदा होगा ? आप आपके काममें शामिल हो नमओगा.”

भानुता:-“हा, मैं तौ अय इसमें क्या कर सकता हु ? डल सभेरे यहांसे रंजवाओंमें मुसाइरीके लीये बला नडंगा. अगर कोश

ન મીલા તો ફીર જોધપુર જાઉં છું જો હોવે સો સહી ખુદા મેરી સચ્ચ ખાતમે મેરેકા મદદ કરેગા ”

જોગમ:-“ખુદાવિદ ! ખુદા સચ્ચે કામમે દરગીઝ મદદ કરતા રહતા હું, ઓર સચ્ચે આદમીયોકા દર બખ્ત દર એક આફતમેસે બચા લેતા હું ”

ખાનઝા:-“મેરેકા બી તો હિમ્મત ઓર ખાતી હે કિ વો પાક પરવરદિગાર મેરે કામમે મેરેકા અલબત્તા મદદ કરેગા. અગર જો ઉમ્મકા મેરેકા મદદ કરનેકા બિચાર ન હોતા તો મૈને રાજપૂતોસે કુછ કહા બી તો નહીં થા, ફીર ધનકા કયા પડાયા મો વો લોગ મેરે બારતે એસા સાહસ ઉઠાતે ?”

જોગમ:-“અલબત્તા, ખુદા નેક કામ કરનેવાલોકો એક યા દુસરી રીતસે, એક યા દુસરે આદમીસે જરૂર મદદ કરતા, ઓર કરવાતા હે ઓર યે આપકા નતીજા બી ઉસ ખાતકા ખુદાસા દાખલા હે ”

ખાનઝા:-“હા બસ ચલો અબ સો જોઇએ ખુદા જો કરેગા સો સહી મેં યહાસે સખેરમેં નિકલુગા.”

મીર ખાનઝા ખાન સુવાનો વિચાર કરી ઉઠવાની તૈયારીમાં હતા, એવામાં જ નોકરે આવી વરદી આપી કે, ‘મુસાફરીમાં જવાનું સહુ સાધન તૈયાર રાખવામાં આવ્યું છે.’ મીર સાહેબે પણ નોકરને સવારમાં વહેલા તૈયાર રહેવાનો હુકમ કર્યો અને પોતે સુવા ચાલ્યા. વિચારમાં ને વિચારમાં રાત્રિનો કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ તેઓ નિદ્રાદેવીને વશ થયા.

પ્રકરણ ત્રીજું

નિરાશા પછી આશા

દુહો:-બડે બચન પલટે નહીં, કહિ નિરખાહિ ધીર,
કિયો બિલીખન લકષ્મિ, પાય વિનય રુવીર.

પ્રાતઃકાળ થયો સૂર્યનારાયણે પૂર્વ દિશાનો દરવાજો સુવર્ણની કુચીથી ઉઘાડ્યો. સૂર્યનારાયણના ચોખ્ખદાર કુકડાઓ પોતાના માલીકના નામની નેહાઓ પોકારવા લાગ્યા. ઉદય ચર્તા કોધાવેશમાં આવેલા સૂર્યનારાયણનું વીરરસમય રક્ત વર્ણુ શરીર દેખાવા લાગ્યું નગરમાંથી પણ ધડીઓના ધરર ધરર અવાજો તથા ભરવાડ ભગેરે લોકોના ગૂંઘા તરફથી દહીંમયન થવાના અવાજો સંભળાવા લાગ્યા. આશા શહેરની મરુદોમાંથી મુદ્દાઓ લાંબા સૂરથી ખુદાની જાંદગીના પોકાર કરી

अैसा कोछ सरदार अपनका भीला नहीं तो जेधपुरमेंसे क्या दायदा उठावेंगे ?”

आनछा — “भुदाभक्ष ! दायदा जे दायदाकी मेरेका कुछ भी मालुम नहीं है. मेरेका वहाँ जानेसे दायदा होगा की नहीं, इस बात तो पाक परवरदिगारका मालुम है लेकिन महाराजने कहा है इससे जेधपुर तो जना होगा शीर भुदातावा जे करे सो सही है ”

भुदाभक्ष :—“हुजुर ! ये नाहककी आइत आपने उठावी. वो राजपूत लोग अपना आप समाल लैत, उसमें आपका कायको आदशाहको जवाब देना भी यादिये ?”

आनछा — “भुदाभक्ष ! तेने तेरी ये सज्ज उम्र मेरी साथमें निकाली है, शीर भी तु मेरे मुखावसे माहितगार नहीं हुवां. देख, आदशाहने जे पूछा उसका सच्चा जवाब जे देनेका था वोह मैंने कह दीया. उसमें पादशाहकी भी शरम काहेका होना यादिये ?”

भुदाभक्ष — “हुजुर ! लेकिन ये आदशाह लोगका धराना आप कहाँ नहीं जानते हो ? ये लोग सच्चा बातका कहाँ समझते हैं ? इनको तो जुठ भी जुठ है, और सच्चा भी जुठ है. इनको दरबारमें तो ढाञ्छा करनेसे ठीक रहता है. ये बातका तो आप ज्वाल करना था ”

आनछा — “भुदाभक्ष ! मेरी ये जल्दगीमें मैंने कभी ढाञ्छा नहीं कहा है, और शीर में सच्चा बातमें आदशाहकी शर्मसे ढाञ्छा कैसे करे ?”

भुदाभक्ष :—“हुजुर ! आदमीका जानना यादिये की अपना लाज बियार करके जात करना यादिये. इस तरहसे दिहलीके पादशाह जैसे सत्तावालेके सामने उत्तर देनेसे ये आइत आके पड़ी, और “आव जला पकड़ गला” की मुवाद्दिक काम जन यूका और आप सभी रजवाडे शीरभी चुके, लेकिन आपका मदद करनेवाला कोछ हिन्दू भीला नहीं. और आइत तो आपके शिर आ लगी.”

आनछा.—“भुदाभक्ष ! देख भुदा नेकीका जदला नकीञ्छे देता है, और मेरेका भी उस पाक परवरदिगारका जगेंसा है कि वो मेरा काम जरूर मंजूर करेगा. और जेधपुरमेंसे मेरा काम हो जायगा. अगर काम न होगा तोभी मेरेका उस पाक परवरदिगारका जगेंसा है कि वो पादशाहसे मेरा कुछ जिगाडवायगा नहीं ”

भुदाभक्ष — “तौ हुजुर ! आपन कलही तौ जेधपुर जानेवाले शीर देखेंगे की क्या होता है ?”

आनछा — “हा, कल जना तौ है बी. जेर जे हुवा सो

ઔર આગે પાક પરવરદિગાર જો કરૈગા સો સખ દેખૈંગે. જા, અખ તું ભી સોજા. સવેરેમ્હે વહેલા ઉઠના પડૈગા.”

સાલિકની આજ્ઞા થવાથી ખુદાખદા સુવાના ઔરડા તરફ ચાલ્યો ગયો. નોકરોને સવારમાં વહેલા જાગૃત થઈ જવાની આજ્ઞા આપી પોતે પણ સુતો.

મીર સાહેબ પણ પોતાના ઔરડામાં એકલા પડવાથી સુઈ ગયા. તેમણે નિદ્રાદેવીની કૃપા યાદવા સાંડી, પરંતુ તેમણે તાત્કાલિક તેમના ઉપર કૃપા કંઈ જ દર્શાવી નહીં, કારણ

નિદ્રા ન આવે હે સખિ ! સેજે ત્રહ જણાં;
અતિ સનેહી, ખહુ શણાં, જેને માથે વેર ઘણાં.

આ ત્રણ જણના તરફ નિદ્રાદેવી દયા દષ્ટિ કરતી નથી. આપણા મીર સાહેબને પણ આજ તે મુજબ જ થયું. જ્યારે નિદ્રાદેવીની કૃપા થવાનાં ચિહ્ન તેમને ન જણાયાં એટલે તેઓ પલંગમાં આજોટ-તા ઈશ્વરસ્મરણ કરવા લાગ્યા. છેવટ જ્યારે તેમણે ખુદા ઉપર ભરોસો રાખી ખુદાનો આશ્રય લીધો એટલે નિદ્રાદેવીએ પણ તેમના ઉપર કૃપા દર્શાવવા સાંડી. ધીમે ધીમે તેઓ નિદ્રાદેવીના શરણમાં ગયા અને ગાઢ નિદ્રાનો અનુભવ લેવા લાગ્યા. સાધારણ એવો નિયમ છે કે પરમેશ્વર ઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખનાર તેના ભક્તનું હરકોઈ કઠિન કામ પણ તે સર્વેશ્વર અટકવા દેતો નથી, અને તેની કૃપા થવાથી તેના ભક્તો ઉપર અન્ય સહુ દેવ, દાનવ અને માનવની સહજ જ કૃપા થઈ જાય છે જ.

નિદ્રામાં મીર સાહેબે અને તેમના નોકરવર્ગે રાત્રિ વ્યતીત કરી, પુનઃ નિયમાનુસાર સૂર્યોદયનો સમય થઈ આવ્યો. કાળ કાળનું કાર્ય નિયમાનુસાર કર્યો જ જાય છે, તેમાં કોઈથી કોઈ પણ પ્રકારનું વિઘ્ન કે આડખીલી નાંખી શકાતી જ નથી. તેમ વખત મનુષ્યનાં જરૂરી કામોનો પણ યત્નક્રિયિત વિચાર પણ કંઈ થોડો જ કરે છે? તેને ચાલારે આપણા મીર જ્ઞાનજ્ઞા જ્ઞાનની મોડી રાત્રિએ ઉઠ્યા છે તેનો કંઈ ખ્યાલ આવે કે ?

કાળ તો પોતાના વલિવટાનુસાર ચાલ્યો જ ગયો. આશરે એક પ્રહર રાત્રિનો સમય બાકી રહ્યો એટલે નગર જનોમાં જાગૃત થવાની ચળવળ પણ ઘવા લાગી. ભક્તજનો પરમાત્માનાં ભજન કીર્તન ગાવા લાગ્યા. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ જાગૃત થતાં પહેલાં જાગૃત થઈ, નિલ કમોંથી પદવારી, પતિનાં નિત્ય કર્મમાં જરૂરીઆત વસ્તુઓ એકઠી કરવા લાગી. કૂવડ-કૂલાયાઓ પોતાનાં બાળકોને પીટી રડાવવા લાગી.

વટેમાર્ગુઓ પોતાના પથે પડવાની તૈયારીઓના ઢાલાદલ કરવા લાગ્યા આ બધી નગરની ખટપટથી હમ્મેશા જ વહેવા જાગૃત થનાર આપણા મીર સાહેબ કઈ રાત્રે થોડા ઊંઘવાના કારણથી અસારે પણ ઊંઘે ખગ કે ? ના, તે તો ચદાચ વહેલા ઊંઘે કે મોડા ઊંઘે તો પણ પ્રાત કાળમાં તો વહેલા જ હમ્મેશા ઉઠતા આજે પણ તે જ નિયમાનુસાર વહેલા ઉઠ્યા નોકરોનો તપાસ કર્યો તો તેઓ તો જાગૃત થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં ગુથાયા જ હતા મીર સાહેબ પણ દિશાએ જઈ આવી દાતણપાણીથી પરવારી ન્હાયા અને ખુદાતાઝાની બદલી તથા નિમાજ પઢી. નોકર કાવો તથા નાસ્તો લાવ્યો, તેને ધનસાફ્ર આપી ઘોડા પર સવાર થઈ પોતાના નાનાસા રસાલો સહ જોધપુરના રસ્તે પડ્યા

X X X X

બરોબર મધ્યાહ્ન સમયે મારવાડ મહિના એક નગરના પાદરે પકાવ નાખ્યો. મારવાડ ઉપર જાણે ધર્મા ધરાવતો ન હોય, તેવી રીતે તપતા સૂર્યનો તાપ સહન નહીં થઈ શકવાથી મીરે આગમ લેવા વિચાર કર્યો પોતાની સાથેના માણસો પૈકી એક માણસને બજારમાં ડહ નાસ્તો લેવા મોકલ્યો તે માણસ નાસ્તો લઈને આવે ત્યાં સુધી પોતે આરામ લેવા સાર, જે વૃક્ષના નીચે મુકામ કર્યો હતો તે વૃક્ષ નીચે ધામીયો બિછાવરાવી સૂતા. બજારમાં ગયેલો માણસ પણ નાસ્તો લઈને આવ્યો તેણે મીર સાહેબને જગાડ્યા. તેઓએ જાગૃત થઈ, મોં દાય પગ સાફ કરી, નિમાજ પઢી લીધા અને પછી સહુ મડળી નાસ્તા સાર જેમી ગઈ વાતોમાં ને વાતોમાં અને મુસાફરીની થકાવટ અને બૂખને લઈને નાસ્તાને પૂરો કરી નાખ્યો. પછી અગ્નિ તૈયાર કરી હોડો ભરી એક નોકરે મીર સાહેબ સમક્ષ રજુ કર્યો મીર સાહેબ હોડા પીવાના કાર્યમાં પડ્યા, અને અનુક્રમે એક પછી એકના પામે હોડો જે ચાર વખત ફરી વળ્યો. એટલામાં મીર સાહેબે પાછો મુસાફરીની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી, વાહનો તૈયાર કરવામાં આવ્યા, અને મીર સાહેબ પણ ઘોડા ઉપર સવાર થયા. સહુ નોકરો પણ પોતપોતાના ઘોડાઓ ઉપર સવાર થઈ ગયા પુનઃ આ રસાલો જોધપુરના પંથે પડ્યો જોધપુર નગર થોડે દૂર બાકી રહ્યું, એટલે એક માણસને વરદી પોહોચાડવા સાર દોડાવવામાં આવ્યો અને બાકી રસાલો ધીમે ધીમે આવ્યો.

પેલા માણસે રાજમેહેલનાં માણસો સાથે મીર ખાનઝા ખાન આવે છે તે સમાચાર મહારાજ ગજસિંહજીને પહોંચાડ્યા, કારણ કે ગજસિંહજી નોકરી પૂર્ણ થઈ ગયાથી જોધપુરમાં આવી ગયા હતા. મહારાજએ મેહેલની પાસે જ તેમના મુકામનો બદોબસ્ત કરવા આજ્ઞા

ફરમાવી. તમામ સગવડ થઈ ગઈ એટલે પેલો માણસ પુનઃ મીર સાહેબને વરદી આપવા સારૂ ચાલ્યો ગયો. તેણે વરદી આપી અને મીર સાહેબને લઈને કિલ્લા ઉપર આવ્યો. કિલ્લાના પ્રથમ દરવાજા આગળ મહારાજના ફરમાનથી દિવાન વિગેરે મોટા મોટા અધિકારીઓ તેમને લેવા સામા આવી હિલા હતા. તેમને સળી તેમની સાથે પોતાના મુકામ સાટે તૈયાર રાખવામાં આવેલા મેહેલમાં તેઓ ગયા. તેમને પોતાના મુકામે આવી ગયા બાદ અધિકારીઓ મહારાજને વરદી આપી, પોતપોતાના મુકામે ગયા.

મીર સાહેબ કપડાં ઉતારી, મુસાફરીથી કંટાળેલા હોવાથી અને પુબ્કળ પસીનો તથા થાકી ગયેલા હોવાથી નહાયા. પછી જમવાની રાહ જોવા લાગ્યા. કેટલોક વખત સુધી પોતાના હોદ્દા સાથે તેમણે વાતચીત કરવામાં, હોદ્દા પીવામાં વખત કહાડ્યો. એટલે જમવાની તૈયારીની વરદી આવી અને જમવા બેઠા. જમી રહી પોતે નિદ્રાદેવીને વશ થઈ રાત્રિ વ્યતીત કરવા સારૂ પથારીમાં ગયા. આસપાસ આઘોટ-તાં તથા હુકકાના ગરડાટ કરતાં આવડે તો મીર સાહેબને વહેલી નિદ્રા આવી ગઈ. તેમના નિદ્રાવશ થયા બાદ તેમના નોકરો પણ નિદ્રાદેવીનું આરાધન કરતા પથારીમાં પડ્યા.

મીર સાહેબે નાનકડા રસાલા સાથે જોષપુરના એક રાજ્ય-મહેલમાં રાત્રિ વ્યતીત કરી. રાજમેહેલના દરવાજાની પોતાના છેલ્લા પ્રહરના પહેરા બદલાવવાના પોકાર કર્યા. ચૌધડીઓ વાગવા લાગ્યાં, દેવમન્દિરની અંદર દેવોને જાગૃત કરવા સારૂ પૂજારીઓ ઘંટના નાદ કરવા લાગ્યા. રાત્રિનું તિમિર નાશ થયું અને ઝાંખો ઝાંખો અરણ્ય દેવનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. આ સમયે એક પછી એક મીર સાહેબના નોકરો જાગૃત થવા લાગ્યા, અને જાગૃત થઈ પોતપોતાના કાર્યમાં બેઠાવા લાગ્યા. એટલે છેવટે મીર સાહેબ પણ જાગૃત થયા. તેમણે જાગૃત થઈ હોદ્દા પીધો. સાર બાદ દિશામેદાન જઈ આવ્યા, દાતણ વિગેરે કર્યું, પછી ન્હાઈ લીધું, અને ન્હાઈને નિમાજ પઠી પોતાની બેઠક ઉપર આવી બેઠા. નિત્યના નિયમ અનુસાર ગરમાગરમ કાવો આવ્યો તેને ઇન્સાફ આપ્યો; અને પછી નારતો આવ્યો તેને ઇન્સાફ આપ્યો. બાદ નિશ્ચિત થઈ, પ્રાતઃકર્મીય કાર્યથી પરવારી બેઠા. એટલે મહારાજ તરફથી વરદી આવી કે મીર સાહેબને મહારાજ બોલાવે છે, તેથી પોતે કપડાં પહેરી હથિયારથી સજ્જ થઈ, પોતાના સાથે એક ચોપદાર અને બે બીજા માણસોને લઈ મહારાજની સુલાકાત સારૂ ચાલ્યા.

મહારાજને મીર ખાનઝા ખાન આવ્યાની વરદી સળી, એટલે

તેઓ મીરને લેવા સાર પોતાના ઓઁઁઁના દ્વાર સુધી સામા ગયા મીરને લઈ આવીને પોતાના પામે તેમને આસન આપ્યું, પછી તેમના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા ત્યાર બાદ તેમના કાર્ય સંબંધી પૂછપગ્છ કરવાની ચર્ચ કરવા માડી, અને મહારાજે તેમને પૂછ્યું કે “મીર સાદબાબા ! આપ કંઈ કંઈ શીર આપે ? અર કાંઈ હુવૌ વોતૌ મૌને જણાવૌ.”

ખાનઝા — “હુતુર ! મેં આપકા કયા સમાચાર દેડે ? મેંતો આપકે ફરમાન મુવાફિક સખ રજવાડામેં હુમ આયા, લેકિન કાંઈ જગામેં મેરા કામ કરનેવાલા સગદાર મેરેકા મીલા નહીં.”

મહારાજ — “મીર સાદબાબા ! આપને થોડે રોબ રકાની વે જાય તો કાંઈ હરકત હે ? હુમ આયા હો ઇણ ખાતરી સગદારોને માનુમ હે કાય નહીં, છણસું મેં આજ દબળા સરદારોગ પાસ દલકારા મેંને હું, અગ વે આ જાય તો પીછુ દરબાર કરશો ”

ખાનઝા — “મેરેકા કયા હરગ હે ? મેરે તો એહી કામ હું આપકા ફરમાન હોવૌગા વહાંતક રક જાઉંગા ”

મહારાજે મીરનું કહેવું સાંભળી તુરત દિવાનને તાબાના તમામ સગદારોને બોલાવવા સાર તરત જ લખાણો મોકલવા આજ્ઞા ફરમાવી.

દિવાને મહારાજની આજ્ઞા મુજબ તમામ સરદારોને હુકમ લખ્યા, અને દૂતોની માર્ફત મોકલાવ્યા. જેમ જેમ સરદારોને હુકમ પહોંચતા ગયા તેમ તેમ જેમની જેમની જગીરો નજીક હતી તે કેટલાક વહેલા અને જેમની જગીરો દૂર હતી તેઓ પછુ જેમ જેમ હુકમ પહોંચતા ગયા તેમ તેમ બખ્ષે તથુ તથુ દિવસમા બેધપુરમાં આવી પહોંચ્યા.

પછી સરદારો બધા આવ્યાની મહારાજને જાણ કરવામા આવી બીજે દિવસે સવારમાં દરબાર ભરવા મહારાજે હુકમ ફરમાવ્યો.

પ્રકરણ ચોથું

તોગાણ્યે બીડું ઉઠાવ્યું

ટોહા — કાજદાદા, કર બરમણા, મન ચગા, મુખ મિક, રણસૂરા, જગવલ્લમા, સો મેં બિગ્યા ટિક

આજ સવારમા દરબાર ભગવાનો હોવાથી, સદ્ રાઈડ સરદારો સવારમા વહેલા જ અપોહ્યા—અગૃત યથા દિશા જંગલ જઈ આવી પોતાના નિલનિયમોથી પરવારી તૈયાર થઈ ગયા. આજે સૂર્યવર્ધના

ઉત્પાદક લગવાનું સૂર્ય પણ જાણે પોતાનાં કાર્યોથી વહેલા પરવારી પોતાના દુશ્મનોનો નાશ કરવાની ખુશાલીમાં આવી જલિદથી કામ કરતા હોય તેમ જણાયું, અને જોતજોતાંમાં રાઠોડોને દરબારમાં જવાનો વખત થઈ ગયો. એક પછી એક સરદારો રાજભુવનમાં કિલ્લા ઉપર આવવા લાગ્યા અને થોડા જ સમયમાં દરબાર, દરબારની મિસાલ મુજબ જામી ગયો.

દરબાર ખરાબર ભરાયો, એટલે મહારાજને વરદી આપવામાં આવી, અને તેમણે મીર સાહેબને બોલાવી લાવવા માણસ મોકલ્યો. મીર પણ આજે દરબાર થવાનું જાણતા હતા, તેથી તૈયાર થઈને જ બેઠા હતા. આવનાર માણસની સાથે જ ચોખદાર અને એક બીજા માણસને લઈ આવ્યા. મહારાજના મહેલમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. મહારાજ, તેમ વરદી મળવાથી મીર સાહેબને સામા લેવા સારું મહેલના દરવાજા સુધી આવ્યા અને મીર સાહેબને લઈને દરબાર તરફ આવ્યા.

રાજમહેલમાં દરબાર ભરવાના ઓરડામાં જ આજે દરબાર ભરાયેલો હતો, તેથી મહારાજ જલિદથી દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાજ આવ્યા, એટલે તમામ દરબારમાં હાજર રહેલા સરદારો અને અમલદારો ઉભા થયા. મહારાજ આવી આસને બિરાજ્યા અને પોતાના આસન પાસે જ મીર સાહેબના સાટે બેઠક રખાવવામાં આવી હતી, તેના ઉપર મીરને બેસવા આજ્ઞા કરાવી. મહારાજ અને મીર બેઠા બાદ અન્ય રાજપૂતો પણ પોતપોતાના આસને બેઠા.

મહારાજના બેઠા બાદ વિદ્વાન સારવાડી કવિઓએ રાજપૂતોને પોતાનાં કાર્યોનું લક્ષ આપનાર વીરરક્ષમય કાવ્યો કહી સંભળાવ્યાં.

બાદ નાચના કાર્યમાં અને ગાવાના કાર્યમાં નિપુણ એવી સારવાડી વારાંગનાઓ કોકિલના રવને લન્નિજત કરે એવા સુંદર સૂરથી નાચ સાથે ગાવા લાગી.

આ કાર્ય બાદ દરબારમાં કસુંબા આવ્યા. પ્રથમ રાજકવિને કસુંબો અપાયો; બાદ મહારાજને અને અન્ય દરબારીઓને પણ કસવાર કસુંબા અપાવા લાગ્યા.

કસુંબાનું કામ પૂર્ણ થયું ત્યારે તો રાજપૂતોમાં જૂદા જ પ્રકારનું ચૈતન્ય દેખાવા લાગ્યું. તેઓ કસુંબાના તૌરમાં ખુશમિજબ દેખાવા લાગ્યા, એટલે મહારાજએ કહેવાની શરૂઆત કરી:—“આપ હુધળા જાણો છો કે, યા મીર સાહેબ ખાનઝા ખાન હિન્દુઓના ખારતે બાદશાહસું વિવાદમાં પડને જીવરા જોખમમાં આવ્યા છે. મીરસાહેબ હુધળા રજવાડોમાં શીરને અઠે મોરા કલાસું આયા છે. જઠે જઠે મીરસાહેબ ગયા

અઠે અઠેસુ નાગજ દુવા, ઓઁ ઈશ્વરિ દામ કર સકે ઝંડો કોષ
રાજપૂત ધણોને મિલ્યો નહીં, જગ આપ અઠે આપા દે આપ
જાણી હો કિ મેં મીર સાહજને અઠે આવવારો કલો દો મો આપારા
ભગેસાસુ કલો દો, માત્ર મોગ ભડમાસુ રિયો હો દેવ નહીં આપોગ
ભડસાસુ તો હમ જોધપુગ રાજ દધળો કર સડો હો. જોધપુ રજવાડોમ
નરસમદ કલો જાય હે, અઁ નરસમદમે આપ જેડા નગેડપ જળ
ભયોડો હે શીઁ જો દુસરા રજવાડોમસુ જલુતગેસુ મીર સાહજને ઉત્ત
મીનજો અણુ તગેસુ અઠેસુ વૈઝાય, જગ તો જોધપુરો નરસમદ નોન
મીટ જાય, અઁ ક્ષત્રિયોરો ક્ષત્રિવટ આજસુ કલકિત વે જાય આપ
દધળા જણો હો કિ આપણુ હવળાને એડ નિ મરણો તો દે, શીઁ ઈશ્વ
રીનસુ અનાયાસ મિલગો દુવો, ક્ષત્રિયારા જાગ્તે પ્રગંસાવાતો
પ્રમગ દાય લાગ્યો ગુમાવે ? અઠે ડુણુ ક્ષત્રિ વંશી ધણુ જાગ્તે મોને
કહી સહ ખાતરિ મિયાર કરને જો શુદ્ધ રાજપૂત-અણુરી ઝંડી ખાખી
હોવે કિ આપગે શિઁ ઉતાર દિયા જાદ આપ લદશી, અર આપેગી
લાગમે આપેગે ઠકરાજાં અતી હોશી 'ર સરદાર યા બીડો ડિગયો
જાય હે, મો ઉઠાય તે ક્ષત્રિયોગ ખારને જોખમમે આપ પજોળા મીઁ
સાહજને મદદ કરો. આજ બીડો ઉઠાયને મગવાગ ખારને જો તમાઁ
નહીં હોશી, વો શીર અમગ રહણાગ નહીં હે, ઈણુ ખાતરો પણ આપ
મિયાર કરણો." (ચોખદાગને ઉદેશોને કહેતા તેમણે જણાવ્યું કે)
"ચોખદાર ! બીડો શીરાવો."

મહાગજનું કહેવું પૂર્ણ થયું, એટલે ચોખદાર બીડુ લઈને ફરવા
લાગ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે, "ઠાકરાં હજુ ફરમાયા ધણુ દધળા
ખાતરો મિયાર કરને બીડો ઉઠાવો. બીડો ઉઠાવશી ઘણોગે નામ અમગ
જે જશી, મીર સાહજરી ખાત રહશી, અર ક્ષત્રિવટ રહશી. કોષ દો
મિયાર કરને બીડો ઉઠાવવા સાઝ ખડા દો જાઓ."

પરંતુ કોણુ ઉઠે ? આ તો સહુ જાણે મનિઓ દરખાગમા લાવીને
જોઠવી હોય તેમ જ યજ્ઞ ગયા હતા કાગ્ય મરણુ, મર્યા પછી લડવુ
અને પછી સ્ત્રી સતી થાય, એવો જેના મનથી ભરોમો હોય તેવો જ
માણુમ ઉઠે ? સહુ વિગારમાં પડ્યા અને જેમ કહેવન છે કે 'મન
જાણે પાપ અને મા જાણે પાપ', એમ યજ્ઞ ગયું અને બીડું પણ એક
વખત ચોખદાર તમામ દરખારમાં કેરવી રહ્યો, પણ કોષની પણ બીડુ
ઉઠાવવાની હિમ્મત ચાલી નહીં એટલે ચોખદાર બીડુ લઈ મહાગજ
પામે આવી ઉભો રહ્યો.

મહારાજે પુનઃ બીડુ ફેરવવા ચોખદારને આગ્રા ફરમાવી અને

પોતે કહેવા લાગ્યા: “હરદારો ! આપમેંસું કાંઈ ખીડો તો ઉઠાવો, કાંઈ નહીં, પરંતુ ઉંચો શિર કરને ખીડારા સામને દીપ સદા કયું નહીં ? કાંઈ યા ખીડારી આપોરા ઉપર છાયા પડ ગી હૈ ? જરા ઉંચો તો દેખો, અર કુછ ક્ષાત્રવટરો બિચાર ભી તો કરો.”

ચોખદાર ખીજ વખત પણ ફરી વળ્યો. પણ કાંઈએ ખીડું ઉઠાવ્યું નહીં, એટલે પુનઃ ચોખદાર આવીને મહારાજના સિંહાસન પાસે ઉભો રહ્યો. એટલે મહારાજે ફરીને-ત્રીજી વખત-ખીડું ફેરવવા આજ્ઞા કરી.

ચોખદાર ચાલ્યો એટલે પુનઃ મહારાજે કહેવા માંડ્યું કે: “ઠાકરા ! આપ દેખો હો કે યા ખીડો તિસરી બખત પીરૈહૈ. જરા યા તિસરી બખતરો ખીડો આપોંમોંસું કાંઈ ઉઠાવે નહીં તો તો જોધપુરરો સમદ્રપણો મીટ જાય, અર ક્ષત્રીયું કહાવણોભી નકામો વૈ-જશી. તો કુછ બિચાર કરને કાંઈ ઉઠાવો; અર જો યણ બખત આપોંમોંસું કાંઈ ખીડો ઉઠાવશે નહીં તો તો પીર મીર સાહબરો કાંઈ કરવારો મારા માથે આવશે. અર મેં કરશોં, પીર આપોંરા જેડા હરદાર જોધપુરમેં વૈ કી નાંવે વો સરખો જ હૈ.”

ચોખદાર આ વખતે દરેક સરદાર આગળ ઉભો રહેતો ધીમે ધીમે ચાલ્યો જાય છે. પણ આ તો પાષાણની મૂર્તિઓ જ થઈ પડેલા સરદારો હતા. મૂર્તિઓ કંઈ બોલતી કે હાલતી ચાલતી હશે ? આ બધું દૃશ્ય જોઈને મહારાજના અનર્માં તો ક્રોધનો પાર રહ્યો નહીં, પણ હજુ ચોખદારને પોતાના સિંહાસન પાસે આવવાને વાર હતી, તેથી ક્રોધને દબાવી શાન્ત થઈ બેસી રહ્યા.

જ્યારે ચોખદાર ફરતો ફરતો છેવટ આવ્યો ત્યારે એક ગામનો “તોગાજી” નામનો રાઠોડ ઠાકાર-આપણી વાર્તાનો નાયક-એકો હતો, તે ધીમેથી આસતેથી ઉઠ્યો, અને મહારાજના સામ્યા હાથ જોડ્યા. એટલે મહારાજે તેને પૂછ્યું: “કયું તોગા ! એ કીણ બાસ્તે ખડા હુવા હો ?”

તોગાજી:—“અન્નદાતાર, હિન્દવાસુર, જોધાણનાથ, મોંને ખાત્રી હૈ કે, મેં મોરો શિર કાટને લડ શકશોં તો ખરો, પરંતુ મોરો લગ હુવો કાંઈ નહિ. જીણસું મોરો પીછું સતી હોવણવાલી કાંઈ નહીં હૈ ? શિર ઉતારને લડવારા બાસ્તે મેં યા ખીડો ઉઠાવુંહું.”

આમ કહી તોગાજી ખીડું ઉઠાવી લીધું અને તોગાજીએ ખીડું ઉઠાવ્યું એટલે તો અન્ય પ્રથમ મૂર્તિઓ બની બેઠેલા સરદારો સાંહોમહિ એકબીજાના સામું જોતા અંદર અંદર તોગાજીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. મહારાજે પણ પ્રશંસા કરી:

મહારાજ:—“રંગ હૈ, થોંને ઝાઝા રંગ હૈ. તોગા એં આજ કુબ જાતી

રજવટરો રખોપો કીયો ચારા જોડા ઠાકરાસુ મેં અર રાઠોડવચ દીપ ઉઠે
હે તોગા જોને ઝાઝા રગ હૈ, કિ જીણુ બખત ચારાસુ બડાબડા હરદાર
નીચું મુકું કરને બેઠ ગયા, અણુ બખત ચેં યા ખીડો ઉઠાયને રજવટરો
રખોપો કીયો ”

તોગાજી:-“અનંદાતાર ! અણુમે મેં કાંઈ કીયો હૈ ? યા શિર તી
હજુરરા ખાસ્તેજ હૈ, ફીર હજુર ફરમાવેં અણુ બખત હજુરરા કામમેં
નાં આવે, જરા એડા શિરરો કાંઈ કામ હૈ ?”

મીર ખાનઝા ખાન પોતાનું અર્ધું કાર્ય પૂર્ણ થયું જાણી પોતાના
મન સાથે આનંદ માનવા લાગ્યા એટલામાં મહારાજે ખીજું ખીડુ
ફેરવવા ચોખ્ખદારને આજ્ઞા ફરમાવી. ચોખ્ખદાર ખીડુ લઈ નિકળ્યો.
એટલે મહારાજે સરદારોને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું કે -“હરદારો ! તોગાજી
જોડા બહાદુર ઠાકરને અપણી દિકરી દેવારા ખાસ્તે કુણુ સરદાર
લાગ્યવાન હોવણારો ચાહે હૈ ? તોગા જોડો જમાઈ મિળણો એ તો
બડા લાગ્યરી ખાત હૈ. જીણુસું જીણુરા ધરમે ઉમ્મર લાખકે કુંવરી વૈ,
અર વૈ તોગારી પીછુ સતી હોશી એડી જીણોરા મનમેં ખાત્રી વૈ, વૈ
સરદાર યા ખીડો ઉઠાવો. ધંણુ લગનરો દો બાણુરો ખરચ રાજસુ
મીલ જાશે અર હથળો બદોખસ્ત રાજસુ કીયો જાશે ”

ચોખ્ખદાર ખીડુ લઈ ચાલ્યો ને ફરતા ફરતા એક બાણુ એક બાટી
ઠાકાર બેઠો હતો, તેણે તે ખીડુ ઉઠાવ્યું. તેના ધરમાં ૧૪ વરસની
ઉમ્મરની પુત્રી હતી. મહારાજે તેની પ્રશસા કરતાં જણાવ્યું કે -

“રગ હૈ, બાટીયોને રગ હૈ. સતી હોણી વી તો બટીયાંણારા
કુળરો રિવાજ હૈ હરદારો ! ચેં અપણી ઠકરાતમેં અખાર પધારને
લગનરી તૈયારી કરો અર સરસામાનરા ખાસ્તે અઠેસું ગાડાં ભરાયને
બેજો હો.” (તોગાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “તોગા ! ચેં અઠે રહ જાઓ, ચારી
જાન અઠેસું ચુલસી ” (સહુ સરદારોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે) “હરદારો !
ચારામાયુ કાંઈને ઠકરાતમેં જાવણો મતી. ચારે સધજોને તોગાજીરી
જાનમાં આણો પડશે ”

મીરને પણ જાનનું આમત્રણ કર્યું

મહારાજા ગજાસિંહે આ પ્રમાણે સહુને હુકમો ફરમાવ્યા. બાદ રાજ-
પુરોદિતને બોલાવી લગ્નની તિથિ નક્કી કરાવી અને બટી સરદારને લગ્નની
તિથિ આપી વિદાય કર્યાં મહારાજે દરખાસ્ત બરખાસ્ત કરાવ્યો અને
સરદારો પણ તોગાજીની અને બટી સરદારની પ્રશસા કરતા પોતાનાં
સ્થળો તરફ ચાલ્યા. મહારાજે તોગાજીને પોતાના પાસે રાજમહેલમાં
રાખવા હુકમ કર્યો, અને પોતાના રાજકુવર માફક તોગાજીને રાખવા લાગ્યા.

પ્રકરણ પાંચમું

ભટ્ટીયાણીજી

સોરઠા:—ભટ્ટી કુળરી રીત, એ અનાદસું આવતી;

કરણ કુળરી કીત, ભટ્ટીયાણી હોવે સતી.

સ્ત્રીવારના નદરખારનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ એક પ્રહર દિ વહી ગયા પછી, ભટ્ટી સરદાર પોતાની ઠકરાતના ગામ ઉપર જવા હુકમ થવાથી દરખારમાંથી નિકળી પોતાના મુકામે આવ્યો. ત્યાં જન્મવાનું તૈયાર જ હતું એટલે જમી લીધું, અને થોડો વખત આરામ લેવાનો વિચાર કરી આરામ લેવા સાર પથારીમાં પડ્યો અને નોકરોને તૈયારી કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી, નિકળવાના વખતે પોતાને જાગૃત કરવા પણ જણાવ્યું.

માલિકના સુતા પછી નોકરો પોતપોતાના કાર્યમાં લાગી ગયા. તમામ તૈયારીઓ પૂર્ણ કરી વાહનો પણ તૈયાર થઈ ગયાં. આ બધા કામકાજમાં નિદાન આખા દિવસના અઢીથી ત્રણ પ્રહર જેટલો વખત તો અહિં જ વીતી ગયો. નોકરોએ જાગૃત કરવાથી ઠાકોર જાગૃત થયા અને મોં સાફ કરી, પોતાની ઠકરાતના ગામ તરફ જવા નોકરો સાથે પંથે પડ્યા.

સન્ધ્યા સમય થયો છે. પશુઓ જંગલમાંથી પોતપોતાના માલિકોને ત્યાં ફેટલોક સમય થયાં આવી ગયાં છે. પક્ષિયો પણ પોતપોતાના માળાઓમાં ફેટલાક કોલાહલ બાદ પેશી ગયાં; તેને પણ ફેટલોક વખત વહી ગયો છે.

સન્ધ્યા સમય વ્યતીત થયા બાદ, ભટ્ટી સરદારનાં ઠકરાણાં તથા તેમનાં પુત્રી, બન્ને માદીકરી પોતાની હવેલીના છબ્બમાં ઉભાં ઉભાં સન્ધ્યાસૌન્દર્ય નિરીક્ષણ કરે છે, અને વાતો કરતાં હતાં કે: “હજુરને ઇણ બખત જોધપુરમે ગયાં ધણા દિવસ વહેગા, પર પધાર્યાં કાય નહીં, અર કુછ સમયાર આયા નહીં. ઇણ બખત તો હજુરને પધાર્યે બહુ દિવસ વહેગા. ઇણ બખત કોઇ જગપે લડાઇ હૈ કાય નહીં કિ, જીણસું રૂકવારો કારણ વહે.”

આવી રીતે આ બન્ને માદીકરી છબ્બમાં ઉભાં ઉભાં વાર્તા કરે છે, એટલામાં પુત્રીની દષ્ટિએ દૂરથી પોતાના પતા જેવો ઘોડે-શ્વાર આવતો દેખાયો, તેથી પોતાની પવિત્ર માતાને કહેવા લાગી કે: “માણ ! દેખો તો મોરે પિતાજીસો કોઇ ઘોડેશ્વાર આવેહે.”

ઠકરાણાં:—“કઠેસું થોને દીખે હૈ? મોને તો દીખ પડે કાય નહીં.” અને તેને ન દેખાય તે સ્વાભાવિક જ હતું, કારણ તેનું ચિત્ત તો પો-

તાના પ્રિય પતિના વિચારોમાં જ લુપ્ત હતું, એટલે તેને આતુળાતુળુ લાન ક્યાંથી જ હોય

પુત્રી - (જે બાળુ તેણે ઘોડેશ્વર જોયો હતો તે બાળુ અગિયો બતાવીને પોતાની પ્રિય માતાને કહેવા લાગી કે) “દેખો, વો આવે દે.”

ઠકરાણાં - “હા, જરાબર દે, મૈને પણ હજુરશ જુસા દીખ પડે દે.”

ઠકાર કેટલાક છેટા સુધી તો નિમકદલાવ નોકરો સાથે વાતચિત કરતા ચાલ્યા આવ્યા, પણ પત્રી તેઓ ઘેર વેહેલા પહોંચવા સાર એકલા જ પોતાના ઘોડાને ઉતાવળો ચલાવી આગળ ચાલ્યા.

ઠકાર એકલા પગા એટલે તેમના મનમાં પુત્રી સતી થશે કે કેમ ? તે સબધી અનેક પ્રકારના વિચાર થવા લાગ્યા ધડીકમાં તેમનું હૃદય “સતી થશે” એમ અને વળી પાછા ધડીકમાં “ના, ના, તેને પૂછ્યા સિવાય મેં બીકું ઉઠાવ્યું છે તેથી કદાચ ના પણ પાડે” એમ વિચારો આવવા લાગ્યા.

વિચારના વમળમાં ને વમળમાં તેમનો ઘોડો ઝપાટાબધ પોતાના ગામ નજીક આવી લાગ્યો. કારણ તેને કંઈ વિચાર કરવાના તો હતા જ નહીં, તેને તો સીધા જ ઘર તરફ ચાલ્યા જવાનું હતું.

માદીકરી બન્ને તો પોતપોતાના પતિ તથા પિતાને આવવાની ઉત્કાંઠામાં વિચારવમળમાં ગોથા ખાતો હતા તે અરસામાં પોતાના વિચાર-વમળમાં ગોથા ખાતા ખાતા ઠકાર ડહેલીના દરવાજા પામે ઘોડા સાથે આવ્યા અને ઘોડાના ડાબલાના અખડાટથી જ નોકરચાકરો ‘કાંઈ ઘોડેશ્વર આવે છે’ એમ માની સતેજ તો થયા જ હતા, પરંતુ જ્યારે ઘોડો ડહેલીના દરવાજા પામે આવ્યો અને હણુણ્યો ત્યારે ઘોડાના અવાજ ઉપરથી તેઓ પોતાના માલિકના ઘોડાને ઓળખી ‘ઠકાર સાહેબ પધાર્યા’ એમ માની બહાર ગયા અને ઠકાર સાહેબને ઓળખ્યા થણા દિવસે પોતાના માલિકનું રાજમાંથી પધારવું થયલું હોવાથી તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં, અને તેમનામાંના એક નોકરે જઈ ઘોડાને પકડ્યો, એટલે ઠકાર ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા ઠકાર જે વખતે ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા તે વખતે તેમનો પગ ઉલટાવતાં પગની પીડી ઘોડાના કાઠડા સાથે અચડાઈ આ બધું દ્રશ્ય ડહેલીના છત્ર ઉપર ઉભા ઉભા ઠકારના આવવાની વાતચિત કરનાર માદીકરી પણ જોઈ રહ્યા હતા. તેમાં ઠકારની પામે આવી ઉમેલા તેમના નોકરો તથા તેમની દીકરીને તો આ પગના અચડાવાથી કંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહીં, બલકે તેમના મનમાં તો કાંઈ પણ પ્રકારની કલ્પના સરખી પણ ઉત્પન્ન થઈ શકી નહીં પણ ઠકરાણાના મનમાં તે સબધી અનેક તર્કવિતર્કો

ઉત્પન્ન થયા અને તેઓના મનમાં ખાત્રી થઈ કે ઠાકોરના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા લાગી ગઈ છે કે, જેથી આજે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરતાં તેમને પગ કાઠા સાથે અથડાયો.

ઠાકોરે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી બધા નોકરોને તેમના અને તેમના ઘરના કુશળ સમાચાર પૂછી, પછી પોતાના ઘરના પણ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, અને સહુ બાળુના કુશળ સમાચાર મેળવી ઠાકોર ડહેલીમાં જવા સાર ચાલ્યા.

ઠાકોરની આ વાતચિતમાં જેટલો સમય લાગ્યો તેટલા સમયમાં પાછળ રહેલો તેમનો નાનકડો રસાલો પણ ડહેલી પાસે આવી પોહો-ચ્યો, અને તેઓ પણ પોતપોતાનાં વાહનોને ઠેકાણે પહોંચાડવામાં તથા ચીજ લાવની વ્યવસ્થા કરવામાં રોકાઈ ગયા.

ઠાકોર ડહેલીમાં આવવા સાર ચાલ્યા, એટલે છન્નમાં ઉભાં રહેલાં આદીકરી પણ પોતાની ઉભા-રહેવાની જગા છોડી, પોતાના પતિ-પિતાને લેવા સાર ડહેલીના મેડાના દાદર સુધી સામાં આવ્યાં. તેઓ દાદરે પોહોચ્યાં, એટલે ઠાકોર પણ દાદર ઉપર આવ્યા અને અહીં આગળ સર્વેનો ભેટો થયો. ભેટો થતાં જ, જેના માટે ઠાકોરે જ્ઞેધપુર મહારાજ ગજસિંહજીના દરબારમાં ખીકું ઉઠાવ્યું છે, જેને માત્ર થોડા દિવસ પછી જ વીર તોગાળ સાથે પરણાવવી છે અને પરણ્યા પછી તુરત જ જેને સતી થવાનું છે, એવી પોતાની લાડકવાયી એકની એક પુત્રી ઠાકોરને બાંધી પડી. બન્નેનાં કમળ સરખાં નિર્મલ નેત્રામાંથી હર્ષનાં વારિનું વહન થવા લાગ્યું.

પુત્રી પોતાના પ્રિય પિતાની છાતીથી છૂટી પડી એટલે, ઠકરાણાં આગળ અને તેમના પાછળ આ પિતાપુત્રી એ રીતે તેમના ખેઠકના ખાનગી મુકામમાં ગયાં. અહીં આવી ઠાકોરે ઠકરાણાંને તથા પ્રિય પુત્રીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. ઠકરાણાંએ કુશળ સમાચાર આપતાં ઠાકોરને જણાવ્યું કે: “અન્નદાતાર ! આપ અતરા બધા દિન જ્ઞેધપુરમાં રહો, જરાઈ હમારા તરફ કોઈ જતરા આપરી કુશળતારા સમાચાર ભેજો કાંઈ નહીં, યે કાંઈ કારણ હૈ?”

ઠાકોર:—“ઠકરાણાં ! આપ જાણો હૈ કિ મેં કતરા રોજ તો મહારાજરી દારમેં આગરા હૌ. અર આગરાસું આયે મોંને ૪-૮ દિન હુવા હોશી ને મેં અઠે આયો હું. આગરાસું તો મેં આપોને ખબર દે સકું કાય નહીં, પર-તુ જ્ઞેધપુર આયા પીછું મોંને ખબર નાં દીયી વો મોટી ચૂક હો ગઈ. પર મોરા મનમેં આજ ધર જાશોં, કલ ધર જાશોં, યો વિચાર હૌ, જીણસું ખબર દેવારૌ મોંને સાંભર્યો કાય નહીં.

ઠકરાણાં.—“અનદાતાર ! દુસરી સખ ખાત રહણુ દો મોરા મનમે એક ભારી ચિંતા બહે ગઈ છે. અણુનો ખુલાસો મોને કર દો. એ ચિંતા એ હેકિ હર બખત મોરા માલિક છણુ બખત ઘોડા ઉપરસું ઉતરતા હા અણુ બખત તો મોરા માલિકરો પગ કાઠાસું એક હાથ ઉચો હોને બહાર નિકળ જાતો હો, અર આજ મોરા હજુરો પગ ઘોડા ઉપરસું ઉતરતા કાઠારી સાથમે કી કારણસુ ઠાકરાય ગૌ ? કાંઈ મોરા અનદાતારજીરા મનમે કાંઈ ચિંતાને આવને વાસો કિયો હે ? મોરા અનદાતારજીરા પગ ઠાકરાયગૌ વો મે છગમે ખડી હી અઠંસુ દેખ લિયો, અર દેખને મોને ચિંતા હુધગી.

ઠાકોર —“ઠકરાણા ! મોને એક ચિંતા ભારી લગ ગઈ છે. અર વો ચિંતા મોને મોરે આપસું ખુલાય લી હે અણુમે કાંઈરો દોષ નહીં હે”

ઠકરાણાં.—“એડી ચિંતા આપોરા મનમે કીણુ તરોસુ હોઈ ગઈ ? અર આપોને ચિંતાને કણુ રીતસું બોલાઈ, વો મોને ફરમાવવારી કૃપા હોશી ?”

ઠાકોર —“ઠકરાણા ! આપને કહ્યા ખીના ચલ શકે કાય નહીં, આપરી મદદસું તો હુધજો કામ બહે સકે યુ હે, શીર આપોસું કહવામે કાંઈ હરજ હે.”

પછી ઠાકોરે ઠકરાણાને બાદશાહ શાહજહાંનના દરબારમા આગ્રામા બનેલી તમામ હકિકત કહી અને પછી મહારાજ ગજસિંહજીના દરબારમા બેધપુરમા બનેલી તમામ હકિકત કહી, અને પછી પૂછવા લાગ્યા કે, “મોરા મનમે એડી ચિંતા હુધ કે મોને આપોને આપણી બેટીને પૂછ્યા વગર એ કામ કિયોડો હે, જીણુસુ બેટી તોગાજીરા વામે સતી હોગી કિ નહિ ? છણુ ખાતરી મોને ચિંતા બહે રહી હે”

ઠકરાણાં.—“અનદાતાર ! અણુમે ચિંતા કાંઈ હે ? આપ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હો અર મે શુદ્ધ ક્ષત્રિયાણી હુ છણુમે કાંઈ ખાતરી શકા હે નહી શીર આપણસુ ઉત્પન્ન હુધ એ બેટી તોગાજીરી લારમે સતી હોવે, અણુમે આપોરા મનમે શકા લેવણા નેડો કાંઈ પણ હે ? આપરા મનમે કાંઈ ખાતરી શંકા મતી ધરી.”

આ વખતે બેટી પણ પાસે જ હતી, અને તેણે પોતાના પૂજ્ય માતા-પિતા વચ્ચે થયેલી તમામ વાતચિત સાંભળી હતી તે પણ હવે શાંત બેસી રહી શકી નહીં અને તેણે પોતાના પિતાને ખાત્રી આપતાં જણાવ્યું કે ‘પિતાજી ! મેં શુદ્ધ ભટ્ટી ક્ષત્રિય ઉત્પન્ન હુધ, ક્ષત્રિયાણી હુ, અર ભટ્ટીયાણીઆરો સતી હોવણુરો રિવાજ હે યા ખાત હુધજો રજવાડોમા જાણીતી હે. શીર મેં સતી હોઉં અણુમે કાંઈ નવાઈરી ખાત

હે ? મેં જરૂર સતી હોશો. મોરાં ધન્ય ભાગ્ય કિ મોરાસું મોરાં માતા-પિતા ઉજળાં ઠહે જંય. યા સમૌ મોને અણચિતવ્યૌ મિળગૌ હે, જીણુમે-સું મેં પાછી પડ જાઉં તૌ માનેં અર મોરાં માતાપિતાને લજ્જવ હું. અર એડો કામ બટીયાંણીસું બને કાય નહીં. મોને આપરે. અર મોરાં માજરે મલાજે તોડને યે હુધળી બાતરી જાણુસું મોરા ઉપર કૃપા કરવારી મોરી બિનંતી હે. આપ અર મોરાં માજીશા મોરા ઉપર ખફા મત હૌશૌ.”

ઠાકોરઃ—“બેટી ! થાનેં ઝાઝા રંગ હે. યે મારો અર થારા મુંસાળ પક્ષરૌ પખૌ ઉજાવ્યો. થારા જેડી સાક્ષાત જગદંબાજીસી-પુત્રી જીણનાં પૂરાં પૂન્ય ઠહે અઠૈજ પેદા હોય હે. ધરધર એડી-થારા જીસી-પવિત્ર પુત્રીઓ ઉત્પન્ન હોવેં કાય નહીં !”

ઠાકોરે પોતાની પવિત્ર પુત્રીની પ્રશંસા કરી બન્ને બાળુનું લગ્નનું ખર્ચ મહારાજે ઉઠાવવાનું, અને તોગાજીને મહારાજે પોતાની પાસે રાજમહેલમાં રાખ્યાની, અને જન પણ જોધપુરના તમામ સરદારો અને સીર ખાનઝા ખાન સાથે જોધપુરથી આવવાનું જણાવ્યું. વળી લગ્નનો દિવસ પણ જણાવ્યો.

ઠકરાળાંએ ટાટ લાવી ઠાકોર પાસે રજી કર્યો. ઠાકોરે પણ રસ્તાની મુસાફરીને લઈને ભૂખ સારી પેઠે લાગેલી હતી તેથી, તેમજ હવે મનમાંથી ચિંતા પણ ગઈ હતી તેથી, બરોબર નિશ્ચિંતતાથી પોતાના ટાટને ધન્સાફ આપ્યો.

રાત્રે સહુ સુઈ ગયાં. ઠાકોરને રસ્તામાં તો અનેક પ્રકારના તર્ક-વિતર્ક થતા હતા. પોતાની ડેહલી પાસે ઘોડો આવ્યો ત્યાં સુધી પણ આજીબાજી શું થાય છે, અથવા પોતે કેટલા દૂર આવ્યા છે, તેનું પણ લાન નહોતું. પણ હવે તો તેમના મનમાં તેવા કંઈ તર્કવિતર્કો હતા નહીં; તે તર્ક તો ઠકરાળાં અને પોતાની પવિત્ર પુત્રીનાં વચન સાથે જ પલાયનમ્મઃ કરી ગયેલ હતા. તેથી નિશ્ચિંત નિદ્રાના આનંદમય સુખનો અનુભવ લેવા માંડ્યા. ઠકરાળાં પણ પોતાના પતિના પગ તળાંસતાં તળાંસતાં પતિના નિદ્રાવશ થયા બાદ નિદ્રાદેવીને આધીન થયાં.

પુત્રી પોતાના સુવાના ઝોરડામાં ગઈ અને પથારીમાં ઉંઘવાના સાટે ઘણા પ્રયાસો કર્યા, છતાં તેને તો આજની રાત્રિ કંઈ અલૌકિક આનંદમય લાગી અને આનંદના વિચારોમાં તેને કેટલોક સમય સુધી ઉંઘ આવી નહીં. છેવટ તેણે શ્રીહરિના ગુણ ગાતાં પોતાના ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગી કે, “એાહો મોરો ભાગ્ય કેડૌ બળવાન, કિ જીણુસું મોનેં વીર તોગાજી જેડૌ પતિ મળશી, કિ જો હઝારેન લાખેન આદમી-યોરા ખીચમેં અપણો શિર ઉતારશી, અર મોરેં એડા વીર પતિરી

હારમેં સતી હોવારો શુભ પ્રસંગ હોશી. જો મેં સુખસુ મરતી તો મોન
અણુ દુનિયામિં કુણુ ઓળખતો, અર મોરા સતી હોવાસુ તો મોને
અર મોરા માતા પિતાજીને આખી દુનિયારા મનખ ઓળખશી. હે
ભગવાન ચારી અકળ માયા હૈ। ચારો કૃત્ય કૃત્ય જાણુ શંક નહીં મોરા
યા વિચાર તરો મોરો કાળ થે પુરો કર દીજો. મેં ચારા ગળુમેં હું”

આમ જ્યારે વિચારમાં અને શ્રીહરિના સ્મરણમાં પવિત્ર બટ્ટીપુત્રી
પોતાનો વખત વ્યતીત કરતી, ત્યારે નિદ્રાદેવીને તેનાં તે પવિત્ર કાર્યમાં
ખલલ પહોંચાડવાની ઇચ્છા થઈ આવી અને તેથી પોતાની સદાય
સાથે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી. અંતે પવિત્ર બટ્ટીપુત્રીના વિચારો અને
નિદ્રાદેવીના યુદ્ધ ચાલ્યા બાદ, નિદ્રાદેવીએ વિચારો ઉપર વિજય મેળવ્યો
અને બટ્ટીપુત્રીને પોતાને વશ કરી લીધી, અર્થાત્ હવે તે પણ
આનંદમય નિદ્રાનું સુખ ભોગવવા લાગી.

પ્રકરણ છઠું લક્ષ્મી તૈયારી

દોહા — સમય ન ચૂકે ચતુર નર, કહત કવિ જન કંક,
ચતુરનંદે ખટકત દિયે, સમયચૂકી હક

પ્રાત્ર જાળનો સમય આની પોહોંચ્યો રાત્રિ આનંદમય નિદ્રાના
સુખમાં વ્યતીત કરી, અને રાત્રિ કેવી રીતે વ્યતીત થઈ તેની પણ
બટ્ટી સરદારને કંઈજ ખબર પડી નહીં સૂર્ય નારાયણના ઓળદાર
કુકડા પોકાર કરીને લોકોને ઉપદેશ કરવા લાગ્યા કે —

કયુ બલિહારી કુકડા ! બડી કંજરી બહાર,
ચેત અચેતા માનવી, બજ લીયો કિરતાર,
બજ લીયો કિરતાર, પિયાણા કુકડા,
કેશર હરિચિતાર, કહે સુ કુકડા.

આવી રીતે કુકડા મનુષ્યોને પ્રાત્ર કાળમાં વહેલા ઉઠવાનો તથા
વહેલા ઉઠીને ઈશ્વરસ્મરણ કરવાનું કહેવા લાગ્યા તેમના ઉપદેશથી
દેવમંદિરોના પૂજારીઓ જાગૃત થઈ, દેવોને જાગૃત કરવા સારૂ ધટના
નાદ કરવા લાગ્યા અને તે સાંભળવાથી કેટલીક ગૃહકાર્યમાં ઉત્સુકતા
ધરાવનાર પતિપરાયણ સ્ત્રીઓ જાગૃત થઈ પોતાના ગૃહકાર્યમાં
જોડાઈ ગઈ. કાંઈ અગ્નિ પ્રકટ કરી પોતાના પતિને જાગૃત થતાં
પહેલાં તેના માટે પાણી ગરમ કરવાના કામે લાગી કાંઈ પોતાના
દોરોને દોહી પતિને સારૂ દુધ ગરમ કરી રાખવાના કાર્યમાં જોડાઈ

અને કાંઈ પોતાનાં પ્રિય બાળકો, જે માતાના પોતાની પાસેથી ઉઠવાથી જાગૃત થયા હતા, તેમને ગૃહકાર્યોમાં ડખલ ન થાય તે સારું પુનઃ ઉઘાડવાના કાર્યમાં જોડાઈ અને કેટલીક ઘંટી ફેરવવાના કાર્યમાં લાગી ગઈ.

વળી પતિના સહ-પ્રવડો પણ પોતાનાં બાળકો, તેમને કુકડાના ઉપદેશથી જાણે કંઈ સમજ્યાં હોય અને પોતાની માતાને ઉંઘમાંથી જાગૃત કરવા સારું જ જાગૃત થયાં હોય તેમ જાગૃત થઈ રહેન કરવા લાગ્યાં. તેમની આ બાળકાળ માતાઓ પોતાની ઉંઘને ખલલ પોહોચે તે સારું આ બિચારાં નિર્દોષ અને સ્વ ઉપદેશ કરનાર બાળકોને પતિઓના ના કહેવા છતાં પણ માર મારી પુનઃ ઉઘાડવા સારું રહેન કરાવવા લાગી. ભરવાડ લોકો પણ પોતાના “નેહડા” માં ગાયો, બકરાં, ઘેટાં વિગેરે દૂધાળાં ઢોરોને દોહવા સારું કાલાહલ મચાવી રહ્યા, અને તેમના કુખાઓમાં તેમની સ્ત્રીઓ વહેલી ઉઠી આગલા દિવસના દહીનું મંથન કરવા સારું મચી ગયેલી હોવાથી જાણે લાદરવા મહિનામાં ઉઠે. વરસાદ ગર્જના કરી રહ્યો હોય તેમ “ધમ ધમ” ના અવાજ કરી રહી હતી. પ્રાતઃકાળ થવાથી કુકડાઓના ઉપદેશથી પક્ષીઓ પણ પોતા પોતાના માળાઓ લાગી બહાર નિકળી કાલાહલ મચાવવા લાગ્યાં અને આ બધા કાલાહલથી આપણા લટ્ટી સરદારના ગૃહમાં પણ શાન્તિ હવે ક્યાંથી ટકી શકે ? તેમનાં ગૃહમાં દાસદાસીઓ જાગૃત થઈ પોતાપોતાના કાર્યમાં જોડાઈ ગયાં. પતિપરાયણ ઠકરાળાં પણ પતિની ઉંઘમાં ખલલ ન પહોંચે તેવી રીતે પથારીમાંથી જાગૃત થઈ ચોરડામાંથી કાંઈ પણ પ્રકારનો ખડખડાટ અવાજ ક્યાં વગર બહાર નિકળ્યાં અને પતિને માટે ગરમ જળ કરવાની તાકિદ કરી તથા દૂધ ગરમ કરાવ્યું, અને દેવસેવામાં જોડતા સાધનોની તૈયારીના કાર્યમાં જોડાયાં.

આ દરમિયાન આપણા ઠાકોર સાહેબ પણ જાગૃત થયા, અને હોંકા તૈયાર કરી નોકર લાવ્યો, તેને બરાબર ધન-સાફ આપી, નોકર પાસે લોટો ઉંચકાવી, હાથમાં હોંકા લઈ દિશાએ જવા સારું ચાલ્યો. તેઓને દિશાએ જવાના સ્થળ ઉપર નોકર લોટો ચૂકી આવી, ઠાકોરના હાથમાંથી હોંકા લઈ છેટે જઈ પુંઠ ફેરવી ઉભો રહ્યો, અને ઠાકોર દિશાએ જવા સારું ગયા. તેઓ દિશાએ જઈ ઉઠી આવ્યા, ખોંખારો કરવાથી નોકરે આવી હોંકા આપ્યો, અને પોતાના મલિક પાસેથી લોટો લઈ સાથે સાથે ચાલ્યો. આવી રીતે પ્રાતઃકાળનું એક કાર્ય આટોપી હાથ પગ ધોઈ, દાતણ કરવાના કાર્યમાં જોડાયા અને તે કાર્ય પણ પૂર્ણ કર્યું. બાદ સ્નાન કરવા સારું પધાર્યા અને સ્નાન કર્યા બાદ દેવસેવાના કાર્યમાં તેઓ જોડાયા, અને ભગવાન એકલિંગજીની સારી

પેઠે સેવા કરી, આરતી પણ કરી રહ્યા અને બહાર આ-યા. એટલે ઠકરાણા દૂધનો કટોરો લાવ્યાં તે તેમણે ત્રિય પતિની પાસે મૂક્યો અને ઠાકોરે તે મસાલાદાર દૂધના કટોરાને ઇન્સાફ આપ્યો.

પ્રાત કાળનું સર્વ કામ પરવારી નોકરોને બોલાવી, ડેહેલી તથા અન્ય દરબારી મકાનેને ધોળવા સાફસુફ કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી. પોતે જન સાફ જગા પસંદ કરવા કેટલાક નોકરો અને મંત્રુરોને લઈને ગામ બહારના પાદરમાં આવ્યા અને જોધપુરના રસ્તા ઉપર આવેલા એક ખુલ્લા મેદાનમાં જનને ઉતારો આપવાના વિચાર ઉપર આવી, તે જગા ત્વરિત સાફ કરવા મંત્રુરોને આજ્ઞા ફરમાવી, પોતાના કેટલાક નોકરોને દેખરેખ રાખી કામ કરાવવાનું ફરમાવી ડેહેલી ઉપર આવ્યા.

જોધપુર મહારાજા ગજસિંહજીએ, આગલા દિવસે દરબારમાં ફરમાવ્યા મુજબ ભટ્ટી સરદારને ત્યાં મોકલવાની વસ્તુઓના ગાડાં તે જ દિવસે ભરાવી, તેમને સવારમાં ભટ્ટી સરદારને ત્યાં વેહેલા પોહોંચી શકાય તેવી રીતે ગાડાં હાંકવા આજ્ઞા ફરમાવી હતી. એટલે ભટ્ટી સરદાર ઘેર આવી પોતાનાં ઠકરાણા સાથે વાતચિત કરતા હતા, તે જ અરસામાં જોધપુરથી સરસામાનનાં ગાડાં આવવાના સમાચાર તેમને મળ્યા. તેઓ બહાર આવ્યા, ગાડાં છોડાવી તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા સાફ નોકરોને આજ્ઞા ફરમાવી, ગાડાવાળાઓને તથા ગાડાં સાથેના માણસોને જમવા વિગેરેનો બદોબસ્ત કરવા સૂચના કરી, પોતે પુનઃ ઠકરાણા પાસે આવ્યા.

વખતે તેનું કામ કર્યું અને સાથે સાથે જ ભટ્ટી સરદારના નોકરોએ તેમનું પણ કામ કર્યું. એક દાસીએ આવી ઠકરાણાને ‘જમવાનું તૈયાર છે’ એમ વરદી આપી, એટલે ઠકરાણાએ ઠાકોર સાહેબને જમના પધારવા વિનંતિ કરી. ઠાકોર કામમાં ગુથાયલા હોવાથી અને પોતાને કરવાના કામો તાકિદથી કરવાનાં હોવાથી ત્રણ ટાટ પોતાના ઓરડામાં મગાવવાની આજ્ઞા કરી. દાસીએ તે મુજબ ત્રણ ટાટ પીરસી લાવીને રજુ કર્યા પુત્રીને બોલાવવામાં આવી, અને પુત્રી આવી, એટલે પતિપત્ની અને તેમનાં પવિત્ર પુત્રીએ સાથે બેસી આનંદમય ચિત્તે પોતા-પોતાના ટાટને આટોપી નાખ્યા.

પછી ભટ્ટી સરદાર જમીને જે જગા, જનને ઉતારો આપવા સાફ પસંદ કરવામાં આવી હતી ત્યાં ગયા. જગા સાફ થઈ ગયેલી હોવાથી જોધપુરથી આવેલા તથા તેનાં ઠાકોર બેસાડવાનો પ્રબંધ કરાવ્યો અને પછી નોકરો તથા મંત્રુરોને જમવા જવાની આજ્ઞા આપી. ગામના

લોકોમાં લટ્ટી સરદારની પુત્રીનાં “તોગાજી” સાથે, આપણે ઉપર વર્ણ-
વેલા કારણસર લગ્ન થવાનાં છે તે હકિકત પ્રસિદ્ધ થઈ અને તેઓ
પુત્રી અને તેનાં માતાપિતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં, અને પોતાના
સરદારના આનંદમાં લાગ લેવા સાર પોતાનાં ગૃહો લીંપવા, ધોળવા
તથા શણગારવા લાગ્યાં. જોતજોતામાં બે ત્રણ દિવસમાં તમામ ગામના
લોકોએ પોતપોતાનાં ગૃહો અને ઠાકોરે પોતાનાં તમામ મુકામે લીંપાવી-
ધોળાવી-શણગાર્યાં, જનના માટે તંબુઓ પણ નંખાઈ ગયા.

અહીં લટ્ટી સરદારના ગામની તૈયારીથી આપણે વાકફ થયા,
એટલે હવે આપણે જ્ઞેધપુર જવાની જરૂર છે; કારણ કે જ્ઞેધપુરથી
સહારાજી ગજસિંહજી જન સજી આવવાના છે, અને આપણી વાર્તાની
મુખ્ય નાયક વીરવર તોગો પણ ત્યાં જ છે. આપણે પણ તેના આનંદ-
મય લગ્નમાં હિસ્સો લેવો તે આપણી ફરજ છે; માટે પ્રિય વાંચક!
આપ પણ મારી સાથે પધારો, આપણે જ્ઞેધપુર જઈએ. તેમાં તમને
કંઈ ચાલવાની તકલિફ વેઠવાની નથી. એવો સરસ રસ્તો આપણે શોધી
કહાડ્યું, અને તે એ કે મારી સાથે આપના નિર્મળ સનને દોડાવવા
આપ આજ્ઞા કરો, એટલે જાણે આપણે જ્ઞેધપુર નગરમાં પહોંચી ગયા.

પ્રકરણ સાતમું

તોગાજીની જન

સૌરકાંઠા:—રજવટ રાખણ માણ, રખણ માણ મીર ખાનગા;
ગહણ ભટયાણી પાણ, તેમાં ઘર તોગો અલ્યા.

પ્રિય વાંચક! આપણે જ્ઞેધપુર નગરની પાદર આવી પોહ્યાયા.
પ્રાતઃજાળનો સમય છે. એટલે દરવાને પણ આપણા આવતાં પહેલાં
દરવાજા ખુલ્લા કરી નાખ્યા છે. હવે આપણને છુટા છેડે નગરમાં પેસ-
વામાં અને મરજીમાં આવે તેમ ધુમવામાં ફાઇ પણ પ્રકારનો અંતરાય
નથી. તેમ છે તો પછી ચાલો આપણે સાથે સાથે જ નગરમાં જઈએ
અને નગરની શોભા નિહાળીએ.

નગરમાં પાણીયારીઓ ઉજ્જવળ તાંબાપિત્તળનાં વાસણો લઈ ફેટ-
લીક જળ લેવા સાર જતી જણાય છે અને ફેટલીક નિર્મળ જળ ભરી
આવતી જણાય છે. તેઓ એક બીજાની સાથે શી શી વાતો કરે છે તે
પણ આપણુ તેમની વાંસે જઈ ગુપ્ત રીતે ચાલો જાણીએ. જો કે
આવી રીતે છુપાઈને ફાઇની ગુપ્ત વાત સાંભળવી તે પણ એક પ્રકાર-
નો પરમેશ્વરનો અને તેવી વાત કરનારનો ગુનાહ તો છે, પરંતુ આપણે

જે વાર્તા સાંભળવાની છે તે વીરવર તોગાણના સળધની હોવાથી તે કંઈ ગુપ્ત વાત નથી જ્યારે તેમ છે તો આપણને હવે એવી ગદા થાય છે કે આ સ્ત્રીઓની વાતચિત ગુપ્ત જેવી નથી, તો પછી તેઓ ગુપ્ત રીતે વાતચિત કેમ કરે છે ? શું તમે નથી જાણતા કે માનવાડ મહાજન વાળો દેશ છે ? આ મહાજને રાખવાની બહુજ પ્રથા છે કોઈ પુરુષ પોતાનો અવાજ પણ સાંભળી શકે નહીં, તેટલા આઠ ધીમા ધીમા સ્વરથી આ સ્ત્રીઓ વાતચિત કરે છે, તેથી તેઓની વાત ગુપ્ત વાત હશે, એવો ભાસ માત્ર થયો હતો, પરંતુ સત્ય હકિકત તો આ પ્રમાણે છે. માટે ચાલો તે સ્ત્રીઓ સાથે સાથે કેટલોક દૂર સુધી જઈએ, એટલે તેમના વચ્ચેની વાત પણ સાંભળીશું અને નગરનો પણ કેટલોક ભાગ જોવાશે

એક સ્ત્રી - “સખિ ! દુણે હૈ મહારાજને નગર કિનો સુદર ગીતસુ શણગાર્યો હૈ ? અપણા કુવરરા લગનરી જીમી સવળી ધામધૂમ છી હૈ. અર મહારાજરા મનમેં અર દુસરે સખ રાડોડારા મનમેં કનરો બધો આનન્દ વૈ રહ્યો હૈ ? સખિ ! અપણો પણ ધન્ય ભાગ્ય હૈ કિ આપણ ઇસા સરદારરા લગ્ન દેખવારા બાન્તે ભાગ્યશાળી હોશાં. ચે તો દેવ જીસો સરદાર હૈ. ઇણ વના ઐડો કામ-માથો ઉતારને લડવારો કામ કરવારી હિમ્મત કુંથુ કર ગડે ?”

બીજી સ્ત્રી - “સખિ ! યારો કહણી તૌ બગબર હૈ, પરંતુ તુસા તોગાણ હૈ ઇસી તૌ બટી સરદારરી બેટી જૈયી. દેખનેં તોગારા પીછુ પગણને તરત સતી હોણો, વો કાંઈ જીમી તિસી બાત હૈ ? કુથુ કાનિ-વાણી ઐડો કામ કર શકૈ યુ હૈ ?”

પહેલી સ્ત્રી - “દેખ તો સહી કિ દરબારમેં તો હથળા બડા બડા સરદાર નીચો મુખ કરને બૈક રહાહા, અર મહારાજરા કહ્યા છતાં પણ બીડારા સામને દેખ શક્યા જાય નહીં”

બીજી સ્ત્રી - “અલી ! દેખ, એ તૌ હથળા સુરજવશી હા, ઇણમેંસુ કોઈ પણ કામ કરૈ જરાઈ હૈ તૌ સુરજવશી ગડોડ ? અર દેખ, મહારાજરો અર વૈ મીરરો કામ દુવો, મહારાજરે તૌ કામ કરાવવારી જરૂરત હી, અર કામ વૈ જશી”

આવી રીતે નગરની સ્ત્રીઓ પણ તોગાણની અને બટીયાણીની વાતો કરે છે જે બાલુખી આપણે રમ્મો વટાવી આવ્યા, એ રસ્તાની બન્ને બાલુએ ધ્વજાઓ રોપવામાં આવેલ છે તોરણો બાધેલાં છે તે તો તમેએ પણ જોયાં હશે અને તેવી તમે, મહાગજે આ તોગાના લગ્નમાં કેવો આનન્દમયો ભાગ લીધો છે, તે સળધીના ખ્યાલ ઉપર

આવ્યા હશે. આ જે સ્ત્રીઓ તો આ પાસેની એક શેરીમાં વળી ગઇ અને આપણે હવે એકલા પડ્યા, માટે ચાલો સામે પેલી કમાન દેખાય છે ત્યાં જઇએ.

અહીં એક મુખ્ય રસ્તો હોવાથી કમાન બાંધવામાં આવી છે. કમાનને લાલ-લીલા-પીળા વિગેરે રંગોથી રંગેલી છે. મુખ્ય રસ્તાની બંને બાજુ ખૂબ અને તોરણ બાધેલાં છે અને કાઠીયાં મૂકેલાં જણાય છે અને તેથી એમ અનુમાન થઇ શકે છે કે ગઈ રાત્રે રોશની પણ કરવામાં આવેલી હોવી જોઈએ. આ રસ્તો મુખ્ય હોવાથી ચાલો ચારે બાજુ પણ તે રસ્તાથી જઈએ કે જેથી રસ્તો ભૂલાય નહીં, અને રસ્તો પણ કિલ્લા તરફ જતો હોવાથી આપણે પણ કિલ્લા તરફ પોહોંચીશું. પણ રસ્તાની બંને બાજુ ચારી સાથે તમો પણ દૃષ્ટિ કરતા ચાલજો. રસ્તાની બંને બાજુની દુકાનો પણ દુકાનદારોએ રંગી છે અને દુકાનના આગળના ખુલ્લા ભાગ-માંડવી-માં અખિલ, ગુલાબ અને કુંકુમના સાથીઆ પુરેલા છે. રસ્તામાં જે જે ઠેકાણે ખીજ પેટા રસ્તા આવી મળે છે તે તે સ્થળે કમાનો બાંધવામાં આવી છે. વળી જ્યાં જ્યાં મુખ્ય રસ્તાને ખીજે મુખ્ય રસ્તો આવી મળતો હતો, ત્યાં ત્યાં માંડવા બાંધી નીચે હાંડીઓ અને બિલોરીના ગોળા લટકાવવામાં આવ્યા હતા, અને તકતાઓ-દેવતાઓના તથા રણધીર વીર પુરોના-બાંધવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે જોધપુર નગરને શણગારમાં આવ્યું હતું.

આજે વીર “તોગાજી”ની જન નીકળવાની હોવાથી સ્થળે સ્થળે રાજપૂતોમાં પણ અલૌકિક આનંદ દેખાય છે. સ્થળે સ્થળે રાજપૂતોમાં તોગાજીની જન જવાની તૈયારીની વાતો થાય છે. આખા નગરમાં મોહોલ્લે મોહોલ્લે, શેરીએ શેરીએ અને ઘેરેઘેર તોગાજીનાં બહાદુરીમય કાર્યોનાં વખાણો થતાં જણાય છે. આજે તેઓ લગ્ન કરવા સારૂ પધારવાના છે, તેથી જનને જવા સારૂ અને જનને જવા જવા સારૂ સહુ કોઈ આપસઆપસમાં વાતો કરતું જણાય છે. ક્ષત્રિય શિરોમણિ સહારાજી ગજસિંહજીની પણ સ્થળે સ્થળે પ્રશંસાઓ થતી સંભળાય છે. લોકો કહેતાં હતાં કે, “ક્ષાત્રવટની આટલી બધી લાગણી ખીજ કયા રાજ્યકર્તામાં અત્યારે છે ? જુઓ તો ખરા, કે જયપુર, ભુંદી, કાટા, જોસલમીર જેવાં રાજ્યોમાંથી પણ મીર ખાનઝાનું કંઈ જ કાર્ય ન થયું અને સહારાજીએ ક્ષાત્રવટના રક્ષણ સારૂ તે કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. ધન્ય છે આપણા સહારાજીને ! અને વળી આપણને પણ ધન્ય છે કે આપણા ઉપર આવા વીર શિરોમણિ રાજ્ય કરતાં છે.” આ

વાતોની દૂધનમાં અને નગરની શોભા નિહાળવાના રસમાં આપણે છેક દિલ્લા નજીક આવી પોહોઆ છીએ.

જેઠપુરની સપાટી કરતા લગભગ બે ત્રણ માઈલ ઉંચાઈએ ડુંગર ઉપર જેઠપુરનો કિલ્લો છે, અને તેમાં ભવ્ય રાજમહેલો આવેલા છે વળી કિલ્લા ઉપર સુદર તળાવો છે, અને છેક ઉપર એક બાલુના ખુણામાં દેવમંદિરો પણ છે. બે મંદિરો એક ચંદ્રીનું અને એક શ્રી રામ ભગવાનનું. એ ગીને તરકસ છે અને બન્ને મંદિરોના મધ્ય ભાગમાં એક નાનકડી તલાવડી છે, જેમાં માત્ર ચોમાસામાં જ ઘણા ભાગે પાણી રહેતું હશે. કિલ્લા ઉપરની પ્રથમ ઢોલીમાં તમામ પ્રકારનાં હથિયાળો દરવાજાની બન્ને બાલુના ઓટલાઓ ઉપર લટકાવવામાં આવ્યા છે તેમાં એક બાલુ તલવાર, કટાર, છરા વિગેરે સખ્યાબંધ છે અને બીજી બાલુ જૂદા જૂદા પ્રકારની બંદુકો નાની મોટી ગોઠવી રાખેલી છે નગરની સપાટીથી છેક કિલ્લા ઉપર સુધી ખજા તથા તોરણો બધેલાં દેખાય છે અને કિલ્લાને સુદર રીતથી શણગારવામાં આવ્યો છે. હવે ઢોલીની અંદર આપણને જવાની જરૂર દેખાતી નથી; કારણ બન્ને બાલુ રથ, હાથી, ઘોડા, ઊંટ વિગેરે વાહનો તૈયાર કરી ઉભા રાખેલાં છે: તેથી કદાચ દેખાવ જોવા જતા વાહનો મસ્તીએ ચઢે તો માર ખાવાનો પ્રસંગ થાય, માટે અહિંથી જ અંદર નગર નાખીએ કિલ્લાની અંદરનાં તમામ મુકામો તથા રાજમહેલોને શણગારવામાં આવ્યા છે વાહનોને પણ સોનારૂપાના અને સાદા સામાનથી શણગારવામાં આવ્યા છે. વાહનો બહુ જ પાણીદાર દેખાય છે. જેઠપુર રાજ્યમાં તેવા પાણીવાળા જનવરો હોય તેમાં શી નવાઈ? ચાલો હવે આપણે પુનઃ નગરની હિલચાલ જોવા સારૂ જઈએ.

જનનને જવાનું રથજી એટલે બહી સરદારની ઠકરાતનું ગામ માત્ર જેઠપુરથી સાત આડેક ગાઉ જ દૂર હતું, તેથી સાંજના વખતે જન લઈને વિદાય થવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું અસારે દિવસનો બે પ્રહર જેટલો વખત વ્યતીત થઈ ગયો હોવાથી લોકો જન જોવા સારૂ બેઠક પસંદ કરવાના ફેરા રથજી રથજી કરી ગ્રહેત્ર હતાં. આપણે પણ જમવાનો વખત થઈ ગયો હોવાથી ચાલો કોઈ દુકાને જઈ કંઈક નાસ્તો કરી લઈએ, અને પછી ફરીને જોવા સારૂ નિકળી પડશું તમે પણ મને લાગે છે કે આ નાસ્તાના કાર્યમાં મારા મતથી જૂદા નહિ જ ચાલે, કારણ અસાર સુધીના કોઈ કાર્યમાં તમે જૂદા પડ્યા નથી, તેથી મને ભરેમિ છે, માટે ચાલો.

આપણે નાસ્તાનું કાર્ય આટોપી લીધું, માટે ચાલો ફરી ફરી જો

રસ્તાઓથી આપણે પ્રથમ પસાર થયા હતા ત્યાં રાજપૂતોનો સમૂહ બંદોબસ્ત છે. લોકો પણ સ્થળે સ્થળે, પોતપોતાની અનુકૂળતા મુજબ, વૃદ્ધ, યુવાન, બાળક, સ્ત્રી, પુરૂષો બેસી ગયલાં છે. દુકાનોની સાંડવીઓમાં તથા મેડા ઉપર પણ સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો બેસી ગયલાં આપણને હવે તો દેખાય છે. કેટલાંક સ્ત્રીપુરૂષો પાસે તો આપણને સુંદર અને સુવાસિક પુષ્પો અને પુષ્પના ગુચ્છોઓ પણ દેખાય છે અને કેટલાંક પાસે તો સોનારૂપાનાં ફૂલો પણ દેખાય છે. હવે આપણે કિલ્લાવાળા ડુંગરની તળેટીએ આવી પહોંચ્યા છીએ, માટે અહીં જ થોભીએ. આપણે જ્યાં જોતા આવ્યા ત્યાં તથા હાલ જોઈએ છીએ ત્યાં લોકોની ભીડ અને દોડધામ શિવાય અન્ય, કંઈ દૃષ્ટિએ પડતું નથી. આથી આપણને એમ લાગે છે કે પ્રજાપ્રિય રાજા ઉપર લોકોનો કેટલો અને કેવો લાવ અને પ્રીતિ હોય છે. જ્યાં રાજા પોતાની પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર, પ્રજાની ઇચ્છિત હાજતો પૂરી પાડનાર હોય છે, ત્યાંના લોકો પોતાના ઉપર આવેા પ્રજાપાલક રાજા હોવાથી પોતાને લાગ્યવાન માને છે અને પોતાના તેવા રાજાનાં દર્શન કરી કૃતકૃત્ય થયાનું માને છે. જોધપુરની પ્રજા પણ તેવા જ ઈરાદાથી આજે પોતાના પ્રજાપાલક અને ક્ષાત્રવદના રક્ષક રાજાનાં દર્શન કરવાને અતિ આતુર બનેલી છે.

આપણને નગર જોવામાં બહુ વખત થયો તે ત્રીજા પ્રહરની શરૂઆત થઈ ગઈ અને કિલ્લા ઉપરથી તોપો દગવા લાગી, તેથી લોકોને હવે જાન નિકળે છે એમ લાગે થઈ આવ્યો. કિલ્લા ઉપરના રાજમહેલમાંથી જાન પણ નિકળી. ખુદ મહારાજાજી તોગાજીની જાનમાં પધારવાના હતા, એટલે અન્ય નાના મોટા સરદારોનું તો કહેવું જ શું? અર્થાત્ મહારાજાનો હુકમ જ હતો કે તમામ સરદારોએ “તોગાજી”ની જાનમાં આવવાનું છે. તે મુજબ તમામ લયાતો તથા સરદારો રસાલા સાથે કિલ્લાની તીરે અને ઉપર તૈયાર જ હતા. તોગાજીની જાન રાજમહેલમાંથી નિકળી, એક પછી એક પોળ વટાવતાં છેવટની પોળ બહાર આવી. પ્રથમ બે હાથીઓ સુવર્ણની અંબાડી સહ દેખાયા. તેમાં પ્રથમના હાથી ઉપર આપણી વાર્તાના નાયક, અને આજની જાનના વરરાજા વીરવર “તોગાજી” શોભી રહ્યા હતા. “તોગાજી”ને લોકોએ જોયા એટલે આનંદમાં આવી “વીર તોગાજીરી જય”નો અવાજ કર્યો અને તે સાથે જ બીજા હાથી ઉપર બિરાજેલા “મહારાજા ગજસિંહજીરી જય”નો ધ્વાન કર્યો. જે હાથી ઉપર વીર “તોગાજી” બેઠા હતા તે અંબાડીની બન્ને બાજુ એક એક રાજપૂત સુવર્ણના હાથાવાળું ચમ્મર પકડી ચમ્મર કરી રહ્યા હતા. “તોગાજી” એ પોતે એક ગામનો હાકાર હતો, તેથી મહારાજા

આવી રીતે તેમના ઉપર ગઠાડો પાસે ચમ્મર કરાવવાની આજ્ઞા કરે તે સામે નાખુશી બતાવી પણ મહારાજાએ “તોગાજી”ને કહ્યું કે “તોગા ! થે એક ગામરો ઠાકોર અખાર કાય નહીં, થે હવળા બોહોતર ઉમગ-વોરો નાક હો હવળા રાજપૂતારા ચિરરા મોડ હો ચારી મેવા તો ને ભાગ્યવાન રાજપૂત હોશી અણુને મીલ શકશી. ચારે ધણુ બખત કાય ખાતરી શકા લાવણી મતી થે અખાર જલધપુરેયું ડુંવર હો ધમો સમજને કામ હોવણુ દે”

“તોગાજી”ને આ પ્રમાણે કહી, તેની સેવા ઉઠાવી કૃતકૃત્ય બનવા અન્ય રાજપૂતોને પણ મહારાજાએ ઉપદેશ કર્યો. તોગાજીની અંબાડીમાં પાછળના ભાગમાં એક સરદારને સોના-ચાંદીના પુષ્પો અને સોના-રૂપા નાણાં લઈ નજરાવળ સારૂ બેસાડવામાં આવ્યો હતો હાથીઓ અગાડી સોનાની છડીઓવાળા ચોખદારો મુઢર લાખા સ્વરથી મહારાજા અને તોગાજીની નેણીઓ પોકારી રહ્યા હતા

અસારે “તોગાજી” એક ગામના ઠાકોરના દિસાબથી પરણવા જતા નથી, પરંતુ જોવપુરના રાજકુમારનું લગ્ન, જે નિધિથી યવુ જોષ્ટએ તેથી પણ અધિક રીતથી “તોગાજી”નું લગ્ન કરવાનો મહારાજાનો હુકમ હતો.

તોગાજીનો અને મહારાજા સાહેબનો એ બે હાથી બહાર આવ્યા એટલે બહાર ઉભેલા વાજવાળાઓ મુઢર સ્વરથી પોતાના વાઘો વગાડતા સવારીમાં શામિલ થઈ ગયા. સવારીના માણસોએ તથા અન્ય લોકોએ પુનઃ મહારાજા અને “તોગાજી”ના જયજયકારના ઘોષ કર્યા

ધીમી ચાલથી વીર “તોગાજી”ની જાનની સવારી કિલ્લાથી નીચે ઉતરી અને નગરમાં નછી કરી રાખવામાં આવેલા રસ્તે આવી સવારીમાં ખુદ મહારાજા અને અન્ય સરદારો પણ પોતપોતાના રસાલા સાથે શામિલ હોવાથી સવારીની અનન્ય ગોલા થઈ રહી હતી લોકો વરરાજા વીર “તોગાજી”ને જોઈ અતિ આનંદમય થઈ જણાતા હતા. અસારે તોગાજીને એવા સરસ શણગારો સજાવવામાં આવ્યા હતા કે, તેમના અગ ઉપર મોનુ, હીરા, મેતી, પત્તા વિગેરેના દાગીના જ માત્ર દેખાતા હતા. તેના અગનો તો કાર્ષ્વ પણ ભાગ દરશ થતો નહોતો જેમ જેમ સવારી લોકોના વચ્ચે થઈ પસાર થતી, તેમ તેમ લોકો વરરાજા અને મહારાજાનો જય જયકાર કરતા હતા બન્ને બાજુથી તોગાજીના અને મહારાજાના હાથી ઉપર પુષ્પ, પુષ્પના ગુચ્છ અને મોનારૂપાના પુષ્પોની વૃષ્ટિ થતી હતી આવી રીતે નગરમાં ફરીને સવારી નગર બહાર આવી નગર બહાર કસુઆપાણીનો પ્રથમથી જ સંકેત કરી રાખવામાં

આવ્યો હતો. તે મુજબ કસુંખાપાણી થઈ રહ્યાં. બાદ જનની સવારી ત્યાંથી નિકળી. એ સવારી બરાબર રાત્રે વાળુ થઈ રહ્યા બાદ કેટલાક વખત પછી મધ્ય રસ્તે આવી પહોંચી. અહીં મધ્ય રસ્તા સુધી ભટ્ટી સરદાર મહારાજ પાણુ સાથે હોવાથી સામૈયા સારૂ આવી રોકાયેલ હતા. મહારાજને બરાબર પડી કે સામૈયું મધ્ય રસ્તે થવાનું છે તેથી ચાલુ સવારી-માં જ સામૈયું કરવાની આજ્ઞા ફરમાવી અને સામૈયું થયું અને બન્ને બાળુનો સરંજામ ભટ્ટી સરદારના ગામડા તરફ ચાલ્યો, અને જન ગામને પાદર પહોંચી. જનને માટે છાવણી તૈયાર કરવામાં આવી હતી, ત્યાં જને પોતાનું રહેઠાણ કર્યું. પછી જનને જમાડવાની તૈયારીઓ થવા લાગી અને જન જમવા પધારી. વહેવાઈ પક્ષની કાકિલરવી સ્ત્રીઓના સુંદર સૂરથી ગીતો સાંભળતાં સાંભળતાં આનંદથી જન જમી અને પોતાના મુકામ ઉપર જન આવી.

જન જમીને આવ્યા બાદ મહારાજએ વરચહડાવો કરવાનું ભટ્ટી ઠાકોરને કહેવડાવ્યું. તેણે પોતે તૈયાર હોવાના સામા સમાચર કહેવડાવ્યા એટલે હાથી ઉપર ક્ષત્રિકુળશિરોમણિ વીર “તોગાજી”નાં વરચઢાવાની સવારી નિકળી. હાથી ઉપર સોનાની અંબાડી હતી, અને અંબાડીમાં આગળ જ વીરવર “તોગાજી” બિરાજ્યા હતા, અને પાછળના ભાગમાં એક રાઠોડ નછરાવળ સારૂ બેઠો હતો, તે અંબાડીમાંથી સોનાચાંદીનાં પ્રતો તથા રોકડ બાણાં “તોગાજી” ઉપર ફેરવી નીચે ફેંકતો હતો. અંબાડીની બન્ને બાળુ બે રાઠોડો સોનાના હાથાવાળાં ચમચો લઈ ઉભા ઉભા “તોગાજી” ઉપર ચમચ કરતા હતા. કારણ હાલનો તોગો તે એક ગામનો ઠાકોર તોગો નહીં હતો, છતાં, હાલ તો તે ક્ષત્રિયોના નામને, રાઠોડોના કુળને અને પોતાનાં સાતાપિતાને ઉજ્જવળ કરનાર તથા મહારાજ ગજસિંહજીને કીર્તિ અર્પનાર અને મીર ખાસજી ખાનને જીવન બક્ષનાર તોગો હતો. આવા તોગાની સેવા કયો અભાગીઓ ક્ષત્રિય ન કરે? આય જનની છાવણીમાંથી સવારી નિકળી ભારે મહારાજ પુદ પાણુ કેટલેક દૂર સુધી પોતાના હાથી ઉપર સ્થાવર થઈ તોગા સાથે સવારીનું દૃશ્ય જોતા જોતા આવ્યા અને વરચઢાવાની સવારી જ્યારે ભટ્ટી સરદારની ડેહેલી આગળ, જ્યાં તોરણ બાંધવાર્ગા આવ્યું હતું ત્યાં આવી પહોંચી એટલે એક માણસ તોગાજી સાથે નાણાં લઈ રહ્યો. વધુમાં એક ચોખદાર અને બીજા બે ચાર તોફરો “તોગાજી” પાસે રહ્યા. ક્ષત્રિયોના નિયમને અનુસરી મહારાજ અને અન્ય સવારી સાંહેના સરદારો અને સૈન્ય પુનઃ જનની છાવણીમાં જવા નિકળ્યા. તોરણ આગળ આવી વીર “તોગાજી” પોતાના હાથી

ઉપરથી ઉતર્યો મહારાજને હાથી “તોગાજી”ના “દશોદી”ને આપવા આજ્ઞા કરમારી હતી, તે મુજબ તમામ સરમામાન સાથે હાથી “દશોદી”ને મળ્યો.^૧

જે સ્થળે તેમને પુખવા માટે તોરણ બાંધવામા આવ્યું હતું, તે તોરણ નીચે વીર “તોગાજી” હાથી ઉપરથી આવી ઉભા રહ્યા એટલે તેમના પૂજ્ય સાસુએ તેમને પોંખી લીધા, અને કન્યાપક્ષના માણસો તેમને ચોરીમા લઈ ગયા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ કન્યાને લાવવા આજ્ઞા કરી પરકન્યાનાં વેદવિધિથી લગ્ન કરતા શુભ આશીર્વાદો બ્રાહ્મણોએ તથા સુહાગણી સ્ત્રીઓએ આપ્યા અને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે લગ્ન પૂર્ણ થયાનું બ્રાહ્મણોએ જાહેર કર્યું

ક્ષત્રિયોને આજ્ઞા આનંદનો પાર ન હોતો. તેઓએ આખી રાત્રિ જાવણીમા રોશની કરાવી અને તોપોના અવાજો કરાવી, પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો

ચોરીમાંથી—લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ—ઉધ્યા બાદ તેઓ ક્ષત્રિયોના રિવાજ મુજબ જનનામા ગયા નહો, પરંતુ જનની જાવણીમાના પોતાના મુકામે ગયા. અહા ધન્ય છે તે રાડોડ વીર “તોગાજી”ને કે જેણે પોતાના મરણની પરવા સરખી પણ ન કરતાં માત્ર ક્ષાત્રવટ દર્શાવવા સાથે, જે કાર્ય કરવાનું મોટા મોટા રાજ્યોના રાજામહારાજથી પણ ન બની શક્ય, તે કાર્ય કરવા પોને તૈયાર થયા અને ખુશ મીઝજમાં ભર દર-બાર વચ્ચે બીડું ઉઠાવ્યું વળી ક્ષત્રિયોના રિવાજ મુજબ તેમણે લગ્ન થઈ રહ્યા બાદ જનનામા જવું જોઈએ, પરંતુ તે તરફ પોતાની ચિત્તવૃત્તિ-એને ન દોડાવતામાત્ર પોને જોદારણુમર બીડું ઉઠાવ્યું છે, તે જ દારણુને પોતાનું તમામ સાર્થક સમજી પોતાના હિતારે ગયા.

તોગાજી હિતારે પહોંચ્યા એવા પ્રથમ જ મહારાજને મળવા સાથે ગયા મહારાજ પોતાના તંજુના દ્વાર સુધી વીર “તોગાજી”ને સામા લેવા ગયા, અને લાવીને “તોગાજી”ને તેમની જગીર સાથે બીજી વિશેષ

૧ અત્યારે પણ ક્ષત્રિયો જે વાહન ઉપર બેસી વર ચઢાવેા કરે છે, તે વાહન અથવા તેની કિમ્મતની રકમ તેમના “દશોદી”ને આપવામા આવે છે

પ્રથમના સમયમા વાહનની કિમ્મત આપવામા આવતી નહોતી, વાહન જ આપવામા આવતું હતું જ્યારે હાલના સમયમા વાહન બાગ્યે જ આપવામા આવે છે ખડુધા વાહનની કિમ્મત જ આપવામા આવે છે પરંતુ તમામ સ્થળોએ “દશોદી”ના હક્ક કાયમ જ છે “દશોદી” અને “રાજકવિ” એ જૂની જ ઉપાધિઓ છે

જાગીર “વંશપરંપરા” માટે આપી. પછી તોગાજી એક પછી એક એમ તમામ સરદારોના તંબુઓ ઉપર મળવા સારૂ ગયા. સરદારો મળ્યા અને પોતાની જાગીરોના પ્રમાણમાં સારા સારા કિંમતી દાગીના અને રોકડ રકમો “તોગાજી” ને ભેટ-હાથ ગરજામાં—આપવા લાગ્યા. આવી રીતે ભેટ મળેલી સારી રકમો અને કિંમતી દાગીના “તોગાજી”એ મહારાજ સમક્ષ સહુના નામ સહ રજુ કર્યા અને મહારાજએ તે તમામ તેના ગામ ઉપર મોકલાવી આપ્યાં.

આવી રીતે આનંદમય વીરવર “તોગાજી”ના લક્ષ્મીનું કાર્ય નિર્વિઘ્નતાથી પૂર્ણ થયું, અને ક્ષત્રિયોમાં તથા મીર ખાનઝા ખાનના મનમાં આનંદની ઉર્મિઓ ઉલરાવા લાગી.

પ્રકરણ આઠમું ધર્મસંકટ કે કસોટી ?

દોહા:-ભૂંડણ તો ભૂંડા જાણે, હિરણી જાણે સુધદ;
પાન ખડકાં ઉઠે એવે, થોધિર આવે યદ.

લક્ષ્મીની રાત્રિ રાજપૂતોએ આનંદમય ગાનતાન, રોશની અને તોપોના અવાજ વચ્ચે વ્યતીત કરી. તેમ જ લક્ષ્મીની આનંદમયી રાત્રિએ “તોગાજી” જનને ગયા નહીં, તે તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

રાત્રિનો સહજ લાગ બાકી હતો તે વ્યતીત થઈ ગયો, અને સૂર્યનારાયણના ચોખદારે પોતાના માલિક પધારવાની આગામી સૂચનાઓ આપવા માંડી, અને રાજપૂતોને પોતાના કાર્યમાં જોડાવા સૂચના કરી. તે વખતે પોકર્ણના સરદાર ઉઠ્યા અને તેમના મનમાં એવો વિચાર થયો કે, “આ વીરવર “તોગાજી” અને જગદેવના અવતાર સતી “ભટ્ટીયાણી” જેવાં રત્નોનો વંશ પૃથ્વી ઉપરથી લોપજ થઈ જાય તે તો વાજખી નથી જ, માટે થાય તે ઉપાય કરી વીર “તોગાજી” ને જનનામાં ચોકલવા અને પાદશાહ પાસેથી મીર ખાનઝા ખાન પાસે સુદત વિશેષ સંગાવવી. ઈશ્વર સાલ્ય કરેને ક્ષત્રિયકુલમણિ વીર “તોગાજી” તો વંશ કદાચ રહે.”

આવા વિચારમાં આવી તેમણે પોતાના ચોખદારને, તમામ સરદારોને પોતાના તંબુએ પધારવા આમંત્રણો કરાવ્યાં, અને સાથે જ મીર ખાનઝા ખાનને પણ આમંત્રણ કરવા ફરમાવ્યું. ચોખદાર દિવસ ઉગતાની સાથે જ, જ્યારે તમામ સરદારો પોતપોતાના નિત્ય નિયમથી પરવારી રહ્યા હશે એમ તેને લાગ્યું, એટલે તમામ સરદારોને આમંત્રણ કરવા ગયો.

સમય પોતાનું કાર્ય યથાવખતે યથોચિત કર્યે જ નીચ છે, અને જ્યન આજે પણ તેણે પોતાનું કાર્ય કર્યું સમયની સાથે પોકર્ણુ રના નોકરોએ પણ માલિકના તંબુમાં સરદારો સાર બેઠકા ગોઠવુ કાર્ય કર્યું. અને અન્ય સરદારોના નોકરોએ પોતપોતાના માલિકને જે સરદારના તંબુએ જવાનું હોવાથી તેઓએ પણ તેમના તત્ત્વથી કાર્યો આટોપી લીધાં.

સમયાનુસાર એક પછી એક સરદારો પોકર્ણુ સરદારના તંબુ તરફ વળ્યા, અને જોતજોતામાં સરદારોથી અને તેમના માણસો-તંબુ ચિકાર ભરાઈ ગયો.

તમામ સરદારો અને મીર સાહેબ આવ્યા, એટલે પોકર્ણુ સરદારે યુસોને કસુમો લાવવા આજ્ઞા કરી તે મુજબ કસુમો આવ્યો અને દારો વચ્ચે ફેરવવામાં આવ્યો. ઉપરથી હોકા અને ખારભંજણા આવ્યા આવી રીતે કસુમાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું, એટલે સર્વ સરદારોને શીને પોકર્ણુ સરદારે પોતાનું બાપણુ સાર કર્યું—“હરદારો! આપણુ જા સર મીર સાહેબ અઠે હાં આપ દેખો હોં કિ લગન કરને તોગાજી” જનનામાં પધારો કાચ નહોં વો જાણું હું કિ એક દો રોજ વિધવાસનારા સાર જનનામાં પધારે તો વાસુ આપોરો વત તો હૈવે કાચ નહોં. સર જાણને ઇંજતરફ કાચિયોરા ખાસ્તે અપણો જીવ વાગે—પરોપકારરો—કાળ ઉદાયો હું, જે સરદાર વિધવાસનારા સાર જનનામાં પધારે વો તો બણુ શકે છું નહોં સર “તોગાજી” જેડા વીરરો વંશ નિકળ જાય વો ખાત તો કાચ આજી નહોં છણું ખાસ્તે મોરોં જિયાર તોં અઠોં હું કિ આપણુ હુધળા મીલન “તોગાજી”ને જનનામાં જવારા ખાસ્તે જિનતિ કરોં, સર જનનામાં મોક્લોં. સર મીર સાહેબસે જિનતિ કરને, આગરા બાદશાહરા પાસ એક વર્ષરી મુદત મગાવવાગ ખાસ્તે કહોં. આપ હવળા છણું બામતમેં આપરા જો વિચાર હોય મો જણાય હોં.”

સહુ સરદારોએ જવાબ આપ્યો કે—“આપ જો ફરમાયો હું, સો ખરાખર હું હમ હુધળા આપરાં કહેવામેં સામેલ હોં. આપને ઠીક લાગે જીણુ તરોંસુ સગ્યરી ખતિ “તોગાજી”ને સર અમીર સાહેબને જો કહણોં વે મો કહોં.”

સરદારોને પોતાના મત સાથે મળતા થયલા જણી પોકર્ણુ હોકારે મીર ખાનઝાખાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે—“મીરજી સાહેબ! આપરા મનરી ખાત્રી હૈકિ નહોં કિ, જે “તોગાજી” આપોરો કામ પૂરો પાડ દેશી ?”

મીર ખાનઝાખાને સવાલનો જવાબ આપતા જણાવ્યું કે—“આપ

કે:-“અનંદાતાર ! આપ કાલરા રોજ તો પધાર્યા કાય નહિ, શીર આજ કીં કારણુરા ખાસ્તે આપરો પધારણો હુવો ?”

તોગાળએ પવિત્ર ઠકરાણાને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:-“દેવી ! “કાલરા રોજ તો મોરા સનમે યું હુવો કિ મેં, એક માસ સુદતરો “બાકી હે, આણુમેં લટીયાણીરી પાસમેં કીં કારણુરે ખાસ્તે જાઉં ? “બંશ તો રહ શકે કાય નહીં, અર કામભોગરા ખાસ્તે તો શાસ્ત્રને “હિન્દુઓરો લગ્ન ઠરાયો હે કાય નહિ.”

લટીયાણીએ પતિને ઉત્તર આપતાં પૂછ્યું કે:-“જરાં આજ પધારવારો કાંઈ કારણુ હે ?”

તોગાળએ ઠકરાણાને જવાબ આપ્યો કે:-“આજ હુધળા હરદારોને મીલને યું બિચાર કિયો હે કિ, બાદશાહરા પાસમેં મીર સાહબ-નેં લેજને બાર તેર માસરી આર સુદત મંગાવણી, અર મોંને જનાનામેં આવવારો આગ્રહ કિયો, જરાં હું અઠે આપોરી પાસમેં આયો હું.”

લટીયાણીએ પતિને કહ્યું કે:-“અનંદાતાર ! હુધળા હરદાર અર મીર સાહબ અપણો વંશ રાખવારા ખાસ્તે યે કરેં હેં, વો મેં સમજ ગઈ હૈં; પર હરદારોને મીલને આપોનેં ઇણુ ખાતરી કુછ ખાતરી દિયોડી હે ? કિ ઇણુ બાર તેર માસરી સુદતમેં આપણુ દોનુંમાંસું કાંઈ ખંડિત વે જાય નહિં ? હજુર આપ બિચાર કરો કિ આપણુ દોનુંકું વો બાર તેર માસરી સુદતમેં રખણુ કી નહિં, વો ખાત તો આખી દુનિયારા માલિક પરમેશ્વરરા હાથરી ખાત હે; અર આપણુ અઠે મૌજશૌખરા ખાસ્તે રહશૌ, અર બાર મહિનારી માહોં આપણુ-માંસું કાંઈ ખંડિત હોય ગો, તો શીરનેં આપોરે અર મોરાં પિતાજીરે ખીડાં ઉઠાવવારી કાય જરૂર થી ? અર, મહારાજરે અતરો બધો દો તરફોરેં અરય ઉઠાને લગન કરાવવારો કાંઈ કામ હો ? જીણુ મીર સાહબરા ખાસ્તે મહારાજ અતરો બધો અરય ભોગવે હે; આપ શિર ઉતારને લડવારા ખાસ્તે તયાર હુવા હો; મું મોરા ખાવિંદરી સાથમેં સતી હોવારા ખાસ્તે તયાર હો; યા બધો કાળ શીર કીણુતરોંસું હો શકશી ? ઇણુ ખાતોરો આપ કાંઈ બિચાર કિયો હે કિ, સરદારોને સુદત માગવારો કલો, અર આપ અઠે પધાર્યા ?”

લટીયાણીજનાં દબતાલરેલાં અને ધંધરની સત્તા દર્શાવનારાં વચનો સાંભળીને તો “તોગાળ” જાણે પોતા ઉપર વિજળી પડી હોય તેમ સ્તબ્ધ જ થઈ ગયા. લટીયાણીજના આ સવાલનો શો જવાબ આપવો તે પણ તેમને સુઝ્યું નહીં. વળી તેઓ એવા પણ

વિચારવમળમાં ગુંથાયા કે, ‘ઓહો, આ ભટ્ટીયાણીને ધન્ય છે ! તથા તેના માતાપિતાને ધન્ય છે કે જેમનાથી આવું સ્ત્રીચરિત્ર ઉત્પન્ન થયું છે ! પરંતુ આ જે વિચારો માઝ કહેવું સાલણી ભટ્ટીયાણીને આવ્યા તે વિચારો સરદારોનું કહેવું સાલણતાં જ મને કેમ ન આવ્યા ? માટે આ ખુલામો મેળવવા સાઝ હું અત્યારે જ મારાં માથા પામે જાઉં.’

આવો મન સાથે વિચાર કરી, દિમ્મતથી તેમણે ભટ્ટીયાણીને જણાવ્યું કે - ‘દેવી ! જરા આપ થોડો બખત ઠેર જાઓ. મેં હરદારોસુ ઈશુ આતરો ખુલાસો લે આવ્યો હો.’

ભટ્ટીયાણીજીએ કણ્ણ રાખી કહ્યું કે - ‘વણી ખમ્મા, અત્રદાતાર ! પધારો જરા’

x x x x x

તોગાજી તુરત પલંગ ઉપરવી ઉઠ્યા; તેમનું જમવાનું રહ્યું જનાનાનું સુખ તો સ્વપ્ન સરખું પણ ન રહ્યું અને નીચે ઉતરી ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ ડાવણીમાં ન જતાં, પોતાની સાથેના ચોમદારને અને નોકરને ડાવણીમાં જવા અને પોતે ધ્યાં ગયા છે તે જાણને પણ નહીં જણાવવા સૂચના ફરમાવી ભટ્ટી ચરદારના સ્થળથી પોતાની ઠકરાતનું ગામ થોડે જ દૂર હોવાથી ઘોડાને પોતાના ગામ તરફ વાળ્યો. વિચારની હાર માળમા ગુથાયલા તોગાજીનો ઘોડો પોતાના ગામની નજીક-થોડે જ દૂર ગામ હતું-આવી પહોંચ્યો.

ગામ નજીક આવ્યું એટલે ઓળખેલી જમીન આવવાથી ઘોડો હણહણ્યો; અને ઘોડાનો અવાજ સાલણી એક દાસીએ તોગાજીની માને કહ્યું કે - ‘માઝ, ભાઈજીરો પધારણો વહે હે’

માજીને દાસીનું કહેવું સાલણી આશ્ચર્ય લાગનાથી દાસીને કહેવા લાગ્યા કે - ‘બાદી ! અમાર તો તોગો આપણો હું કેલ નહીં, વો તો પચરો આદમી વહે જો હે, વો કહેમુ ઇશુ બખત અઠે આવે ? કુલરા રોજતો તોગાજીરો લગન હુવો હોશી, અર આજ આગરા પધાર્યો હોશી, કિ કલ પધારથી અઠે કહેસુ આવે ?’

આવી ગીતે માજી અને દાસી વચ્ચે વાતચિત ચાલી રહી છે તે અરસામાં ઘોડો ડહેલી નજીક આવી પહોંચ્યો, અને ફરી ધર જોઈ હણહણ્યો; એટલે નોકરો જાગી ઉઠ્યા, અને માજીને પણ ‘તોગાજી’ આવ્યાની ખાત્રી થઈ, અને તેઓ પણ પોતાના ક્ષત્રિયકુળમુપણ, અને પોતાનું નામ અમ્મર કરનાર, પોતાની કુખને દિપાવનાર વીરશિરોમણિ પુત્રને લેવા સાઝ ચાલ્યા. નોકરે ઘોડાને પકડી લીધો, એટલે ‘તોગાજી’ નીચે ઉતર્યા, અને ડહેલીમાં પેદા પોતાના પવિત્ર

સહુનાં આવ્યા બાદ તોગાજીએ પોતાનું કહેવું શરૂ કર્યું:—“હર-
દારો! આપ હથળાને મોંને લટીયાણીરા નોરે મોકલવારો આગ્રહ કિયો.
જરાં મેં ગયો તો ખરો, પર ઐ ગયા બાદ મોરા સનમેં યું શંકા
હુધ કિ, ‘બાર તેર માસરી મુદત આપ માગો, જીણ બખતમેં મેં યા
લટીયાણી દોનુમેંસું કાઠ ખંડિત હોવેં નહીં,’ અણ બાતરી આપરા
માંહીસું મોંને ખાત્રી કુંણ દેવે હે? ને હમારામાંસું કાઠ ખંડિત વૈ
જાય તો મીર સાહબરો કાંમ એકસું હો શકે કાય નહીં; જીણસું ને
આપરા માંહીસું કાઠ ભગવાનરા ધરરી, હમારા દોનુમેંસું કાઠ ખંડિત
હો જાય નહીં, ઇણ બાતરી ખાત્રી દે શકતા હો, જરાં તો મેં નોરે
જાશો. અર ઐડી ખાત્રી આપ દે શકો નહીં જરાં.”

માણ તથા સખીસાહેલીઓએ તેમને ઇવટની સારી શીખ આપી ત્યાર બાદ કન્યાપક્ષનાં કેટલાંક માણુમે સાથે કન્યાને રથ જનને આવી મળ્યો. એટલે તોગાણ પણ હાથી ઉપરથી ઉતરી રથારૂ થયા અને જન આગ્રાના પથે પડી

મહારાજાએ પોતાના વિશ્વાસુ માણુમે સાથે તમામ રજવાડામાં તોગાણની સવારી. આજે આગ્રા જવા સારૂ નીકળી ચૂકી છે, માટે સહુએ પોતપોતાના સરજમ સહ આગ્રા આવવા નીકળવા સૂચનાઓ આપી દીધી અને સાથે વાત પણ બહાર ન પડે તે સારૂ માણુમેને સૂચનાઓ આપવામાં આવી.

મહારાજ તરફથી સંદેશો મળવાની, તથા કેટલાક રાજસ્થાનો તરફથી પ્રથમ સંકેત કરી રાખવા મુજબ પહેલાથી પોતપોતાના સરજમ પણ આગ્રામાં આવી પહોંચ્યા અને આગ્રામાં તમામ રાજપૂત ઉમંગવોના ઉતારા પચરંગી સેનાઓથી રોબી ઉઠવા લાગ્યા

ભટ્ટી સરદારને લાથી નીકળ્યા બાદ જોધપુર મહારાજ ગજસિંહજી પણ વીરવર “તોગાણ” અને અન્ય સરદારો તથા મીર ખાનઝાખાન સાથે કેટલાક દિવસની મુસાફરી કરી આગ્રા આવી પહોંચ્યા

આ વખતે આગ્રા શહેરમાં તમામ ગજપૂતોનું એકઠર ત્રણથી ચાર લાખ જેટલું સૈન્ય એકઠું થયું હતું.

તમામ ઉમંગવો આવી મહારાજને મળ્યા અને પોતપોતાની સાથે આટલું આટલું સૈન્ય લાવ્યા છે, એમ મહારાજને ખબર કરી ગયા. મહારાજે તેમને હરહમેશ પોતપોતાના સૈન્યને તૈયાર રાખવાની સામી સૂચનાઓ પણ કરી દીધી ઠાગણ મહારાજ જાણતા હતા કે કદાચ દગલબાજ થાય તો એકી સાથે હલ્લો કરવામાં ફાવી શકાય વળી તેમણે પોતાના સૈન્યને પણ હર વખત તૈયાર રહેનાના માટે આજ્ઞા ફરમાવી, અને ઉતારાની આજુબાજુ સખત લશ્કરી પેહરો ગોઠવ્યો, અને તેની પોતે જાતે જ દેખરેખ રાખવા લાગ્યા.

અકરણ નવમું

તોગાણની આગ્રામાં સવારી

દોહા - રજપૂતોરા દાવડા, સરપોરા બારા,
રીઝવીયા મોજ દિયે, ખીજવીયા ખારા.

આગ્રામાં સવારી આવ્યા બાદ રાજપૂતોએ સૈન્ય પણ પોતાના ઉતારામાં તૈયાર રાખવાનો અને ઉતારાની આસપાસ સખત લશ્કરી બંદોબસ્ત રાખવાનો મહારાજના હુકમને તો આપણે જાણીએ જ

છીએ. હવે આગળની હકિકત જાણવાની આપણને જરૂર જણાય છે, સાટે ચલો હવે આપણે આપણું લક્ષ્ય તે તરફ દોડાવીએ.

મુદતના દિવસને સાત થે જ દિવસ બાકી હતા તે વખતે કેટલાક રાજપૂત સરદારોએ આવીને મહારાજને વિનંતિ કરી કે:—“હુઝુર! “તોગાળ”રી સવારી ઝધળા રાજપૂતોરા સરંજમ સાથ આજ રાતરા કહાડવારા ખાસ્તે હમારો આગ્રહ હૈ, સો સ્વીકારનૈ હુઝુર ધણુતરોંસું આત્તા ફરમાવૈ. અર સવારીરા ખાસ્તે બંદોખસ્ત ઠહે જાય.”

મહારાજે પણ આ ક્ષત્રિયોનાં વીરત્વ જાણુવા સાર તેમને કહ્યું કે “આપ જાણો હો કે બાદશાહરા પાસ બહુ સૈન્ય હૈ, અર બખત પર તોફાન વૈ જાય તો કાંઈ કરણો?”

સરદારોએ મહારાજને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે:—“અત્ત-હાતાર! અણુ તરોંસું જો તોફાન ઠહે જાય તો પેલ પેલો તો બાદશાહને પકડવારો બંદોખસ્ત દિયો જાય; અર જો યું નાં બણુ સકયો તો ઝધડો ઠહે જાશી, અર ઝધડામે બહોતસા ક્ષત્રિ શિર પડયા પીછું લડશી; અર બાદશાહ દેખશી અર “તોગોળ” બચ જાય, તો બચ જાય. હોનું બાતોંસું આપણને લાલ હૈ. ખાસ્તે જરૂર આજ રાતરા બખત સવારીરો બંદોખસ્ત કરાવવારી કૃપા ઠહે જાય.”

મહારાજએ રાજપૂતોની ઇચ્છા જાણી રાજાએ સવારી કહાડવાની તેમને સંમતિ આપી બને બોહોતર રજવાડાના ઉતારાઓ ઉપર તે સવારીમાં લાગ લેવા સાર પધારવાનાં આમંત્રણો કહેવડાવ્યાં. તે મુજબ બાદશાહને પણ વરદી મોકલાવી કે, ‘રાત્રિના સમયમાં વીરવર તોગાળની સવારી જોધપુરના ઉતારામાંથી ચઢાવી આખા આખા શહેરમાં ફેરવવાની છે. સાટે તોફાન કોઈ પ્રકારનું ન થાય તે સાર શહેરમાં બંદોખસ્ત રખાવવાની જરૂર હોય તો તે રખાવવો.’ વળી તે સીથે મહારાજે એમ પણ કહાવ્યું કે, ‘તમામ મુસલમાનોને આપ તાકિદ કરશો કે, જેથી રાજપૂતોનું દિલ ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ કૃત્ય તેઓ કરે નહીં; નહીં તો અનુનમાં આવી ગયલા રાજપૂતો કદાચ અમારા કબજામાં નહીં રહી શકે.’

બાદશાહને બ્યારે આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેના ઉદ્વેગનો પાર રહ્યો નહીં. તેણે કેટલોક વિચાર કર્યા બાદ આવેલા માણસ સાથે પોતાના નકીબને મહારાજ પાસે મોકલી કહેવડાવ્યું કે:—“આપ, ધારો છો તે મુજબ બંદોખસ્ત કરવામાં આવશે, તો પણ હિન્દુઓ અનુન ઉપર હોવાથી ઝધડો જાગવા સંભવ રહે છે. સાટે સવારી કહાડવાનું આગ્રાના રક્ષણાર્થે બંધ રાખવાનું ઠરે તો વધુ સારું.”

ત મા રો

જંદગીનો મફત વીમો
ન્યુ ઓમ્પે એન્ડીંગ કોરપોરેશન લી.
 માં ઉતરાવો. ૧૮ થી ૫૫ વર્ષના સ્ત્રી પુરુષોના
 મફત જંદગીના વીમા ઉતારે છે.
 હેડ ઓફીસ: ૧૭ એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ.

દરેક ધરમા ખાસ રાખવા લાયક
 મહાત્માની પ્રસાદી

સાદી શિખામણુ ભાગ ૧ થી ૮.

ધર્મ, નીતિ, સદાચરણના ઉત્તમ દૃષ્ટિ સાથે અતિશય લોકપ્રિય થઈ પડેલ આ પુસ્તક વિશે સાક્ષરોના હયા અભિપ્રાયો પડ્યા છે. સુદર કાગળ, મનોહર છપાઈ ને સોનેરી નામ સાથે પાઠા પાઠી ગથી મગ્ન થએલું છે. એક પ્રત મળાવી ખાત્રી કરો. પ્રથમ ભાગનો રૂ. ૧ ને ત્યારબાદ દરેક ભાગના રૂ. ૨, પોષ્ટેજ નુદું. વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતાએ સદરહુ પુસ્તક મંજૂર કર્યું છે હવે થોડી નકલો બાકી છે તુર્ત મળાવો.
 એન. એમ. ત્રીપાઠી,
 પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુબઈ
 મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે,
 ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ.
 પાટણ (ઉ.-ગુજરાત.)

સાલેમાહમદ પદમશીની કું.,



૧૪૧, ચકલા સ્ટ્રીટ, મુબઈ, ૩
 અમારે ત્યાંથી પ્રખ્યાત મેકરોના તથા
 અમારા જાણીતા ટ્રેડ માર્કના હરીકન,
 લેમ્પવેર, કોકરી, પોરસીલેનવેર,
 અરઘનવેર, ગ્લાસવેર તથા ધના-
 મલવેરનો તમામ જાતનો માલ
 તયાર મળશે



સવત ૧૯૩૨ ની સાલથી સ્થાપના
 જ્યારે તમારે શુદ્ધ સ્વદેશી અને સુગંધીમય
 અગરબત્તી, દશાંગધૂપ, સુરજ છાપતું કેસર
 સોના રૂપાનો વરખ વિગેરે
 જેન દેરાસરો તથા દરેક ધર્મોના દેવજો માટેનો ઉપયોગી
 સામાન જોઈએ ત્યારે જુની અને જાણીતી
જેશી લલ્લુભાઈ શંભુરામની પેઢીને
 લખો - દોશીવાડાની પોળ સામે, ૬ ન પટ અમદાવાદ.

મનુષ્યની આંખો માટે કુદરતે બનાવેલી દવા.

કાશ્મીરી લોટસ હની.

જે નિયમિત આંખવાથી આંખના દરેક સાધ્ય રોગો મટી મોતીયા સુકાં ગળી જઈ જાંઘીભર આંખો તેજસ્વી રહે છે. તે કાશ્મીરના વિરલ તળાવોમાં થતું અને મહામહેનતે મેળવાતું અસલ પદ્મમધુ સાક્ષીય રીતે શુદ્ધ કરી ઉચું લીમસેતી કપુર મેળવી રાખેલું તમારા માટે તૈયાર છે.

નાની શીશીના રૂ. ૬. મોટીના ૫. પોસ્ટેજ જુડું.

લખો:-મેનેજર બુધનશક્તિ કાર્યાલય, કોટડા, (વાયા જુજ) કચ્છ

ગુજરાતી પ્રેસની

અરેખિયન નાઈટ્સ

પરપ થી વધુ ચિત્રોવાળી

કર્તા  રામ સુ - દેસાઈ

આ વાર્તાના પુસ્તકને અરબી. ભાષામાં અલફ લયલા વ લયલા અથવા એક હોનર ને એક રાતની વાર્તાઓ કહે છે. તેનું ગુજરાતી ભાષામાં સર્વથી સરળ અને ઉત્તમ ભાષાંતર “ગુજરાતી” પત્રના આદ્ય તંત્રી ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈએ કરેલું છે, અને ત્રીજી આવૃત્તિમાં મણિલાલ ઈચ્છારામ દેશાઈએ સુધારો કર્યો છે. આ અદ્ભુત પુસ્તક વિષે લખવાનું હોય જ નહિ. એમાં ગુજરાતી ભાષામાં છપાયેલાં કોઈ પણ સચિત્ર પુસ્તક કરતાં સહુથી વધારે સારાં ચિત્રો છે. એમાં વાર્તાઓ તો એવી સરસ છે કે જેનું વર્ણન કરવા બિસીએ તો પાર આવે નહિ. આ વાર્તાઓ જગવિખ્યાત છે. એકવાર અન્ય હાથમાં લીધો તો પાછો સુકવો ગમશે નહિ. ઈંગ્લાંડનો મરહુમ વરો પ્રધાન ગ્લાડસ્ટન લખે છે કે ન્યારે ન્યારે તે કામના બોલથી થાકી જાય છે ત્યારે ત્યારે વિશ્રાંતિ મેળવવા ને મનને આનંદી બનાવવા, જે જે પુસ્તકો વાંચે છે, તેમાં અરેખિયન નાઈટ્સ પણ છે. સી૦ લેખુશાયરે ધરમાં રાખવા જોગ જે ૧૦૦ અન્યો ગણાવ્યા છે તેમાં અરેખિયન નાઈટ્સ પણ એક છે. આ આવૃત્તિ બર્ટનની છેલ્લી આવૃત્તિ ઉપરથી સુધારી વધારવામાં આવી છે અને તેમાં ઐતિહાસિક વિગતો અને અન્વેષણથી ભરપૂર પ્રસ્તાવના લખી છે. સુધારેલી વધારેલી નવી આવૃત્તિમાં બધાં સળીને લગભગ પરપ સુંદર આકર્ષક ચિત્રો છાપવામાં આવેલાં છે. કિંમત રૂ. ૧૨-૦-૦

ગ્રાહકો અને લાયબ્રેરીઓ માટે આ મોટાં પુસ્તકને ચાર ભાગમાં છુટાં છુટાં પણ બાંધવામાં આવ્યાં છે. દરેક ભાગની કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ છે.

નકીએ જઈને બાદશાહનો સદેશો મહારાજને પહોંચાડ્યો. પરંતુ મહારાજે જણાવ્યું કે, “સલામત બાદશાહસુ પેશ કર દો છી, રાજ-પૂતોરો મોરો ઉપર બહોત આગ્રહ હુવો હૈ, છુથ્થું મોરો સવારી કહાડવારો વિચાર ઉપર આવણો પજો હૈ, અર મેં સવારીરો કામ બધ રખા શું યુ કાય નહીં હૈ.”

આ નકીએ જઈને બાદશાહને સમાચાર આપ્યા અને બાદ-શાહ હવે આગ્રાના રક્ષણ સાર રો ઉપાય કરવો તેના વિચારમાં પડ્યો. વળી તેને એ પણ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થયો કે, ‘આજે જ જ્યારે રાજપૂતો આવા ઝતુન ઉપર છે તો જે દિવસે “તોગો” દરબારમાં આવશે ત્યારે તો તે લોકો આથી પણ વિશેષ ઝતુનમાં આવશે, અને આ વખતે આગ્રાને આથી પણ વિરોધ રક્ષણની જરૂર છે. તેણે પ્રથમ તો બહારથી જેટલું સૈન્ય મુદતના દિવસે હાજર થઈ શકે તેટલું નજીકમાં હતું તેને ત્વરિત મુદતના દિવસે આગ્રામાં હાજર થવા ખબરો મોકલાવવા પોતાના અધિકારીઓને જણાવ્યું બાદ તેણે એવો હુકમ કર્યો કે, ‘સવારી જે રસ્તે થઈને જવાની છે તે રસ્તે બંને બાજુ લશ્કરી પેહરો રાખવો અને તમામ મુસલમાની સૈન્યને એવી પણ તાકિદ આપી કે, તેઓએ કામ પણ હિન્દુની લાગણી ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ જ કૃત્ય કરવું નહીં. બલકે હિન્દુઓ તરફથી મુસલમાન સૈન્યની લાગણી ઉશ્કેરાય તેવું કંઈ કૃત્ય કરવામાં આવે તો પણ મુસલમાન સૈન્યે તે સહન કરી ઝંઘડો ઉભો કરવાનું કારણ ન આપવું’

આ ઉપરાંત બાદશાહે પોતાના સૈન્યાધિકારીઓ તથા મુલકી અધિકારીઓને પણ જ્યાં સુધી સવારી બેઠપુરના ઉતારામાં પરત પોહાવે ત્યાં સુધી તૈયાર રહેવા તાકિદ આપતાં જણાવ્યું કે, “કદાચ ઝંઘડોનો પ્રસંગ બને તો તેઓએ તેને શાન્ત કરવાના ઉપાયો અમલમાં આણવા.”

આ બધો બંદોબસ્ત કર્યા બાદ બાદશાહે પોતાના માટે વાહન તૈયાર રખાવી રાજમહેલને પણ ફરવો સખ્ત પેરાનો-લશ્કરી-બંદો-બસ્ત કરાવ્યો. તેને એવી દહેશત હતી કે જે ઝંઘડો જગશે તો કદાચ હિન્દુઓ પ્રથમ જ મને પકડવા આવશે

આ પ્રમાણે સાંજ સુધી બધો બંદોબસ્ત કર્યા બાદ પણ બાદશાહના મનમાં નિરાંત વળી નહીં. તે પોતાના શાહી મહેલમાં શુભ રીતે સવારીનું શુ પરિણામ આવે છે તે જોવા સાર જેટું

આવી રીતે બાદશાહે આગ્રાના બંદોબસ્તમાં અને રાજપૂતોએ “તોગાણી”ની સવારીના બંદોબસ્તમાં દિવસ વ્યતીત કર્યો સધ્યા-

સમય આવી લાગ્યો. આગ્રામાં મુસલમાની સૈન્યની ગોઠવણ યોગ્ય સૂચના સાથે કરવામાં આવી.

હિન્દુઓ પણ જમવા વિગેરેના કાર્યમાં ગુંથાઈ ગયા. એમ કરતાં કરતાં સાડા સાત અને આઠ પણ વાગ્યા. જ્ઞેષ્ઠપુરનું સૈન્ય તૈયાર થઈ ગયું અને સવારીના રસ્તામાં આવી ગોઠવાઈ ગયું. એક પછી એક તમામ ઉમરાવો પણ પોતપોતાના સરંજામ સાથે આવવા લાગ્યા, અને પોતપોતાના અનુક્રમે ગોઠવાયા. આવી રીતે એક કલાક જેટલા વખતમાં તો તમામ રાજપૂત સૈન્ય પોતપોતાના અનુક્રમે ગોઠવાયું. એટલે જ્ઞેષ્ઠપુરના ઉતારામાંથી સોનાતી અંખાડીઓવાળા બે હાથી નીકળ્યા. તે હાથીઓને જોતાં જ સૈન્યે “વીર તોગાજીરી જય” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય” એમ જયકારના અવાજો કર્યા અને મહારાજના હુકમ મુજબ મહારાજનો હાથી જ્ઞેષ્ઠપુરના સૈન્યના મધ્ય ભાગમાં ગોઠવવામાં આવ્યો અને વીરવર “તોગાજી” નો હાથી જ્ઞેષ્ઠપુરના સૈન્યના મોખરે રાખવામાં આવ્યો.

તોગાજીના હાથીની અંખાડી ફટલાક રાઠોડ અંગરક્ષકનું સૈન્ય હતું અને પછાડી પણ તે જ મુજબ અંગરક્ષકો રાખવામાં આવ્યા હતા.

“તોગાજી”ના હાથી ઉપર સુવર્ણની અંખાડી હતી. તેમની બેઠકના પછવાડેના ભાગમાં બે રાઠોડો ખુલ્લી સમશેર લઈ બેઠા હતા. અને અંખાડીની બન્ને બાજુની પગથીઓ ઉપર એક એક સુવર્ણના હાથાવાળો ચમર કરનાર રાઠોડ અને એક એક ખુલ્લી સમશેરવાળો રાઠોડ રાખવામાં આવ્યા હતા. એ દિને વીર “તોગાજી”ના હાથીના રક્ષણના ઉપાયો યોજવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપરાંત અંગરક્ષણ કરનાર સૈન્યના તમામ રાઠોડા સેનાનીઓએ પણ પોતાની સમશેરો ખુલ્લી જ રાખી હતી.

વીરવર “તોગાજી”ને સુવર્ણ અને હીરાપત્રનાં નંગોથી લથ્થ-બથ્થ કરી નાખવામાં આવ્યા હતા. તે એટલા સુધી કે તેમના અંગનો માત્ર કાંઈક જ ભાગ ખુલ્લો દેખાતો હતો.

જ્યારે મહારાજને વરદી પહોંચાડવામાં આવી કે ‘તમામ રજવાડાનાં સૈન્ય આવી પોતપોતાની મિસાલે ગોઠવાયાં છે’ એટલે મહારાજએ સવારીને ચાલવા આજ્ઞા ફરમાવી. પુનઃ “વીર તોગાજીરી જય” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના પ્રચંડ જયઘોષ વચ્ચે સવારી આગ્રા તરફ ચાલી. સવારી આગ્રાના દરવાજામાં પેઠી ત્યારે દરવાજા પાસે ઉભેલા શાહી સૈન્યે વીર “તોગાજી”ને નમન કર્યું; અને તેઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. સવારી દરવાજામાં થઈને શહેરમાં ચાલી.

શહેરમાં રથને રથને સખ્યાબધ દિન્દુ મુસતમાનોનાં ટોળાં વીર “તોગાજી” જેવા ક્ષત્રિય વીરનાં દર્શન સાર આવી એકત્ર થયલા જણાતા હતાં. જેમ જેમ તેમના આગળ યર્ધ “તોગાજી”ની સવારી નીકળતી હતી, તેમ તેમ તેઓ તેના જયધોષ કરતા હતા, અને તેના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિઓ કરતા હતા.

આવી રીતે સમગ્ર શહેરમાં ફરી વીર “તોગાજી”ની સવારી જોધપૂરના ઉતારે પગત આવી. કમુઆ થયા, બાદ તમામ ઉમરાવો પોતપોતાનાં મુકામો તરફ જવા આર પોતપોતાના સરખમ સાથે નીકળ્યા.

બાદશાહને પણ જ્યારે આ સવારી જોધપૂરના ઉતારે પહોંચ્યાના સમાચાર પહોંચ્યાડવામાં આવ્યા ત્યારે તેના મનમાંથી ચિંતા ઓછી થઈ.

પ્રકરણ દશમું તોગારી તલવાર

હોણા-અઠે સુખસ પ્રભુતા ઉઠે, અવસર મરિયોં આય,
મરણો ધરને મોંઝિયા, જમ ન નર- લે જય

પ્રાત કાળનો સમય થયો સૂર્યનારાયણ પોતાનો વશજવીર “તોગો” આજે બાદશાહની ખેડી હૃદયી પ્રાણાર્પણ કરવાનો છે, એમ જાણી ક્રોધાવેશમાં આવી રકનવર્ણીથી ઉદય થયા પોતાના વશના ઉત્પાદક સૂર્યવને ક્રોધાવેશમાં જોઈ રાડોડોના અત કરણમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય એ પણ સ્વાભાવિક જ હતું, તેથી તેઓ પણ ક્રોધાવેશમાં આવ્યા.

આ સમયનો લાલ લેતા મહારાજાએ તમામ રાડોડ સામતોને પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું કે -“હમ્મરોં ! આજ આપ હથળા આપણા વંશરા ઉત્પાદક ભગવાન સૂર્યગ દર્શન કરો આજ બાદશાહરી હૃદય અપણો એક વગજ મરવારા બાસ્તે તયાર હુવો હૈ, ઈશુ બાસ્તે આપ ક્રોધમેં આપગા હૈ અર આપરો વર્ણ રક્ત નહે ગો હૈ જરા કતરીઈ પેઢી પૂવોરા પૂર્વજોરા મનમેં અપણા વશરો અભિમાન અણુરીતમું હૈ, તો અપણા મનોમેં પણ હોણો ચાહિજે કે નહીં ?”

રાજપૂતોએ વચ્ચે જ જવાબ આપ્યો કે -“જર હોણો ચાહિજે, અર હમારા ર્વા ર્વામા વશરો અભિમાન હૈ”

મહારાજે પુન શર કરતાં જણાવ્યું કે “જરા આજ દરબારમેં અપણે જવણો હૈ, અર જો બાદશાહસું કોઈ રીતરો દર્શો કિયો જય તો અપણા વશરા માનરા ખાતર અપણે કોઈ કરણો ?”

રાઠોડોએ જવાબ આપ્યો કે: “અપણે દૂસરો કાંઈ કરવો છે? આપણુ સરશો અર બાદશાહને સારશો. અણુ બખત હમારે આર કાંઈ બિચાર કરવારી જરૂરત છે?”

મહારાજે કહ્યું: “જરાં આપ સહુ આપ આપરા મુકામ પર પધારો, અર તૈયાર હોનેં અઠે આવો. અઠેસું કસુંબો લેનેં આપણુ નીકળશો.”

સરદારોએ જો “હુકમ અતદાતાર,” કહી ચાલતી પકડી અને મુકામો ઉપર જઈ નાહી ધોઈ, નિત્ય કર્મોથી પરવારી, વસ્ત્રપરિધાન કરી, અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણ કરી મહારાજની સાંનિધ્યમાં હાજર થયા. મહારાજ પણ આજનો રાઠોડોનો અત્યંત આનંદ જોઈ પોતાના મનથી આનંદ માનવા લાગ્યા.

બાદશાહી સૈન્ય પણ શાહી હુકમ મુજબ આગલા દિવસની રાત્રિ સુધી આવી ગયું હતું. તેને શાહી મહેલથી શહેરમાં તમામ સ્થળોએ યોગ્ય જથ્થામાં તથા છુટું છુટું સવાર થતાં જ ગોઠવવાની બાદશાહ તરફથી ગોઠવણ કરી નાખવામાં આવી. અન્ય ફાજલ સૈન્યને તૈયાર થઈ નગર બહાર રહેવા વરદીઓ અપાઈ ગઈ, અને દરબાર વખતે પણ દરબારમાં થોડી સંખ્યામાં સૈન્યનો પહેરો રાખવામાં આવ્યો. આ રીતે બાદશાહે પોતાની બાદશાહતને અણુધારેલી બહારી લીધેલી આક્રમકતાથી બચાવવાના ઉપાયો યોજ્યા.

અહીં તમામ રાઠોડો મહારાજ હજુર આવી હાજર થયા. એક પછી એક એમ તમામ ઉમરાવો પણ પોતાના સરંજામ સાથે આવવા લાગ્યા. તમામ ઉમરાવોને મહારાજે કસુંબા સાફ બોલાવ્યા અને તેઓ આવી હાજર થયા એટલે મહારાજે કસુંબા ફેરવવા આજ્ઞા કરાવી.

કસુંબા ફરી વળ્યા અને ઉમરાવો હુકમ પીવા માંડ્યા એટલે મહારાજે સવારીનો બંદોબસ્ત કરતાં જણાવ્યું કે:—“દેખો, આપણુ હથળા એકત્ર હો. અપણે અપણો બાકી રહેવો તો સધળો સૈન્ય દરવાજરા બહાર તૈયાર રાખણો, અર દરવાજાસું દરબારે આમ સુધીમેં થોડા થોડા જથ્થામેં લશ્કર રાખણો. હર એક ઉમરાવને અપણી લારમેં ચાર ચાર બહાદુર રાજપૂતોને રાખણા, અર “તોગાજી” રી લારમેં મોરા દશ સરદાર રહશી; કયું કી બાદશાહ હે, સો દગો રમવારો બિચાર કરે, તો અણુનેં માલુમ પડ જાય કિ રાજપૂતોસું દગો યું કરનેં કિયો જાય હે?”

સધળા ઉમરાવોએ મહારાજના અભિપ્રાયને અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે, — “હુજુરે રો ફરમાવણો બગાવર છે. બાદશાહ, તાકડો મિલ જય તો દગલખાજી કરવા ચુકે કાય નહીં.”

આ પ્રમાણે મહારાજે લશ્કરને ગોઠવાઈ જવા આજ્ઞા કરી અને બાદશાહને સમાચાર કહેવડાવ્યા કે “આપેને ઠીક લાગે ઇશુ રીતસુ આગ્રા રો બદોબસ્ત કરવાય હૌ રાજપૂતો રો સધળા સરખમખું “તોગોજી” ક્ષાત્રવટ દીખવવા આવે હું.”

ચોખદારે નકીમ સાથે બાદશાહને સમાચાર કહેવડાવ્યા. એટલે બાદશાહે શહેરનો બદોબસ્ત થઈ જવાની પુનઃ ખાત્રી કરી અને કહેવડાવ્યું કે “આણે દો, કુછ હરકત નહી.”

નકીમે ચોખદારને વરદી આપી. મારતે ઘોડે ચોખદારે જમીને મહારાજને વરદી આપી અને મહારાજે સવારી કઢાડવા હુકમ કર્યો.

મહારાજ તથા તોગાજી માટે બે હાથીઓ લાવી ઉભા રાખવામાં આવ્યા, એટલે મહારાજને હર્પાશ્રુઓ સહિત પ્રથમ વીર “તોગાજી”ને તેમના હાથી ઉપર બેસાડ્યા તોગાજીની પછાડી હિન્દુ રાજપૂતોની પ્રશંસા કરતાં કષ્ટમાં આવી પડેલા મીર ખાનઝાખાનને આગ્રહ સાથે બેસાડવામાં આવ્યા. પછી પોતે પોતાના હાથી ઉપર બેઠા. મહારાજ પણ હાથી ઉપર બેઠા, એટલે માવતોએ બંને હાથીઓને ઉડાડ્યા અને હાથીઓને ઉતારા બહાર કઢાડવામાં આવ્યા. આ બે હાથીઓ બહાર આવ્યા, એટલે તમામ ઉમરાવો પણ એક પછી એક પોતાના હાથીઓ સાથે જોડાયા અને માત્ર તમામ હાથીઓનું જ જણું સરખસ કઢાડવાનું હોય તેમ એક લાંબી હાથીઓની દાર દેખાવા લાગી હાથીઓ ખરાબર ગોઠવાયા, એટલે મહારાજને બંને બાજુ ચાર ચાર ઘોડેસવારોની લારબંધ ટુકડીઓને ગોઠવાઈ જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. આ રીતે ઘોડાઓ પણ ગોઠવાયા, એટલે મહારાજને સવારીને વધવાની આજ્ઞા ફરમાવી સૈન્યના “વીર તોગાજીરી જય,” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના અવાજ વચ્ચે સવારી આગરા તરફ ચાલી આ વખતે વીર તોગાના મન ઉપર મરવાની દિલગીરી કે ચિંતા કંઈ જ દેખાતી નહોતી પરંતુ તેની મુખ્યમુદ્રા ઉપરથી દેખાતું હતું કે તે એક મહાન આનંદ અનુભવે છે જેમ જેમ સવારી આગળ વધતી ગઈ, અને જ્યાં જ્યાં રાજપૂત સૈન્યો ગોઠવાયાં હતાં ત્યાં ત્યાં સવારી આવતી, એટલે રાજપૂતો હર્ષધેષા થઈ “વીર તોગાજીરી જય,” “મહારાજ ગજસિંહજીરી જય”ના ઘોષ કરતા હતા.

સૈન્યનાં અને તોગાજીનાં દર્શન સારૂ સ્થળે સ્થળે એકત્ર થયલા લોકોનાં જય જયકારના ઘોષ વચ્ચે સવારી દરબારગૃહ પાસે આવી પહોંચી, એટલે હાથીઓને ખેત કરવામાં આવ્યા. તમામ ઉમરાવો હાથીઓ ઉપરથી ઉતર્યા, રાજના દરબારમાં આવવાના રંગ કરતાં રાજપૂતોમાં આજે જુદા જ પ્રકારનો રંગ અને તેજ દેખાતાં હતાં. તમામ ઉમરાવો હાથીઓ ઉપરથી ઉતર્યા અને પોતાના અંગ-રક્ષકોને લઈ મહારાજ સમક્ષ હાજર થયા. એટલે મહારાજએ પ્રથમ આગળ જ “તોગાજી”ને અને તેમની સાથે મીર ખાનઝાખાનને ચાલવા કહ્યું અને તેમની સાથે પોતાના દશ સરદારોને ચાલવા ફરમાવ્યું. તેમની પછવાડે અનુક્રમે સહુ સરદારોને પોતાની સાથે અંગરક્ષકો લઈ ચાલવા જણાવ્યું. તોગાજીના આગળ ચાર અંગરક્ષકો લઈ, હાથમાં સુવર્ણનો થાળ રાખી પોતે ચાલ્યા.

જે વખતે આ રાજપૂતો ભારે દબદબા સાથે દરબારમાં પેઠા તે વખતે દરબારમાં બેઠેલા મુસલમાનોના મનમાં આજે બાદશાહતની રક્ષા થવા સારૂ તેમજ પોતાના પ્રાણુની રક્ષા સારૂ પણ હહેશત લાગી. રાજપૂતો દરબારમાં આવ્યા ત્યારે મુસલમાન ખાનો અને અન્ય અધિકારીઓથી તેમનું તેજ સહન થઈ શક્યું નહીં. તેમ તેઓ તેમનાં આસનો ઉપર બેસી પણ શક્યા નહીં, પણ રાજપૂતોનો દબદબો જોઈ તેઓ પોતાનાં આસનો ઉપર ઉભા થઈ ગયા, અને મહારાજ ગજ-સિંહજીને તથા વીર “તોગાજી”ને નમન કરવા લાગ્યા. વળી દરબારમાં આવતાં જ ઉમરાવોના રક્ષણ સારૂ દરબારમાં આવેલા રાજપૂતોએ “વીર તોગાજીરી જય”નો ગગનમંડળને પણ વિદીર્ણ કરે તેવો અવાજ કર્યો. તે અવાજથી બાદશાહને રાજપૂતો દરબારમાં આવ્યાની ખબર પહોંચી ગઈ. છતાં નિયમાનુસાર નકીબે જઈ બાદશાહને વરદી આપી, એટલે પોતાના રક્ષણ સારૂ સાથે કેટલાક રક્ષકો લઈ બાદશાહ દરબારમાં આવ્યા. બાદશાહના આવવાથી તમામ દરબારીઓ આસનથી ઉભા થયા અને બાદશાહના બેઠા પછી પુનઃ પોતપોતાનાં આસન પર બેઠા.

બાદશાહે આવતાં જ પોતાના આસને બેસીને વીર “તોગાજી”ના સામું જોવા માંડ્યું, પરંતુ તેના મુખ ઉપરના તેજથી તે અંજાઈ ગયો. કારણ “તોગાજી”નું ક્રૂપાળ વિશાળ હાતું; મુખ કમળના સમાન પ્રકૃષ્ઠિત અને તેજસ્વી હાતું; તેના શરીરના તમામ અવયવો ભરેલા હતા; તેના હાથ લાંબા અને દૃઢ બનેલા હતા; તેના મુખ ઉપર એક અનન્ય પ્રકારનું તેજ વિકસી રહેલું હતું. આવા ભવ્ય ચહેરાવાળા વીરને જોઈ બાદશાહ અંજાઈ જાય તેમાં નવાઈ જેવું શું ?

બાદશાહે સ્વભાવ મુજબ દગનખાજી કરાવેલો સંકેત પ્રથમથી જ કરી રાખ્યો હતો. તેણે પોતાના એક મજબુત એકાને તોગો આપીને બેઠે, એટલે તેનું મરનાક શુભ રીતે કાપી નાખવા સૂચના આપી હતી. “તોગોજી” પોતાના આસન ઉપર દઢતાથી બેસી રહ્યા હતા, તે વખતે શુભ રીતે બાદશાહનો એકો દૂરતો દૂરતો “તોગોજી”ની પછાડી આવવા લાગ્યો. “તોગોજી”ના રક્ષકો તો માત્ર બાદશાહનું નિરીક્ષણ કરવા રોકાયા હતા, એટલે તેમનું લક્ષ પછાડી શુ યાય છે તે તરફ તો નહોતું જ. પરંતુ વીર “તોગોજી” જાતે બહુ ચપલ હોવાથી તેમને પોતાની પાછળ ડંધ ખડખડાટ યાય છે એમ લાગ્યું. તેમણે પાછળ જોયું તો બાદશાહ નો એકો પોતાના તરફ આવેલો જણાયો, એટલે ત્વરિત જ તેઓ આમનેવી ઉભા થયા. “તોગોજી” ઉઠ્યા એટલે મહારાજ ગજ-સિંહજી પણ હાથમાં મોનાનો થાળ લઈ પોતાના આસનેથી ઉઠીને તોગોજી પામે આવ્યા મહારાજ ઉઠ્યા એટલે તમામ ઉમરાવો પણ આસનેથી ઉભા થયા અને દગો બાણી ઉમરાવોએ અને રક્ષકોએ તલવારો ખેંચી. મહારાજને તેમને “મુખુ” નો હુકમ આપવાથી રાજ-પૂતો પોતપોતાના આસનોએ જ ખુના હાથિયારથી ઉભા રહ્યા મહારાજને પોતાના પામે આવેલા જોયા, એટલે વીર “તોગોજી” એ ત્વરિત પોતાની તલવાર કઢાડી અને પોતાના શિર ઉપર માંડી, એટલે મહારાજને આમો થાળ ધર્યો, તેમા “તોગોજી”નું શિર ઉતર્યું મહારાજને તેને જિન્દગી એકા તરફ ચનાંબો. એકો પણ પોતાની વીરતાના મદર્મા તોગાના સામે આવ્યો એટલે મહારાજને તેને મિર-દાવી એકાને કાપવાનું કહ્યું અને તુરંત જ તોગાના ધડે તેનો અમલ કર્યો અને પ્રચડ એકો દગ્યાર વચ્ચે જ રાજાઈ ગયો.

પદ્ધતી છંદ —

તોગોજી આયા દરબાર માહ, જોડેક રખ્યો આસન ન્યાહ,	
પતશાહ એક પરપચ દીન, નીજ એકો અસ સમજ દીન	૧
તુમ જાય તોગો નર કટયુ શિર, મેં બાતચિત મહું કદ રિયર,	
પતશાહ કિન્દ કદક બાતચિત, તોગો ! તુ પાય તિહું દેક કિવ	૨
તવ માત તાતમે કોટી ધન્ય, તો સમકવ કહિન કો કદે અન્ય,	
તિહિ સમે એકા ચટપટ ચપાય, તોગોડી તર્ફ અથો લુકાય	૩
તોગો મનુષ્ય પગવટ લેજિ, નિજ પીક તર્ફ એકાકિ દેજિ,	
તિહિ સમે તન્યો આસન સૂર, ભા દોધનનનુ કાલ કૂર	૪
તુગવ તેમ કર માહ ધાર, આયે કર યાલ ધાર,	
વદી મહારાજદિ બાર બાર, તિહિ યાવ માહ દીન શિર ઉતાર	૫

પ્રથમહિ એકકો કિત હોય, મહારાજ કલો દિશી વામ નેય,
જહં તુર્કનકો બેઠો સમાજ, તિહિ દિશી કિયો રાઠોડરાજ. ૬
મહારાજ સંગ રહિકે બિરદાય, તોગાનુ તેગ કહિન ચલાય,
બગેહ તુર્ક લખિ તોગા તેગ, સૈયદ પઠાન મોગદલ બેગ. ૭

છંદ નારાયઃ—

બગે તુરકક ને બચે નિરખખ કાલ નિજકો,
પરેજ્યું તેગ લાન હોત માતુ ધાવ બિજીકો;
બુધાણનાથને કલો “ન તુર્ક કોહ હે અઠે,”
કબંધ ખીરકો કબંધ ચલ્યો શહા હે જઠે. ૧

પ્રત્યે કાલ બાલકે હુરમખાને ‘સા’બસ્યો,
કબંધ તાહિકે પિછે હુરમખાનમેં ધસ્યો;
લુકાય બેઠ શાહ જ હુરમકે રાસ્ય મેં,
કબંધ કોધવત લો કેસે કંઠે બરસ્યમેં. ૨

જનાનખાનમેં સુઠોર ઠોર ધાવ ધાલિયં,
બની સુઠોર ઠોરમેં કબંધ ધાક તાલિયં;
બિનબિયં રાહાનરાહને બુધાણનાથકો,
રાસ્ય થાયકું જિની બચાવહૂ સસાથકો. ૩

દોહા:-સુને બૈન જબ શાહકે, દયા હુક મહારાજ;
કહ બિરદાય કબંધકો, પલટ બનશહિ રાજ.
સુનિ બૈન તરનાહકે, પલટયો તુરેત કબંધ;
સકલ તુર્ક લુકગે મનો, કરિકેં પ્રથમ પ્રબંધ.

છંદ નારાયઃ—

બનર માંહ ઠામ ઠામ છત્રિ વીર રાજતં,
કબંધ કોધવંત દેખિ ખીર હાક બાજિતં;
કિયો બનર સર્વ તુર્ક કોહ નાં તોગા મિલ્યો,
કુધિત કાલસો લિખી ફરમ રોષહું હિસ્યો. ૧

બિમાન સાજ સૂર સર્વ આયકેં રિથતં બચે,
હુર સજ સુમાલ પુષ્પ અંબરં નચે નચે;
સુધાક હાક તાકકી દિશા દહુંનમેં બજ,
છુટી સમાધિ શિવકી અનંત કાલસોં સજ. ૨

બિધિ પઠત બેઠકો બિસાર દીય આપનો,
સુરંપતિ સુશંક ધાર નિજ થીર આપનો;
દિશાન દંતિ બૂવબાર દંતજે શહી ચકે,
અનંત કાલસોં ઉઠાય આજ સો ગચે ચકે. ૩

મુખાદ બિઈ આયદે અનત કાલકો પડે,

કબંધ વીરકો અનત કાલ ત્યુ નમો ચડે,

ડાકત સાકિની મચાય લીર આય આજરા,

મૃગાલ મ્હાન ગિદ્દકો સમાજ ન્દરિગો ત્વરા ૪

અનત કાલતે મિલી ન વીર શિરમાલિકા,

કબંધ શિર લેનેકો સુઆઈ મુણ્ડ માલિકા

લઈ સુસમ ભૂત પ્રેત આઈગે ધુરજીટી,

સુદેખિઈ હુકાઈ કાવિ જાણુ ન નં હો ખરી; ૫

થલે ચરં મુશિવકે સુલેન શિર વીરકો,

રાઠોર કાલસે ખડે ન દેખિ ધીર ધીરકો.

કરે પ્રથમ સો અતિ ન વીર ધીરસે ચવ,

રાઠોર નિજ ધ્યાનતે કબંધ ગિરના દલે. ૬

વીર તોગાજીએ બાદશાહના એકાને માર્યો, એટલે મહારાજે પોતાની પાસેના શિરને ઉત્કેરતાં કહ્યું કે- “ગગ મરદાં રગ, ક્ષાત્રવટરા તેજને રગ હે અબ આપોરી ડામી બાણુ પધારી, અઠે યવન બૈઠા હે”

મહારાજનું કહેવું સાંભળી તુરત જ વીર તોગાનું કબંધ તે તરફ ફર્યું મહારાજે પણ તેની સાથે રહી બિરદાવવા માંડ્યું, અને મહારાજના બિરદાવવાથી કબંધ અધિક જોરથી પોતાની તલવાર ચલાવવા લાગ્યું. આવી રીતે ભયંકર રીતે ચાલતી તોગાની તલવાર જોઈ કોણ સૈયદ, કોણ પઠાણ, કોણ મોગલ અને કોણ ખેગ, સહુ ટુકોં નાસવા લાગ્યા જે મુસલમાનોએ વીર કબંધની તલવાર પડવાથી જાણે વિજળીનો ધાવ પડતો હોય તેમ પ્રલક્ષ જોયું હતું, તેઓ પોતાનો કાળ નજરે જોઈ ભાગવા લાગ્યા.

સર્વ મુસલમાનો દરબાર છોડી નાસી ગયા એટલે “જોધાણુ-નાથે” કબંધને કહ્યું કે- “હે બાપ! અબાર અઠં દરબારમે કાઈ ટુકે હે નહીં.”

મહારાજનાં વચનો સાંભળી તોગા વીરનું કબંધ જ્યાં શાહ સિંહાસન ઉપર બેસી નિશ્ચિતતાથી આ બધો તમામો એક પ્રેક્ષકની માફક જોઈ રહ્યો હતો તે તરફ ધસ્યું પોતાના ઉપર કબંધને ધમેલું જોવાથી પોતાના કાળનાં શાહને દર્શન થયાં અને તેથી તે નાસી હુરમખાનામા પેઠો અને કબંધ પણ તેની જ વાંમે હુરમખાનામા ધસ્યો. શાહે દોઈ સ્થળે પોતાનું રક્ષણ જોયું નહીં, સારે તે જઈને હુરમના શરણમાં છૂપાઈ બેઠો, કારણ કે તે જાણતો હતો કે મારું રક્ષણ કરનાર હુરમ-ઝી ઉપર આ ક્ષતિ કબંધ પા કરશે નહીં, અને તેથી મારું તથા તેનું બંનેનું રક્ષણ થશે.

હુરમના શરણે પાદશાહ છૂપાયો, ચારે તો કબંધ આતશ્ય કોધવંત થયો જ. કવિ કહે છે, તે વખતનું તો તેનું વર્ણન હું શી રીતે કરું? કબંધે જનાનખાનામાં જઈ ઠામ ઠામ ધાવ નાખ્યા, અને સ્થળે સ્થળે આવી રીતે કબંધની ધાકની તાળી વાગી ગઈ. જ્યારે કબંધથી જનાનામાં છૂપાઈને પણ બચી શકવાની પાદશાહને ધારતી લાગી ચારે તેણે જોધાણનાથને પ્રાર્થના કરવા માંડી અને કહ્યું કે: “હે મહારાજ! મેરેકા તેરે શરણું આયા સમઝકે મેરે સાથકે સંગ બચાઓ.”

શાહનાં આવાં દયામણાં વચનો સાંભળ્યાં એટલે મહારાજના મનમાં પણ દયા થઈ આવી અને તેથી તેમણે કબંધને બિરદાવતાં કહ્યું કે, “ક્ષત્રિયોરા તાજ! અખાર બખ્તરમેં પધારો.”

મહારાજનાં વચનો સાંભળી, કબંધ તુરત બજાર તરફ ફર્યો. પરંતુ તેને કોઈ એક પણ મુશ્કલમાન મળ્યો નહિ, અને જાણે પ્રથમથી જ સંતાવાને પ્રબંધ કરી તેઓ છૂપાઈ ગયા ન હોય! એમ ભાસ થવા લાગ્યો.

બખ્તરમાં સ્થળે સ્થળે ક્ષત્રિવીરો શોભતા હતા. તેમણે કબંધને ક્રુધિત જોઈને ખીરહાક કરી નાખી. તોગાનું કબંધ સર્વ બખ્તરમાં ફર્યું, પણ કોઈ સ્થળે તેને યવન નાચ જણાયો નહીં.

જ્યારે તેને કોઈ સ્થળે યવન ન મળ્યો, એટલે તો તે અતિક્રુધિત થયો. તેને ક્રુધિત જોઈ કૂર્મ અને શેષ પણ ભાર સહન નહીં થઈ શકવાથી હલવા લાગ્યા. આ તોગાની બહાદુરી જોવા સારૂ આકાશમાં આવીને દેવો પણ સ્થિત થઈ ગયા. અંસરાઓ પોતાના પતિઓને પસંદ કરવા સારૂ સુંદર સુંદર પુષ્પોની માળાઓ લઈ આકાશમાં ઉભી રહી. કબંધની તાકીને મારવાની દશેદિશામાં હાક અને ધાક પડી ગઈ, જે સાંભળી ધણા અનંત કાળથી લાગેલી શંકરની સમાધિ પણ છૂટી ગઈ; બ્રહ્મા પોતાનું વેદનું પઠન ચુકી ગયા, અને ઇન્દ્રરાજને પણ વખતે કબંધ આવી પોતાનું રાજ્ય લઈ લેશે અને પોતાને સ્થિર રહેવા દેશે કે નહીં, તે સંબંધી શંકા થઈ! દિશાઓના હાથીઓ જે અનંત કાળથી પૃથ્વીનો ભાર ઉઠાવી રહ્યા હતા, તેઓ પણ આજે થાકી ગયા અને ભાર ઉઠાવી શક્યા નહીં.

વળી બંદીજનોએ આવી બહુ પેઢીઓ સુધીનાં બિંદ કહી સંભળાવ્યાં, જે સાંભળીને કબંધને વિશેષ રીતે ક્રોધ ચઢ્યો. ડાકણો અને શાકણોએ પણ આવીને આગરા ઉપર બીડ કરી દીધી. ત્વરિતજ સિયાળવાં, કૂતરાં અને ગીધોનાં મંડળો પણ એકત્ર થઈ ગયાં. વળી કેટલાંક કાળથી વીર પુરુષોના મુણ્ડોની માળાઓ મળી નરોત્તી, તેથી માત્ર એક જ વીર-કબંધ-નું શિર પોતાની માળામાં દાખલ કરી સંતોષ માનવાના

ધરાદાથી કાલિકા પણ આવી. પણ આ સમયે મુણ્ડને લેવા સાર પોતાની સાથે જૂતપ્રેતનો સારો સગ લઈ ગઈર પણ આવ્યા, અને તેથી કાલિકાએ જાણ્યું કે તે મુણ્ડ મેળવવામા ફાતી શકારો નહીં, તેથી તે છૂપાર્ધગર્ભ. રાકરે પણ પ્રત્યક્ષ રીતે લેવા જતાં વીર રાઠોડનું સ્પર્શ હાથમા આવવા સંભવ ઓછો જાણી પોતાના ચરોને મોઢવા તેઓ ચાલ્યા તો ખરા, પરંતુ કાળના સમાન રાઠોડો તેની ચોક્કી કરવા ઉઠ્યા હતા તેથી તેઓ પણ ધીજી ધારી રાક્યા નહીં. તેમણે પ્રપચો પંથુ-રૂણ્ડ મેળવવા સાર-અણુએ ક્યાં, પણ વીર વીર રાઠોડો આગળ ચાલી શક્યા નહીં. કારણ કે રાઠોડો કળધના શિરના ધ્યાનમાંથી એક ઘડી પણ ટળતા નહીં, અર્થાત્ સખત ચોક્કી રાખી હતી

આવી રીતે દુગ્ધારમાં દુરમખાનામાં અને આખા બગ્ગરમાં તોગાએ હાથાકાર વરતાવ્યો. કાઈ પણ પરધર્મી તેના હાથ આવ્યો નહીં. આમ વીરરસમા અને રક્તમાં ગ્રાપલો “તોગો” કાઢને માલુમ નહીં હોવાથી અજાણુમા જ ને ગલીમા “ગળીઆરા”ના ધરો હતા, તેથી એક ગલીમાં પેમી ગયો અને તેની પાછળ મહારાજ તથા અન્ય સરદારો અને રાઠોડો ખુદ્દી તલવારથી જોડાયા. “તોગા”-નો પગ, ચાલતા ચાલના એક ગળીઆરાના ધર આગળના ખાડામા, જ્યાં “ગળી”નું પાણી ભરેલું હતું, તેમાં પડ્યો અને તે ગળીના પાણીને સ્પર્શ* થવાથી દુરત જ તોગાજીનું ધડ સિધિલ થઈ એક ખાણુ પલટાયું

એક પણ પહેલા ને તોગાના ધડથી મુસલમાનો ત્રાસી ગયા હતા, જેનાથી ખુદ બાદશાહને પણ પ્રત્યક્ષ કાળનું ભાન થયું હતું, અને આખા આગરા શહેરમા જેના નામની ધાક પડી ગઈ હતી, તે જ તોગાનું ધડ ગળીના સ્પર્શથી સિધિલ થઈ ગયું.

“તોગા”નું ધડ એક ખાણુ પલટાયું, એટલે મહારાજે તેને પોતાના અગનો ટેકો આપી પડતા અટકાવ્યું અને પછી પોતે તપાસ

* ક્ષત્રિયો “ગળી”ને આવના ક્ષત્રિયના જેટલી જ અસ્પર્શ્ય અને અપવિત્ર માને છે તેથી જ ગળીના સ્પર્શથી લડતા ક્ષત્રિયો મૂશયન કરતા હતા, તેવા દાખલા પણ છે વળી આના જ કારણથી સિવિલ કે મીલિટરી રાજપૂત સિપાઈ-ઓને પ્રથમના વખતમા ગળીના રંગવાળા કપડા પણ આપવામા આવતા ન હોવા કટલાક રાજાઓનોમા હજી પણ તેમ છે. દિલ્હિરી સાથે જાણવડું પડે છે કે હવે તો તે જ ક્ષત્રિયોના નશ્તો સિપાઈની નોકરીઓ સ્વીકારી દેવાથી ગળીના રંગવાળા કપડા સ્વીકારે છે આવી રીતે હરેક કારણથી ક્ષત્રિયો ક્ષાત્ર વટ ગુમારી બેઠા છે, તેને પુન માત્ર કંઈ જ પ્રયાસ કરતા નથી, તે તેમને માટે ખેદની વાત છે

કરાવી કે આ મોહોલ્લો કેનો છે? અને આ પાણી શાનું છે? તપાસમાં જણાયું કે માત્ર અંજલુપણમાં ધડ “ગળીઆરા”ના મહોલ્લામાં આવ્યું છે અને જે પાણીમાં “તોગાજી”નો પગ પડ્યો છે તે પાણી પણ “ગળી”નું જ હતું. આ સમાચારથી સહુને “તોગાજી”નું ધડ “ગળી”ના સ્પર્શથી શિથિલ થયાની ખાત્રી થઈ. આમ થોડા જ વખતમાં ધડ શાન્ત થવાથી મહારાજને તો ચિંતા થઈ. પણ આ વખતે ધડનું શાન્ત થવું તે જ યોગ્ય હતું, કારણ કે આખા શહેરમાં ક્રોધ પણ મુસલમાન પોતાના ધરના દરવાજાની બહાર ન હોતો. ગરીબમાં ગરીબ મુસલમાનથી છેક બાદશાહ જેવા પ્રબળ સુધીના તમામ પોતપોતાના મુકામોમાં છૂપાઈ બેઠા હતા. બહાર હોય તો પણ માત્ર બાદશાહની નિરર્થક હઠમાં નિરપરાધી મુસલમાનોનું આવા હઠના રણયજ્ઞમાં બલિદાન આપવું કે તેમને હેરાન કરવાને કોઈ રીતે યોગ્ય ન હોતું જ અને ક્ષત્રિયોનો ઉદ્દેશ પણ તેવા નિરપરાધીઓને હેરાનગતિમાં મૂકવાનો ન હોતો.

જ્યારે જ્યારે બાદશાહ તરફથી આવી રીતે હિન્દુઓને હેરાન કરવામાં આવતા હતા, ત્યારે ત્યારે સારા સારા ઉમરાવો પણ બાદશાહથી નારાજ રહેતા હતા. વળી મીર ખાનઝાખાન જેવા સત્યવક્તા મુસલમાનો તો હિન્દુઓનો સત્ય પક્ષ સ્વીકારતા બાદશાહની ઇતરાજીનો પણ ભોગ થઈ પડતા હતા. છતાં પણ તેઓ હિન્દુઓની સત્ય હકિકત નિરૂપતાથી બાદશાહને જાહેર કરતા હતા. તે સમયે હિન્દુ ઉમરાવો અને મુસલમાન ખાનો વચ્ચે સારો સંપ પણ હતો, એટલે નિરપરાધી મુસલમાનોને નકાસા કાપી કપાવી નંખાવી, આ સંપમાં વિક્ષેપનું કારણ ઉપસ્થિત કરવા કારણ પણ નહોતું. તેથી આ વખતે તોગાજીના ધડની જે સ્થિતિ થઈ તે યોગ્ય જ થઈ હતી, એમ કહ્યા શિવાય આપણને ચાલતું નથી.

પ્રકરણ અગીઆરમું સતીની તૈયારી

હોહો:-હોલ બજાતાં હે સખી! પતિ આવો મુહિ લેણ;
બાગાં ઢોલાં હું ચલી, પતિકો બદલો દેણ.

જ્યારે તોગાજીએ પોતાનું શિર ધડ ઉપરથી જૂદું પોતે પોતાની બાજુએ કર્યું, ત્યારે તે સમાચાર દરબારમાં રાઠોડો માર્ફત બહાર ઉભેલા રાઠોડ સંન્યને મળ્યા, અને દૂરતાં દૂરતાં આ સમાચાર છેક “ભટ્ટીઆણીજી” સુધી પહોંચ્યા. “ભટ્ટીઆણીજી”ને પતિના મરાયાના સમાચાર માલુમ પડ્યા ત્યારે તેમને સતં ચડ્યું અને તેમણે પોતાના માટે રથ લાવવા

આજ્ઞા ફરમાવી તેઓ રથારૂઢ યદ્દૃપતિના શમને મેળવવા સાર આત્રામાં આધ્યા રાઠોડો તરફથી સતીના સાર રસ્તા બતાવવાની અને કાઈ પણ પ્રકારે મુસદ્દામાનો તરફથી તેમની ઇજ્જતને અપમાન થાય તેવું કંઈ કૃત્ય કરવામાં ન આવે તે સાર પૂરતા બદોબરતને મારે કેટલાક રક્ષકો રાખવાની ભેગવાઈ કરવામાં આવી

ભટ્ટીઆણીજી રક્ષકો સાથે જે ગલીમાં વીર તોગાજીનું ઘડ અને શિર હતું, ત્યાં આવી પહોંચ્યા એટલે રાજપૂતોએ “સતી માતાજીરી જય” એવો ઘેર અવાજ કર્યો અને મહારાજને સતીના પધારવાની વરદી પહોંચાડવામાં આવી. મહારાજ તો શમને પોતાની છાતી સાથે રાખી, એક હાથમાં સોનાના થાળમાં વીર “તોગાજી”નું શિર અને બીજા હાથમાં ખુદી તલવાર લઈ ઊભા હતા.

ત્યાં સતી દેવી આવી પોહોંચ્યા અને તેમણે મહારાજને વિનંતિ કરી કે “મોરા પતિરો શિર મોંને દેવારી કૃપા વઢે, મોરે મોરા પતિસુ છેટો પડ જય હે.”

મહારાજએ તુરત પોતાના હાથમાંનો થાળ સતીને આપ્યો, અને પછી ઘડને જતે હિંચણી રથમાં સતીની પાસે સુવાડવામાં આવ્યું તમામ રાજપૂતોની સવારી સતી દેવીના પાછળ ભેધપુરના ઉતારે જવા સાર નીકળી. લશ્કરનો બદોબરત, વાઘોના રવ, સતી દેવીના અને વીર-વર તોગાજીના જય ઘોષ વચ્ચે આ મહાન રાજપૂત સરદસ ભેધ પુરના ઉતારામાં આવી પહોંચ્યું આ સમયે મીર ખાનઝાખાન પણ સાથે જ હતા.

મહારાજએ શ્રી સૂર્ય ભગવાનનાં પુત્રી પતિતપાવિની જમુનાજીના કિનારા ઉપર સતી દેવીને સાર ચંદનની ચિતા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી. અંદર અખીલ, ગુલાલ, કેસર, કરતુરી વિગેરે સુગંધિ પદાર્થો ભરવા તથા અંદર પુષ્કળ ઘી રેડવાની આજ્ઞા કરી બીજી તરફ સતી દેવીને શમશાને લઈ જવા સાર સવારી તૈયારી કરવાની પણ ગોઠવણ કરાવી, અને તમામ ઉમરાવોને રોડી ઠસુના કરાવવાનો હુકમ કરમાવ્યો.

આ વખતે મીર ખાનઝાખાન કે જેઓ છેક સુધી સાથે હતા, તેમણે પોતાના ઘર તરફ જવા સાર મહારાજ પાસે રજા માગી અને તેઓ પોતાના ઘેર ગયા.

અર્ધ મહારાજને સવારી તૈયાર થવાના તેમ જ ચિતા તૈયાર થવાના સમાચાર પહોંચાડવામાં આવ્યા એટલે ઉમરાવો અને ભેધ-પુરના સરદારો અને રાજપૂત સૈન્ય સાથે મહારાજએ સતી દેવીની

કમશાન યાત્રાની સવારી ગોઠવી; આગળ પાછળ સરખા સરખા હાથીઓ રાખી વચ્ચે સતી દેવીનો રથ ગોઠવવામાં આવ્યો, જેની અંદર આપણી વાર્તાના મહાન નાયક વીરવર “તોગાજી”નું “ધડ” અને “શિર” પણ હતું. વળી સવારીમાં તમામ રાજપૂત સૈન્ય ચઢવાનું હોવાથી તેને પણ અગાડી પછાડી સરખા હિરસામાં વહેંચી નાંખવામાં આવ્યું. વચ્ચે વચ્ચે દરેક સૈન્યના પોતાના ડંકા અને રાજ્યચિહ્ન-નિશાન-પણ શોભી રહેલાં હતાં. સતી દેવીના રથની બંને બાજુ ચોક્કસ સાડી વીર રાજપૂતોને હાજર રાખવામાં આવ્યા હતા.

રથની અંદર સતી દેવી ખુશનુમા ચહેરામાં પ્રિય પતિનું ધ્યાન ધરી બેઠાં હતાં. તેમણે કપાળમાં કેસરની આડ કરી હતી, સેંથામાં સિંદુર પૂર્યું હતું, કમળ સમાન પ્રકુલિત ઉજ્જવલ નેત્રોમાં કાબળ આંજ્યું હતું, શિરના કેશ છૂટા કરી તેને ઘીથી લથથબથ કરી નાંખવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે સાક્ષાત્ જગદંબાના સમાન બની રથમાં બેઠેલાં ગંભીર મુદ્રામય સતી દેવી આવ્યાં. તરત જ રાજપૂતોએ તેમને હર્ષ અને શોકમય ચહેરાથી “સતી સાતાજીરી જય”ના મહાન ઘોષથી વધાવ્યાં. નિયત કરવામાં આવેલા રથળ ઉપર સવારીમાં રથ ગોઠવાયો, એટલે મહારાજે સવારી આગળ ચલાવવા આજ્ઞા કરી.

જ્યારે તોગાજીનું “ધડ” શાન્ત થયાના, અને તેને લઈ જવામાં આવ્યાના અને રાજપૂતોએ શહેર ખાલી કરવાના સમાચાર સુસલ-માનોને મળ્યા, ત્યારે તેઓ પોતાની ચોક્કસ ખાત્રી કરી ધર બહાર નીકળવા લાગ્યા.

“ભટ્ટીઆણીજી” સતી થાય છે, એ સમાચાર જ્યારે ગામમાં આલુમ થયા ત્યારે હિન્દુ, મુસલમાન, યુવાન-વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો નગર બહાર સતી દેવીનાં દર્શન કરવા સાડી-આવી પોહોંચ્યા અને જોતજોતામાં તે રસ્તાની બંને બાજુએ પ્રેક્ષકવર્ગની ભારે ભીડ જામી ગઈ. રસ્તામાં જેમ જેમ પોતાના આગળ થઈ સતી દેવીનો રથ પસાર થતો હતો તેમ તેમ “સતી સાતાજીરી જય”ના પ્રેક્ષકો અને રાજપૂતો ગગન-મંડળને લેદીને, જાણે ધન્વને હવે દહેશત રહી નથી, એવી ખબર આપતા ન હોય!!! એવા ભારી અવાજો કરતા હતા.

લોકોના જ્યજ્ઞચક્રારના ઘોષ, વાઘોના ઘોષ અને સવારીમાંનાં હાથી, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે પશુઓના ઘોષ વચ્ચે ફટલાક સમય બાદ સવારી પવિત્ર ચમુનાજીના કિનારા ઉપર, જ્યાં સતી દેવીના માટે ચિતા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ત્યાં આવી પહોંચી.

સવારી ચિતા પાસે આવી, એટલે ચિતાને ફરતા પ્રથમ હાથીઓ, ત્યાર બાદ ઘોડાઓ અને ત્યારબાદ ઉટોની હારો મહારાજના ફર-માનથી કરવામાં આવી અને સૈન્યને જે બાણુ બે જગ્યામાં ઉભું રાખવામાં આવ્યું.

અકરણુ-ખારમું

મુરશદનો ખાલ

હોહા - અમૃત ભરે તન મન બચન, નિરા દિન પર ઉપકાર,
પરણુ માનત મેર સમ, બિરલે સન્ત સંસાર

જે ધપુરથી પાછા આવ્યા પછી આપણે મીર ખાનઝાખાનના ઘરની મુલાકાત હજી સુધી લીધી નથી માટે પ્રિય વાચક ! તમે પણ મારી સાથે આ બહાદુર અને સત્યવક્તા ખાન સાહેબને ત્યાં ચાલો, અને ત્યાંના કામકાજથી વાકેફ થઈ, પછી આપણે પુનઃ સતી દેવીનાં દર્શન કરવા આવીશું સતી દેવીના કાર્યક્રમથી વાકેફ થવા તમને ઉત્સુકતા તો હશે જ, પણ આપણુ ખાન સાહેબના ઘરની મુલાકાત લઈને આવીશું, ત્યાં સુધી એ કામ એટલેવી જ અટકાવીશું. તમારા તે ઉત્સાહલયાં કાર્યમાં નિક્ષેપ આવવા સંભવ નથી, માટે ચાલો.

મીર ખાનઝાખાન રાજસ્થાનોમાં ફરી કુશળતાથી ફેટલાક મહિના વીસા પછી જ્યારે ઘેર આવ્યા, ત્યારે તેમનાં ધર્મપત્નીને ફેટલો બધો આનંદ થયો હશે, તેનું વર્ણન કરવાનું અમે મુદતની રાખી, તે કાર્ય અમારા પ્રિય વાચકોને જ બજાવીએ છીએ, અને આગા રાખીએ છીએ કે, તેઓ પોતાના અનુભવ મુજબ આ બાઈના આનંદનું અનુમાન કરી શકશે.

આજે તો મીર સાહેબ આજો દિવસ સવારીના કાર્યક્રમમાં સામેલ હતા, એટલે અત્યારે જ માત્ર તેઓ પોતાના ઘર તરફ આવ્યા. તેમના આવવાના સમાચાર જાણી તેમનાં પ્રિય સંદાણી (પૈને જાતના સંપદ હતા તેથી) તેમને સામા લેવા સારૂ આવ્યા તેઓ પતિને લઈને પોતાને રહેવાના મુકામના ખાનગી ઓરડામાં આવ્યા આજના સમાચાર જાણવાની અતિ ઇન્ટેન્સિટી બતાવી પતિને પૂછવા લાગ્યા કે - “ખાવિંદ ! આજ તો આપકા મુદતકા રોજ થા, ઇસલે આજ જો કુછ બના હો ઉસકા સબ સમાચાર મેરેકો કહનેકી મહરબાની કરો ”

મીર સાહેબે જવાબ આપતા જણાવ્યું કે - “અય પ્રિયા ! આજકે સબ સમાચાર કહનેકો તો મેં આયા હું લેકિન મેરે ખારતે એક પવાલા કાવાકા મંગવાઓ. શીર મેં તુમકો સબ અહેવાલ કહુંગા ”

સૈદાણીએ પતિના માટે કાવાનો એક પવાલો લાવવા લુંડીને આજ્ઞા કરી, પેતે પાછા પતિના પાસે આવી બેઠાં; એટલે મીર સાહેબે આજના દિવસમાં બનેલી હકિકતના સમાચાર આપ્યા.

આ દરમ્યાન લુંડીએ પણ કાવો તૈયાર કરી નાંખ્યો અને સુંદર ચાંદીના પવાલામાં લાવી. બે પવાલા સાથે પોતાના માલિક પાસે રજુ કર્યો, બન્ને ધણીધણીઆણીએ તેને યોગ્ય ન્યાય આપી પેલી લુંડીને લાવેલાં પાત્રો સાથે વિદાય કરી અને પછી મીર સાહેબ પોતાનાં સૈદાણી સાથે વાત કરવા લાગ્યા કે:-

“દેખો, તુમને સમાચાર તો આજકે રોજકે સમજ લીયે, લેકિન મેરેકો ખ્યાલ હુવા કિ જબ ઇસ તરહ એક રાજપૂત સ્થાદી કરકે ફીર તુરતહીં સિફ મેરે બાસ્તે મરનેકો તયાર હુવા ઔર મરા બી તૌ સહી; ઔર ઉસકી ઔરત બી અપને ખાવિદકે સાથમેં જલતી હૈ. યે સબ સિફ મેરેહીં બાસ્તે હુવા, ઔર રાજપૂતેને અપની ખીરતા બરાબર પાદશાહકો મેરે કહનેકી તરાં દીખા બી દી. અબ જબ વો રાજપૂત અપને બાસ્તે મરા તૌ, અપને ફીર ઇસ સંસારમેં કયા સુખકે બાસ્તે ઐસે પાદશાહોંકે પાસ રહના ચાહિએ? ઇસસેં મેરા તૌ ઐસા બિચાર હૈ કિ મેં બી ઉસ હિન્દુ વીરકે પાસ મેરી કબર ગડાકે ઇસ દુનિયાંકા છોડકે સો જાઉં. તુમ સુએ કયા સલાહ દેતી હૌ?”

સૈદાણીએ પ્રિય પતિના સત્ સાથે મળતા થતાં જણાવ્યું કે:-
“ખાવિદ! જબ આપ ઇસ દુનિયાંસેં જાતે હૌ, ફીર મેં બી યહાં કયા બાસ્તે રહુંગી? મેરેકો આપકે ગયે બાદ ઇસ દુનિયાંસેં કયા લાભ ઉઠાના હૈ? ઔર જબ વો બી લટીઆણી અપને શૌહર સાથ જાતી હૈ, તૌ મેં બી મેરે શૌહરકે સાથ ચલુંગી. મહરબાની કરકે આપ બી પધારે ઔર મેરેકો સાથહી લૈ ચલૌ.”

મીર પત્નીના આવા હિસ્મતેલયાં અને પોતાની સાથે સંમત ઉદ્ધારો સાંભળી તેને શાહબાશ! શાહબાશ!! નાં વચનાથી વધાવી લીધા અને પોતે પોતાના માટે ઘોડો તથા સૈદાણી માટે એક રથ મંગાવવા આજ્ઞા ફરમાવી, અને એક નોકરને ચિતાથી ફેટલાકે દૂર પોતાની બન્ને કબરોના ખાડા તૈયાર કરવા મોકલ્યા.

મીરે પોતાના તથા પોતાનાં પત્ની સાથે કબરના ખાડા ખોદવા નોકરને મોકલ્યા બાદ, જાણે પોતાને કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ વિચારનાં ને વિચારમાં સૈદાણીને પૂછવા લાગ્યા કે:-“જબ મેં અંતરવેદ પ્રાંતમેં સૂખા ચા, ઇસ બખ્ત એક ફકીરકી નોકરી ઉઠાઇ થી. ઇસસેં

ખુશ હો કરકે જતી બખત વો મુરશદને મેરેકો કુછ અપને બાલ દીયે થે, ઓર કહા યા કિ, ‘જબ તુમ કોઇ બડી આફતમે આ પડો ઉસ બખત ઉસ બાલકો જવાના; મેં જહાં હોઉંગા વહાસે તુમારે પાસ આઉંગા ઓર તુમકો આફતસે છુડાઉંગા’, વો બાલ મેંને અપની સન્દુકમે એક ડબ્બીમે રક્ષકે રક્ષે હૈ, મો તુમ જાઓ ઓર ઉસ ડબ્બીકો તો ઉઠા લાઓ.”

સૈદાણી પણ હર્ષમા આવી તે લેવા દોડ્યાં અને તુરત લાવી ડબ્બી પ્રિય પતિ સમક્ષ રજુ કરી. મીર સાહેબે તેને ઉઘાડી તપાસી જોઈ અદર બાલ હોવાની ખાત્રી કરતા સૈદાણીને જણાવ્યું કે - “અય ખીખી ! બાલ તો હૈ, લેકિન વો મુરશદકો કહના સચ્ચા હોગા યા અપની તારીફકે ખાસ્તે ઉન્હુને મુઝે દીયે હૈંગે, ઉસ ખાસ્તે મેરા મન ખાત્રી નહીં દેતા હૈ શીર ઉસકો અમલ કરના યા નહીં ? તુમારા કયા બિચાર હૈ ?”

સૈદાણીએ પતિને તેવા મુરશદોના કહેવા ઉપર પૂર્ણ ભરોસો રાખવાનું જણાવતાં જણાવ્યું કે - “અય ખાવિદ ! આપકે દિલમે ઉસ મુરશદકે કહને પર ભરોસા કયોં નહીં હોતા હૈ ? વો લોગ ખુદાકે વલી હૈ ઓર ઝૂંઠ નહીં બોલતે હૈ. ઇસ ખાસ્તે ઉસ મુરશદકો કહના સચ્ચા સમજકે ઉસકો આપ અમલ કરો અગર સચ્ચા હો ગયા તોખી અપની ઇજ્જત હોગી ઓર સચ્ચા ન હુઆ ઓર કુછ અપના કામ નહીં હુવા, તો અપન ઉસ સતી દેવીકે સાથમે કબરમે ગડેંગે તો બી અપની ઇજ્જત હોગી જબ અપનકો ગડના હૈ ઓર મરના બી હૈ તો શીર મોતસે બચનેકે ખાસ્તે બન સકે ઇતને ઇલાજ કયોં નાહિ કરતે ? અગર આપકે પાસ મોતકો ઇલાજ હૈ, શીર આપ ઉસકો નતીજા નહીં દેખોંગે તો લોગ આપકો નિંદા કરેંગે. ઇસ ખાસ્તે બી તો ઉસકો અમલ કરના ચાહિએ એસી મેરી અરજ હૈ, શીર આપકો જૈસા બિચાર મેં તો આપકે સાથ કબરમે ગડનેકો તયાર હુ”

આવા પવિત્ર પત્નીનાં વચનો સાંભળી મીર સાહેબ કહેવા લાગ્યા કે - “જબ તુમ રથમે આઓ. મેં મેરે ઘોડકે ઉપર જમનાજીકે કિનારે પર જતા હુ, ઓર મુરશદકે બાલકો નતીજા દેખતા હુ ખુદા જો કરૈ સો સહી”

આમ કહી મીર સાહેબ સૈદાણીને પછાડી મૂકી પોતે ઘોડા ઉપર સ્વાગ થઇ ઘોડાને ઉતાવળથી દોડાવતા યમુનાજીના કિનારે જ્યાં ચિતા તૈયાર કરવામાં આવી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ત્રીસું

મુરશદ અને સતી ભટ્ટીયાણી

હોહો:—શશિ કુમુદનિ પ્રકલિત કરત, કમલ વિકાસત બાન;

બિનુ માંગે જલ દેત ધન, ત્યોંહી સન્ત સુખન. ૧

પતરવર, રસરવર, ઉસન્ત જન, ચૌથૌ બરસૈ મેહ;

પરમારચકે કારણે, આરૌ ધારૌ દેહ. ૨

મીર સાહેબે મોકલેલ માણસ પોતાની સાથે મળુરો લઈ મીર સાહેબના ફરમાવ્યા મુજબ ચિતા પાસે આવી પોહોંચ્યો, અને ચિતાથી થોડે દૂર બે કબરો તૈયાર કરવાની તબવીબ કરવા લાગ્યો. આ કૃત્ય જોઈ રાજપૂતો આશ્ચર્યમાં પડ્યા, અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ વળી ત્રીજું તાન શું છે? એટલામાં મહારાજની દૃષ્ટિ પણ તેમના ઉપર ગઈ અને તેમણે મળુરોને કામ કરતા અટકાવી, મીર સાહેબના નોકરને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પૂછવા લાગ્યા કે:—“થે કુંણ હો? અર થે કાંઈ કરૌ હો?”

પેલા નોકરે જવાબ આપતાં હાથ જોડીને જણાવ્યું કે:—“હજુર! મેં મીર ખાનઝાખાન સાહેબકા ગુલામ હું, ઓર મેરે માલિક અપની સૈદાણીકે સાથ ઇસ સતી દેવીકે સાથ હી જના ચાહતે હૈં; ઇસસેં મેરેકા દો કબરેં ગડવાનેકે લિયે લેજા હૈ ઓર આપ પીછેસેં સૈદાણીકે સાથ આતે હૈં.”

આ સાંભળી મહારાજ અને અન્ય રાજપૂતો મીર સાહેબનાં એક સાચા મુસલમાન તરિક વખાણ કરવા લાગ્યા. મહારાજને મીર સાહેબને વગર કારણે જન્મતનશિન થતા જણી બહુ ખેદ થવા લાગ્યો. તેમણે મીરના નોકરને કબર ગોડવાની મના કરી.

રાજપૂતો ચિતામાં મગ્ન થઈ મીર સાહેબની પ્રશંસા કરે છે, તે અરસામાં દોડતા ઘોડાથી મીર ખાનઝાખાન ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આથી તો રાજપૂતોમાં ભારે ચિતા ઉત્પન્ન થઈ, કારણ કે તેઓ મીર સાહેબના સહવાસમાં આવ્યા હતા, તે ઉપરથી તેમની ખાત્રી હતી કે મીર પોતાના નિશ્ચયથી કદાપિ પણ ફરવાના નથી અને જરૂર તે કબરમાં પોઢશે. મીર સાહેબ, મહારાજની પાસે આવ્યા એટલે મહારાજે તેમને કહ્યું કે:—“મીર સાહેબ! થે આપકા તૌકર કયા કરતા હો? થે આપરો કાંઈ બિચાર હૈ? આપ ક્ષમા ફરમાવૈં.”

મીરે જણાવ્યું કે:—“હજુર મેરે બારતે “તોગાજી” જૈસા ખીર ઓર “ભટ્ટીયાણી” જૈસી સતી સ્વર્ગકા જાતે હૈં, શીર મેં થહાં કિસ

ઔર સુખમે મૃદુ? હજુર “તોગા-૭” “મટ્ટીયાણી”-૭ સ્થાત્રી કચ્છે તુરત સ્વર્ગકો જ રહે હું, ઔર મૈને ઔર મેરી સંનાણીને તો બંદુન અખત સસારકો સુખ બી લીયા હૈ એમા મોકા આ પડા હૈ, ઇસસે હમારા નામ બી તો વીર “તોગા-૭” કે માથ અમ્મર હોગા, શીર આપ હમ લોગોકો મન અટકાવન કરે ખેર, ઇમકા બિચાર પીકે દરંગે, બકિન યે બી તો સુનો જાજ ન અનંદમે સુગા થા, હિમ અખત એક મુરશદ વહા આયા થા મેને હિમકી બહોત નીગરી થી યી. હિમસે હિસને જાતે અખત મેરેકો યે બાલ દીયે યે ઔર વ્હા થા કિ -“જાજ તુમ ભાગી આકૃતમે આ પડે તમ હિમકો જજાના મે જહા હોઈગા વહાસે આ જાઈગા, ઔર તુમકો આકૃતમે જયાઈગા.” આપ ફરમાવે કિ મે હિસકો અમલ કરૂં?”

મહારાજે પણ તે ફકીરનું કહેવું સત્ય છે કે કેમ? તે જોવા સાર તથા સત્ય હોય તો તેવા સ પુરૂષના દર્શન કરવા સાર, ગીગને તેનો ઉપયોગ કરવા જણાવ્યું. મીર સાહેબે પણ તુરત એક આગતો કકડો લઈ પેલી ડબ્બીમાંથી થોડા વાળ લઈ તેના ઉપર નાંખ્યા. વાળ બળવાનો ધૂમાડો થયો ત્યારે આકાશમાંથી એક દિવ્ય મૂર્તિ ઉતરી આવી તે ઉતરનાર મૂર્તિ એક ફકીર હતો તેના શિર ઉપર લાગા અને કાળા ચળકાટ મારતા કેશ હતા દાઢી અને મુઠ્ઠા પણ તેના શિરના કેશના પ્રમાણમાં જ લાંબા હતા તેની મુખમુદ્રા ઉપર ખુદાનું ચુર વરમી ગ્રહેતુ હતું. તેનો વર્ણ ગૌર હતો અને બાવથી છેક પગની ઘોટી સુધી તેણે એક લીલા ઝેશ્વરી વસ્ત્રની કફની પરિધાન કરી હતી તેની બગલમાં ફકીરોની માફક એક ઝોળી હતી એક હાથમાં મજાણુન ચીપીઓ અને બીજા હાથમાં સુંદર તસબી ધાણુ કરેલી હતાં સુખમાંથી ખુદાના નામનો પવિત્ર નામોરચાગ ચાવી રહ્યો હતો. તેના દર્શનથી જ સહુના અંતઃકરણમાં અલૌકિક પ્રકારનો પ્રેમ અને માન તેના તરફ થઈ આવ્યા, અને જોનારાઓને એમ લાગ્યું કે, આ કાંઈ ખુદાની મહાન શક્તિ ધરાવનાર ખુદાનો વલી છે, તેથી સહુએ તેને પ્રણામ કર્યો.

આ આકાશમંડળમાંથી ઉતરી આવેલી વ્યક્તિએ મીર ખાનજાન ખાનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે.-“મીર! તુમને કિસ કામકે ખારતે ઇંસ અખત મેરેકો યાદ કિયા? જો કામ હોવૈ મો પેશ કરો.” મીર ખાનજાખાને મુરશદને પગે પડતા બાદશાહની વાતચિતથી અત્યાં સુધીનો તમામ પ્રસંગ વર્ણવ્યો અને વિગેવમાં કહ્યું કે -“સિદ્ધ મેરે માસ્તે મે બીન-ગુન્હેગાર હિન્દુ જોડા મરતા હૈ. ઇનકા ઇસમે કુચ લાલ યા લોલ નહીં હૈ, ઔર મૈ બી ઉન્હકે સાથમે મેરી આગતકે સાથ કબરમે જાના

ચાહતા થા, લેકિન મુઝે આપકે બાલકી બાત યાદ હુઈ. ઇસસે આપકો બુલાયે હૈ. ખુદાવિદા અગર મેરે ઉપર આપકી ક મહરબાની હો તો, ઇસ મેરે હુવે રાજપૂત વીર “તોગાજી” કો આપ જીન્દા કરો કિ જીસસે યે સતી દેવીકા, મેરા, ઓર મેરી ઓરતકા બી જીન બચ જાયગા.” આમ કહેતા કહેતા મીરની આંખમાંથી અશ્રુઓની ધારાઓ વહન કરવા લાગી.

પોતાના પગ પાસે મીર ખાનઝાખાન બેઠેલા છે, તેમના શિર ઉપર પોતાનો પરમ પવિત્ર કર ધારી, સિંહના સમાન ધોર ગર્જનો કરતા તેમણે જણાવ્યું કે:—“મીર! જો સચ્ચે મુરશદ હોતે હૈ, વો ખુદાકો ઓર ઇન્સાનકો પહચાનતે હૈ. ઓર ઇન્સાનકો પહચાનકે શીરહી ઉસસે બાતચિત કરતે હૈ. ઓર વો લોગ હરએક આદમીકે સાથ જીસ તરફ મૈને તેરી સાથ બાતચિત કી, એસી બાતચિત કરતે નહીં હૈ. વો તો સિદ્દ તેરે જેસા કોઇ નેક આદમી પહચાનતે હૈ, તબ્બી તો એસી બાતચિત કરતે હૈ. હા, વો બાત સચ્ચ હૈ કિ વો લોગ કૌન ગરિબ, કૌન ગમ, કૌન રાજ, કૌન રંક, કૌન હિન્દુ, કૌન મુસલમાન, કૌન ઓરત ઓર કૌન મરદ-સખકે સાથ અપને બેટાબેટીકે તરફ આપ જીસ તરફ ચલતા ઓર રહમ રખતા હૈ, વૈસા હી ચલન ઓર રહમ રખતે હૈ. ઇનકો ન માન હૈ, ન અપમાન હૈ, ઇનકો ધનસે કુછ માયા રહતી નહિ હૈ, દુનિયાસે હરદમ અલાહિદે હી અર્થાત્ સંબંધ શિવાય જ રહતે હૈ. સિદ્દ ઇનકા ધન તો પરાયેકે ઉપર ઉપકાર કરનાહી હૈ, ઓર ઇનકો ખુદાકે શિવા ઓર કિશીકે સાથ કુછ નિરબત બી તો નહીં હૈ. ઇનકા સબી કામ પાક પરવરદિગાર ખુદાતાલા હરબખ્ત પેશ કરતા હૈ. વો લોગ કિશી બી આદમીકે ઉપર મહરબાની કરકે કુછ હુકમ ફરમાતે હૈ, ખુદા અપને વલીકા વો હુકમ પેશ કરતા બી હૈ. ઓર મૈને બી ઉસ પાક પરવરદિગારકે હી આધારસે તેરેકો મેરે બાલ તોડ કરકે દીયે થે; લેકિન મેરેકો નવાઈ માલુમ હોતી હૈ કિ તેરે જેસે પાક મુસલમાનકો બી મેરે ઉપર ભરોસા નહીં હુવા થા. લેકિન તેરી ઓરતકે કહનેલે તું યહાં પર આયા હૈ. અબી એસા મત હોને પાવે ઇસસે મૈને યે સખ હાલ તેરેકો કહા હૈ. ચલ, અબ મેં ઉસ રોઝ વીર “તોગા”કો જીન્દા કરતા હું.”

આ મુરશદનાં આવા જ્ઞાનમય વચનો સંભળી સર્વ હિન્દુઓ વારંવાર તેમને માન આપવા લાગ્યા. જ્યારે તેઓ ચિતા તરફ ચાલ્યા એટલે ચિતામાં બેઠેલાં સતી દેવીએ તેમને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી અટકાવતાં કહ્યું કે:—“પાક મુરશદજી! મેં મેરા પતિકું આપ મુસલમાન

હોવણેસેં આપરા હાથેસિ જીન્દા કરવાણા નહીં ચાહતી હું. આપ મોરા ઉપર ઔર મોરા પતિરા ઉપર કૃપા કરને, ઇન્દોંક જીન્દે મત કરે મેં આપસુ યે પ્રાર્થના કક હું આપ સ્વીકારને મોરી અરજ કબુલ કર લો”

મુરશદ મહાત્માએ “ભટ્ટીયાણીજી”ની પ્રશ્નસા કરતાં જણાવ્યું કે—“બેટી ! ખુદાકે વહા હિન્દુ ઔર મુસલમાનોંકી ઇલાહિદા મજદુમ નહીં રહતી હે. વહા તો સખ એકહી હે, ઔર ખુદાકા પદચાનનેવાલે ઔર ખુદાકે કાનુન સમજનેવાલે ઇન્સાન બી તો ઇસ ખાતકા સમજતે હે, ફીર તું ખુદાકા સમજકે તેરે ખાવિંદકે સાથ સતી હો કરકે મરનેકા તયાર હુધ હે, ઔર ખુદાકા નેક હુકમકા કયુ નહીં સમજતી હે ? બેટી ! હિન્દુ ઔર મુસલમાનકા ઇલાહિદા સમજનેવાલે પાક પરવરદિગાર ખુદાતાલાકા બરાગુન્હા કરતે હે, ઔર ખુદાકી ખૌફ ઉઠાતે હે હર એક મુસલમાન તો અપને મનસેં હિન્દુ ઔર મુસલમાનોંકા એકહી સમજતે હે. ઔર વો લોગ દોનુંહોં ખુદાકે પાક બચ્ચે હોનેસેં ખિરાદરહી હે ફીર ઇનકા અલાહિદા સમજનેવાલા ઇન્સાન પાક પરવરદિગારકા બરા ગુન્હેગાર ગીના જતા હે. બેટી ! તું બી ઇસસેં, મેરેકા મુસલમાન ઔર તેરેકા ઔર તેરે મરે હુવે પતિકા હિન્દુ સમજકે—અલાહિદા સમજકે ખુદાકા ખૌફ કયું ઉઠાતી હે ? ઇસકાબી તો ખિયાર કર.”

મુરશદનાં હિન્દુ મુસલમાન તમામ એક જ પરમાત્માનાં બાળક છે, અને બાળકો છે, એવાં ઉપદેશાત્મક વચનો સાંભળી ભટ્ટીયાણીજીએ તેમને જણાવ્યું કે—“ખુદાવિંદ ! મેં આપકુ ખુદ મેરે ખુદા અર પરમાત્મા સમજતી હું. પરન્તુ હમારેમેં વીર પુરપરા લડાઇમેં મૌત હોના આનંદરી ખાત સમજી જાવે હે, ઇણસેં બી તો મેં મોરા પતિકુ જીન્દા કરવાણારી ખાત ચાહું કાય નહીં, તો આપ ઇણ ખાતસું મોરા પતિકુ જીવતરો દાન દેવારી ખાત કરો કાય નહીં”

મુરશદે પોતાને ખુદા માનનાર ભટ્ટીયાણીજીનો ભ્રમ દૂર કરતાં જણાવ્યું કે—“બેટી ! મેં બી તો તેરે જેસા એક આદમી હું મેં ખુદા નહીં હું, ઔર મેં ખુદા બનબી નહિં સકતા હાં, ખુદાકા કુછ નર ખુદાકી મહરબાનીસેં ખુદાને મેરેકા દીયા હે વો ખાત સચ્ચ હે અર કોઇ સાયરને કહો બી હે કી—

આદમકા ખુદા મત કહો, આદમ ખુદા નહિં,

લેકિન ખુદાકે નૂરસેં, આદમ જીન્દા નહિં.

બેટી ! ઇસસેં તું બી મેરેકા ખુદા સમજનેકી ભૂલમેં મત ભૂલ જા”

પુન મુરશદે મીર ખાનઝાખાનને ઉદ્દેશીને કહેતાં જણાવ્યું કે—
“મીર ! ઇસ બાઇકા અપને કામમેં મશગુલ સમજકે મેં ઉસકે પતિકા

जलानेका उसको आग्रह नहीं कर सकता. क्युंकि पाछका डहना सच्य है कि, उस पाछके पतिका औसा भरना वो, वीर पुरुष होनेसे उसके आस्ते आनंदकी आत है. और धन होनुंके अलौकिक आनंदके में मेरी तरफसे तोड डालने नहीं आगता. वो लोगको खुदा अपनी पास आनंदमें रक्षै, औसी मेरी धनको दुवा है. ओलो तुमको और कुछ धन्तजारी है.”

आस कही सुरशह शान्त रखा, ओटले भीर आनआजाने तेमने जणायुं कः—“भुदाविंद! मेरेको और धन्तजारी नहीं है, सिई ओक यही धन्तजारीथी उसका ये नतीजा आपके सामने हो रहा है. मेरे आस्ते ये राडोड तोगाजने अपना जव दे करके अपनी पीरता हम सजको दिभाही है. उसको जन्दा करनेकी मेरेको धन्तजारी थी; लेकिन वो तौ आप आपको “लटीआलीज”ना कहते हैं. अज में आपको काध तकसिई उठानेका डहनेकी धन्तजारी नहीं रजता हूं. अज में बी धन होनुंके साथही जनेकी मेरी ओरके साथ धन्तजारी रजता हूं. आप धस काममें मुझे क्या हुकम करमाते हैं, वो सुननेकी धन्तजारी है; तौ गहरपानी करके मेरे आस्ते जे रास्ता हीक हो आप हुकम करमावें.”

सुरशह कहुं कः—“भीर! तुम ये हिन्दु लोगोके धस आदशाहतमें सच्ये भित्र हो. तुमको धनको छोडके जनेके आस्ते मेरी मना है. तुम धन हिन्दुओंसे भीवडे यहाँपर रहौ, और दरदस नेक आतोंसे तुमारी नेक उम्भर गुजर करौ. सच्ये मुसलमीनको आदिओकि ओसे जहादर हिन्दुओंसे भीवडे यवै, और हिन्दुओंका अपने जिरादरेसे सानै; और अपनी गजदणकी आद्रिक धन हिन्दुओंकी साथ यवै; और हिन्दुओंका बी आदिओ कि मुसलमीनोंका अपने जिरादर समजके धनके साथ आरोआर यववै कि उससे धस जालगमें अपना सज काम पेश कर सकें. धस सती आधने उस तरह अपना कार्य किया है, धस तरह सज हिन्दु-मुसलमीनोंका आदिये कि सज मिल करके अपने जगदसे ओक दुसरेके काममें मदद देना, और कार्यनिपुण होना. पाछके पतिने अपने काममें अपना ज है दीया है, धस आद्रिक सजी हिन्दु-मुसलमीनोंका अपना जे काम करना है. ज ही बी परवा न रक्षै, लेकिन अपना सजी जव भीला करके कार्यपरायण होना आदिये. देणो, भीर “तोगाज” तुम सजको ये समज गये हैं कि, मैंने मेरे जसे मेरे अयन-प्रतिनधि आत मानवाला समजके मेरे अयनके आस्ते मैंने मेरा ज है डाला है, यरेकि तुम सजको बी आदिये कि तुमारे जही परवा जगद-जगद जगतकी परवा रक्षौ. और दरदस उस उपायसे हिन्दु

મુસલમાનોને બિરાદરી બદલે એસા કામ કરો; અગર તુમ તુમારેમેં બિરાદરી બઢાવોગે ઔર એક સાથ મિલકે કામ કરોગે તો તુમારા ચહાય જીતના બારી કામ બી પેશ કર શકોગે. ઔર ખુદા એસા તુમારા હર કામમેં તુમ હિન્દુમુસલમાનોંકા મદત દિયા કરેગા. ઇસને હર બખ્ત અપને પર ભરોમે રખનેવાને અપને મુરિદોંકે કામ પેશ કિયે હૈ, ઔર પેશ કરતાહી રહતા હૈ વૈસે તુમ બી ખુદાકે મુરિદ બનકે ખુદાકે ઉપર ભરોસા રકખે કામ કરો, તુમારા બી વો પાંપરવર દિગાર ભલા કરેગા અબ તુમ ઇસ બાધકે સાથ મરનેકા સાહસ મત ઉઠાઓ એસા મેરા ફરમાન હૈ. બસ અબ મેં ચલા જતા હુ”

આમ પોતાનો અભિપ્રાય હિન્દુમુસલમાનોને જણાવી, જે રીતે અને જે રસ્તાથી આવ્યા હતા તે રસ્તે અર્થાત્ આકાશમાર્ગે દેવદૂત ચાલ્યા ગયા. સર્વે હિન્દુઓ અને મુસલમાનો તો તેમને જોતા જ રહ્યા અને થોડા જ સમયમાં તેઓ અદૃશ્ય થઈ ગયા.

મુરશિદ મહાત્મા અદૃશ્ય થયા બાદ સતીએ ચિતા પ્રકટ કરવા જણાવ્યું. એટલે રાજપૂતો પુનઃ તે કાર્યમાં જોડાયા. મહારાજે સતીની પૂજા કરી, મોટા મોટા રાજાઓએ સતીની આખરી પ્રશ્નિષ્ઠા કરી લીધી અને અન્ય રાજપૂતોએ પણ પ્રભુામ કર્યા.

તદનંતર મહારાજે સતીને પ્રાર્થના કરતાં જણાવ્યું કે —“હે જગદેવે ! મેં અર વીર તોગાજીને ક્ષાત્રવટ રખ્યોહી હૈ. યારા અર યારા પતિસું હમ હધળા ક્ષત્રિય ઉજળા હુવા હૈ, જીજી તરોંમુ હમારા ઉપર કૃપા કરને હમારો કામ સુધાર દીયો, અર મીર ખાનઝાખાનરી બાત રખદી અણુ-તરોં અમોંને કાંઈ આજ્ઞા ફરમાયન મોંને કૃતકૃલ કર દો. યારી સાસુરા બાસ્તે મેં તોગાજીરી તરોંમુ બંદોમસ્ત કરાય દેશોં, આ બાત યારા પતિને કહને મોંને કૃતકૃલ કરણી. મોંને અબ કાંઈ આજ્ઞા હૈ?”

મહારાજાએ પોતાનું કહેવું પૂર્ણ કર્યું એટલે સતી માતાજી તેમને કહેવા લાગ્યાં કે —“મહારાજ ! આપ ક્ષત્રિયોંરા શિરમોંક હૈ આપોંરા પ્રતાપસું તો યે સબ કામ હુવો હૈ. આપ જો યા કામ કરવારો બિચાર નહીં કરતે તો યે કામ હોવારો કહે હૈ ? સબ ક્ષત્રિયોં તો બાદશાહરા તેજમેં અંજા ગયા હા, પર આપેની કૃપા કરને ક્ષત્રિયોંગો નામ રખ્યો હૈ, જીજીસું મોંરા આપેની આશીર્વાદ હૈ કિ આપોંગો નામ યા પૃથ્વીપર અચળ રહશી અર આપરો વશ જગમેં અમ્મર નામ કરશી”

મીર ખાનઝાખાનને ઉદ્દેશીને કહેતાં સતીએ જણાવ્યું કે.—“મીર સાહબ ! આપને ક્ષત્રિયોંરી સન્મતી બાત બાદશાહસું કહને ક્ષત્રિયોંરા

નામ રખો હૈ, જીણસું લગવાન એકલિંગજી આપરો લલો કરશી. આપેરિ મોરી લારમં પધારવાસું કાંચ જાઓ હૈ? આપ અઠે રહશો તો હમારો ક્ષત્રિયોરો લલો આપરા હાથસું વૈ શકશી, જીણસું અર મુરશદ મહા-ત્મારી આજ્ઞા હૈ ઇણસું, મોરો બિચાર મુરશદજીરા જૈડો હૈ; ઔર મું આપોનં વિનંતિ કરને કહું કિ જો હમારા ઉપર આપરો પ્રેમ વૈ તો આપ અઠે રહ જાઓ.”

સતીનું કહેવું સાંભળી અન્ય રાજપૂતોએ પણ મીર સાહેબને આગ્રહ કરી અટકાવ્યા, અને કપર ગાડનાર નોકર તથા મજૂરોને પણ અટકાવ્યા. મીર પણ રાજપૂતોનો આગ્રહ અને મુરશદ તથા સતીનાં દુરમાનોથી વિરુદ્ધ જતાં અટક્યા. પોતાનાં સૈદાણી જેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં હતાં તેમને મળી સતી દેવીનાં દર્શન કરીનેજ ધેર જવા જણાવ્યું.

મહારાજે આ બધું કાર્ય આટોપ્યા પછી પુનઃ ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, પ્રેક્ષકોના જયજયકાર વચ્ચે ચિતાને પ્રકટ કરી, અને આગ લાગવાથી—અંદર ઘી વિગેરે ચોવડા પદાર્થો જરવામાં આવ્યાનું તો આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ તેથી—તુરત ચિતા સળગી ઉઠી અને તેમાંથી નીકળતી અગ્નિની જ્વાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તા કરવા લાગી. આગનો ધૂમાડો તથા રાજપૂતો તરફથી ચિતાના તરફ અખીલ ગુજાલ વિગેરે પદાર્થો ફેંકવામાં આવતા હતા તેના અંધકાર વચ્ચે થોડા જ સમયમાં સતીજી કયા રસ્તાથી, સ્વર્ગમાં પધાર્યાં તે પાસે ઉભેલા પણ કોઇ રાજપૂતો જાણી શક્યા નહીં. ચિતા ખરાબર પ્રકટ થઈ એટલે તમામ સવારી શોકમય ચહેરાથી સતી દેવીની આખરની જય બોલાવી ચિતાને પ્રણામ કરી, વાઘોના ઘોરરવ વચ્ચે શહેર તરફ જવા સાફ નીકળી.

રાજપૂતોએ આજની રાત્રિ શોકમય વ્યતીત કરી, અને તેઓ પુનઃ વખતો વખત વીર “તોગાજી”ની પ્રશંસા કરી કૃતકૃત્ય બનવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

ઉપસંહાર

દોહા:—પ્રથમ રજેબન અર ઉઠાકરી, તા ઉપર ય અવિવેક;
યહ ચાંદ લેખા હુઆ, અનરય કરે અનેક.
પ્રથમ જતાં, રઘર પલટતાં, ઇત્રિયા પડન્તોં તાવ;
એ તીનૂં દિન સરણુરા, કહા રંક ! કહા રાવ !

આપણે, આ વાર્તા જે સમયની છે તે સમયના તથા હાલના સમયના ક્ષત્રિયોની તુલના, જો કદાચ આ પ્રકરણમાં કરીશું, તો તેમાં કંઈ અયોગ્ય થતું નથી, એમ જ મનાશે.

જે સમયે બાદશાહે દરબારમાં ક્ષત્રિયોના સંબંધની વાર્તા શરૂ કરી તે વખતે તમામ ક્ષત્રિયો દરબારમાં હોવા છતાં, તેઓ કંઈ જ જવાબ આપી શક્યા નહીં; એવો સખત બાદશાહનો પ્રભાવ તેમના ઉપર પડી ગયો હતો. અસારે પણ તેમની તે જ દશા તેઓ ભોગવતા આવે છે, તે જોઈ આપણે આશ્ચર્ય થવા સરખું છે. તે સમયને વિત્તાને ધણો સમય થયો છે, છતાં ક્ષત્રિયો પોતાની સ્થિતિ સુધારવા કંઈ પણ તજવીજ કરી શક્યા નથી. તે તેમને માટે ખરેખર શોકપ્રદ છે. તેનું કારણ માત્ર તેમના મૌજશૌખ, અદર અદરના કલેશ અને પ્રમાદ જ છે. જો તેઓ એક ખીજા પ્રત્યેના કુસંપ ત્યાગે તો ક્ષત્રિયમાં તેમનાથી ભારતને ભારી લાભ થવા સંભવ છે. કારણ તેમના પાસે રાજ્યસત્તા છે, અને તેનો જો તેઓ સદુપયોગ કરી, નિદાન પોતાની પ્રજાના અને આખા દેશના હિતના ખાતર અનેક પ્રકારના કાર્યો કરી શકે છે. એવી રીતે તમામ દેશી રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવા ખાતર હિન્દુ રાજાઓ અને મુસલમાન નવાબો પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે, તો પોતાની અને સાથે પારકી પણ પ્રજા સુખી થઈ તેમના ઉપર ઐશીવદિની વૃદ્ધિઓ કરશે. પરંતુ જો તેઓ પોતાની સત્તાનો સદુપયોગ ન કરતાં માત્ર મૌજશૌખ, અદર અદરની ધખા અને પ્રમાદને ચાલુ રાખી, તેઓ રાજા છે અને તેથી તેમણે પ્રજાને સર્વ રીતનો સંતોષ આપવો એ તેમની ફરજ છે, તેને વિસરી જઈ માત્ર રૈયતનું સત્વ ઐયવામાં અને અસારના સમયમાં, જેમ કાંઈ કાંઈ સ્થળે પ્રજાની આગર અને જનમાલનું રક્ષણ પણ કરવામાં આવતું નથી, તે મુજબ વર્તવામાં મથનુંલ રહે તો, ઈશ્વરના ક્રોધથી તેવા રાજાઓને અસ્ત થતો પણ આપણે જોઈ શકીએ. રાજાને ઈશ્વરે મૌજશૌખ કરવા સારું રાજ્ય સત્તા આપી જ નથી; માત્ર પ્રજાના હેઠોતું રક્ષણ કરવા સારું પ્રજાના જનમાલ અને આખરનું રક્ષણ કરવા સારું તેમને એક રખવાળ તરીકે આ લારી સત્તા આપવામાં આવી છે *

* તે વાતને જો તેઓ બૂધી જાય તો મહાન સદ્ગત બ્રહ્મસદ્ગ કવિ “જેટ” શવ હર્ષ “જઠાલાલ”ના નીચે જણાવેલા વચનોનો કડવો અનુભવ તેવા રાજાઓને આપવો પડે.

કવિત્ત -
એરે રતનાકર સમસ્ત સરી ઠાકર જોઈ, આકરકી કદી નેક ચિતમે ન લાવો ગે,
સાગર હો એકો જો કરોગે નહ નાગર જોઈ, “જેટ” કવિ ગાનરતે હમ્મ પડ પાવો ગે,
પાય ધન પૂર ના કરોગે હુ ન હુર કાકો, જો હે નારા નૂર ધામ ધૂર પૂર વાવો ગે,
હોયકે પ્રહસ્તના તમેગે હનમત્તા તો, ઈશ્વર અગસ્ત કોપ અસ્ત હોય નરો ગે.

નામ રખો છે, જીણું ભગવાન એકલિંગજી આપરો ભલો કરશી. આપેરે મોરી લારમે પધારવાસું કંચ ઝાઝો છે? આપ અઠે રહશો તો હમારો ક્ષત્રિયોરો ભલો આપરા હાથસું વે શકશી, જીણું અર મુરશદ મહા-તમારી આજ્ઞા હૈ ધણું, મોરો બિચાર મુરશદજીરા જૈઝો હૈ; ઓર મું આપોને વિનંતિ કરને કહું કિ જો હમારા ઉપર આપરો પ્રેમ જૈ તો આપ અઠે રહ જાઓ.”

સતીનું કહેવું સાંભળી અન્ય રાજપૂતોએ પણ મીર સાહેબને આગ્રહ કરી અટકાવ્યા, અને કબર ગાડનાર નોકર તથા મળુરોને પણ અટકાવ્યા. મીર પણ રાજપૂતોનો આગ્રહ અને મુરશદ તથા સતીનાં દુરમાનોથી વિરુદ્ધ જતાં અટક્યા. પોતાનાં સૈદાણી જેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં હતાં તેમને મળી સતી દેવીનાં દર્શન કરીનેજ ઘેર જવા જણાવ્યું.

મહારાજે આ બધું કાર્ય આટોપ્યા પછી પુનઃ ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, પ્રેક્ષકોના જ્યજ્ઞકાર વચ્ચે ચિતાને પ્રકટ કરી, અને આગ લાગવાથી—અંદર ઘી વિગેરે ચોવડા પદાર્થો ભરવામાં આવ્યાનું તો આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ તેથી—તુરત ચિતા સળગી ઉઠી અને તેમાંથી નીકળતી અગ્નિની જ્વાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તા કરવા લાગી. આગનો ધૂમાડો તથા રાજપૂતો તરફથી ચિતાના તરફ અળીલ ગુલાલ વિગેરે પદાર્થો ફેંકવામાં આવતા હતા તેના અંધકાર વચ્ચે થોડા જ સમયમાં સતીજી ક્યા રસ્તાથી, સ્વર્ગમાં પધાર્યાં તે પાસે ઉભેલા પણ કોઇ રાજપૂતો જાણી શક્યા નહીં. ચિતા બરાબર પ્રકટ થઈ એટલે તમામ સવારી શોકમય ગ્રહેરાથી સતી દેવીની આખરની જ્ય બોલાવી ચિતાને પ્રણામ કરી, વાઘોના ઘોરરવ વચ્ચે શહેર તરફ જવા સાફ નીકળી.

રાજપૂતોએ આજની રાત્રિ શોકમય વ્યતીત કરી, અને તેઓ પુનઃ વીર “તોગાજી”ની પ્રશંસા કરી કૃતકૃલ બનવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

ઉપસંહાર

પ્રથમ રજોબન અર ઉઠાકરી, તો ઉપર અવિવેક;
હ ચાંદ લેળા હુઆં, અનરય કરે અનેક.
પ્રથમ જતાં, રધર પલટતાં, ઇત્રિયા પડન્ટાં તા
એ તીનું દિન મરણુરા, કહા રંક ! કહા રા

પણ, આ વાર્તા જે સમયની છે તે સમયના ક્ષત્રિયોની તુલના, જે કદાચ આ પ્રકરણમાં કરી શકાય તેવું નથી, એમ જ મનાશે.

જે સમયે બાદશાહે દરબારમાં ક્ષત્રિયોના સમક્ષની વાર્તા શ્રવ કરી તે વખતે તમામ ક્ષત્રિયો દરબારમાં હોવા છતાં, તેઓ કંઈ જ જવાબ આપી શક્યા નહીં; એવો સખત બાદશાહનો પ્રભાવ તેમના ઉપર પડી ગયલો હતો. અલારે પણ તેમની તે જ દશા તેઓ ભોગવના આવે છે, તે જોઈ આપણે આશ્ચર્ય થવા સરખું છે. તે સમયને વિચારને ધણે સમય થયો છે, છતાં ક્ષત્રિયો પોતાની સ્થિતિ સુધારવા કંઈ પણ તજ્જવીજ કરી શક્યા નથી. તે તેમને માટે ખરેખર રોકમદ છે. તેનું કારણ માત્ર તેમના મૌજશૌખ, અંદર અંદરના ક્લેશ અને પ્રમાદ જ છે. જો તેઓ એક ખીખ પ્રત્યેના કુસંપ ત્યાગે તો ભવિષ્યમાં તેમનાથી ભારતને ભારી લાભ થવા સંભવ છે. કારણ તેમના પાસે રાજ્યસત્તા છે, અને તેનો જો તેઓ સદુપયોગ કરી, નિદાન પોતાની પ્રજાના અને આખા દેશના હિતના ખાતર અનેક પ્રકારના કાર્યો કરી શકે છે. એવી ગીતે તમામ દેશી રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવા ખાતર હિન્દુ રાજ્યો અને મુસલમાન નવાબો પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે, તો પોતાની અને સાથે પારકા પણ પ્રજા સુખી થઈ તેમના ઉપર આંશીવદિની વૃદ્ધિઓ કરશે. પરંતુ જો તેઓ પોતાની સત્તાનો સદુપયોગ ન કરતાં માત્ર મૌજશૌખ, અંદર અંદરની ઇર્ષ્યા અને પ્રમાદને ચાલુ રાખી, તેઓ રાજા છે અને તેથી તેમણે પ્રજાને સર્વ રીતેનો સંતોષ આપવો એ તેમની ફરજ છે, તેને વિચારી જઈ માત્ર રૈયતનું સત્વ ઐયવામાં અને અલારના સમયમાં, જેમ કોઈ કોઈ રથને પ્રજાની આગર અને જનમાલનું રક્ષણ પણ કરવામાં આવતું નથી, તે મુજબ વર્તવામાં મથાનું રહે તો, ઈશ્વરના કોપથી તેવા રાજ્યોનો અસ્ત થતો પણ આપણે જોઈ શકીએ. રાજાને ઈશ્વરે મૌજશૌખ કરવા સારું રાજ્ય સત્તા આપીજ નથી; માત્ર પ્રજાના હેઠોતું રક્ષણ કરવા સારું પ્રજાના જનમાલ અને આગરનું રક્ષણ કરવા સારું તેમને એક રખવાળ તરીકે આ ભારી સત્તા આપવામાં આવી છે.*

* તે વાતને જો તેઓ ભૂલી ગય તો મહાન સદ્ગત બ્રહ્મદેવે કવિ “જે” રાવ ઉર્ડે “જેઠાલાલ”ના નીચે નજીવેલા વચનોનો કડવો અનુસર તેવા રાજાઓને આપવો પડે.

કવિતા -

એરે રતનાકર સમસ્ત સરી ઠાકર બૈ, આકરકી કડી નેક ચિતમે ન લાગો મે,
સાાર હો એસો જો કરોગે નદ નાગર બૈ, “જે” કવિ ગા રતેં તુમ પદ પાવો મે,
પાય ધન પૂર ના કરોગે કુ ન દુર કોકો, હૈ હૈ નાચ નૂર ધામ ધૂર પૂર વાવો મે,
દોર્યકે બ્રહ્મસ્ના વનેગે ઉતમત્તવા તો, ઈશ્વર અગસ્ત કોપ અસ્ત હોય જનના મે.

નામ રખો હૈ, જીણસું લગવાન એકલિંગજી આપરૌ ભલૌ કરશી. આપેરિ મોરી લારમેં પધારવાસું કાંચ ઝાઝો હૈ? આપ અઠૈ રહશૌ તૌ હમારો ક્ષત્રિયોરૌ ભલૌ આપરા હાથસું વૈ શકશી, જીણસું અર મુરશદ મહા-તમારી આજ્ઞા હૈ ઇણસું, મોરો બિચાર મુરશદજીરા જૈડૌ હૈ; ઔર મું આપેનૈં વિનંતિ કરેં કહું કિ જો હમારા ઉપર આપરૌ પ્રેમ હૈ તૌ આપ અઠૈ રહ જાઓ.”

સતીનું કહેવું સાંભળી અન્ય રાજપૂતોએ પણ મીર સાહેબને આગ્રહ કરી અટકાવ્યા, અને કબર ગાડનાર નોકર તથા મજૂરોને પણ અટકાવ્યા. મીર પણ રાજપૂતોનો આગ્રહ અને મુરશદ તથા સતીનાં ફરમાનોથી વિરુદ્ધ જતાં અટક્યા. પોતાનાં સૈદાણી જેઓ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં હતાં તેમને મળી સતી દેવીનાં દર્શન કરીનેજ ઘેર જવા જણાવ્યું.

મહારાજે આ બધું કાર્ય આટોપ્યા પછી પુનઃ ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી, પ્રેક્ષકોના જયજયકાર વચ્ચે ચિતાને પ્રકટ કરી, અને આગ લાગવાથી—અંદર ઘી વિગેરે ચોવડા પદાર્થો ભરવામાં આવ્યાનું તો આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ તેથી—તુરત ચિતા સળગી ઉઠી અને તેમાંથી નીકળતી અગ્નિની જ્વાળાઓ આકાશ સાથે વાર્તા કરવા લાગી. આગનો ધૂમાડો તથા રાજપૂતો તરફથી ચિતાના તરફ અખીલ ગુજાલ વિગેરે પદાર્થો ફેંકવામાં આવતા હતા તેના અંધકાર વચ્ચે થોડા જ સમયમાં સતીજી કયા રસ્તાથી સ્વર્ગમાં પધાર્યાં તે પાસે ઉભેલા પણ કોઈ રાજપૂતો જાણી શક્યા નહીં. ચિતા બરાબર પ્રકટ થઈ એટલે તમામ સવારી શોકમય ગહેરાથી સતી દેવીની આખરની જય બોલાવી ચિતાને પ્રણામ કરી, વાઘોના ઘોરરવ વચ્ચે શહેર તરફ જવા સાડ નીકળી.

રાજપૂતોએ આજની રાત્રિ શોકમય વ્યતીત કરી, અને તેઓ પુનઃ વખતો વખત વીર “તોગાજી”ની પ્રશંસા કરી કૃતકૃત્ય બનવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ચૌદમું

ઉપસંહાર

ટોહા:-૧ઘન રજેબન અરુ ઉઠાકરી, તા ઉપર ૪અવિવેક;
યહ આરુ લેળા હુઆં, અનરય કરે અનેક.
૧ધમ જાતાં, ૨ધર પલટતાં, ૩ત્રિયા પડન્ટોં તાવ;
એ તીનૂ દિન મરણુરા, કહા રંક ! કહા રાવ !

આપણે, આ વાર્તા જે સમયની છે તે સમયના તથા હાલના સમયના ક્ષત્રિયોની તુલના, જો કદાચ આ પ્રકરણમાં કરીશું, તો તેમાં કંઈ અયોગ્ય થતું નથી, એમ જ મનાશે.

જે સમયે બાદશાહે દરબારમાં ક્ષત્રિયોના સંબંધની વાર્તા શરૂ કરી તે વખતે તમામ ક્ષત્રિયો દરબારમાં હોના છતાં, તેઓ કંઈ જ જવાબ આપી શક્યા નહીં; એવો સખત બાદશાહનો પ્રભાવ તેમના ઉપર પડી ગયો હતો. અસારે પણ તેમની તે જ દશા તેઓ ભોગવતા આવે છે, તે જોઈ આપણે આશ્ચર્ય થવા સરખું છે. તે સમયને વિલ્લાને ધણો સમય થયો છે, છતાં ક્ષત્રિયો પોતાની સ્થિતિ સુધારવા કંઈ પણ તજવીજ કરી શક્યા નથી. તે તેમને માટે ખરેખર શોકમદ છે. તેનું કારણ માત્ર તેમના મૌજશૌખ, અદર અદરતા કલેશ અને પ્રમાદ જ છે. જો તેઓ એક ખીખા પ્રત્યેના કુસંપત્યાગે તો ભવિષ્યમાં તેમનાથી ભારતને ભારી લાભ થવા સંભવ છે. કારણ તેમના પાસે રાજ્યસત્તા છે, અને તેનો જો તેઓ સદુપયોગ કરી, નિદાન પોતાની પ્રજાના અને આખા દેશના હિતના ખાતર અનેક પ્રકારના કાર્યો કરી શકે છે. એવી રીતે તમામ દેશી રાજ્યની પ્રજાને સુખી કરવા ખાતર હિન્દુ રાજાઓ અને મુસલમાન નવાબો પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે, તો પોતાની અને સાથે પારકી પણ પ્રજા સુખી થઈ તેમના ઉપર ઔચિત્યવિદિની વૃદ્ધિઓ કરશે. પરંતુ જો તેઓ પોતાની સત્તાનો સદુપયોગ ન કરતાં માત્ર મૌજશૌખ, અદર અદરની ઇર્ષ્યા અને પ્રમાદને ચાલુ રાખી, તેઓ રાજા છે અને તેથી તેમણે પ્રજાને સર્વ રીતનો સતોષ આપવો એ તેમની ફરજ છે, તેને વિસરી જઈ માત્ર રૈયતનું સાવ ઐયવામાં અને અસારના સમયમાં, જેમ કાંઈ કાંઈ રચણે પ્રજાની આમર અને જનમાલનું રક્ષણ પણ કરવામાં આવતું નથી, તે મુજબ વર્તવામાં મદ્યનુલ રહે તો, ઈશ્વરના કાપથી તેવા રાજ્યોનો અસ્ત થતો પણ આપણે જોઈ શકીએ. રાજાને ઈશ્વરે મૌજશૌખ કરવા સારૂ રાજ્ય સત્તા આપી જ નથી; માત્ર પ્રજાના હેઠોનું રક્ષણ કરવા સારૂ પ્રજાના જનમાલ અને આખરનું રક્ષણ કરવા સારૂ તેમને એક રખવાળા તરીકે આ ભારી સત્તા આપવામાં આવી છે *

* તે વાતને જો તેઓ સૂઝી નય તો મહાન સદ્ગત બ્રહ્મસદૃષ્ટિ “જેહ” શબ્દ ઉદ્ધે “જેહાલાલ”ના નીચે જણાવેલાં વચનોનો કડવો અનુભવ તેવા રાજાઓને આપવો પડે

કવિતા -

એરે રતનાકર સમસ્ત સરી ઠાકર જો, આકરકી કરી નેક ચિતમેં ન લાવો ગે,
સા રહો એલો જો ફરેજો નહ નાગર જો, “જેહ” કવિ ગાગરેતેં તુષ્ટ પદ પાવો ગે.
પાય ધન પૂર ના કરેજો કુ મહુર ઠાકો, જો હે નારા નૂર ધામ ધૂર પૂર વાવો ગે,
હોયકે પ્રદસ્તના વાલેજે હનમતતા તો, ઈશ્વર અજસ્ત કોપ અસ્ત હોય નારી ગે.

વળી જ્યારે બાદશાહ તરફથી ક્ષત્રિયોની વાર્તાની ચર્ચા શરૂ કરવામાં આવી અને તમામ રાજાઓ કંઈ જ ઉચ્ચાર કરી શક્યા નહીં, તે વખતે બહાદુર મુસલમાન મીર ખાનઝાખાનને રાજપૂતોની સત્યતા વિષે બાદશાહ સમક્ષ રજુ કરી. અને જ્યારે બાદશાહે તે સત્ય કરી ખતાવવાની તેમના ઉપર સખ્તાઈ કરી, ત્યારે પણ તેમણે નિડરતાથી તે સાબિત કરી આપવાનું જણાવી ધૈર્ય ઉપર આધાર રાખ્યો, અને સર્વેશ્વરે તેના સત્ય વક્તાને સત્યતાથી આફત આવતી જોઈ વીર “તોગાજી” જેવા બહાદુર ક્ષત્રિયની માર્ફત તેને આફતમાંથી બચાવ્યો હતો. આપણે અત્યારે પણ હિન્દુ પ્રજા અને હિન્દુ રાજાઓની સત્ય હકિકતને જાહેરમાં લાવનાર મુસલમાન નવાબો, અધિકારીઓ અને પ્રજાની જરૂર છે. આપણે તેવા સત્ય વક્તા, નિડરતાથી પોતાનો સત્ય અભિપ્રાય હરકામમાં રજુ કરી શકે તેવા અધિક મુસલમાનો આ ભારતભૂમિમાં સર્વેશ્વર ઉત્પન્ન કરે તેવી તેના તરફ માગણી કરતાં રહેવું જોઈએ. જ્યારે મુસલમાન બાદશાહોમાં મુસલમાન પ્રજાનું અતિશય જોર હતું, હિન્દુ રાજા પ્રજાની કંઈ જ હકિકત લક્ષે લેવાતી નહોતી તે વખતમાં પણ મીર ખાનઝાખાન જેવા બહાદુર મુસલમાન પોતાનો સાચો અભિપ્રાય બાદશાહને જણાવતાં લેશ માત્ર પણ શંકા નહોતા ધરતા. ત્યારે અત્યારે તો આપણે કેટલાક મુસલમાન એવા પણ જોઈએ છીએ કે જેઓ માત્ર પોતાના સૌજશૌખમાં મસ્ત રહી, સત્ય એ શું વસ્તુ છે, તેનું પણ જ્ઞાન ધરાવવા તકલિફ નથી લેતા, તેમણે પણ પ્રથમની હિન્દુ અને મુસલમાન પ્રજા વચ્ચેની ધૈર્યને વિસરી જઈ, હિન્દુઓ સાથે મળી દેશના હિતાર્થે કામ કરવાની જરૂર છે. તેઓએ એમ સમજવું પણ જોઈએ છે કે સમગ્ર દેશના હિત સાથે જ તેમનું હિત સમાયતું છે. હવે આ દેશમાં હિન્દુ મુસલમાનોનું હિત સાથે જ છે, તેઓ એકબીજાની અલગ રહી, એકબીજાનું હિત કરી શકે તેમ પણ નથી.

જ્યારે તમામ ક્ષત્રિયો બાદશાહના દરબારમાં નીચાં સ્થાં કરી બેસી રહ્યા હતા, ત્યારે જેના મનમાં ક્ષાત્રવટ માટે અભિમાન હતું, જેઓ સીર ખાનઝાખાનને કઠંગી સ્થિતિમાં મૂકાયો જોઈ, ક્ષાત્રવટ ખતાવવાના જ વિચારમાં હતા, એવા જોધપુર-મારવાડ-ના મહારાજા ગજલિહજીએ દુરત પોતાની ઉતારા ઉપર આવી, તમામ ક્ષત્રિય રાજાઓને સંબોધી, મીરને તેમનું કામ કરી ખતાવે તેવો દ્રાઈ બહાદુર

મટે તેઓએ ઉપરના કવિત્તમાં સદ્ગત કવિવર “જેષ્ઠ”રાવની શિખામણને અવશ્ય ગૃહિત કરી, એ જ તેમના માટે શોભારૂપદ છે, અને તેમના ઉપરની બાદશાહી સત્તા પણ તેના અવશ્ય તેમના ઉપર ખુશ જ થશે.

ક્ષત્રિય ન મળે તો છેવટ બાદશાહના સામા લડાઈ જાહેર કરીને પણ
મીર ખાનઝાખાનને બચાવવા સારું તૈયાર કર્યા આખરે જ્યારે મીર
ખાનઝા તેમના દરબારમાં આવ્યા ત્યારે બીડુ ફેરવીને વીર “તોગાજી”
જેવા બહાદુર ક્ષત્રિયને ક્ષાત્રવટ બનાવવા સારું તૈયાર કર્યા, અને તેમનું લગ્ન
નહીં થવાનું જ્યારે તેમણે જાહેર કર્યું. ત્યારે પુનઃ બીજુ બીડુ ફેરવી
ભટ્ટી સરદારને પોતાની દીકરી વીર “તોગાજી”ને આપવા તૈયાર કર્યું.
અને પક્ષનાં લગ્ન અર્થ પોતે ઉઠાવી, “ભટ્ટીઆણી” સાથે વીર “તોગાજી”નાં
પોતાના કુંવરનાં લગ્ન જે રીતે થાય તે રીતે કરાવી આપ્યાં, અને
આખર સુધી આનુરતાથી આ કાર્યમાં ભાગ લીધો હતો જે આ મીડુ
ખાનઝાખાનનો બચાવ થઈ શક્યો હોય તો તે માત્ર મહારાજ ગજ-
સિંહજીના શુભ પ્રાસથી. આપણે અત્યારે ક્ષાત્રવટનું સલ નામ ધરા-
વનાર કેટલા ક્ષત્રિયો ભારતમાંથી મેળવી શકીએ તેમ છે? ખુદ જે
વશમાં મહારાજ ગજસિંહજી અને વીર “તોગાજી” જેવા બહાદુર રાઠોડે
ઉત્પન્ન થયા હતા, તેજ રાઠોડ વશમાંથી પણ અત્યારે આપણે તેમના
જેવો એક, પણ વીર મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈ શકીએ તેમ છે?

વીર “તોગાજી” આપણા પૈકીની દરેક વ્યક્તિને એમ સૂચના કરે
છે કે, તેમો જે પાઠ બજાવતા હો—અર્થાત્ જે કામમાં અથવા જે કોઈમાં
જોડાયા હો—તેને એવું પાઠ બજાવવું તમારા પ્રાણના સાટે લખવો.
તમો તમારા વચનને તમારા પ્રાણના સાટે પાળો અને તમારી જાનને
તથા તમારી કામને દિપાવો. વીર “તોગાજી”એ બાદશાહના દરબાર-
માં પોતાના હાથે જ પોતાનું શિર મહારાજ પાસેના યાજમાન ઉતારી
આપ્યું અને માત્ર ધડે મહારાજના ફરમાન મુજબ પોતાનું કાર્ય કરી,
મીર ખાનઝાખાનની એક હક્કિત સામિત કરી બતાવી, બાદશાહનું
મહો મ્હાન કરી દીધું હતું, અને મીર ખાનઝાખાનને મરનાં બચાવ્યા હતા.

હવે મીર સાહેબની બીજી બાબત બાકી રહી, અને તે આપણાં
પરમ પવિત્ર સતી દેવી “ભટ્ટીઆણીજી”એ પતિની વાસે લાતી થઈ
પૂર્ણ કરી આપી તેમની હિમ્મતને માટે આપણે કેટલા મગરર થઈએ
કે, તેમણે પોતાના પિતાને સળી થવા સારું શર્યાતમાં જ આશ્વાસ
આપ્યું. વળી જ્યારે “તોગાજી” સાથેની પ્રથમ જ મુલાકાતમાં વીર
“તોગાજી”ને પોતાના કાર્યનું જ્ઞાન કરાવી, વિષયભોગથી અટકાવ્યા
છેવટ જ્યારે સતી થવાની વખતે મુરશદ મહાત્માએ આવી તેમના
પતિને બચાવવાનું કહ્યું, ત્યારે તેમણે ક્ષત્રિયોને માટે તો આવો પ્રસન્ન
મંત્રિલિહ છે; એમ દર્શાવી. પોતને બચાવવા નાજ પાડી. આ રીતે
આપણને તેઓ એમ સૂચના કરી ગયા કે તમો જે કાર્યમાં જોડાએ

તે કાર્ય તમારા જીવ સાટે પૂર્ણ કરો. વળી પોતાના પતિને પ્રયાવવાની ના પાડીને એવી સૂચના કરતાં ગયાં છે કે તમે જીવવાની લાલચમાં ન સંપડાતાં ધરીને તમારું નામ અમર કરો.

મુરશદ મહાત્મા જેવા મહાત્માઓ પણ અત્યારે ક્યાં છે? અત્યારે તો “નારી મુઘ ગ્રહ સંપત્તિ નાસી, મુણ્ડ મુણ્ડાય ભયે સંન્યાસી,” એવા જ સાધુસંન્યાસી અને ફકીરો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. માત્ર પારકા ધન અને પારકી સ્ત્રીઓમાં જ આસક્તિ રાખનાર ઘણા સંત પુરૂષો દેખાય છે; તેઓ ઈશ્વરથી પણ જાણે કરતા નથી, અને પોતેજ ઈશ્વરરૂપ છે એવો ડોળ કરે છે. લોકોને ઠગવાનો ધંધો આદરી બેઠા છે; છતાં પણ બાનાને માન આપનાર ભારત ગ્રંથ તેમનાં ભગવાં, સફેદ અથવા લીલાં કપડાંથીજ તેમનું પોષણ કરે છે. તેઓ સાચા સાધુ છે કે નહીં, તેનો પણ યત્નક્રિયત વિચાર કરતા નથી અને “સુપાત્રે દાન” એ સૂત્રને પણ લજ્જે છે. ભારત ગ્રંથએ સમજવું જોઈએ કે શાસ્ત્રો માત્ર સાધુ પુરૂષોને જ દાન કરવાની આજ્ઞા કરે છે, નહિં કે વેષધારી વાદી અથવા એવાને પણ દાન કરવાનું જણાવે છે. છતાં પણ આપણે શાસ્ત્રને બાળુએ રાખી, શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ન માનતાં તેવા વેષધારી વાદી અથવા વાધરીઓને ખોટી રીતે દાન આપી, તેમની હિંસક વૃત્તિઓને પોષીએ છીએ. જો કે સાધુતાનાં લક્ષણવાળા સાધુઓને પોષવા તે ગૃહસ્થ તરિકે આપણી ફરજ છે. અને શાસ્ત્રો પણ તેવા સંત પુરૂષોને પોષવા સાર જ આપણને આજ્ઞા કરે છે કે, જેમની પાસેથી આપણને કંઈ ને કંઈ ઉપદેશ મળી શકે છે. આપણી આ વાર્તાના મુરશદની જેવા ખુદાના વલીઓ હાલ ક્યાં છે? તેમણે આપણને આપેલ ઉપદેશ અક્ષરશઃ સત્ય છે. તેમની આજ્ઞા મુજબ ચાલવામાં જ આપણું શ્રેય અને સુખ સમાયલું છે. તેવા નિઃસ્વાર્થી અને ઈશ્વરને ઝોળખનાર પુરૂષો જ પોતાનું અને અન્ય વ્યક્તિનું ભલું પણ કરી શકે છે. બાકી વેષધારીઓ તો દુનિયાને બોળરૂપ છે. તેવા બોળઓ ઉઠાવવાને માત્ર નિરર્થક હોવા સાથે, તેમની પાખી વૃત્તિઓ પોષવાથી આપણે પણ પાપના ભાગીદાર બનવું પડે છે.

આ તમામ હકિકત જાણવા અને સમજવાથી આપણને એવો બોધ મળે છે કે દરેક મનુષ્યે સત્ય વક્તા થવું, નિડરતાથી પોતાનું સત્ય કાર્ય કરવું અને તેવી રીતે કાર્ય કરતાં આપણા પ્રાણની પણ પરવા નહીં કરવી; ઉપરાંત પ્રાણને સાટે પણ વચન પાળવાની તથા સાચા સાધુઓ તરફ માન રાખી તેમનાં વચનો ઉપર ભરોસો રાખવાની સાથે દરેક રીતના ઉપાયોથી કાર્યદક્ષ બનવું.

હિન્દી રાજા-પ્રજા પોતપોતાની એક બીજા ઉપર ધ્યાઓ કરવાના પાપથી હવે તો સમજે તો મુક્ત થઈ શકવાનો સમય પણ આવી ગયો. હશે કે આવશે, કારણ કે તે પાપોની શિક્ષામાં તેમને પછાત પડવાનું કંઈ જ બાકી રહ્યું હોય તેમ અમો હાલના અંગ્રેજ સરકારના સમયમાં માની શકતા નથી. છતાં પણ કદાચ તેવાં પાપોના ભારી બોળ થઈ ગયા હોય તો પણ હવે તો ધૈર્યથી પણ તેનો અત આણી શકાય તેમ છે તો પછી ના. સરકાર પાસેથી પોતાના હક્કો માગીને પણ પાપના બોળમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો કેમ ન આદરવા? અમો ધારીએ છીએ કે દેશ તરફ શુભ લાગણીઓ ધરાવનાર દેશી રાજા, નવાબો અને પ્રજા-પછી બંને તે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ચાહુદી, ખ્રિસ્તી કે અન્ય વર્ગના દેશના હોય પણ-માત્ર જે દેશમાં તેઓ રહે છે, જે દેશમાં ઉછરે છે, જે દેશનું ઉત્પન્ન ખાય છે અથવા જે દેશના બાળક હોવાનો દાવો કરે છે તે દેશને તેમણે ઉદ્ધારવો જોઈએ છે, એક સાથે મળી એકસંપ અને એક જ નિશ્ચયથી કામ કરવું જોઈએ છે, જેથી દેશના સહભાગ્યે સત્વર દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે.

આ વાર્તાના 'વીર નાયક "તોગાજી" ના વશનો તો તેમના સાથે જ અત આવેલો હોવાથી આગળની હકિકત તેમના વશની જાણવાની આપણને જરૂર નથી તે વીર પુરુષના પવિત્ર માણને મહારાજ ગજસિંહજીએ અત સમય સુધી પોતાના પુત્રના કરતાં પણ વિશેષ માન સાચવી સતોષ્યા હતાં, અને ક્ષત્રિયોની ધર્જીત, ક્ષત્રિયોની વીરતા અને સાચુ ક્ષાત્રવટ દર્શાવી, ક્ષત્રિયોનાં અને મીર ખાનખાન જેવા નિડર મુસલમાનનાં મ્હોં ઉજ્જવળ કરી, બાદશાહનું મ્હોં પોતાની જીંદને લઈને મ્હાન કરનાર વીર "તોગાજી"નાં વીર માણથીનું માન મહારાજ ગજસિંહ જેવા એક સાચા રોઠોડ વીર અને ક્ષાત્રવટનું અભિમાન ધરાવનાર મહારાજ સાચવે તો તેમાં શું નવાઈ કહેવાય? તે તેમની ફરજ જ હતી અને તે પોતે બરાબર સાચવી.

મહારાજ ગજસિંહજીને અમરસિંહજી અને જસવતસિંહજી નામના પુત્રો હતા. તેઓ બન્ને બાદશાહતના સ્તબ હોઈ, વીર પિતાના સમાન ક્ષાત્રવટને સમજનાર હતા. (જૂઓ "અમરેશરી કટારી"ની વાર્તા).

જ્યારે મહારાજ ગજસિંહજી આ દુનિયા છોડી સ્વર્ગયાત્રાએ પધાર્યા ત્યારે મોટા કુંવર અમરસિંહજી તો માગોરના રાજા બની ચૂક્યા હતા, તેમને દેશવટાની શિક્ષા કરી ગાદીનો દહ્મ પણ નષ્ટ કર્યો હતો, તેથી તેઓ તો જોધપુરમાં આવતા જ નહોતા અને જોધપુરનું રાજ્ય મેળવવા પોતાના પિતાની આજ્ઞા વિરુદ્ધ તેમની ઇચ્છા જ નહોતી.

તે કાર્ય તમારા જીવ સાટે પૂર્ણ કરો. વળી પોતાના પતિને ખ્યાવવાની ના પાડીને એવી સૂચના કરતાં ગયાં છે કે તમે જીવવાની લાલચમાં ન સપડાતાં મરીને તમારું નામ અમર કરો.

મુરશંદ મહાત્મા જેવા મહાત્માઓ પણ અત્યારે ક્યાં છે? અસારે તો “નારી મુદ્ધ ગ્રહ સંપત્તિ નાસી, મુણ્ડ મુણ્ડાય ભયે સંન્યાસી,” એવા જ સાધુસંન્યાસી અને ફૂડીરો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. માત્ર પારકા ધન અને પારકી સ્ત્રીઓમાં જ આસક્તિ રાખનાર ધણા સંત પુરૂષો દેખાય છે; તેઓ ઈશ્વરથી પણ જાણે કરતા નથી, અને પોતેજ ઈશ્વરરૂપ છે એવો ડોળ કરે છે. લોકોને ઠગવાનો ધંધો આદરી બેઠા છે; છતાં પણ ખાનાને માન આપનાર ભારત ગ્રંથ તેમનાં ભગવાં, સફેદ અથવા લીલાં કપડાંથીજ તેમનું પોષણ કરે છે. તેઓ સાચા સાધુ છે કે નહીં, તેના પણ યત્નક્રિયા વિચાર કરતા નથી અને “સુપાત્રે દાન” એ સૂત્રને પણ લજવે છે. ભારત ગ્રંથએ સમજવું જોઈએ કે શાસ્ત્રો માત્ર સાધુ પુરૂષોને જ દાન કરવાની આજ્ઞા કરે છે, નહિં કે વેષધારી વાદી અથવા એવાને પણ દાન કરવાનું જણાવે છે. છતાં પણ આપણે શાસ્ત્રને બાબુએ રાખી, શાસ્ત્રની આજ્ઞાને ન માનતાં તેવા વેષધારી વાદી અથવા વાધરીઓને ખોટી રીતે દાન આપી, તેમની હિંસક વૃત્તિઓને પોષીએ છીએ. જો કે સાધુતાનાં લક્ષણવાળા સાધુઓને પોષવા તે ગૃહસ્થ તરિકે આપણી ફરજ છે. અને શાસ્ત્રો પણ તેવા સંત પુરૂષોને પોષવા સારૂ જ આપણને આજ્ઞા કરે છે કે, જેમની પાસેથી આપણને કંઈ ને કંઈ ઉપદેશ મળી શકે છે. આપણી આ વાર્તાના મુરશંદની જેવા ખુદાના વલીઓ હાલ ક્યાં છે? તેમણે આપણને આપેલ ઉપદેશ અક્ષરશઃ સત્ય છે. તેમની આજ્ઞા મુજબ ચાલવામાં જ આપણું શ્રેય અને સુખ સમાયલું છે. તેવા નિઃસ્વાર્થી અને ઈશ્વરને ઝોળખનાર પુરૂષો જ પોતાનું અને અન્ય વ્યક્તિનું ભલું પણ કરી શકે છે. બાકી વેષધારીઓ તો દુનિયાને બોળરૂપ છે. તેવા બોળરૂપો ઉઠાવવાને માત્ર નિર્રથક હોવા સાથે, તેમની પાપી વૃત્તિઓ પોષવાથી આપણે પણ પાપના ભાગીદાર બનવું પડે છે.

આ તમામ હકિકત જાણવા અને સમજવાથી આપણને એવો બોધ મળે છે કે દરેક મનુષ્યે સત્ય વક્તા થવું, નિડરતાથી પોતાનું સત્ય કાર્ય કરવું અને તેવી રીતે કાર્ય કરતાં આપણા પ્રાણની પણ પરવા નહીં કરવી; ઉપરાંત પ્રાણને સાટે પણ વચન પાળવાની તથા સાચા સાધુઓ તરફ માન રાખી તેમનાં વચનો ઉપર ભરોસો રાખવાની સાથે દરેક રીતના ઉપાયોથી કાર્યદક્ષ બનવું.

હિન્દી રાજા-પ્રજા પોતપોતાની એક બીજા ઉપર ઇર્ષ્યાઓ કરવાના પાપથી હવે તો સમજે તો મુક્ત થઈ શકવાનો સમય પણ આવી ગયો. હરો કે આવરો, કારણ કે તે પાપોની શિક્ષામાં તેમને પછાત પડવાનું કંઈ જ બાકી રહ્યું હોય તેમ અમો હાલના અંગ્રેજ સરકારના સમયમાં માની શકતા નથી. છતાં પણ કદાચ તેવા પાપોના ભારી બોળ થઈ ગયા હોય તો પણ હવે તો ધૈર્યથી પણ તેનો અત આણી શકાય તેમ છે તો પછી ના. સરકાર પામેથી પોતાના હક્કો માગીને પણ પાપના બોળમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાયો કેમ ન આદરવા? અમો ધારીએ છીએ કે દેશ તરફ શુભ લાગણીઓ ધરાવનાર દેશી રાજા, નવાબો અને પ્રજા-પછી ભલે તે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, યાહુદી, ખ્રિસ્તી કે અન્ય વર્ગના દેશના હોય પણ-માત્ર જે દેશમાં તેઓ રહે છે, જે દેશમાં ઉછરે છે, જે દેશનું ઉત્પન્ન ખાય છે અથવા જે દેશના બાળક હોવાનો દાવો કરે છે તે દેશને તેમણે ઉદ્ધારવો જોઈએ છે, એક સાથે મળી એકસંપ અને એક જ નિશ્ચયથી કામ કરવું જોઈએ છે; જેથી દેશના સદ્બાજ્યે સત્વર દેશનો ઉદ્ધાર થઈ શકે.

આ વાર્તાના વીર નાયક “તોગાજી” ના વશનો તો તેમના સાથે જ અંત આવેલો હોવાથી આગળની હકિકત તેમના વશની જાણવાની આપણને જરૂર નથી તે વીર પુરૂષના પવિત્ર માણને મહારાજ ગજસિંહજીએ અત સમય સુધી પોતાના પુત્રના કરતાં પણ વિરોધ માન સાચવી સંતોષ્યા હતા, અને ક્ષત્રિયોની ઇર્ષ્ય, ક્ષત્રિયોની વીરતા અને સાચુ ક્ષાત્રવટ દર્શાવી, ક્ષત્રિયોના અને મીર ખાનખાન જેવા નિડર મુસલમાનનાં મઠો ઉર્જવળ કરી, બાદશાહનું મઠો પોતાની જાહેને લપ્તને મ્લાન કરનાર વીર “તોગાજી”નાં વીર માતૃત્રીનું માન મહારાજ ગજસિંહ જેવા એક સાચા રડોડ વીર અને ક્ષાત્રવટનું અભિમાન ધરાવનાર મહારાજ સાચવે તો તેમાં શું નવાઈ કહેવાય? તે તેમની ફરજ જ હતી અને તે પોતે બરાબર સાચવી.

મહારાજ ગજસિંહજીને અમરસિંહજી અને જસવતસિંહજી નામના પુત્રો હતા. તેઓ બન્ને બાદશાહતના સ્તબ હોઈ, વીર પિતાના સમાન ક્ષાત્રવટને સમજનાર હતા. (જૂઓ “અમરેશગી કટારી”ની વાર્તા)

બ્યારે મહારાજ ગજસિંહજી આ દુનિયા છોડી સ્વર્ગયાત્રાએ પધાર્યા ત્યારે મોટા કુંવર અમરસિંહજી તો માગોરના રાજા બની ચૂક્યા હતા. તેમને દેશવટાની શિક્ષા કરી ગાદીનો દણ પણ નષ્ટ કર્યો હતો, તેથી તેઓ તો જોધપુરમાં આવતા જ નહોતા અને જોધપુરનું રાજ્ય મેળવવા પોતાના પિતાની આજ્ઞા વિરુદ્ધ તેમની ઇચ્છા જ નહોતી.

એટલે જ્ઞેધપુરની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી પછી તેના બીજા પુત્ર મહારાજ જસવંતસિંહજી આવ્યા તેઓ ખસ વીર, યુદ્ધ કુશળ અને ક્ષાત્રવદનું અભિમાન ધરાવનાર હતા. બાદશાહને તેમણે કાબુલ વિગેરે કેટલાક દેશ જિતી આપી બાદશાહતની હદ વધારી દીધી હતી. છતાં પણ દગલકુશળ બાદશાહ ઔરંગઝેબે તેમના પુત્રને દગલબાજી થી સારી નાખ્યા હતા, અને તે દુઃખે મહારાજ જસવંતસિંહજી પણ કાબુલમાં સરણે શરણ થયા હતા.

આટલેથી પણ બાદશાહને સંતોષ થયો નહીં. તેણે જસવંતસિંહજીનાં શિશોદણુ રાણીને ગર્ભ હોવાથી તેનો પણ નાશ કરી, મારવાડની ગાદી ખાલસા કરી બાદશાહત સાથે મેળવી દેવાની દુષ્ટ વાંચ્છના થઇ આવી. પરંતુ વીર રાઠોડોએ જેવી રીતે બાદશાહ દગલબાજ છે તેવી જ રીતે બદકે તેથી પણ વધીને દગલબાજે સાથે દગલબાજી વર્તવામાં તેઓ કુશળ છે, એનો બાદશાહને પરિચય કરાવ્યો હતો. પોતાના બાળરાજા મહારાજ અન્નિતસિંહજીને એક મુસલમાન મદારીના કરંડીઆમાં છૂપાવી નિર્ભય સ્થળે પોતાના અનેક વીર-રાઠોડોના પ્રાણ સમર્પણ કરીને પણ-પહોંચાડ્યા હતા. બાદશાહે પણ હવે જ્ઞેધપુર તરફથી કેંઈ જ અડચણ આવવાની નથી, એમ માની મારવાડનું રાજ્ય ખાલસા કરી બાદશાહત સાથે મેળવી લીધું હતું. પરંતુ રાઠોડ વીર દુર્ગદાસે પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવીને પણ મારવાડનો પુનઃ ઉદ્ધાર કરી મારવાડને સ્વતંત્ર બહેર કરી હતી. મારવાડ આસારે હાથ પણ મહારાજ ગજસિંહજીના વંશજોના હવાલામાં છે અને તે દીર્ઘ કાળ સુધી તેમની તેમ તેમના હવાલામાં જ રહેશે.

આપણે આ સ્થળે તે જ્ઞેધપુરની ગાદી ઉપર મહારાજ ગજસિંહજી, મહારાજ અમરસિંહજી, જસવંતસિંહજી અને રાઠોડ વીર દુર્ગદાસ અને તોગાજી જેવા રાજાઓ અને સરદાર પટાવતો ઉત્પન્ન કરી આપણી ભારત ભૂમિની ગયેલ વીરતા પુનઃ દર્શાવે એવી સર્વેશ્વર પ્રત્યે માગણી કરી આપણી આ વાર્તા અહીં પૂર્ણ કરીએ. इति शुभम्.



રાયસિંહજીરી હથેલી

પ્રકરણ ૧ લું

ઝાલાવંગડીતિંકથા-મૂળ પુરૂષ કેસરદેવ

દોહા.-કટારી અમરેશરી, તોળારી તલવાર;
હથથજરાયાં સધરી, દિલ્લીરા દરબાર *

આ વાર્તાના નાયક હાલના ધ્રાગધા નામના કાઠીઆવાડમાં આવેલા પ્રસિદ્ધ રાજ્યના રાજ્યકર્તાઓના પૂર્વજ હોવાથી ધ્રાગધા રાજ્યની કષ્ટક ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિકત આ વાર્તામાં આપવામાં આવશે, તે વાચકો તેને અસ્થાને નહીં જ માને, એમ સમજી તે રાજ્યની ક્ષેત્ર ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિકત પણ આ વાર્તામાં આપી છે.

(૧) કેસરદેવનાં પરાક્રમે.

હિન્દુસ્થાનની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલા કાઠીઆવાડ નામના દ્વીપકલ્પમાં ધ્રાગધા નામનું પહેલા નખરનું એક રાજ્ય છે. તેના રાજ્યકર્તાઓ “રાજસાહેબ”ના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ પોતાને માર્કેડ

* આ દોહરામાં ત્રણ વાર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે, તે એવી રીતે કે અમરસિંહજીની કટારી, અને તોળાજીની તલવાર તેમજ રાજસિંહજી હાથની હથેલી અર્થાત્ આ ત્રણ સરદારોએ અતુલ્ય કટારીથી, તલવારથી અને હથેલીથી બાદશાહને પોતાની વીરવા બતાવી ક્ષત્રિયોની છેડ નહીં કરવાની શિખામણ આપી હતી.

ઋષિના વંશમાંથી ઉત્પન્ન થયલા મકવાણુમાંથી જૂદા પડેલા ઝાલા જાતના રાજપૂત તરિકે ઓળખાવે છે.

ઝાલાના મૂળ પુરુષ હરપાળનો આપ કેસરદેવ મકવાણો નાનપણથી જ હિમ્મતવાળો, ટેકીલો, શૂરવીર અને મોટાં જોખમ ખેડનારો હતો. તે લયને લય ખાતર સામો ખોલાવતો, અને તેમાંજ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતો હતો. શૂરવીર હોવાની સાથે તે ઉદાર પણ તેવો જ હતો. આ સર્વ સદ્ગુણો અને સાહસ ખેડવાની વૃત્તિજ તેના નાશનું કારણ થઈ પડી હતી.

આપની પ્રતિજ્ઞા પાળી

કેસરદેવનો આપ વિહિયાસ ઇ. સ. ૧૦૨૫ની આસપાસ સિન્ધમાં આવેલા નગર પારકરની પાસે કીતગઢમાં રાજ કરતો હતો. તેને સામેયાના હમીર સુમરા ખીજ સાથે વેર હતું. પણ તે આખી જીંદગી કંઈ કરી શક્યો નહિ, લારે મરતી વખતે પોતાના ખાર વરસના પુત્ર કેસરદેવને પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી કે “તમારા તેરમાને દહાડે હમીરના ઘોડામાંથી સવાસો દૂધ મલીઆ વછેરાને દાનમાં આપું અને તમારો જીવ સદ્ગતિએ પહોંચાડું.” કેસરે તે પ્રતિજ્ઞા પોતાના પિતાની ખાતર લીધી, અને સર્ગાવાહલાંએ મદદ કરવાની ના પાડી તેથી આપના મરણ પછી ૧૦મે દહાડે તે એકલો જ હમીરના સવાસો વછેરા લેવા માણુકી ઘોડી ઉપર સવાર થઈ નીકળી પડ્યો. એકલો અને અજાણ્યો હોવાથી તે ખીજે દિવસે સવારમાં સામેયે પહોંચી ગયો, અને રૂઆબમાં ને રૂઆબમાં અશ્વશાળામાં પેસી જઈ, જાણે પોતાની જ અશ્વશાળા હોય નહિ તેમ એક બે ઘોડીઓના બંધ કાપી નાખી, વછેરાઓના તબેલાનો દરવાજો ઉઘાડી, ઘોડીઓને પોતાની સાથે લઈને તે પોતે પોતાની પાણીદાર ઘોડી ઉપર ચાલી નીકળ્યો; એટલે તેની પાછળ ઘોડીનું દૂધ પીવાને ઉત્સુક વછેરાઓ પણ દોડવા લાગ્યા. તેણે નાસતા નાસતા પોતે કાણુ છે તેની ઓળખ અશ્વરક્ષકોને આપી. પણ કોઈ તજવિજ કરે ને તેની પાછળ પડે તે પહેલાં તો તે ગામ બહાર નીકળી ગયો અને થોડા વખતમાં પોતાને ગામ આવી પહોંચ્યો. હમીર સુમરે આ વાત જાણી ખરી, અને માણુસો તેની પાછળ દોડાવ્યા, પણ તે ધણે દૂર ચાલ્યો ગયો હોવાથી અને વચ્ચે મોટું રણ હોવાથી હમીર કંઈ કરી શક્યા નહિ. કેસરે વછેરાઓ લાવી તેનું દાન બાટચારણોને તેરમાને દિવસે આપ્યું અને પોતાના પિતાના જીવાત્માને સંતોષ્યો. કેસરની શૂરવીરતાથી તેના લોકોમાં સારી પ્રતિષ્ઠા જમી. તે આજ્ઞા રાખતો હતો કે હમીર સુમરો લડવા આવશે, પણ હમીરે તેને કંઈ કર્યું નહિ, એટલે તેને ખીજ વાર રંગડવાનું તેનું મન થયું.

સાંઢણીઓ ભગાડી

કેસરદેવ એક વખતે થોડા સેવકો લઈને હમીરના સામેયા નગર તરફ ગયો. ત્યાં રસ્તામાં એણે હમીરની ૭૦૦ સાંઢણીઓ ચરતી જોઈ, એટલે તે હાંપી જવાનો વિચાર કીધો અને એક આખા દિવસ રચી તેણે વગડામાં એક રખારીના બકરાના ટોળામાંથી એક બકરું પકડી આણી તેના વધ કરી, તેના લોહીમાં એક મોઢું કપડું તરબોળ કરી, એક મોટી લાકડીને છેડે નીતરતું લટકાવી, તે લોચાને લઈને એક ઘોડેસ્વારને તે દુકાન આપ્યો, અને જ્યાં સાંઢણીઓ ચરતી હતી ત્યાં તેઓના નાકમાં લોહીની ગંધ આવે તેવી રીતે તેઓને ચમકાવી. લોહીની વાસથી સાંઢણીઓ ચમકી, એટલે તે લોચો ઉચો રાખ્યો અને ઘોડેસ્વારે પોતાના ઘોડાને દબાવ્યો, એટલે બધી સાંઢણીઓ મુખ્ય સાંઢણી પાછળ લોચા તરફ ઉચી ગરદન કરી તેની પાછળ ને પાછળ દોડવા લાગી બીજી બાજુએ કેસરે સાંઢણીઓના રખવાળોને સાંઢણીઓ વાળતા અટકાવ્યા અને પોતાના માથુસોની મદદથી ઘણી સાંઢણીઓ કચકોટ લઈ ગયો. હમીર સુમરાએ આ હકીકત જાણી સંતાપ કર્યો, પણ તેણે કશું પગલા કેસર સામે લીધું નહિ.

સુમરીઓનું હુરણ

આ બનાવ જાણ્યા પછી જ્યારે હમીરે કશું કર્યું નહિ ત્યારે તેને નમાલો સમજી કેસરે તેથી પણ વિશેષ જોખમ ખેડવાની હિમ્મત બીડી. જે વખતના બહારવટામાંથી તો જનાવરો-વહેરા અને સાંઢણી લઈ આવ્યો હતો તો ત્રીજી વારની લૂટમાં તેથી વિશેષ અદ્ભુત પરાક્રમ કરવાની તેની ઇચ્છા હતી. તેથી ત્રીજી વખત હમીરને લૂટવા માટે થોડા વિશેષ ઘોડેસ્વારો લઈને તે નીકળ્યો, અને વિજયા દશમીને દહાડે તે સામેયાની પાસે ઉપવનમાં જઈ પુગ્યો. ત્યાં આગળ હમીરના જનાવ-ખાનાની અને બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓ ફરવા માટે અને શમી વૃક્ષના પૂજન-દર્શન માટે આવી હતી તેઓ રથમાં રાજમહેલ જવા માટે બેઠી કે તેઓની સાથેના અગરક્ષકોને અને રથ દાકનારાઓને એકદમ છાપો મારી કેદ કરી, કેસરે પોતાના માથુસોને રથપર ચઢી, રથ કીર્તિગઢ હાંપી જવાનું ફરમાવ્યું. આ પ્રમાણે કરાવી, કેસર બીજી કુમક આવે તે પહેલાં તો ધણો દૂર નીકળી ગયો. હમીરે આ વાત જાણીને પોતાના એક કારભારીને કેસરદેવ પાસે કીર્તિગઢ મોકલ્યો, અને સ્ત્રીઓ પાછી આપવા જણાવ્યું, પણ કેસરે તે આપવા ના પાડી તેણે પોતાના સગા-વાદલાઓમાં એ સ્ત્રીઓ વહેંચી દીધી. કેસરને આ સીદરથના પાપનું છેવટે પોતાના વિનાશથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પણ અતિ થાય તે થોડા માટે.

કીર્તિગઠના નાશ

સામેયાના હમીરને હવે લાગ્યું કે હવે વેર લીધા વગર છૂટકો નથી. તેણે અલાર સુધી કેસરદેવને જતો કર્યો તે માટે પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. કીર્તિગઠનું નગર ખારાપાટમાં આવેલું હોવાથી જો તેને ઘેરો ધાલવામાં આવે તો લશ્કરને ખોરાકની તંગી પડે, તેથી હમીરે લશ્કર માટે મોટા સરંજામ અને અનાજપાણી એકઠાં કર્યાં, અને મોટું લશ્કર લઈ કીર્તિગઠ ઉપર ચઢાઈ કરી તેને ઘેરો ધાલ્યો. રસ્તામાં કેસરના લીલા ધણના ખેતરોનો ઉપયોગ પોતાના લશ્કર માટે તેણે કરી લીધો. ઉદ્ધત કેસરદેવે પોતાના અને પોતાના ભાયાતોનાં બાહુબળ ઉપર મુસ્તાક રહી બાયલો હમીર તે થું કરવાનો છે, એવા વિચારે કંઈ લડવાની તૈયારી કરી નહીં તેમ ગઢમાં અનાજપાણી ભરી રાખવાની ખટપટ પણ કરી નહિ; અને હમીર ચઢી આવ્યો ત્યાં સુધી તેને એની ખબર પડી નહિ. હમીરે કીર્તિગઠ ઉપર ઘેરો ધાલ્યો. પણ કેસર અને તેના ભાયાતો ધણી વાર તેની સામે કીલ્લા બહાર લડ્યા. આ લડાઈમાં કેસરના ધણા ભાયાતો, રાજપૂતો, અને કુંવરો માર્યા ગયા અને છેવટે કેસરીયાં કર્યાં. પણ હમીરનું લશ્કર મોટું હોવાથી કેસરદેવ પણ લડતાં લડતાં રણક્ષેત્રમાં પડ્યો. તેના મરણ પછી તેની રાણીઓ અને સુમરીઓ ઝામેર કરી સતી થઈ. માત્ર એક હરપાળ નામે કુંવર નાસી છૂટ્યો. હમીરે કેસરના મરણ બાદ કીર્તિગઠ લૂટ્યો, અને તોડી પાડ્યો, અને ખેદાનમેદાન કરી નાખ્યો.

નાસી છૂટેલો કુંવર હરપાળ રખડતો રખડતો થોડે વરસે અણહિલ-વાડ પાટણના મહારાજા કર્ણદેવ-સિદ્ધરાજના પિતા-સોલંકીને શરણે ગયો.* અને એનાથી જ ઝાલા વંશ અને રાણાઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

* કરણદેવો-એ નામની એક વાર્તા સ્વ. નંદરાંકર તુલનરાંકર માસ્તરે લખી છે. તેમાં આ હરપાળને ગુજરાતના છેલ્લા રાજા કરણ વાઘેલાનો સમઠાલીન ગણીને તેનાં પરાક્રમોનો ઇતિહાસ આપેલો છે. પણ તે કેવળ અસત્ય છે. કારણ કે ઝાલા રાજપૂતોનો ઇતિહાસ કરણ વાઘેલા પૂર્વે પણ મળે છે. પૃથ્વીરાજ રાસામાં પૃથ્વી-રાજ ચોદાણના સમયમાં ઝાલા રાજપૂતોનું વર્ણન આવે છે, અને પૃથ્વીરાજ ચોદાણ કરણ વાઘેલા પૂર્વે થઈ ગયો, એ ચોક્કસ છે. વળી કેસરદેવને મારનાર હમીર સુમરાને સિન્ધના સમો જામ હાલાજનાં કુંવર દિગોળજી અને હોયીજીએ ઇ. સ. ૧૧૪૭ માં માર્યો છે, એમ રાસમાળા અને સિન્ધના ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે. આ હકીકત ઉપરથી જણાશે કે હરપાળદેવનો આશ્રયદાતા, દહેવામાં આવ્યું છે તેમ, ગુજરાતનો છેલ્લો રાજા કરણ વાઘેલો નહિ, પણ સિદ્ધરાજના પિતા કર્ણદેવ સોલંકી જ હોવો જોઈએ. કર્ણદેવ સોલંકી ઇ. સ. ૧૦૭૨ થી

તેનો હુંકર્મા ઇતિહાસ હરપાળ દેવની વાતમાં આપેલો છે વળી એમ પણ કહેવાય છે કે કેસરદેવના હરપાળ ઉપરાંત વિજયપાળ અને શાન્તિસિંહ નામના બીજા બે કુવરો પણ બચી જવા પામ્યા હતા. તેઓ પણ હરપાળ સાથે ગુજરાતમાં આવ્યા હતા. તેમાં વિજયપાળના વંશજો મહિર્કાદાના ખલોર ગામમાં આવે પણ વિદ્યમાન છે, અને શાન્તિસિંહના વંશજો કટોસણુ આદિના મકવાણા તાલુકાદારો કહેવાય છે.

પ્રકરણ ૨ બું

ઝાલાવંશસ્થાપક હરપાળની વીરતા

ગામ મરાઠી તણે, બિરદ રાવળ બોલાવ્યો,
અગ યજ્ઞ ઔદિચ્ય, તેણે મગજ વરવાવ્યો.
પેહો પાટણુ પરણિયો, જગત કો નાત ન ભણી,
હુવા દેવ હરપાળ, શક્તિ રીઝી થઈ રાણી.
સસાર વાત રાખી સહી, અમરવેલ ઉત્પન્ન કરી,
સોઢો, મંગિ, ને રોખરો, બાઈ ઉમાદે દીકરી. (પ્રાચીન)

હરપાળે પિતાના મરણ પછી કેટલોક સમય પરાશ્રયમાં જ વ્યતીત કર્યો, પરંતુ પાછળથી તેના નસીબે તેને ચારી આખી પાટણુના સોલકી રાજ કરણુની રાણી કૂલાદેવીને બાબરા નામનો ભૂત વળગ્યો હતો તેને હરપાળ દેવે મારી કઢાવ્યો અને ત્યારથી તેના ઉપર ગુજરાતના રાજ કરણુની કૃપા યથા આવી. આ ઉપરાંત રાજ કરણુની રાણીએ તેને પોતાનો ભાઈ કહી બોલાવ્યો હતો.

હરપાળે બાબરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો તે વખતે તેની પાસેથી એવું વચન લઈ તેને છોડવામાં આવ્યો હતો કે “ન્યારે મારે કામ પડે અને હું તને યાદ કરું સારે તારે આવવું અને હું જે કામ બતાવું તે તારે કરવું.”

બાબરા ભૂત સાથે લડાઈ કરી નિવૃત્ત થયા પછી હરપાળને બહુ જ ભૂખ લાગી, તેથી પોતાની સાથે બે બકરા લઈ તે સ્મશાનભૂમિ ઉપર ગયો. એક બળતા રાખના અમિથી આ બકરાને શેકી ખાવાનો વિચાર કરતો હતો તે સમયે સ્મશાનમાં વસતિ ભેરવી નામની દેવીએ તેની આગળી કરી હાથ લંબાવ્યો, તેથી હરપાળે તે બંને બકરા તેને આપ્યા. દેવી બંને બકરા ખાઈ ગઈ છતાં બુખી રહી એટલે તેણે

૧૦૯૪ માં રાજ કરી ગયો છે કેસરદેવ, હમીર સુમરો, નમ હાલાય, અને હરપાળ એ જ સમયમાં થઈ ગયા એ ચોક્કસ જણાય છે; તેથી કરણુ પેલાની વાર્તામાં આપેલી હરપાળની વાત એ ઐતિહાસિક વિરોધ છે.

ફરીને હાથ લંબાવી માગણી કરી. પરંતુ આ વખતે હરપાળ પાસે બીજું કંઈ આપવાનું સાધન નહોતું, તેથી પોતાની જાંઘ કાપી માંસ આપ્યું. દેવી તેના ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન થઈ અને વરદાન માગવા કહ્યું. હરપાળે તે દેવીને પોતાને ઘેર આવવા માગણી કરી, જે સ્વીકારી દેવી હરપાળની સ્ત્રી બની, તેના ધરમાં રહેવા લાગી, પણ પરણી નહોતી. તેણીએ હરપાળની શક્તિ જોઈને પરણવાનું વચન આપ્યું હતું.

જે રાત્રે હરપાળે બાબરા ભૂતને હરાવ્યો તેના બીજા દિવસે સવારમાં રાજા કરણે દરબાર ભરી તેની બહુ જ પ્રશંસા કરી, અને તેને કંઈક માગવા કહ્યું. તે ઉપરથી હરપાળે માગ્યું કે: “આજની રાત્રિમાં હું જેટલાં ગામે તોરણ બાંધું તેટલાં ગામ મને આપો.”

રાજાએ હા કહી અને હરપાળે બાબરા ભૂત અને ભૈરવી દેવીની મદદથી રાત્રિમાં ૨૩૦૦ ગામેએ તોરણ બાંધ્યાં. છેલ્લું ગામ જ્યાં દિવસ ઉગવાના સમયે તોરણ બાંધ્યું તે ગામ દીઘડીયું કહેવાયું, અને મંશાલી ગામમાં હરપાળ રાજા શક્તિદેવી સાથે રાત્રાળ આદિત્ય બ્રાહ્મણોને હસ્તકે પરણ્યો હતો. શક્તિદેવી હરપાળના પરાક્રમેથી મુગ્ધ થઈ હતી, અને વચન આપ્યા પ્રમાણે પરણી હતી.

સવારે સાંઢણી સ્વારો માર્જિત આ બાબતની તપાસ રાજા કરણદેવે કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે ત્રેવીસસો ગામેને તોરણો બંધાયાં છે, તેથી તોરણ બંધાયેલાં ત્રેવીસસો ગામે હરપાળને પ્રાપ્ત થયાં. પ્રથમ તોરણ બંધાયેલા પાટડી નગરમાં તે પોતાની ગાદી કરી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. હરપાળે ૨૩૦૦ ગામે તોરણ બાંધ્યા પછી કરણરાજની રાણી પુલાંદેવી તેની પાસે બહેન થઈને લાંઈ પાસે વીર પસંદી લેવા ગયેલી, તેમાં તેણે ૫૦૦ ગામે ભેટ તરીકે પાછા આપ્યા, એટલે હરપાળ ૧૮૦૦ ગામનો રાજા થયો હતો.

ૐ સુણિયો સામંત, દેત્ય સળ બાગ્યા ડોટ,

ૐ સુણિયો સામંત, ચડપડે લીધા ચોટ;

ૐ સુણિયો સામંત, શક્તિ રાખી કરી રાણી,

ૐ સુણિયો સામંત, અઠારસે ઘર ઘર આણી;

હરપાળ વડો જમરા હથો, દિનદિન અધિકો દાખિયે,

ૐઆરો તોલ કેસર તણો, ઈલા સામંત ન આખિયે.

એક દિવસે રાજાનો હાથી તોફાન કરી છૂટી ગયો હતો. આ વખતે હાથીના રસ્તામાં પોતાના બે રાજકુંવરો રમતા હતા, તેને ભૈરવી દેવીએ બારીમાંથી હાથ લંબાવી ઝાલી એક બાજુ મૂક્યા. તેની સાથે એક ચારણનો છોકરો રમતો હતો, તેને માથે ટપરી મારી

ખાણુ ખમેડી લીધો અને શ્રાંઝા હાથીથી ખચાવી લીધો, તેથી આ ચારણુ અને તેના વંશજો ટાપરિયા ચારણુ કહેવાય છે. ત્યારથી હરપાળના વશજો આલા તરિકે ઝોળખાવવા લાગ્યા અને મકવાણામાંથી જૂદા (સારથી) પડ્યા.

પાટડીએ પોહોપાટ, મહેલ કીધો મકવાણે,
રાણી ગોખ રહત, ગતિકો શક્તિ ન જણે,
રાય તણા ગજરાજ, મેહ છૂટ્યા મદમતા,
દૂર પય દેખિયા, રાજવી કુવર રમતા,
સોઢો, મંગિા ને શેખરો, લાખે કર જાલી સિયા,
ઓ આપે શક્તિ આપણી, કુવર સાખ જાલો ક્રિયા (પ્રાચીન)

પ્રાગિદ્રા રાજ્યના હળવદ ગામમાં ખાખરા જૂતનું રમારક છે, અને તે જગ્યા પીકડને નામે પ્રખ્યાત છે હળવદના દરબારમાં શક્તિદેવીનું મંદિર બંધાવેલું છે આ બંને સ્થળોએ આજે પણ આલાનાં પરણેલ વહુવરો દર્શન કરવા જાય છે.

ભાટચારણો લખે છે કે હરપાળના વંશની નવ શાખાઓ થઈ, તેમાં આલા શાખા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે

મકવાણા રાણીંગ, બહો બાબલ બરદાળા,
લજ્જતવત લૂણગ, બલા બલો અચ્ચસાઈ,
ખતરવટ રાખણુ ખાટ, જકે પારાકર નહ્યું,
વિઠોડ ને હાપેવ, જકે જવરાણુ વખાણું,
નવ શાખાઓ નવ ખડમા, મકવાણો દશમે મણિ,
એટલી શાખ ઉજળતલ, તિલક શાખ જાવા તણી

હરપાળે રાજધાની પાટડીમાં સ્થાપી હતી શક્તિ દેવીના મરણ પછી તે યરપારકરના સોઢા રાજપૂતની કુવરી રાજકુવરબા સાથે પરણ્યો હતો અને તેથી તેને નવ કુંવરો થયા હતા, અને શક્તિના ત્રણ મૂળીને ૧૨ કુંવરો હતા હરપાળ ઇ. સ. ૧૦૯૦ થી ૧૧૩૦ એટલે ૪૦ વરસ રાજ્ય કરીને મરણ પામ્યો.

પ્રકરણ ૩ નું

હરપાળના વંશજો-કુવાનો કેર અને હળવદ

ઈ. સ. ૧૧૩૦ ની સાલમાં રાજા હરપાળજી ગુજરી જવાથી તેમના પુત્ર સોદાજી પાટડીના ગાદીપતિ થયા, અને તે ૧૧૬૦ માં ગુજરી ગયા. તેમની પછી ફેટલીક પેઢીએ ઇ. સ. ૧૩૦૫ માં સાંતળજી પાટડીની ગાદી ઉપર આવ્યા અને તેમણે સાંતળપુર નામનું ગામ વસાવ્યું.

ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૩૪૦ માં ઉદયસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા અને તે ઇ. સ. ૧૩૫૨ માં ચરણ પામ્યા. તેમને પૃથીરાજજી અને વેંગડજી એ નામના બે કુવરો હતા. તેમાં વડા કુવર પૃથીરાજજીએ ગાદી ઉપરનો પોતાનો હક્ક ઉઠાવી લેવાથી વેંગડજી ગાદીએ આવ્યા. તેમણે હળવદ પાસે વેંગડવાવ નામનું ગામ પોતાના નામ ઉપર વસાવ્યું હતું. વેંગડજી ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં મરણ પામ્યા. તેમના પછી રામસિંહજી ગાદીએ આવ્યા. તેમણે ધ્રાંગધ્રા પાસે રામપુરા નામનું ગામ વસાવ્યું.

રામસિંહજી પછી ફેટલાક રાજાઓ ગાદી ઉપર આવી ગયા બાદ ઇ. સ. ૧૩૯૪ છત્રસાલજી ગાદીએ આવ્યા. તેઓ પરાક્રમી હતા, અને તેમણે ત્રણ વખત અમદાવાદના બાદશાહ મહંમદશાહ સામે યંડ ઉઠાવ્યું હતું, પરંતુ તેમાં તેઓ ફાવી શક્યા ન હોતા. તેમણે પાટડીથી ગાદી બદલીને “માંડળ” કરી હતી. તેઓ ઇ. સ. ૧૪૨૦ માં મરણ પામ્યા હતા.

શૂરવીર વાઘોજી-કુવાનો કુહર

તેમના પછી તેમના કુવર જેતસિંહજી ગાદી ઉપર આવ્યા અને તેમણે ગાદી “કુવા”*માં કરી હતી. તેઓ ઇ. સ. ૧૪૪૧ માં મરણ પામ્યા. એમના પછી ફેટલાક રાજાઓ થયા. બાદ ઇ. સ. ૧૪૬૯ માં વાઘોજી રાજા થયા. ઇ. સ. ૧૫૧૩ માં મુળકરશાહ નામ ધારણ કરી ગુજરાતનો પાદશાહ થનાર ખલીફખાન સામે તેમણે યંડ ઉઠાવ્યું હતું અને તેને સૈયદપુરા આગળ હરાવ્યો હતો. આ વખતે ખલીફખાન સૌરાષ્ટ્રનો સખો હતો-આથી ગુજરાતના પાદશાહ મહંમદશાહે બારી સૈન્ય લઈ ચઢાઈ કરી અને “કુવા”ને ઘેરો ઘાલ્યો. છેવટે ઘોરાક ખૂટી પડવાથી તેમણે કિલ્લા બહાર નિકળી હલ્લો કરવાનો વિચાર કર્યો, અને જતી વખતે પોતાની રાણીઓને જણાવ્યું કે; “મારો વાવટો

* આ “કુવા” પ્રયમ “કુંઘવડી”ના નામથી ઓળખાતું હતું, પણ વાઘોજીની રાણીઓ કુવામાં પડી તેથી તે નગરનું નામ “કુવા” પડ્યું, અને કુવા તરિકે ઓળખાવા લાગ્યું.

નીચે પડે તો હું મરાયો એમ સમજી તમે જોહર કરજો ” આવી રીતનો બદોબસ્ત કરી તેઓ લડવા આજ્ઞા અને મુસલમાનોની સાથે તેઓ લયંકર રીતે લડવા લાગ્યા. આ લડાઈમાં સતત લડવાથી વાવટાવાળો યાદી ગયો અને તેણે વાવટો નીચે મૂક્યો. આ સમયે રાજા તો લડી રહ્યો હતો એટલે તેને તેનું કંઈ જાન રહ્યું નહીં, અને રાણીઓને તો વાવટો નીચે પડ્યો જણાયો, તેથી રાજા મરી ગયો એમ લાગ્યું તેથી તેમણે “જોહર” કહ્યું અર્થાત્ રાણીઓ “કુવા”માં પડી મરણ પામી વાવટાવાળાની બૂલ જણાતાં વાઘોજી આલતી લડાઈએ શહેરમાં પાછા આવ્યા ભારે રાણીઓને મરણ પામેલી હોવાનું જાણ્યું આમ ચર્તા પોતે નિરાશ થયા અને વૈરાગ્ય આવ્યો પણ રણગિણીમાં લડતા જ મરવાનો નિશ્ચય કરી, એકદમ મુસલમાનો ઉપર દુટ્ટી પડ્યા અને ધણતો ધણ કહાડી નાખ્યો પરંતુ બાદશાહી પ્રબળ સૈન્ય આગળ તેમનું શું ચાલી શકે ? છેવટે તેઓ પણ પોતાના ધણાં માથાસો સાથે સમરશાયી થયા અને “કુવા” મુસલમાનોના હાથ ગયું.

મુસલમાનોના હાથે વાઘોજી મરાયાના સમાચાર જાણી, કાલરીના સોલકીની કુંવરી કુંવરબા સાહેબ સતી થઈ, કાલરીમાં મરણ પામ્યાં તેમનાં વાઘોજી સાથે લગ્ન થયાં ન હોતાં, પરંતુ માત્ર વિવાહ જ થયો હતો (૪ સ ૧૪૮૬).

“કુવા”માંથી ઝાલાઓની ગાદી ગઈ, એટલું જ નહીં પણ આ લડાઈમાં ઝાલાઓનો ભારે નાશ થયો હતો. આ લડાઈમાં થયેલા નાશના સ્મરણ તરિકે અસારે પણ તેમનામાં ‘કુવાનો ફહેર’ એ કહેવત પ્રચલિત છે વાઘોજીને બાર કુંવરો હતા તેમાંના પહેલા છ પોતાની સાથે લડાઈમાં કામ આવ્યા હતા અને સાતમાં વિરમ-દેવજી “શમી”ના મુસલમાન થાણદાર સાથેની લડાઈમાં મરાયા હતા અને બાકીના કુવરો પાદશાહના ડરના કારણે જંગલમાં રખડતા ફરતા હતા.

હુળવદની સ્થાપના

તેમાંથી આઠમા કુંવર રાજોધરજી શિકારે ગયા હતા. તે વખતે એક સસલું જંગલમાંથી આવી તેમના ઘોડાના સામુ યથુ, તેથી તેમણે તે જગાને પ્રતાપી માની ૪ સ ૧૪૮૮ માં તે જગાએ હુળવદ નામનું નગર વસાવ્યું, અને આ પોતાની રાજધાની જમાવી, રાજ કરવા લાગ્યા આ રાજોધરજી ૪-સ. ૧૫૦૦ માં મરણ પામ્યા.

માનસિંહજી

રાજેન્દ્રજી પછી તેમના કુંવર રાણોજી ગાદીએ બેઠા. તેમણે “રાણ-પુર” ગામની વસાયત કરી. તે ઇ. સ. ૧૫૨૩ માં મરણ પામ્યા. રાણોજીને દશાડના મહેળ બખતે મારી નાખ્યા હતા, તેથી રાણોજીના કુંવર માનસિંહજીએ ગાદી ઉપર આવ્યા બાદ બાપનું વેર લેવા સાર દશાડા ઉપર ચઢાઈ કરી અને બખતના બેટાને માર્યો. આ વખતે ગુજરાતની ગાદીએ બહાદુરશાહ પાદશાહ હતો. તેણે ખાનખાનાને માનસિંહજી ઉપર મોકલ્યો. તેણે તેમને હળવદમાંથી હાંકી કહાબા તેથી તેઓ કચ્છના રાવ ખેંગારજીના આશ્રયે રહ્યા. બાદશાહે હળવદ, માંડળ અને વીરમગામ ખાલસા કર્યો, તેથી માનસિંહજીએ લુબની નજીકમાં ખીર્ણ “કુવા” નામે ગામ વસાવ્યું.

માનસિંહજી તથા તેમના ખીજા બે ભાઈઓ પાદશાહ સામે બહાર-વટું કરવા લાગ્યા અને છેક વીરમગામ સુધીનો મુલક ઉજ્જડ કર્યો. આ બહારવટામાં તેમના ઉપર ઘણાં સંકટ આવ્યાં, છતાં તેઓ આશ્ચર્ય-કારક રીતે તેમાંથી બચ્યા હતા. આ સંબંધની ઘણી દંતકથાઓ ચાલે છે. માનસિંહજીને નાસી છૂટવામાં એક વખતે ચરાડીના ઢેડોએ મદદ કરી હતી તેથી તેની યાદ રાખવા તે જ ગામને “ઢેડોની ચરાડી” કહેવામાં આવે છે. માનસિંહજીની ચોરમાન માની બેહેનને પાદશાહ સાથે પર-ણાવવામાં આવી હતી. તેણે ‘માનસિંહજીને કહેવડાવ્યું કે જો તમે પાદશાહને શરણે આવશો તો તમારું રાજ્ય તમને પાછું અપાવીશ. પરંતુ તેઓ શરણે થયા નહોતા. છેવટે જ્યારે તેમને એમ લાગ્યું કે પાદશાહ સાથે લડવામાં પોતાનું રાજ્ય કાઈ રીતે પાછું મેળવી શકાય તેમ નથી, ત્યારે તેઓ પાદશાહના તાબે થવાના વિચાર ઉપર આવ્યા. અને જ્યારે પાદશાહ સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં આવેલા “દીવ” બંદર તરફ જતો હતો ત્યારે હથીઆરો સજી પાદશાહની છાવણીમાં થઈ તેના તંત્રીમાં પહોંચી ગયા.

પાદશાહે જ્યારે તેમને જોયા ત્યારે પૂછ્યું કે: ‘તું કાણ છે.’

ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે: ‘હું ઝાલાવાડનો રાજા છું અને આપના પાસે મારું રાજ્ય પાછું મેળવવા આવ્યો છું.’ એમ કહી પોતે તાબે થયો છે, એમ બતાવવા સાર પોતાનાં હથીઆરો પાદશાહ સમક્ષ મૂકી દીધાં. આથી દયાળુ પાદશાહને દયા થઈ આવી. તેણે કેટલોક સમય માનસિંહજીને આદરથી પોતાની પાસે રાખ્યા અને પછી માંડળ અને વીરમગામ ખાલસા કરી હળવદનું રાજ્ય તેને સોંપ્યું. તેઓ ઇ. સ. ૧૫૬૪માં મરણ પામ્યા.

બળનો અને સાહસનો પરિચય કરાવવો જ જોઈએ. ક્ષત્રિયોએ માત્ર રાજભૂવનોમાં પડ્યા પડ્યાં અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવવાના નથી, તેમ બળવાન શત્રુ જોઈ કરવાનું પણ નથી. આશુસને એક દિવસ મૃત્યુ તો છે જ, તો પછી મરવાથી શા સાર કરવું જોઈએ? જો ક્ષત્રિયો મરવાથી ડરે તો પછી તેમનામાં અને વાણીઆના દીકરામાં શો તફાવત માની શકાય? ક્ષત્રિયોએ તો હમ્મેશાં હિમ્મત રાખી કાળ સાથે પણ લડવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. ક્ષત્રિયવંશમાં જન્મ થયો તો પછી ધરમાં સોજશોખ આણુતા પડ્યું રહેવું તે તો તેવા ક્ષત્રિયોને માટે લાંચછનપ્રદ છે.

જામ રાજપૂત કાને કહી શકાય કે જે જૂઠું શબ્દતો કામ પ્રસંગે મોલે જ નહીં, અને વળી પરસ્ત્રીગમનનું તો જેને સ્વપ્ન પણ ન હોય. વળી વિદ્વાન્ કવિ પંડિતો આવે તેમનો યોગ્ય સત્કાર કરવો. તે પણ એવી રીતે કે ધન આપતાં પણ હાથ જોડી તેમનાથી બહુ જ નમ્રતા રાખે.*

“વળી રાજપૂતોએ અને શત્રુઓમાં પોતે એકલા હોવાની દહેશત નહીં રાખતાં વચ્ચે પડી વીરતા બતાવવી જોઈએ; તે એવી રીતે કે લડતાં લડતાં વીર પુરુષ પોતાપણું પણ ભૂલી જાય અને જેમ કૃષિકાર ખડને કાપે છે તેમ દુશ્મનોને કાપવા લાગે; જે જોઈ યમરાજ પણ આ અવધૂત વીરથી લડતાં પગ પાછા ધરે. જ્યારે ક્ષત્રિયોને પર-

* કારણ કે કવિઓની જો કૃપા હોય છે તો તેઓ દેશાંતરોમાં કીર્તિને પ્રસ-
રાવે છે અને જો તેમની અવકૃપા થાય છે તો તેઓ દુર્ગુણોને વર્ણવી અપકીર્તિ
કરે છે. માટે જ મહારાણા રાજસિંહજીએ પણ કહ્યું છે કે:-

છાંપ્ય:-

કહાં રામ, કહાં લખમણ, નામ રહીયાં રામાયણ;

કહાં કૃષ્ણ બળદેવ, પ્રકટ ભાગોત પારાયણ.

વાક્રમીક, શુક્ર, વ્યાસ, કયા કવિતાન કરંતા;

કૃષ્ણ સ્વરૂપ સેવતા, ધ્યાન મન કવણુ ધરંતા.

જમ અવર નામ આહો જહાં, સુણો રાણવણુ અકબરાં;

“રાજસી” કહે જગરાણુરો, પૂજો પોંચ કવેશરા.

વળી પણ કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે:

“કંયા કવિ ન છેડીએ, કવ છેડે વડ હાણુ;

તરણુરો મેર કરે, મેર તરણુ સમાન.”

માટે કવિઓની કૃપા મેળવવી, એ રાજાઓના માટે ખાસ જરૂરીયાત છે.

મામાએ હાથમાં તલવાર આપી છે સારે ઉત્તમ ખિરદો તેમનાં દોવાં જોઈએ. અર્થાત્ ક્ષત્રિયોએ તેવી રીતે જ વર્તવું જોઈએ.*

“ભાઈ! ક્ષત્રિયો માટે વિદ્વાનોએ આટલું આટલું કથા છતાં શુદ્ધ ક્ષત્રિય ધરમાં પડી રહે તે અને જ શી રીતે? જુઓ કાઈ ક્ષત્રિયે યુદ્ધે જતાં પત્નીને-તેણે રોકવાના ઉપાયો કરવાથી કશું છે કે:-

છાપ્પ -

શુદ્ધ ક્ષત્રિ ને દોય, કાળથી કદિ રૂર નહીં,
શુદ્ધ ક્ષત્રિ ને દોય, પ્રિયા, રણમાં લડતાં ચઢી
શુદ્ધ ક્ષત્રિ ને દોય, પ્રિયા, પાછા ન મૂકે પા;
શુદ્ધ ક્ષત્રિ ને દોય, દિપાવે જતુનીને જગ,
વળી શુદ્ધ ક્ષત્રિ ને દોય તે, સાદસ વિષ્ણુ ચોસે નહીં,
હું ક્ષત્રિય ક્ષત્ર પેદા થય, કષ્ટ નેષ્ટ બદલાઈ કદો?

તે જ મુજબ હે ભાઈ! જે અત્યારે ઓળને પાદર દોષ ક્ષત્રિયનેા કંઠે થયો હતો તેા મારી સાદસિકતા અને વીરતા તું જોઈ શકત.”

જસાજીએ તેા ભાણેજને સાધારણ રીતે ક્ષત્રિયના લક્ષણો સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ બહાદુર ભાણેજે મન સાથે પોતાની ક્ષાત્રવટ મામાને બતાવવાનેા વિચાર કર્યો આ વખતે તેા કંઈ ન બોલતાં માત્ર મામાની પ્રશંસા કરી ખેસી રહ્યા.

* વળી ક્ષત્રિયોના માટે કેણ ક્ષત્રિયે કશું છે કે

છાપ્પ -

પ્રાન ધરમ ચિત્ત મન, સદજ દિત્ત મત્ર વિચારે,
ચર ચલાય ચઢું ચોર, દેશ પુરે પ્રભ સંભારે.
રાગ દ્વેષ દિય શુભ, વચન અમૃત સમ બોલે,
ઠોર સમય પદિયાનિ, કઠિન શેમલ શુન બોલે.

નિત જતન કરે મયે રતન, ન્યાય મિત્ર અરિ સમરને;
રણમે નિ શક હવ સમરે, મો નરેન્દ્ર વિપુલ દને.

પ્રકરણ ૫ મું

મામા સાથે વેર

હુંજીવદ આળ્યા બાદ મામાની ક્ષાત્રવટ જોવા અને પોતાની દીપાવરા સાર એક મોટું લશ્કર જમાવી, રાયસિંહજીએ ધ્રોળ ઉપર ચઢાઈ કરી. ધ્રોળના પાદર આવી ડંકા વગડાવવા આજ્ઞા ફરમાવી, અને તે મુજબ ડંકા વગડવામાં આવ્યો. જસાણજીએ તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે આ તો પોતાના ભાણેજ રાજ રાયસિંહજીનો ડંકા વાગે છે, તેથી તેમણે ડંકા બંધ કરવા કહેવડાવ્યું. પરંતુ આ તો લડવાના જ ધરાદાથી મામાના મેસાન થયા હતા, એટલે મામાનું કહેવું-કહેવડાવવું-શાનું સાંભળે ? છેવટે જસાણજી ક્રોધ પાળી ઉપાય અમલમાં આવ્યો નહીં, અને રાયસિંહજીએ ડંકા બંધ કરાવ્યો નહીં, ત્યારે તેમણે પણ પોતાના લશ્કરને તૈયાર થવા હુકમ આપ્યો. લડવા જતાં પહેલાં પોતાના પાસેના એક કવિને કહ્યું કે; “જો કદાચ આ લડાઈમાં હું કામ આવી જાઉં તો કચ્છના રાવ ખેંગારજીના ભાઈ સાહેબજી સારા મિત્ર છે. માટે તેમની પાસે જઈ સારા રામરામ કહેજો અને આ લડાઈના સમાચાર તેમને કહેજો, એટલે તેઓ માફ વેર લેશે.” આ સંદેશો કહ્યા બાદ તેઓ ભાણેજ સાથે લડવા બહાર નિકળ્યા.

આ બંને માથા ભાણેજનાં સૈન્યો સામસામાં ગોઠવાયાં. બંનેના મનમાં પોતપોતાનું સાહસ બતાવવાની પ્રબળ ઉત્કંઠા હતી. બંનેનાં નેત્રો ક્રોધના આવેશમાં એટલાં રક્તવર્ણુ થઈ ગયાં હતાં કે જોનાર વ્યક્તિને એમ જ લાગે થતો હતો કે હમણાં તેમથી અગ્નિ નિકળશે. જ્યારે બંને સૈન્યો સામસામાં લડવા તૈયાર થયાં ત્યારે વીરપુરુષોને શૂર ચઢાવનાર સિંધૂ રાગમાં વાદ્યો વાગવા લાગ્યાં. વીરો સામસામાં પોતપોતાના પ્રતિરુપિને ઉશ્કેરવા સાફ હુંકારા કરવા લાગ્યા. હાથયારો સામસામાં અફળાવા લાગ્યાં, હથિયારોનાં ધર્ષણથી અગ્નિનો વર્ષાદ થવા લાગ્યો. બંને પક્ષના સૈનિકો નભમંડળમાંથી તારાઓ ખરી પડે છે તેમ ટપોટપ ખરી પડવા લાગ્યા. અને બંને મામા ભાણેજ રૂદ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી લડવા લાગ્યા. ભૂત, પ્રેત, ડાકિનીઓ, શ્વાનો અને શિયાળો મનમાન્યો લક્ષ મળવાથી નાચવા કૂદવા લાગ્યાં અને ખુશ થઈ ચિત્કાર કરવા લાગ્યાં. કાગડાં અને સમડીઓ પણ પોતપોતામાં માંસની વહેંચણી સાર લડવા લાગ્યાં, અને રુધિરની નદીઓ વહેવા લાગી. ઠેકાણે ઠેકાણે માંસના ઢગલા થવા લાગ્યા. વાહનોના ભાગવાથી તેમ ધસમસાટલયાં ધસારાથી અને બૂમો પાડવાથી પુષ્કળ ઘોંઘાટ થવા લાગ્યો. ધાયત્ર સૈનિકોના પણ અવાજ થવા લાગ્યા.

લડાઈનો રગ રાયસિંહજીના તરફેણમાં જણાયો અને તેઓ બહુ આનંદમાં આવી પોતાના ઝેનિકાને ઉમ્મરેરી લડવા લાગ્યા. આ જોઈ જસાજી પણ મરણીયા યઈ લડવા લાગ્યા. પરંતુ કાંઈ પ્રકારની પ્રથમથી પોતાની તૈયારી નહીં હોવાથી અને રાયસિંહજી લડવાના ઇરાદાથી જ પ્રબળ સૈન્ય લઈને આવેલા હોવાથી જસાજીના પ્રબળ પ્રયત્ન છતાં આખરે તેઓ રણશાયી થયા અને તેમનું લશ્કર નાસવા લાગ્યું. રાયસિંહજીએ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાથી નાસતા સૈન્ય વાંચે થવાની પોતાના સૈન્યને મના કરી અને પોતે હળવદ તરફ ચાલતા હતા.

કચ્છના સાહેબજીની ચઢાઈ

જસાજીએ લડાઈએ જતાં પહેલાં પોતાની પાસેના કવિ સાથે સાહેબજીને જે સંદેશો દહેવડાવ્યો હતા તે જસાજીના મરાયા બાદ તેણે જઈને સાહેબજીને કહ્યો. સાહેબજીને તેમના કાષ્ઠ ખેંગારજી ખસતા કરવા ખુશી હતા, તેથી તેમણે સાહેબજીને તેમના મિત્રનું વેર લેવા ઉશ્કેર્યો અને ઠટકુંક સૈન્ય સાથે લઈ રાયસિંહજી ઉપર ચઢાઈ કરવા જણાવ્યું. આથી સાહેબજી મિત્રનું વેર લેવા સાર રાયસિંહજી ઉપર ચડ્યા.

આ સમાચાર જ્યારે રાયસિંહજીને મળ્યા ત્યારે તેઓ પણ સૈન્ય લઈ સામા ગયા અને “પાળીયા” આગળ બંને સૈન્યોનો ભેટો થયો, અને મહાન યુદ્ધ થયું. આ સમયે સાહેબજી તથા રાયસિંહજી ગૌરવથી લડવા લાગ્યા. તેમની લડાઈ જોવા સાર આકાશમાં દેવતાઓ એકત્ર થયા. દેવતાઓની સ્ત્રીઓ અને દેવતાઓ આ બંને સૈન્ય ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. અપ્સરાઓ પોતપોતાનાં વિમાનો સજી પતિ પસંદ કરવા સાર આવી હતી, તે વીર પુરોને વરમાળાઓ પહેરાવી માનસદ લઈ ચાલી. બૂત, પ્રેતો અને વૈતાળો તેમજ શ્વાન, રાયાળો, કાગડા અને સમડીઓ તથા ગિદ્દો પણ રૂધિર અને માંસ મળવાથી તૃપ્ત થઈ આનંદમાં નાચવા લાગ્યા. અંતે લડાઈનો રગ રાયસિંહજીની તરફેણમાં નહિ આવ્યો પણ તેઓ દુરમનને રણભૂમિની ગોદમાં શયન કરાવવામાં ફાળ્યા. પોતે પણ આ લડાઈમાં ધાયલ યઈ પડ્યા. વળી બંને પક્ષને પુષ્કળ ખુવારી પણ ખમરી પડી હતી. લડાઈને અંતે સાહેબજીનો જય થયો.

આ રાયસિંહજી મદદ પરાક્રમી હતા. તેમણે ચાર પાંચ રાજપૂત ડુંવરીઓ સાથે લગ્ન કર્યું હતું તેઓ સર્વ સાહેબજીની સાથે રાયસિંહજી લડવા ગયા ત્યારે જયપરાજયની વાટ જોતી રહી હતી પણ રાયસિંહજીના પરાજય પછી તેના કુશા સમાચાર આવ્યા નહિ અને

માત્ર એક ચૌહાણ રાજકુમારી શિવાય બીજી રાણીઓ તેની સાથે સંસાર ભોગવવા આવી નહિ. આ રાણીથી રાયસિંહને લડાઈ પહેલાં બે પુત્રો અને એક પુત્રી થયા હતા. તેમાં સતરસાલજી માળીઆની લડાઈમાં કામે આવી ગયો હતો, અને પુત્રીને તેણે જામનગરના જામ જસાજી વેરે પરણાવી હતી. રાયસિંહ પછી ગાદીએ આવનાર વીર પુરુષ ચન્દ્રસિંહજી હતા.*

પ્રકરણ ૬૬.

દિલ્હીના દરબારમાં રાયસિંહજીનો પંજો

હથથલરાયાં સંધરી, દિલ્હીના દરબાર

ગાદી ઉપર બેઠા પછી રાયસિંહજી એક વખત ખાનખાનાને મળવા સાર દિલ્હી ગયા હતા. ત્યાં આગળ ગયા ત્યારે ચક્રવર્તિ મહાન અકબર બાદશાહનો આંગલિક શુભ જન્મદિવસ મહોત્સવ હતો અને તેથી દિલ્હીમાં ભારે ધામધુમ થઈ રહી હતી. અકબરના આમંત્રણથી ઘણા રાજા રજવાડાઓ, સરદારો, સૂબાઓ વગેરે ત્યાં પધાર્યા હતા. ત્યાં પધારવાનું રાયસિંહજીને પણ આમંત્રણ હોવાથી તેઓ પણ ગયા. પણ તેમનો પહેરવેશ રાજવંશીનો નહિ પણ ઘણો સાદો અને રંગમાં ગેરઆ રંગનો હોવાથી અનુભવો, માણસ એમ કદિ પારખી ન શકે કે આ વેશમાં આવનાર વ્યક્તિ એક મહાન પુરુષ છે, અને એ જામ રાજાને પણ જવાબ દઈને આવ્યા હશે. તેમણે દરબારગઢમાં પ્રવેશ કરતાં તેમને ઓળખનાર એક ભાટે લલકાર્યું કે:—

રાયસિંહજી રાય, બલે પધાર્યા ભૂપતિ;
હજવદશ શિરતાજ, ચો દશ પ્રસરી કીરતી.

* રાણીઓ સંબંધમાં મી૦ વૉટસન કાઠિયાવાડ ગેઝેટમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:

“જ્યારે માલિયા પાસે રાયસિંહજીના મરણ પામ્યાના સમાચાર તેની રાણીઓએ જાણ્યા ત્યારે તેઓએ ચૂડીકર્મ કર્યું, સૌભાગ્ય ચિહ્નોનો ત્યાગ કર્યો અને વૈધવ્યનો શાળુગાર ધારણ કર્યો. પણ જ્યારે રાયસિંહજી ખાનખાનાના સાથે પાછા ફર્યા અને ગાદીનશીન થયા, ત્યારે તેની સ્ત્રીઓએ તેને ત્યાં આવવા ના પાડી, અને કારણમાં જણાવ્યું કે અમે તમને મરી ગયેલા સમજીએ છીએ; પણ માત્ર એક રાણી, વાવના ચૌહાણ રાજપૂતની પુત્રી, તેને ત્યાં પાછી આવી અને રહી. તેણીનું આ કૃત્ય કેટલાક ગાલાવંચવાળાઓને એટલું બધું નિંદા લાગ્યું કે હજી સુધી પણ તેઓ નાંદોલા ચૌહાણ સાથે લગ્નવહેવાર કરતા નથી. રાયસિંહજી પછી તેની ગાદીએ તેનો દુવર ચન્દ્રસિંહજી આવ્યા.”

તેના આ સ્તુતિવાક્યથી પાદશાહના એક કાળપેયાં મદ્દને મચ્કરી કરવાનું મન થયું

પાદશાહનો કામળ નામનો એક એકડો (મદ્દ) બેઠો બેઠો ખાધ ખાધને વણાઈ ગયો હતો. તેનું શરીર બહુ જ ભારે ચુદ્દ અને ઉંચું હતું, અને રાયસિંહજી શરીરે પાતળા અને ઠીંગણા હતા. તેઓ અતીત જેવાં કપડાં હમ્મેશ પહેરતા હતા. તેમને બેઠાં જ મદ્દમાં આવી કામળે તેમની મચ્કરી કરી કે—

“અરે વાહરે ભાટખાઈ વાહ ! ખૂબ ભાટખાઈ કરી ! આવો રૂપાળો હળવદનો રાજા અને તેની કીર્તિ શું ચો દશ પ્રસરી ગમ્મ કહેવાય ! આ તો કોઈ મકન ભારતી જેવો લાગે છે. આવા રાજાઓ રાજ શું કરી શકતા હશે ?”

તેનાં આવાં હલકાં વચન સાંભળીને રાયસિંહજીને અતિશય ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે— “તોગ સમાન ભારે શરીર હોવાથી, અને કપડેલતો વેશ્યા સ્ત્રીની માફક સુમન્ય રહેવાથી જ રાજાઓ રાજ્ય કરી શકે છે એમ તારે સમજવું નહીં. વળી ક્ષત્રિયોની છેડ કરવાથી હમ્મેશાં અળગો રહેજે, નહીંતર કોઈક વખત રૂસાઈ પડીન. તને માણુમ નથી કે ક્ષત્રિયો કાળ સમાન દુમ્મનની પણ પાછા હઠતા નથી, અને વીરતા બતાવવા ચૂકતા નથી !”

આ પાદશાહનો એકડો જે ઘણા સમયથી બેઠો બેઠો જ ખાયાં કરતો હતો અને પાદશાહના તાબામાં રહેવાથી જે ક્ષત્રિયો પોતાપણુ ભૂલી ગયા હતા તેમને હમ્મેશાં ધમકાવ્યાં કરતો હતો, તે જ સુન્ય તેણે રાજ રાયસિંહજીને પણ વફ શ્રૂકીથી કહ્યું કે, “શું ત્યારે તમે મારાથી લડી શકો ?”

રાયસિંહજીએ જવાબ આપ્યો કે “અરે, પણ તારા જેવા એક મગતરાથી લડવામાં સાર નો છે ? વગર દારણે કાળને મૂર્ખ તો સાર આમંત્રણ કરીને તડાવે છે ? છાનોમાનો તું તારે પાદશાહની મદ્દખાનીથી પેટ ભરી ખાને. સાધુરામ બાવાજી તું કોને કહે છે ? જરા જીભ સંભાળીને બોલ, નહિં તો પરિણામ ખરાબ આવશે અને તારી મૂર્ખાઈ માટે તારે પરતાવું પડશે”

રાયસિંહનાં શિષ્યનાં વચનો સાંભળીને કામળ એકડો ઉશ્કેગયો, અને ગર્વમાં જ તોછડાઈથી તે બોલ્યો કે— “હવે જાણી જાણી તારી બહાદુરી તારા જેવા સાધુરામથી શું બનવાનું હતું કે મને પરિણામનો વિચાર કરવાનું કહે છે ?”

આ વચનો સાંભળીને રાયસિંહજીને લોહી ઉકળ્યું, અને તેઓ ઓટથી બોલ્યા કે, “ખાધ પીને જાડા પાડા મદલ થવામાં હુશિયારી નથી. જે આપણે હાથેહાથ લડીએ ત્યારે જ ખખર પડે, ને તારી ખાત્રી થાય કે મારા જેવા સાધુરામ રાજની શું બની શકે.”

રાયસિંહજીનું આમ કહેવું સાંભળી જેમ વેશ્યા સ્ત્રી કોઇ ધની (વેશ્યા-લંપટ) ગ્રાહકને જોઈ પોતાના વસ્ત્રાલંકારો સજે છે, તેમ કામળ એકાએ પોતાના હાથના અંગરખાની ખાંચ ચડાવી તલવાર કહાડવા સાર મુકમાં હાથ નાખ્યો. એટલે રાયસિંહજીએ વિચાર કર્યો કે:—“જે હવે આને કંઈ શિખામણ આપવામાં નહીં આવે તો આ દુષ્ટ હથવાસો ફરી જશે.” તેથી તેમણે ઉભા થઈ એકઠા તલવાર મ્યાનમાંથી કહાડે તે દરમ્યાન તો તેને બોચીમાંથી પકડી, સામે ભીંત હતી તે ભીંત સામે એવો પછાડયો કે જેથી એકઠા તો ભીંત સાથે લુગદી જ થયો; એટલું જ નહીં પણ જે ઠેકાણે ભીંતમાં તેને પછાડવામાં આવ્યો હતો તે ભીંતમાંથી એક મોટા પથર તેના શરીર સાથે લપ્પને જ ભીંતથી નીચે પડ્યો અને એકા મક્કના પ્રાણ રમી ગયા. આ સર્વ બનાવ વિજળીના ચમકારાની માફક બની ગયો.

આ દૃશ્ય જોઈ સમગ્ર સભા આશ્ચર્યમાં ગરક થઈ ગઈ. પાદશાહ તથા અન્ય સભાજનો રાયસિંહજીની વીરતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. આ રાયસિંહજીએ એકાને પછાડવાથી જે પથર ઉખડી ગયો હતો તે જોઈ પાદશાહે રમરણ તરિકે તેમજ રાખવા ફરમાવ્યું. પાછળથી કોઇ કવિએ જ્યારે શાહજહાનના સમયમાં અમરસિંહજીની કટારતું ચિહ્ન સ્તંભમાં થયું અને વીર તોગાજીની તલવારનાં ચિહ્ન સ્તંભમાં થયાં ત્યારે આ દોહરો કહ્યો કે:

કટારી અમરેશરી, તોગારી તલવાર;
હથથલરાયાં સંધરી, દિલ્હીના દરબાર.

અર્થાત્ કે અમરસિંહજીની કટારીનાં, અને વીર તોગાજીની તલવારનાં તથા રાયસિંહજીની હથેળીનાં ચિહ્નો દિલ્હીના દરબારમાં સંધરી રાખવામાં આવ્યા છે.^૧

૧ કેટલાક દંતકથાકારોના કહેવા મુજબ રાયસિંહજીએ એકાને તેના મસ્તકપર હથેલી મારી અને તેથી તેનું શિર તેના ઘડમાં ખેસી ગયું હતું અને કેટલાક, અમોએ હપર વર્ણવ્યું તે મુજબ, ભીંતમાં પછાડવાની હકીકત કહે છે. આ બંનેમાંથી અમને અમોએ વર્ણવેલી હકીકત વળુદવાળી સાગવાથી ગ્રહણ કરવામાં આવી છે.

પ્રકરણ ૭ મું

ઉપસંહાર

રાજા રાયસિંહે ગાદીએ આવ્યા પછી પોતાના બાહુબળથી હળવદના રાજ્યની સીમા વધારી દીધી હતી તેથી આસપાસના જાગીરદારો એકત્ર થયા, અને દેદા નામના ગરાશિયાઓએ તેની આગેવાની લીધી તેઓ હળવદ ઉપર ચઢી જવાને તૈયાર થઈ નીકળ્યા તેની ખબર રાયસિંહને પડી. એટલે તે પોતાના બાપાતો અને સૈનિકો સાથે સજ્જ થઈને તેઓને સામો મળવા હળવદથી નીકળ્યો, અને શુકલ પક્ષની એક અજવાળી રાતે ઘાટીલા આગળ મળ્યો. દેદાઓ તેને અચાનક આવી પોહ્યેલો જોઈને ગભરાયા, અને તેઓને લાગ્યું કે, એક વાર રાયસિંહ સાથે ખાંડા ખેડ્યાં કે મરે જ છૂટકો તેથી તેઓએ ઉતરપીડી કરવાનો વિચાર કર્યો, અને રાયસિંહની ઉદારતાનો ખોટો લાભ લેવાનું નક્કી કરી તેની તરફ દૂત મોકલી કહાવ્યું કે, રાતની વખતે રાયસિંહજી સાચા હોય તો કદિ હુમલો કરશે નહિ, એવી તેમને ખાત્રી છે શત્રુ ઉપર કદિ વિશ્વાસ નૂકવો નહિ, એ સૂત્ર રાયસિંહજી જૂલી ગયા, અને ઉદારતાથી રાતને માટે લડાઈ બંધ રાખી, અને વિશ્વાસે રહી નીરાંતે સુઈ ગયા. શત્રુઓએ આ તકનો લાભ લઈ આખી રાત લડાઈની તૈયારી કરી સાવધ રહ્યા અને પહેા ફાટતાં જ દગાથી તેને અને તેના માણસોને ઘેરી લઈ વૂરી પડ્યા. તેની સાથે માત્ર ૮૦ માણસો હતા અને બધા જ પગપાળા હતા. તેઓ કેસરીયાં કરી દેદાઓ સાથે ખૂબ લડ્યા અને ઘણા માણસોને ઠાર મારી નાંખ્યા, પણ સખ્યા બળ આગળ તેઓ સર્વ હતાશ થયા અને બધાઓ વીરની ગતિને પામ્યા. આ બનાવ ધ સ ૧૫૮૪ મા બન્યો.

રાજા સાહેબ રાયસિંહજી સાહસિક, વીર અને દાનેશ્વરી ક્ષત્રિ રાજા હતા. તેમની બહાદુરીનાં ઘણાં વર્ણનો દંતકથા કરનાર “રાવ” અને “ચારણ” કવિઓ કરે છે.

રાયસિંહની પછી કટલીક પેઢીઓ હળવદની ગાદી ઉપર યઈ, તેમાં ધ સ. ૧૭૩૦ માં ખીર્જા રાયસિંહજી હળવદની ગાદી ઉપર થયા. તેમણે “ધાંગધરા”નો કિલ્લો બંધાવ્યો અને વરસમાં કટલોક વખત ત્યાં પણ રહેવા લાગ્યા. તેમણે “રાયસિંહનૂર” નામનું એક ગામ પણ પોતાના નામ ઉપર વસાવ્યું હતું આ રાયસિંહજી ધ. સ. ૧૭૪૫ માં મરણ પામ્યા હતા.

રાજરાયસિંહજી પછી તેમના કુંવર ગજસિંહજી ગાદીએ અને ગજસિંહજી પછી તેમના પાટવી કુંવર જસવંતસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૧ માં ગાદી ઉપર આવ્યા. તેમણે “હળવદ”થી ગાદી બદલી “ધ્રાંગધરા”માં કરી જે અત્યારે હાલ પણ ત્યાં જ છે. તે પછી ધીતહાસ પ્રસિદ્ધ છે.

કાઠીઆવાડ દેશમાં ઝાલાઓના ધ્રાંગધરા, વાંકાનેર, લીંબડી અને વઢવાણ એ મોટાં રાજ્યો અને ચૂડા વિગેરે નાની નાની ઠકરાતો પણ ધણી છે. રાજપૂતાના એજન્સીમાં “ઝાલાવાડ” કરીને એક મોટો પ્રદેશ ઝાલાઓના હવાલામાં છે. અનુમાન થઈ શકે છે કે આ કાઠીઆવાડી ઝાલા પણ રાજપૂતાના એજન્સીમાંથી અહીં આવેલા હોવા નોંધએ.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમરુતુ-સમાપ્ત



સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કેમ કરશો ?

આંતરડાનો સડો અટકાવી -

પાચનશક્તિને ખુબ ખીલવી
સગીનમાં સગીન ખોરાક પચાવી
જ્ઞાનતંતુની નખખાઈ

સાધારણ નખખાઈ

ગમે તે નખખાઈ મટાડી

તનદુરસ્તી-તાકતની

જમાવટ કરનાર

બધી મોસમમાં વાપરવા લાયક

ઝંડુ ની-સુવર્ણમિશ્રિત—

મકરધ્વજ ગુટી

સ્વદેશી દ્રોણ મકરધ્વજ-લેખનચરિત્રાવલી ૫૦

પૂણ્ય દ્રોણ, સોનુ તથા ચ દ્રોણનું અનુપાન
મેળવી બનાવેલી સોનેરી પડવાળી

સુદર ગોળીઓ વાપરી

સાચી શક્તિનો સંગ્રહ કરો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લી.^{મુખ્ય} નં. ૧૪

મુંબઈની મુખ્ય દુકાન.—જૂની બાટિયા

મહાજનવાડી, કાલ્યાણેવી

તોલા એકના રૂપીયા આઠ મકરધ્વજનું માહિતીપત્ર માગો

દુનીઆભરના તમામ દેશોમાંથી ભેટ, બક્ષીસો
ને સંખ્યાબંધ પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે.

મહાફુંથું થશે ?

જન્મકુંડળી=અથ-
વા પુરૂષે જન્મણા ને
સ્ત્રીએ કાળા હાથ-
ની ત્રણ કોપી સાથે
૩. ૫) મોકલવાથી
જીંદગીનો ખાસ
અહેવાલ મોકલવા-
માં આવશે. પરદેશ
માં સિર્લિંગ અ-
ગીઆર.

તે સંખ્યાધી;

જીંદગીનો અહેવાલ

-માત્ર પત્ર લખવાના ટાઇમ સાથે
ચાલુ હરમર અને સવા રૂપીઆની
ટીકીટા રજીસ્ટર પોષ્ટથી મોકલવી:
સંખ્યાબંધ કવરો શુભ થતાં હોવાથી
ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ કવર
રજીસ્ટર વગર મોકલવું નહિ. જેની
ખાસ નોંધ લેશો. પરદેશ માટે
સિર્લિંગ ત્રણ:

પવિત્ર જન્મ તાલીન
આર્થિક સ્ત્રી સંતતિ,
પરદેશ ગમન, મુસા-
ફરીમાં લાભિક જે
એકજ વર્ષ માટે ઉપ-
ચોગી જેથી દોઢો બે
ગણો લાભ થાય છે.
કિં. રૂ. ૫-૪ પરદેશ
માટે સિર્લિંગ અગી-
આર.

ન્યેતિષી પી. શર્મા,
(Predict Astrologer.)
સુરત (જી. એસ. બી.) ઈન્ડિયા.

ચડતી જુવાનીમાં થતી લાયકર ભૂલોથી બચવા માટે
પ્રખ્યાત પુસ્તક

કાર્મશાસ્ત્ર

— અવશ્યે વાંચવા લાયક છે. —

તેણે લાખો જુવાનોની જીંદગીને પાયમાલ થતી અટકાવી છે.

કિંમત કે ચોસ્ટ અર્થ કાંઈપણ નહિ.

...માત્ર તમારું સરનામું મોકલી મંગાવી લ્યો...

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી,

જામનગર—કાઠીયાવાડ:

કળજગ્યાત માટે અમલકારક

‘ઝખક પીલ્સ’

કાકાના બંધકોપને લીધે થતાં તમામ
દર્દો નાબુદ કરી જોરાક પચાવી
જુવાનોથી જરાપણ વક્લીફ વિના
સાફ શરો લાવે છે. ડૉ. ડા. એક
વી. પી. સાથે આજેજ મંગાવો.

‘ઝાઉક્ષ’

ગમે તેવી લાલ ચા કાળી દરાજ
સુકં ચા લીલું હડીલું ચેપી ખરજલું
નહી રજાતાં ગડગુમડ ખસણજલી
તથા સંધાના સખ્ત દુઃખાવાપર
રામણાણ છે. ડૉ. ડા. એક વી. પી. સાથે

સોલ એજન્ટ

પી. બી. પટેલ, સ્વામીનારાયણના મંદિર પાસે ટીંખાપોળ, અમદાવાદ.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

વાર્તા-નવલકથા

કથાસરિત્સાગર-ભાગ ૧ લો અને ૨ નો.

નામ પ્રમાણે આ ગ્રંથ સુંદર, મનોવેધક કથાઓનો સંગ્રહ છે આ કથાઓ ઉપર તો પ્રો બેઇન જેના પણ મુગ્ધ યદ્ય ગયા હતા અને ટોની તથા પેન્ઝર, જેવાઓએ લોભાઈને તેનું અંગ્રેજીમાં પણ ભાષાંતર કર્યું છે. પ્રો બેઇને તો અનુકરણ પણ કર્યા છે આ કથાઓ ઉપરથી સેક્રેટો બેકે હજારો કથાઓ-વાર્તાઓના પુસ્તકો રચાયાં છે દરેક કથા બાંધપ્રદ અને સુંદર ભાવવાળી છે દલશ્રી વાર્તાનાં ગ્રંથો વાંચવા કરતાં આના પુસ્તકો વાંચવા કાયદાકારક છે

પહેલા ભાગમાં ૧ થી ૯ સુધીનાં લગકો છે અને બીજા ભાગમાં ૧૦ થી ૧૮ સુધીનાં લગકો (પ્રકરણો) છે દિવ્ય સૃષ્ટિમાં આપણે ભ્રમણ કરતા નહિ હોઈએ તેવા જ ભાસ આ કથાઓ વાંચતાં યાય છે જૃહતકથા નામક ગ્રંથ બે હજાર વર્ષપર, શકકર્તા શ્રીશાંતિવાહન મહારાજના રાજકનિ ગુણાદય જે મહાકવિના પદને પામ્યા હતા તેણે ભૂતભાષામાં ૧,૦૦,૦૦૦ શ્લોકોમાં રચ્યો હતો તેપરથી કાશ્મીરવાસી સોમદેવ મહાકવિએ, તેનો સંસ્કૃતમાં ૨૪,૦૦૦ શ્લોકોમાં અનુવાદ કર્યો હતો તેપરથી આ ભાષાંતર કરવામાં આણું છે એમાં ૬૦૦ અંતિ અદ્ભુતાશ્ચર્યથી ભરેલી વાર્તાઓ છે, અને આ ગ્રંથ એવો તો સર્વોત્તમ છે કે, એમાંથી વસ્તુ (Plot) લઈને પણ કવિઓએ મોટા મોટા કાવ્યો, વાર્તાઓ ને નાટકો રચ્યા છે જેમ મહાભારત પરમ પવિત્ર ગણાય છે, તેમ જ આ ગ્રંથ પણ માન્ય ગણાયો છે મહાભારત પેઠે એમાં ૧૮ લગકો છે મહાભારતમાં જનમેજય સુધીની કથા છે, તે પછીની કથા આ ગ્રંથમાંથી મળી આવે છે નરવાહનદત્ત નામનો અન્દ્રવશી રાજા, જે પોતાના દિવ્ય બળથી વિદ્યાધર થયો હતો તેની કથા આ ગ્રંથમાં છે એ ગ્રંથ ખરેખર કથાઓ ગર્ભાત વાર્તાઓનો મોટો સમુદ્ર જ છે કાદરખરી, પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, દશ કુમારચરિત્ર, વૈતાલપચ્ચાસી, વિક્રમચરિત્ર, મુદ્રારાક્ષસ, માવતીમાધવ વગેરે કથા તથા નાટકોના વસ્તુ (Plot) એમાં સમાવેલા છે બે ભાગમાં આ ગ્રંથ છે પુઠા પાકા પ્રમાણ ને કાળજી લેવા જે. ગ્રંથ દિવ્યોની અદેખિય નાઈટ્સ જ છે, રસમાં બેકે તેથી પણ અદિ કથાસરિત્સાગર ભાગ ૧ લો કિ ૩-૦-૦ અને કથાસરિત્સાગર ભાગ ૨ નો ૩-

સાચું નિર્દેશિંગ, એલ્ફ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ્ડ, મુંબઈ

દુનીઆસરના તમામ દેશોમાંથી ભેટ, બક્ષીસો
ને સંખ્યાબંધ પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે.

મહારૂં શું થશે ?

તે સંખ્યાધી;

જીંદગીનો અહેવાલ

જન્મકુંડળી=અથ-
વા પુરૂષે જમાણા ને
સ્ત્રીએ ડાબા હાથ-
ની ત્રણ કોપી સાથે
૩. ૫) મોકલવાથી
જીંદગીનો ખાસ
અહેવાલ મોકલવા-
માં આવશે. પરદેશ
માટે સિલ્લોગ અ-
ગીઆર.

—માત્ર પત્ર લખવાના ટાઇમ સાથે
ચાલુ હસ્તર અને સવા રૂપીઆની
ટીકીટો રજીસ્ટર પોષ્ટથી મોકલવી:
સંખ્યાબંધ કવરો ગુપ્ત થતાં હોવાથી
ગમે તેવા સંલેખોમાં પણ કવર
રજીસ્ટર વગર મોકલવું નહિ. જેની
ખાસ નોંધ લેશો. પરદેશ માટે
સિલ્લોગ ત્રણ:

તાલીન
પવિત્ર જન્મ આંદીવું
આર્થિક સ્ત્રી સંતતિ,
પરદેશ ગમન, મુસા-
ફરીમાં લાભિક જે
એકજ વર્ષ માટે ઉપ-
યાગી જેથી દોઢો બે
ગણો લાભ થાય છે.
કિં. રૂ. ૫-૪ પરદેશ
માટે સિલ્લોગ અગી-
આર.

જ્યોતિષી પી. શર્મા,
(Predict Astrologer.)
સુરત (જી. એસ. બી.) ઈન્ડિયા.

ચડતી જીવાનીમાં થતી લયંકર ભૂલોથી બચવા માટે
પ્રખ્યાત પુસ્તક

કામંશાસ્ત્ર

— અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. —

તેણે લાખો જીવાનોની જીંદગીને પાયમાલ થતી અટકાવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટ ખર્ચ કાંઈપણ નહિ.

...માત્ર તમારું સરનામું મોકલી મંગાવી લ્યો...

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિરૂપંકર ગોવીંદજી,

જામનગર—કાઠીયાવાડ:

કબજઆત માટે ચમકારક

‘ઝખક પીલસ’

ઝાડાના બંધકોષને લીધે થતાં તમામ
દર્દો નાબુદ કરી ખોરાક પચાવી
ખુલાસેથી જરાપણ તકલીફ વિના
સાફ ઝાડો લાવે છે. કી. રૂ. એક
વી. પી. સાથે આજેજ મંગાવો.

‘ઝાડક’

ગમે તેવી લાલ ચા કાળી દરાજ
સુકં ચા લીલું હઠીલું ચેપી ખરજલું
નહી રૂઝાતાં ગડગુમડ ખસખુજલી
તથા સાંધાના સખત દુઃખાવાપર
રામબાણ છે. કી. રૂ. એક વી. પી. સાથે

સોલ એજન્ડ

પી. બી. પટેલ, સ્વામીનારાણના મંદિર પાસે ટીંબાપોળ, અમદાવાદ.

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

વાર્તા-નવલકથા

કથાસરિત્સાગર-ભાગ ૧ લો અને ૨ લો.

નામ પ્રમાણે આ ગ્રંથ સુદર્, મનોવેવક કથાઓનો સંગ્રહ છે આ કથાઓ ઉપર તો પ્રેા બેઠન જેવા પણ મુગ્ધ થઈ ગયા હતા અને ટોની તથા પેન્સર, જેવાઓએ લેખાઈને તેનું અગ્રેજીમાં પણ ભાષાંતર કર્યું છે. પ્રેા બેઠને તો અનુકરણ પણ કર્યા છે આ કથાઓ ઉપરથી સેકડો બેઠે હજારો કથાઓ-વાર્તાઓના પુસ્તકો રચાયા છે દરેક કથા બોપમદ અને સુદર આવના છે હવે વાર્તાના અથો વાચવા કરતા આના પુસ્તકો વાંચવા ફાયદાકારક છે

પહેલા ભાગમાં ૧ થી ૯ સુધીના લખકો છે અને બીજા ભાગમાં ૧૦ થી ૧૮ સુધીના લખકો (પ્રકરણો) છે દિવ્ય સૃષ્ટિમાં આપણે જામણ કરતા નહિ હોઈએ તેવો જ ખાસ આ કથાઓ વાચતા થાય છે જુદાં જુદાં નામક ગ્રંથ જે હજાર વર્ષ પૂરે, શકતો શ્રીશાસ્ત્રિવાદન મહારાજના રાજકવિ ગુણાદય જે મદા-કવિના પદને પામ્યા હતા તેણે ભૂતભાષામાં ૧,૦૦,૦૦૦ શ્લોકોમાં રચ્યા હતા તેપરથી કાશ્મીરવાસી સોમદેવ મહાકવિએ, તેનો સંસ્કૃતમાં ૨૪,૦૦૦ શ્લોકોમાં અનુવાદ કર્યો હતો તેપરથી આ ભાષાંતર કરવામાં આવ્યું છે એમાં ૬૦૦ અતિ અદ્ભુતાર્થથી ભરેલી વાર્તાઓ છે, અને આ ગ્રંથ એવો તો સર્વોત્તમ છે કે, એમાંથી વસ્તુ (Plot) લઈને ઘણા કવિઓએ મોટા મોટા કાવ્યો, વાર્તાઓ ને નાટકો રચ્યા છે જેમ મહાભારત પરમ પવિત્ર ગણાય છે, તેમ જ આ ગ્રંથ પણ માન્ય ગણાયો છે મહાભારત પેડે એમાં ૧૮ લખકો છે મહાભારતમાં જનમેજય સુધીની કથા છે, તે પછીની કથા આ ગ્રંથમાંથી મળી આવે છે નરવાહનદત્ત નામનો સન્દ્રવશી રાજા, જે પોતાના દિવ્ય બળથી વિલાધન થયો હતો તેની કથા આ ગ્રંથમાં છે એ ગ્રંથ બરેબરો કથાઓ અર્થાત્ વાર્તાઓનો મોટો સમુદ્ર જ છે કાદમ્બરી, પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, દશ કુમારચરિત્ર, વૈતાલપચ્ચાસી, વિક્રમચરિત્ર, મુદ્રારાક્ષસ, માવતીમાધવ વગેરે કથા તથા નાટકોના વસ્તુ (Plot) એમાં સમાવેલા છે જે ભાગમાં આ ગ્રંથ છે પુઠા પાકા કપાઈ ને કાળજી હતમ છે આ ગ્રંથ હિન્દુઓના અરેબિયન નાઈટ્સ જ છે, રસમાં બેઠે તેથી પણ ચંદિયાતો છે કથાસરિત્સાગર ભાગ ૧ લો ક્રિ ૩-૦-૦ અને કથાસરિત્સાગર ભાગ ૨ લો ૩-૦-૦

સામુન પ્રિન્ટીંગ, એલફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

શકુંતલાની વાર્તા કિ. ર. ૦-૩-૦.

આ વાર્તા અંગ્રેજીમાં શેક્સપિયરનાં નાટકોની ઢળે લખાયેલી વાર્તાઓની જેવીજ ખાસ તૈયાર કરવામાં આવી છે. બાળકોને અને સ્ત્રીઓને કવિ કાલિદાસની અદ્ભુત કૃતિઓનો રસ આપવા માટે આના જેવી નિર્દોષ વાર્તા એક પણ ગુજરાતી ભાષામાં નથી. દરેકની કિંમત ત્રણ આના.

દશકુમાર ચરિત્ર

સંસ્કૃત ભાષામાં વાર્તા સાહિત્યમાં આ ગ્રંથ હંચ કોટીનો છે. તે મહાકવિ હંડીની કૃતિ-તરીકે વખણાયેલો છે. તેનું આ સપ્રમાણ હંચ અને સાદી રસમય ગુજરાતીમાં ભાષાંતર છે. ગ્રંથ વાર્તા કરતાં પણ રસીક છે. કાલેજના વિદ્યાર્થીઓને ઘણો ઉપયોગી છે, અને સામાન્ય વાંચનારાઓને પણ ઘણો બોધમદ અને આનંદ આપે તેવા ગ્રંથ છે. કિંમત ર. ૨-૦-૦.

જનનખાનાની બીબીઓ

આ પુસ્તકમાં તુર્કીના મહારાજ્યની રાજધાની ઇસ્ટબુલના સુલતાનના રાજ્યમાં જનનખાનામાં રહેલી સ્ત્રીઓ કેવા કુલંદોમાં પડી જાય છે, અને રાજ્ય ખટપટમાં ઉતરે છે, તથા પાદશાહ પણ કેવો એક પછી એક સ્ત્રીઓનો-બેગમોનો નાશ કરે છે, તે વગેરે બતાવવાનું કરપીણ વૃત્તાંત ફેવાડાં ઉભાં કરે તેવું છે. કિ. ૧-૮-૦.

મુક્તમાળા

આ પુસ્તકમાં નાના જીવાન છોકરા છોકરીઓને માટે બોધદાયક વાર્તા અને સુંદર ઉપદેશ આપેલો છે, વાર્તા ઘણી રસિક છે, અને દરેક માળાપે પોતાની સંતતિને વંચાવવા ભેગ છે. કિંમત ર. ૦-૮-૦.

હાથનાં કુર્ચાં હૈયે વાગ્યાં

પોતે હાથે વગર સમજે કેવાં કામ માણસો કરે છે અને તેનાં કેવાં ફળો ભોગવવાં પડે છે તે આ રસિક વાર્તામાં સમજાવેલું છે. સંસારી રેંટમાળમાં પરેલાઓએ અવશ્ય વાંચવા જેવી છે. કિંમત ૧-૪-૦

સાસુન પ્રિન્ટિંગ, એડ્લીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ ૧.

નકલી શિલાજીતથી સાવધાન રહો

શુદ્ધ સૂર્યતાપી શિલાજીત

(રજીસ્ટર્ડ નં. ૪૫૦૨)

શુદ્ધ સૂર્યતાપી શિલાજીત પાણી જેવી પાતળી મલીન ધાતુને સફેદ અને ઘટ બનાવી વીસે મકરના પ્રમેદને નાબૂદ કરવા માટે આશીર્વાદ સમાન છે. પેસાળની પહેલા અથવા પછીથી ધાતુના જવા ઉપર તે તરત જ અસર કરે છે અને ગુપ્ત ભાગોની ઢીલી પડી ગયેલી નસોને મજબુત કરી પુરતોસ પેદા કરે છે. વૃદ્ધ માણસ જુવાન અને જુવાન બળવાન બને છે અને નામર્દને મર્દ બનાવે છે. કીં ૩ળી ૧ ના ૩ ૨) પો અલગ.

શિલાજીત ડીપો - પ્રો. ચંદુલાલ છોટલાલ ખત્રી.

૪ કાલુપુર, ટાપીવાળાની પોળ, અમદાવાદ.

પુરુષત્વ પ્રાપ્તિ માટે અકસીર શુદ્ધ સ્વદેશી

અનંગ પ્રભા ચાકુતી

કેશર, કસ્તૂરી તથા બીજા કેટલીક કીંમતી વસ્તુઓ નાંખી બનાવવામાં આવતી આ દિવ્ય ચાકુતી ગમે તે કારણથી આવેલી નબળાઇ દુર કરે છે, ઢીલી પડેલ નસોમાં તાકાત આપે છે, સ્તબ્ધ શક્તિ વધારે છે તથા કોઈપણ કારણથી ગયેલ મરદાઇ તરત પાછી મેળવી આપી નવું જીવન બક્ષી સ સાર સુખ ભોગવવા યોગ્ય બનાવે છે કીં ગોળી ૩૦ ની શીશીના ૩ ૧૦

રમણવિલાસિની વટિકા

વીર્ય સ્થબ્ધ કરનાર અકસીર દવા કિ. ૬ળી ૧ નો ૩. ૧)

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી,

હોડ ઓફીસ-જામનગર (કાઠીયાવાડ)

મુંબઈ છાંય — ૩૯૩ કાલખાદેવીરોડ, ભાટીયા મહાજનવાડી સાથે

“ક્રાંસિનો સન્દેશો”

ક્ષય, કફ, સરદી, શળેખમ, દમ તેમજ છાતી અને ફેફસાંના તમામ રોગો માટે

“પોટાખર્જ સોલ્યુશન”

તેજ ઇન્ટરનેશનલ ખ્યાતી પામેલી આલીસ વર્ષની જુની અને અકસીર દવા છે કરોડો ખાટલીઓ યુરોપ અમેરીકામાં પ્રીસ્ક્રાઇબ થઈ છે માટે નીરાસ થએલા દરદીઓને એક વખત અજમાયશ કરવા ખાસ સલામત છે.

કીં. ૧૧ આઉ સની ખાટલીના ૩. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ પેડીંગ ખર્ચ જુદું

વધુ માટે લખો.—ધી ફ્રેંચ મેડીકલ ડીપો.

અથોફ બીલ્ડીંગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, પો બો ૬૫૫—મુંબઈ.

મોહોટામાં મોહોટા શહેરોથી લઈ નાહાનામાં નાહાનાં ગામડાઓમાં
પણ પહેંચી પોતાના ચમત્કારિક ગુણોથી ખીમારને તંદુરસ્ત કરી
તથા નબળાઓને બળવાન બનાવી લાખો દરદીઓના આશી-
ર્વાદોથી વધતી જતી ફત્તેહ અને કીર્તિને પામેલી

પ્રખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

દસ્તની અટકાયત દૂર કરે છે, ખોરાક પર રુચિ કરાવે છે,
લોહીમાં ખરો રંગ લાવે છે, વધારે પડતી ચરબીને ઓછી
કરે છે, હાડકાંની અંદરની કળતરને મટાડે છે, આંતરડાંની
નબળાઇનો નાશ કરે છે, જ્ઞાનતંતુઓને મજબુત કરે છે, ધાતુ
ત્રિકારના કાષ્ઠ પણ પ્રકારને મારી હઠાવે છે, એહેરા પર ઉત્સાહ
અને તેજ લાવી દે છે અને આંખોમાં તંદુરસ્તીનો પ્રકાશ પ્રક-
ટાવે છે. સવાર સાંજ ખોરાક લીધા પછી એક એક ખાતા રહો.

કિંમત-ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

(એક સાથે પાંચ ડબ્બી ખરીદતાં કિંમત-રૂ. ૪)

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિરાંકર ગોવિંદજી,

સુંબઈ આન્ય
કાલબાદેવી રોડ.

} આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય,
જામનગર-કાઠિયાવાડ.

સુગંધીના વેપારીઓ માટે અમૂલ્ય તક.

માયાના સુગંધી તેલ, સાબુ, ઓટા, સેંટા, (કરચીફસ પરફ્યુમ્સ)
કોલન તથા લવંડર વોટર, જરદો, સુંઘવાની નાસ, પોમેટ, હેરકીમ,
સ્પેર્લીંગ સોલ્ટ, બ્રીલીઅનટાઇન, લોશન અને એવીજ ખીજ હજારો તરેહવાર
સુગંધી મોજશોખની ચીજો તૈયાર કરવાને લગતા અસંખ્ય નવદેશી
ઘોડા છાપ એસેસો અરક, પરફ્યુમ રસાયનો, કાચા તથા પાકા રંગ
અને મસાલા, કીડાયતથી મળશે. ઘોડા છાપના દરેક એસેસો સ્પીરીટ
વગરના હોય છે, કારખાનાવાળાઓને જરૂરજોગી સલાહ મફત આપવામાં
આવશે. ટ. ફો. નં. 20909.

લખા:—ડી. જી. ગોરે,

૩૧ મંગળદાસ રોડ, મારકેટ, સુંબઈ ૨.

હિન્ડોઆની વખણાયલી શક્તિની દવા

રેતરથંબક માત્રા.

(૨૭૨૨૬)



- ચોકખા મોનાના વરખ અસલ નેપાળી કમ્તુરી કેસર પૂર્ણ ચેદ્રાદ્ય રસ અને ખીજ અનેક મૂલ્યવાન વસાણાઓ મિશ્રિત આ ગોળાઓ લોહી તથા ધાતુને સુધારી શરીરમાંથી ખોટી ગરમીને દૂર કરી ખરી ગરમી ને તાકાત લાવે છે શરીર તેજસ્વી લોહીયાળ અને સ્વચ્છાવાળુ બનાવે છે, નસોનસ- મા નવી તાકાત આપે છે, કેવળ શુષ્ક શરીરના હાડપીંજર જેવા મનુષ્યને પણ લોહા જેવા મજબુત બાધાના બનાવે છે બળવીર્ય વધારી જઠ રાગની સુધારે છે આ દવાના સેવનથી ૨૦૦ તોલા દુધ અને ૨૦ તોલા વી સહેલાઈથી પચાવી શકાય છે દિનમત ગોળા ૨૪ ની ડબીના રૂા ૧૦ નમુનાની ૧૦ ગોળીના રૂા ૫

હિન્ડોઆ ફાર્મસી કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨. લાંગવાડી સામે.

બહોળા વપરાશથી

વિખ્યાત થંએલી અમારી

પ્ર.દર વિનાશક દવા.

વનિતા વર્ગનું જીવન છે

કેમકે

તે સ્ત્રીઓના દરેક રોગ દૂર કરે છે.

૨૭૨૨૬ નં. ૭૧૦

આ દવા સર્વ પ્રકારના પ્રદરો (નળનાઈતુ જણુ) અનિયમિત રૂતુ- આવ, રક્તપ્રદર, કસુવાવડ, છોડ, હીરદીરીઆ, પેડુનો દુખાવો, છાતીમાં દાંડ, જીજીનવર, હાયપગની બળતરા, ગર્ભાશયનો સોજો, સુવારોગ તેમજ ગર્ભાશયના તમામ જીના દહીલા દરદો મટાડી ગર્ભાશયને સુધારી શરીરને શક્તિ આપે છે, અને ગર્ભ ધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે બાકસ ૧ ની કિરમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦. પુસ્તક મફત મળાવો

મેનેજર:—પ્રદરવિનાશક ઑફીસ,

અ'લાત—(૧૦૬) (Cambay)

જીવન રસાયન દવાઓ

વ્યાધિ હઠાવવા પછી
ઓપથ બાર

જીવન રસાયન શાસ્ત્ર નવી આવૃત્તિ

અંકારનો ફોટો તથા જીવનચરિત્ર સહિત રૂ. ૧-૪-૦ જીવન રસાયનનું

લાદુરૂ રૂ. ૦-૬-૦ Manual of Biochemistry રૂ. ૦-૮-૦

ને આધારે દરેક માણસ વાપરી શકે તેવા ૨ ટાવરથી ૪૦૦ x સુધીના ૧૫

દારો ભૂકા તથા ટીકડી રૂપે અમારે ત્યાં શુદ્ધ મળે છે. ૩ x અથવા ૬ x શીશી

૧૨ ઓસની રૂ. ૭-૮-૦ દવા રાખવાની સાગની પેટી રૂ. ૨-૮-૦

મરાનલાલ તાપીદાસ ભાવનગર.
અત્યાર સુધી અમે અંકકલા મગનલાલની કુળના નામથી વ્યવહાર કરતા હતા.
સુખ-બુકસેલર એન. એમ. ત્રિપાઠી. સુરત-વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય-ભાગાતલાલ.

વીસમી સદીની નવીન શોધ સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાદ્ય કંટાળેલા

સંગ્રહણી (ગળતી); સુખમના ઝાડા, અતિસાર અને

આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને

આશીર્વાદરૂપ થઈ પડેલી પાંચીસ વર્ષના અનુભવની

રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળે.

યા સ્વાલ પત્ર મંગાવો.

પત્રવ્યવાર નીચેના શિરનામે કરવો.

માણસાવાળા માસ્તર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ,

સ્મુરપેશીઆલાર્ટસ:

ઠેકાણું:—કાલુપુર, દાંડીગરાની પોળમાં, તંબુરાગરાની ખડકીમાં

ધર નંબર ૩૫૬, અમદાવાદ.

અમારું આલાનંદ બચ્ચાંઓને રૂપરૂપ, આનંદી

અને સુંદર બનાવે છે. કી. ૦-૧૨-૦.

મફત ? ઘડીઆલ ? મફત

દેશી માલના પ્રચાર માટે જર્મન ઘડીઆળ લેટ



અમારી દાદરની દવા તેમજ અપાતા
ઈનામો માટે અસંખ્ય સર્ટીફિકેટસ
વગર માંગે મળ્યા છે. ખાત્રી માટે
મંગાવતાં મફત મોકલી આપશું.

દ્રુવિનાશક

દાદર ખરજવા ઉપર આ દેશી મલમ ૨૪ કલાકમાં જ કાયદો કરે છે,
જનતરો જતી નથી, ખરાબ વાસ પણ નથી. કી. ૩૦૦ના આના ૪. એક ડબલ
નામની લેવાયી જર્મન ટાઈમ પીસ, ૨૪ લેવાયી રીપ્લવાય મફત.

ફીગલેન્ડ દોરોનેશન કું. મુંબઈ નં. ૪

નવીન

નવીન

નવીન

તૈયાર છે.

આયુર્વેદનો અપૂર્વ ગ્રંથ

તૈયાર છે.

કિંમત

રૂ. ૩

શ્રી સુશ્રુત સંહિતા

૨. ખ.

૦-૬-૦

સૂત્રસ્થાન

મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર

આયુર્વેદનો આ એક અપૂર્વ ગ્રંથ લગભગ વેદના સમય જેટલો પ્રાચીન છે. તેનું અમે મોટા ખર્ચે મૂળ શ્લોક સહિત સરળ, શુદ્ધ અને કઠિન સ્થળો ઉપર ટીકા ટીપ્પણી સહિત ભાષાંતર કરાવ્યું છે. આ વૈદક ગ્રંથની રચના અને ભાષાંતર એટલાં સુંદર છે કે અમે હિંમતથી કહી શકીએ છીએ કે ગુજરાતી ભાષામાં આવા પ્રકારનું પુસ્તક થયું નથી. આરોગ્યશાસ્ત્રની એક કુંચીરૂપ આ ગ્રંથ છે. માત્ર થોડી જ નકલો છાપી છે. સાઈઝ ૧૧x૭ ૧/૨ ઈંચ, પાનાં લગભગ ૩૦૦ ઉંચા કાગળ ઉપર સુંદર છપાઈ.

પાકું પુકું, ઉપયુક્ત અનુક્રમણિકા, ભાષાંતરકર્તાની છબી અને જીવનચરિત્ર સહિતની.

સુમતિ પ્રકાશ

પ્રધાન હિન્દુસ્તાની

કિંમત ૦-૬-૦. ૨. ખ. ૦-૧-૦

પ્રેમાનંદ કાવ્ય

પ્રેમસખીના નામથી પ્રખ્યાત યથેલા આ કવિતા અપૂર્વ કૃતિઓ પૈકીનો સમૃદ્ધ આશા છે
કિંમત ૪-૦-૦
કિંમત ૨-૦-૦
વિરહ વિવાસ

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ, મુંબઈ નં. ૧.
તા. ૬૦-ગુજરાતીનો ગ્રાહક નંબર જરૂર જણાવવો.

જીવન રસાયન દવાઓ

વ્યાધિ હજાર પણ
ઔષધ બાર.

જીવન રસાયન શાસ્ત્ર નવી આવૃત્તિ

અંકારનો ફોટો તથા જીવનચરિત્ર સહિત રૂ. ૧-૪-૦ જીવન રસાયનનું

તારણ રૂ. ૦-૬-૦ Manual of Biochemistry રૂ. ૦-૮-૦

ને આધારે દરેક માણસ વાપરી શકે તેવા ૨ લીવરથી ૪૦૦ x સુધીના ૧૫

હારો ભૂકા તથા ટીકડી રૂપે અમારે ત્યાં શુદ્ધ મળે છે. ૩ x અથવા ૬ x શીશી

૧૨ ઓંસની રૂ. ૭-૮-૦ દવા રાખવાની સાગની પેટી રૂ. ૨-૮-૦

મગનલાલ તાપીદાસ લાવનગર.

અત્યાર સુધી અમે ચંપકલાલ મગનલાલની કુંઠના નામથી વ્યવહાર કરતા હતા.

શુભ-શુભસેલર એન. એમ. ત્રિપાઠી. સુરત-નિશ્ચિન્યોતિ કાર્યાલય-ભાગાતળાવ.

વીસમી સદીની નવીન શોધ સંગ્રહણી (ગળતી) માટે અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાઇ કંટાળેલા

સંગ્રહણી (ગળતી); મુખપના ઝાડા, અતિસાર અને

આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને

આશીર્વાદરૂપ થઈ પડેલી પાંત્રીસ વર્ષના અનુભવની

રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળે.

યા સ્વાલ પત્ર મંગાવો.

પત્રવ્યવાર નીચેના શિરનામે કરવો.

માણસાવાળા મારતર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ,

રૂમુરપેશીઆલારટસ:

ઠેકાણું:—કાલુપુર, દાંડીગરાની પોળમાં, તંબુરાગરાની ખડકીમાં

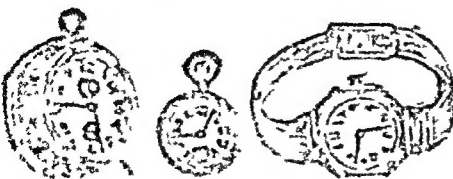
ધર નંબર ૩૫૬, અમદાવાદ.

અમારું બાલનંદ જગ્યાઓને રૂપુષ્ટ, આનંદી

અને મુંદર બનાવે છે. કીં. ૦-૧૨-૦.

મફત ? ઘડીઆલ ? મફત

દેશી માલના પ્રચાર માટે જર્મન ઘડીઆળ લેટ



અમારી દાદરની દવા તેમજ અપાતા
ઈનામો માટે અસંખ્ય સર્ટીફિકેટસ
વગર માંગે મળ્યા છે. ખાત્રી માટે
મંગાવતાં મફત મોકલી આપશું.

દ્રુવિનાશક

દાદર ખરજવા ઉપર આ દેશી મલમ રૂ ૪ કલાકમાં જ કાયદો કરે છે,
જનતર જતી નથી, ખરાબ વાસ પણ નથી. કીં. ૩બીના આના ૪. એક ડબ્બા
સામઘી લેવાથી જર્મન ટાઈમ પીસ, રૂ ૪ લેવાથી રીપ્રવાય મફત.

ડીંગલેન્ડ કોરોનેશન કું. મુંબઈ નં. ૪

નવીન	નવીન	નવીન
તૈયાર છે.	આયુર્વેદનો અપૂર્વ ગ્રંથ	તૈયાર છે.
કિંમત રૂ. ૩	શ્રી સુશ્રુત સંહિતા	૮. ખ. ૦-૬-૦

સૂત્રસ્થાન

મૂળ સહિત ગુજરાતી ભાષાંતર

આયુર્વેદનો આ એ અપૂર્વ ગ્રંથ લગભગ વેદના સમય જેટલો પ્રાચીન છે. તેનું અમે મોટા ખર્ચે મૂળ શ્લોક સહિત સરળ, શુદ્ધ અને કઠિન સ્થળો ઉપર ટીકા ટીપ્પણી સહિત ભાષાંતર કરાવ્યું છે. આ વૈદક ગ્રંથની રચના અને ભાષાંતર એટલા સુંદર છે કે અમે હિંમતથી કહી શકીએ છીએ કે ગુજરાતી ભાષામાં આવા પ્રકારનું પુસ્તક થયું નથી. આરોગ્યશાસ્ત્રની એક કુંચીરૂપ આ ગ્રંથ છે. માત્ર થોડી જ નકલો છાપી છે. સાઈઝ ૧૧x૭ના ઈંચ, પાનાં લગભગ ૩૦૦ ઉંચા કાગળ ઉપર સુંદર છપાઈ.

પાકું પુકું, ઉપયુક્ત અનુક્રમણિકા, ભાષાંતરકર્તાની છબી અને જીવનચરિત્ર સહિતની.

સુમતિ પ્રકાશ

અલાહાબાદ સ્વામીકૃત-

કિંમત ૦-૬-૦. ૮૬ ખ ૦-૧-૦

પ્રેમાનંદ કાવ્ય

પ્રેમસખીના નામથી પ્રખ્યાત થયેલા આ કવિનાં અપૂર્વ કૃષ્ણભક્તિનાં	
પદોનો સમૂહ આમાં છે	કિંમત ૪-૦-૦
વિરહ વિલાસ	કિંમત ૨-૦-૦

“ ગુજરાતી ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સામુન પ્રિન્ટિંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧.
તા. ૦૬-૦-ગુજરાતીનો ગ્રાહક નંબર જરૂર જણાવવો.

રજીસ્ટર્ડ] ફક્ત પાંચ જ ટીપાં !! [નં. ૧૨૬૪

ગુપ્તાની અમી-કુપી

ફક્ત પાંચ જ ટીપાં અમી-કુપી લેવાથી ઉલટી, ઝાડો, કાલેરા, સરસી, સળેખમ, ચુંક, આંકડી, પેટનો દુખાવો, અજીર્ણ, વાયુ, ખાદી, બદ્દનમી, શુળ, હીસ્ટીરીયા, ઉઠાંટીયું, દાંત કે દાઢવું કળતર વિગેરે તુરત નાબુદ કરે છે.

ફક્ત એક જ શીશી ગુપ્તાની અમી-કુપી ધરમાં તથા મુસાફરીમાં પાસે રાખો તે તમને તાત્કાલિક થક આવતું ઉપર જણાવેલાં દરદેમાં કીંમતી મદદગાર થક પડશે. માટે સ્નેહી મિત્રોમાં ઉપકાર કરવા એક શીશી જરૂર પાસે રાખો.

અમી-કુપીની ઉત્તમતા માટે પ્રદર્શનોમાંથી મેડલ મળેલ છે.
ડૉ. શીશી ૧ નો રૂ. ૧૫૦. ત્રણ શીશી રૂ. ૪) પો. અલગ.

રાજશાહી ગોનારીયા સ્પેશીયીક

રજીસ્ટર્ડ] પ્રમેહારી રસ [નં. ૧૨૬૪

જીનો કે ગમે તેવા પ્રમેહ હોય માત્ર ચોવીસ કલાકમાં જ નાસવા માટે છે. જાણે જીનો ચમકાર કે એક ડોઝ પેટમાં ગયો કે જે આની આરામ થયો છે એમ સમજો. પ્રમેહ માટે આવી ફતેહમંદ દવા ખીજ કોઈ નથી. સોએ સો દરદી સાચા થયા છે. હજી સુધી કોઈ નિષ્ફળ થયો જ નથી.

ડૉ. શીશી એકના રૂ. ૨) ત્રણ શીશીના રૂ. ૫૫૦. પોસ્ટેજ અલગ.

૨૭. રાજશાહી અસ્થમા ક્યોર નં. ૧૨૬૪

(સર્વે પ્રકારના શ્વાસ રોગ યાને દમની દવા)

જીના અને હઠીલા દમથી હેરાન હેરાન થઈ ગયેલા દર્દીઓને હમો ખાત્રીપૂર્વક સલાહ આપીએ છીએ કે તેમણે “રાજશાહી અસ્થમા ક્યોર” પહેલી તકે વાપરવાનું રાફ કરી તેમાં રહેલા અન્ય ગુણોનો લાભ લેવો. આ દવા હાંફણ, કાંસો, ખાંસી, ઉધરસ વગેરે દરદેને જડમુળથી નાબુદ કરે છે.

ડૉ. ખાટલી ૧ ના રૂ. ૨૫૦. ત્રણ ખાટલીના રૂ. ૭) પો. અલગ.

સોલ એજન્ટ:—

સી. સી. ગુપ્તા એન્ડ કંપની,

મુ. પો. નડીઆદ (ગુજરાત)

५३५५५ ५३५५५

અમારાં પંચામૃત કનક દ્વારે જનનવામાં આવ્યું છે, ચોટ્ટેન નદિ,
પણ તેને સુદૃઢ અને આનર્પક વૃત્તામાં રાખ્યું છે

આ પચાસમાં જ્યાંનિયા વગતી સધતી દુકિત્ત શ્ર પૂર્ણ વિભવતં મેને
આપનામા આવી છે ઉપનાતં નમી, પ્રિયતી, મુદ્દવમાત નાનિયા આપનામા
આવી છે માન સ્પષ્ટ સૂચે, ચંદ્રની રાગી, વટ ધમી વી રે શ્રાણના ના બાવ્યા
છે કે જેની જન્માશર, પચ્ચી પનાવવાનું કામ સુખના માય

દરેકની ખાસ પડની હકીકત

[illegible]

વૃષ્ટિ અને જાન લગતી વિગતો

જાણવેલાનો દુઃ, દોનો, દોનની પાતી મુદ્દ, દોનના વ્યાન મેજવાની
 તાગીબ આપનામાં આવી ટે મોનું, ચાલી, મુનર, ર, 'રિયાળો બનતની દનીમ
 હેમના એસોસિએશનના બધામ્, પત્રાચના નિદનો અને કાનુનો આપ' ટે.

ଦେବତାମାନଙ୍କ ନିକଟରେ

વિગોની અતુલ્યશક્તિ દાખલ કરવાથી દેખેને વાગેવાર પાના ફેરવી
વિવિધ યોગ્યતાની તકલીફ દૂર રાખી સુગમતાનાં વચાસ કર્યો છે.

વેપારીઓએ સુકમાઈલ પંચાંગ માટે પુરના નંતોપ લખાવ્યો છે.
 વમારી - તરુ ખખર આ પચાત્યા આજે કાગળ કે નામેગાન,
 ચરેકે મહેલ, દેગપરદેસ જ્યા જ્યા મુ-ગાતી ત્યા ત્યા

પ્રકાશનું શુભગતી પથાંન વેચા. છે

सुंअपुमां दपाउ जयर् दीउओ मोहने घेर पटोयत्तुं

Q-8-0

0-4-4

4-4-5

“ગુજરાતી” પત્રની ઓફીસ,

सामुद्रिक विज्ञान, ज्योतिषशास्त्र, सार, इत्यादि, मुद्रा